เฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

พระไตรปิฎก

สำหรับผู้เริ่มศึกษา

๑๗

พระอภิธรรมปิฎก เล่ม ๑

โครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

• ภาพพระราชทาน •

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
ทรงรับ "พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" จากพระพรหมวชิรญาณ
ในโอกาสเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานผ้าพระกฐิน ณ วัดยานนาวา
เมื่อปี ๒๕๔๖

ภาพถ่ายฝีพระหัตถ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

พระสัมโมทนียกถา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

พระบรมศาสดาได้ตรัสไว้ว่า "...ดูก่อนกิมพิละ เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในพระธรรมวินัยนี้ เคารพยำเกรงในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในการศึกษา เคารพ

ยำเกรงกันแลกัน นี้แล กิมพิละ เป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ทำให้พระสัทธรรม (พระศาสนา) ตั้งอยู่ได้นาน ในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว"

ศาสนธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือที่เรียกว่าพระสัท-ธรรม เป็นแสงสว่างนำทางชีวิตของชาวโลก ให้ได้รับประโยชน์ทั้ง ๓ คือ ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์สืบๆ ไป และประโยชน์อย่างยิ่งอันได้แก่พระ-นิพพาน ศาสนธรรมนั้นได้รับการบันทึกไว้เป็นคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งเป็นหลักสำคัญและเป็นหลักฐานทางพระพุทธศาสนา ปัจจุบันมีอยู่หลายฉบับ ทั้งที่เป็นภาษาบาลีและภาษาไทย ควรที่พุทธศาสนิกชนทั่วไปจักได้ศึกษาค้นคว้าให้เกิดความรู้ความเข้าใจอย่างถ่องแท้

การเผยแผ่คัมภีร์พระไตรปิฎกโดยไม่ผิดเพี้ยนในรูปแบบต่างๆ เพื่อให้ประชาชนได้ศึกษาค้นคว้าได้โดยง่าย ย่อมจะยังผลให้ประชาชนตระหนักในคุณค่าของพระพุทธศาสนา พากันยึดมั่นในพระรัตนตรัยโดยไม่หวั่นไหว เต็มใจปกป้องรักษาพระพุทธศาสนาจากภัยทั้งปวง เป็นไปเพื่อความวัฒนาสถาพรแห่งพระสัทธรรมโดยแท้ นอกจากนี้ยังเป็นทางหนึ่งที่จะช่วยผดุงศีลธรรมของประชาชนในชาติ ซึ่งจะเป็นพื้นฐานแห่งการพัฒนาด้านอื่นๆ อีกทั้งเป็นการเฉลิมพระบารมีของพระมหากษัตริย์โดยฐานที่ทรงเป็นเอก-อัครศาสนูปถัมภก และทรงเป็นพุทธมามกะ ให้เป็นที่ปรากฏเกริกไกร นับได้ว่าเป็นกิจที่สอดคล้องต้องตามนัยพระพุทธวจนะที่ได้อัญเชิญมาไว้ในเบื้องต้น

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงบำเพ็ญพระ-ราชกรณียกิจอำนวยประโยชน์สุขแก่พสกนิกรเป็นอเนกประการ มีพระ-ราชจริยาหนักแน่นมั่นคงในพระรัตนตรัย ดำรงพระองค์อยู่ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างสม่ำเสมอ ทรงบำรุงส่งเสริมพระพุทธศาสนาทั้งในด้านศาสนธรรมและวัตถุธรรมเป็นนิจกาล ดังนั้น ในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๔๗ คณะกรรมการโครงการพระไตรปิฎก อันมีพระพรหมวชิรญาณ (เขมงฺกรเถร) เจ้าอาวาสวัดยานนาวา กรุงเทพมหานคร เป็นประธาน จึงได้จัดทำหนังสือพระไตร-

ปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาขึ้น เพื่อให้เยาวชนและบุคคลทั่วไปอ่านเข้าใจง่าย สามารถนำหลักธรรมไปใช้กับชีวิตประจำวันได้ ขณะเดียวกันก็ใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงทางวิชาการได้ด้วย เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ พระไตรปิฎกชุดนี้จะช่วยเพิ่มโอกาสศึกษาพุทธธรรมสำหรับคนทั่วไปได้อีกส่วนหนึ่ง จึงนับเป็นกุศลกรรมที่ควรสรรเสริญ

ขอกุศลบุญราศีอันจะพึงมีแต่การจัดสร้างพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษานี้ จงสัมฤทธิ์เป็นกุศลปัจจัยเฉลิมพระเกียรติและเฉลิมพระราชสิริสวัสดิพิพัฒนมงคลพระบรมสุขแด่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตลอดจิรัฐติกาล.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก*

---

* สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ "คชวัตร" สุวฑฺฒโน ป.ธ.9) สถิต ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ 19 เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2532 (พระสัมโมทนียกถานี้ ประทาน ณ วันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2548)

ปรมราชินยาภิฤดิกถา
พระพรหมวชิรญาณ

สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ทรงใฝพระราชหฤทัย ศึกษาและปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างเนืองนิตย์ ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจโดยทศพิธราชธรรมอย่างเคร่งครัดและมั่นคง ทรงเจริญพระราชศรัทธาอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องตลอดมา ทรงกล่อมเกลาพระราชโอรสพระราชธิดา ด้วยขัตติยราชประเพณีและวัฒนธรรมไทยอันงดงามจากพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น พระราชกรณียกิจทั้งมวลล้วนแสดงออกถึงน้ำพระราชหฤทัยอันเปี่ยมด้วยพรหมวิหารธรรมที่พระองค์ทรงทุ่มเทและเสียสละเพื่อพสกนิกรไทย โดยมิได้ทรงมุ่งหวังประโยชน์สุขส่วนพระองค์เลยแม้แต่น้อย พระเกียรติคุณนี้เป็นที่ประจักษ์และแผ่ไพศาลไปทั่วสากล

ในมหามงคลวโรกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนม์ ๗๒ พรรษา แห่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าฯ วันที่ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗ ซึ่งเป็นพระราชพิธีมหามงคลประวัติศาสตร์ครั้งนี้ คณะกรรมการโครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติฯ วัดยานนาวา สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ที่พระองค์ทรงมีต่อพระพุทธศาสนาเป็นอเนกอนันต์หาที่สุดมิได้ จึงขอเสนอ "โครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ" ต่อคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติฯ เนื่องในวโรกาสดังกล่าว ซึ่งมี พันตำรวจโท

ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี เป็นประธานกรรมการอำนวยการฯ เพื่อพิจารณา ซึ่งก็ได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการอำนวยการฯ รับโครงการฯ นี้ เป็นโครงการเฉลิมพระเกียรติในส่วนพระพุทธศาสนาด้วยโครงการหนึ่ง

คณะกรรมการโครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติฯ วัดยานนาวา รู้สึกปีติเป็นล้นพ้น ที่ได้มีโอกาสจัดกิจกรรมสำคัญนี้ ถวายเป็นพระราช-กุศลเฉลิมพระเกียรติ ในวโรกาสมหามงคลประวัติศาสตร์ครั้งนี้ ซึ่งสอดคล้องกับพระราชกรณียกิจ และพระราชปณิธานในพระองค์ ที่ทรงปรารถนาสร้างสรรค์จรรโลงพระพุทธศาสนา ให้เจริญรุ่งเรืองและสถิตสถาพรสืบไป

ขอเดชานุภาพคุณพระศรีรัตนัตรัยได้อภิบาลและถวายพระพรชัยมงคล แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ขอพระองค์ทรงพระเจริญพระราชสิริสวัสดิพิพัฒนมงคลสุขทุกประการ ทรงสถิตเป็นพระมิ่งขวัญแห่งปวงชนชาวไทย สนองพระมหากรุณาธิคุณในสมเด็จบรมบพิตรพระ-ราชสมภารเจ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐสืบไปตลอดกาลนิรันดร์ เทอญ.

พระพรหมวชิรญาณ (ประสิทธิ์ เขมงฺกโร)*

กรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าอาวาสวัดยานนาวา

ประธานกรรมการอำนวยการโครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติฯ วัดยานนาวา

---

* พระพรหมวชิรญาณ (ประสิทธิ์ "สุทธิพันธุ์" เขมงฺกโร ป.ธ.3) เป็นผู้เสนอโครงการพระ-ไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ 72 พรรษาฯ ในนามเจ้าอาวาสวัดยานนาวา เมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2547

อนุโมทนกถา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

สมเด็จบรมบพิตร พระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๖ รอบ ๗๒ พรรษา ณ วันที่ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗

โดยพระอิสริยฐานะแห่งพระแม่เจ้าของแผ่นดินสยาม พุทธศก ๒๕๔๗ จึงเป็นบวรสมัย ที่พสกนิกร ทั้งรัฐบาลและประชาชนแห่งราชอาณาจักรไทย พร้อมใจกันจัดงานฉลองมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา เป็นการพิเศษตลอดสังวัจฉรกาล

ยิ่งเมื่อรำลึกในพระราชกรณียกิจนานัปการ ที่ได้ทรงบำเพ็ญด้วยอำนาจแห่งพระมหากรุณาธิคุณต่อประเทศชาติและราษฎร อันเป็นพระราชจริยาแห่งราชสังคหะเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาราษฎร์ กระจายไปในท้องถิ่นทั้งหลายทั่วทั้งแผ่นดินไทย อันเป็นพระราชธรรมและเป็นพระราชกุศลยิ่งใหญ่ องค์กร กลุ่มชนและเอกชนมากมาย ต่างจึงขวยขวายจัดกิจกรรมและสร้างอนุสรณีย์ที่เป็นการเฉลิมฉลองเพิ่มต่างหากในส่วนเฉพาะของตนๆ หลากหลายไปตามฐานานุรูป

ในส่วนแห่งวัดยานนาวา พระพรหมวชิรญาณ เจ้าอาวาสแห่งพระอารามหลวงนั้น ในฐานะที่เคยดำรงตำแหน่งประธานกรรมการสร้างวัดธัมมาราม ณ นครซิคาโก ประเทศสหรัฐอเมริกา ปรารภพระมหากรุณาธิคุณในการที่สมเด็จบรมบพิตร พระบรมราชินีนาถ ที่ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในพระเกศโมลี พระพุทธชินธัมโมภาส ภ.ป.ร. เมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๓๘ หลังจากวัดนั้นได้ขยับขยายไปสู่สถานที่ใหม่ใหญ่กว่าเก่าในเนื้อที่ถึง ๒๕ ไร่ ในอาณาเขต

นครชิคาโกแล้ว ยังได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีเปิดศาลาอเนกประสงค์ที่วัดนั้นสร้างขึ้น และได้รับพระราชทานนามว่า "ศาลาเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ" ซึ่งรัฐบาลแห่งราชอาณาจักรไทยได้รับเข้าไว้ในโครงการเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนม-พรรษา ๕ รอบ

ต่อมาได้เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ไปทรงประกอบพิธียกฉัตรถวาย "พระพุทธมงคล" พระพุทธปฏิมาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในมหา-มงคลวโรกาส ๗๒ พรรษา ที่สมเด็จบรมบพิตร เสด็จพระราชดำเนินไปประกอบพิธีเททองหล่อ ณ วัดจักรวรรดิราชาวาส เมื่อวันที่ ๓๐ กรกฎาคม ๒๕๔๓ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญไปประดิษฐานเป็นพระประธานในอุโบสถวัดพุทธาวาส นครฮิวสตัน รัฐเท็กซัส ซึ่งเป็นวัดที่พระพรหมวชิรญาณเป็นประธานก่อสร้างอีกแห่งหนึ่ง พร้อมกับทรงประกอบพิธีเปิดหน้าบันอุโบสถในพระนามาภิไธยย่อ ส.ก. ที่วัดนั้นด้วย เมื่อวันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๕๔๕

สำหรับในประเทศไทย สมเด็จบรมบพิตร ได้เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพรหมวชิรญาณ และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่วัดจักรวรรดิราชาวาสหลายครั้ง กับได้เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการและทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่วัดยางน้อย ตำบลก่อเอ้ อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี ที่เป็นชาติภูมิของพระพรหมวชิรญาณ พร้อมกับพระราชทานโครงการศิลปาชีพในพระองค์เพื่อประโยชน์แก่ประชาชนในภูมิภาคนั้น เมื่อวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๓๘ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้โครงการศิลปาชีพในพระองค์อยู่ในความดูแลของพระพรหมวชิรญาณนับแต่นั้นเป็นต้นมา

นอกจากนั้น ยังทรงพระกรุณาเสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมโครงการศิลปาชีพฯ ดังกล่าว พร้อมกับทรงพระกรุณาประกอบพิธียกช่อฟ้าอุโบสถวัดยางน้อย อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม

ต่อมาเมื่อพระพรหมวชิรญาณ ได้รับพระบัญชาจากพระเดช-พระคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหา-ปริณายก ให้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสพระอารามหลวง วัดยานนาวา โดยย้ายมาอยู่ประจำ เมื่อวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕ แล้ว สมเด็จบรมบพิตรยังได้เสด็จพระราชดำเนินมานมัสการ และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นการส่วนพระองค์ที่วัดยานนาวาอีกหลายครั้ง

โดยปรารภพระราชจริยาในสมเด็จบรมบพิตร พระบรมราชินีนาถทั้งในส่วนทั่วไป ที่ได้ทรงบำเพ็ญด้วยพระราชศรัทธาในพระบวรพุทธศาสนาและด้วยพระมหากรุณาธิคุณต่อทวยราษฎร์ และในส่วนเฉพาะ ที่ได้ทรงมีพระเมตตานุทัยโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชวโรกาสทรงบำเพ็ญพระ-ราชกุศลในหลายวาระที่ได้อัญเชิญเสด็จนั้น วัดยานนาวาจึงได้จัดตั้งโครงการ "พระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ" เพื่อถวายเป็นพระราชกุศล

พระไตรปิฎก คือ คัมภีร์สามหมวด ที่รวบรวมไว้ซึ่งพระพุทธพจน์อันเป็นแหล่งแห่งพระธรรมวินัย พร้อมทั้งบรรจุไว้ซึ่งเรื่องราวชั้นเดิมของพระพุทธศาสนา

"พุทธพจน์" คือพระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระบรม-ศาสดาแห่งพระพุทธศาสนา ที่ได้ทรงกล่าวสั่งสอน คือได้ตรัสแสดงธรรมและทรงบัญญัติวินัยไว้

พระพุทธพจน์ เท่าที่รวบรวมเก็บรักษาไว้ได้ มีอยู่ในพระไตรปิฎก บุคคลใดต้องการรู้ว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสอะไรไว้อย่างไรหรือไม่ บุคคลนั้นจึงต้องค้นหาในพระไตรปิฎก

อนึ่ง พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อจะเสด็จดับขันธปริ-นิพพาน ได้ตรัสว่า

โย โว อานนฺท มยา ธมฺโม จ วินโย จ
เทสิโต ปญฺญตฺโต, โส โว มมจฺจเยน สตฺถา.–
ดูกรอานนท์ ธรรมและวินัยใด เราแสดงแล้ว

บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้น
จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย โดยกาลที่เรา
ล่วงลับไป

เนื่องจากพระพุทธพจน์ ที่ทรงแสดงธรรมบัญญัติวินัยไว้นั้น อยู่ในพระไตรปิฎก ดังนั้น จึงถือว่าพระไตรปิฎกเป็นที่ธำรงสถิตของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่จะประกาศพระพุทธศาสนาแทนพระพุทธองค์ เป็นที่อันถือว่าพุทธศาสนิกชนยังสามารถเข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดาของตน และเป็นเครื่องยืนยันความยังดำรงอยู่แห่งพระพุทธศาสนา

พระไตรปิฎกมีความสำคัญสูงสุดดังนี้ จึงเป็นหลักของพระพุทธศาสนา ผู้นับถือพระพุทธศาสนาจะต้องยึดถือพระไตรปิฎกเป็นหลัก คือถือพระพุทธศาสนาตามธรรมวินัยอันปรากฏด้วยพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกนั้น

โดยนัยนี้ พระไตรปิฎกจึงเป็นหลักฐานอ้างอิงขั้นสุดท้ายและสูงสุด ที่ชาวพุทธได้ใช้เป็นมาตรฐานที่ตรวจสอบหรือเป็นเกณฑ์ตัดสินว่า คำกล่าว คำสอน ความเชื่อ หรือการปฏิบัติอย่างหนึ่งอย่างใด เป็นของพระพุทธศาสนาจริงหรือไม่ กับทั้งถือเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบของพุทธบริษัท ที่จะสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา ด้วยการศึกษาและรักษาไว้ซึ่งพระไตรปิฎก

"พระไตรปิฎก" ที่กล่าวในที่นี้ หมายถึงพระไตรปิฎกบาลีของพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งเป็นที่รู้และยอมรับกันทั่วไปว่า เป็นประมวลบันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่เก่าแก่ดั้งเดิมที่สุด ครบถ้วนสมบูรณ์ที่สุด และถูกต้องแม่นยำที่สุด เท่าที่มีมาถึงปัจจุบัน

เป็นที่น่ายินดีว่า เวลานี้ พุทธศาสนิกชนในต่างถิ่นต่างแดนต่างนิกาย นอกจากรู้และยอมรับกันทั่วไปว่า พระไตรปิฎกบาลีของพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นแหล่งคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่เก่าแก่ดั้งเดิมและครบถ้วนสมบูรณ์ที่สุดแล้ว แม้ยังถือว่าตนมีคำสอนส่วนที่สูงพิเศษเหนือขึ้นไป แต่ได้มีแนวโน้มหันมาถือว่า พุทธศาสนิกชน ไม่ว่าในถิ่นแดนหรือนิกายใด จะต้องหรือควรจะศึกษาพระไตรปิฎกบาลีเป็นพื้นฐาน เพื่อเข้าถึงคำสั่ง

สอนดั้งเดิมของพระพุทธศาสนา

เมื่อเป็นเช่นนี้ พระไตรปิฎกบาลีเถรวาทนั้น ก็จะทำให้พระพุทธศาสนาทุกสาขานิกาย แม้แต่ในมหายานที่ประกอบด้วยอาจารยวาทแห่งยุคสมัยต่างๆ อันแตกแยกกระจายกันไปมากมาย มาตั้งอยู่บนฐานร่วมอันหนึ่งอันเดียวกัน*

อย่างไรก็ตาม พระไตรปิฎกบาลีนั้นเป็นคัมภีร์ใหญ่ มีปริมาณแห่งเนื้อหามากมายอย่างยิ่ง ดังที่พิมพ์ด้วยอักษรไทยเป็นเล่มหนังสือมีจำนวนถึง ๔๕ เล่ม นับได้เกินกว่า ๒๐,๐๐๐ หน้า ยากนักหนาที่จะมีผู้ใดรู้ได้ทั่วถ้วน หรือได้อ่านแม้เพียงส่วนหนึ่ง จึงปรากฏว่า แม้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย อย่างในประเทศไทยนี้จำนวนมาก เข้าไม่ถึง และแม้แต่ไม่รู้จักพระไตรปิฎก

ดังได้กล่าวแล้วว่า ถ้าปรารถนาจะดำรงรักษาสืบต่อพระพุทธศาสนาไว้ให้ยั่งยืน พุทธบริษัทจะต้องศึกษาและต้องรักษาพระไตรปิฎกไว้ให้ได้ ดังนั้น จึงจะต้องเพียรพยายามหาทางที่จะทำให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายเข้าถึงพระไตรปิฎก หรือมีโอกาสรู้จักพระไตรปิฎก อย่างน้อยพอให้เกิดมีศรัทธาที่เป็นญาณสัมปยุต

วิธีการอันสำคัญที่จะให้สัมฤทธิ์ผลดังกล่าวนั้น คือท่านผู้รู้ช่วยเลือกสรรพระสูตร ข้อความ และคาถาภาษิตต่างๆ จากพระไตรปิฎกมาให้พุทธศาสนิกชนทั่วไปได้อ่านได้ศึกษา แม้คราวละเล็กน้อยค่อยทยอยไปโดยลำดับ

ในวิธีการเช่นว่านี้ การปฏิบัติอย่างเป็นหลักฐานที่สุด ได้แก่การเล่าสรุปและเลือกสรรเนื้อความในพระไตรปิฎกนั้นมาแสดงตามลำดับ

---

* หนังสือของท่านผู้รู้ฝ่ายมหายาน ซึ่งน่าอ่าน สำหรับผู้ที่สนใจใคร่รู้เรื่องนี้ ที่เด่นเล่มหนึ่งคือ Kogen Mizuno, **Buddhist Sutras** (Tokyo: Kosei Pubishing Co., ๑๙๘๒), pp.๓๐-๓๔; ๔๓๐-๔๓๓. อนึ่ง ในประเทศญี่ปุ่น ได้มีการแปลพระไตรปิฎกบาลีเป็นภาษาญี่ปุ่นเสร็จแล้ว (ที่ลงท้ายว่า พ.ศ. ๒๕๒๔)

คัมภีร์จนครบถ้วนทั้งหมด ดุจทำพระไตรปิฎกฉบับย่อหรือฉบับองค์แทนขึ้นมา

การที่วัดยานนาวา โดยกุศลปณิธานของท่านเจ้าคุณพระพรหมวชิรญาณ ได้จัดตั้งโครงการ "พระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ" ขึ้นนี้ เป็นสัมฤทธิการอันจะให้บรรลุผลที่หมายอย่างประเสริฐนั้น

โครงการนี้ ทำให้เกิดมีพระไตรปิฎกขนาดย่อม ชุดหนึ่งๆ จำนวน ๑๘ เล่มเล็ก อันเป็นฉบับย่อหรือฉบับองค์แทน ของพระไตรปิฎกฉบับสมบูรณ์ที่มีจำนวนชุดละ ๔๕ เล่มขนาดใหญ่ ดังนั้น จึงช่วยให้ผู้เริ่มศึกษาหรือผู้มีเวลาจำกัด สามารถเข้าถึงแหล่งแห่งพระธรรมวินัยได้โดยไม่ยากนัก

งานแห่งโครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติฯ นี้ เห็นได้ง่ายว่าเป็นงานที่ยากยิ่งนัก จะสำเร็จมิได้หากมิใช่เพราะอาศัยทั้ง *วิริยะ* คือความพากเพียรมุ่งแน่วที่ต่อเนื่องมั่นคงตลอดกาลเวลายาวนาน และทั้ง *ปัญญา* คือความรู้ความเข้าใจทั้งด้านพระธรรมวินัยและภาษาบาลี พร้อมทั้งวิชาการร่วมสมัย กับทั้งความฉลาดสามารถที่จะจำแนกแยกแยะจัดตั้งวางระบบลำดับหมวดหมู่ เป็นต้น แต่ที่เป็นมูลฐานสำคัญลึกซึ้งที่สุด คือความมีน้ำใจรักต่อพระพุทธศาสนา และมุ่งหวังประโยชน์สุขแก่ประชาชนด้วยศรัทธาและฉันทะอันแรงกล้า

ด้วยเหตุดังกล่าวมา บุญกิริยาของ อุบาสกอุทัย บุญเย็น ผู้จัดทำพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา นี้ จึงเป็นมหากุศลที่ควรแก่การชื่นชมสดุดีอย่างยอดยิ่ง

ผลงานนั้น แสดงให้เห็นว่า อุบาสกอุทัย บุญเย็น ผู้จัดทำพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา นี้ ซึ่งเป็นเปรียญธรรม ผู้ได้เล่าเรียนมาในระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี และเป็นศาสนศาสตรบัณฑิต ผู้จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย แม้จะได้ไปศึกษาเล่าเรียนวิชาการสมัยใหม่จบปริญญาชั้นสูงจากต่างประเทศมาแล้วด้วย ก็ได้นำเรี่ยวแรงความเพียรและสติปัญญาของตน มาใช้ในการทำงานที่เป็นแกนเป็นฐานของพระพุทธศาสนาอย่างเต็ม

กำลังความสามารถ

จึงควรจะกล่าวย้ำเน้นไว้เป็นที่สังเกตอันสำคัญ โดยพึงถือได้ว่า อุบาสกอุทัย บุญเย็น นั้น เป็นนิทัศนะแห่งการสัมฤทธิ์จุดหมายของสถาบันปริยัติศึกษาและมหาวิทยาลัยสงฆ์ ที่มุ่งให้นิสิตเล่าเรียนแตกฉานซ่ำซองในพระธรรมวินัยเป็นหลักและรู้เท่าทันวิทยาการสมัยใหม่และร่วมสมัยเป็นเครื่องแวดล้อม แล้วสำเร็จเป็นบัณฑิตผู้ใฝ่ใจและสามารถใช้วิทยาการแวดล้อมนั้น เป็นเครื่องมือที่จะนำพระธรรมวินัยออกสื่อสารสำแดงให้โลกประจักษ์ในคุณค่าของพระพุทธศาสนธรรมโดยรู้เข้าใจ ได้ศรัทธา และสามารถนำไปปฏิบัติให้สัมฤทธิ์ประโยชน์สุขแก่ชีวิตและสังคมอย่างสมสมัย

งานจัดทำพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา นี้ นอกจากสื่อความหมายในวงกว้าง ที่จะนำพระธรรมวินัยออกเผยแผ่เพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลกแล้ว ในวงใกล้ ก็ช่วยแนะนำแนวทางและเสริมกำลังย้ำเตือนความคิดแก่บัณฑิตแห่งสถาบันอุดมศึกษาในพระพุทธศาสนา ที่จะบำเพ็ญกิจกรณียให้สัมฤทธิ์ผลตามวัตถุประสงค์แห่งสถาบันการศึกษาของตน

ดังได้กล่าวข้างต้น พระไตรปิฎกบาลีเป็นจุดร่วมของความเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท และกำลังขยายวงออกไปที่จะเป็นจุดร่วมของพระพุทธศาสนาทั้งหมดทั่วทุกนิกายในโลก แต่ด้วยเหตุว่าพระไตร-ปิฎกบาลีนั้นมีขนาดใหญ่มหึมา คนทั่วไปแทบไม่มีโอกาสเข้าถึง และคนจำนวนมากไม่รู้จักเลย ความเป็นจุดร่วมนั้น จึงยากที่จะเริ่มเพื่อก้าวไปสู่ความเป็นจริงอย่างนั้น

บัดนี้ งานมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๗๒ พรรษา ในพระองค์สมเด็จบรมบพิตร พระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ อันเป็นจุดกำเนิดแห่งโครงการ "พระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ" นี้ ได้ทำให้พระไตรปิฎกฉบับย่อหรือฉบับองค์แทนสำหรับผู้เริ่มศึกษาเกิดมีขึ้นแล้ว และจะเผยแพร่แผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวางทั่วพระราชอาณาจักรไทย ควรจะเป็นนิมิตหมายว่า ได้ถึงวาระเป็นจุดเริ่มแห่งการก้าวสู่ความเป็นจริง แห่งการมีจุดร่วมอันเป็นสากลของพุทธศาสนิกชนทั่วทั้งมวลดังได้กล่าวมา

"พระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้า-สิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ"นี้ เป็นมหาธรรมทานบุญกิริยา อันเป็นนิมิตหมายแห่งพระราชศรัทธา และพระบรมราชูปถัมภ์ ในพระองค์สมเด็จบรมบพิตร พระบรมราชินีนาถ ต่อพระบวรพุทธศาสนา ที่ผสานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระราชจริยาที่ได้ทรงบำเพ็ญเพื่อประโยชน์สุขแก่ปวงประชาราษฎร

ด้วยเดชานุภาพแห่งคุณพระรัตนตรัย และโดยผลแห่งพระราช-กุศลธรรมทานาทิจริยา ขอสมเด็จบรมบพิตร พระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรม-ราชินีนาถ จงทรงเจริญพระชนมายุยิ่งยืนนาน ทรงพระเกษมสำราญ เสด็จสถิตสถาพรในพระสิริราชสมบัติ คู่พระบารมีในพระองค์สมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า สมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชธรรมิกมหา-ราชาธิราช ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ พร้อมด้วยพระราชโอรส พระราชธิดา และพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวง กับทั้งขอให้มวลประชานิกร ภายใต้ฉัตร-ชัยแห่งพระบารมี จงเจริญงอกงามด้วยประโยชน์สุข และทั่วทั้งพระราช-อาณาจักรร่มเย็นชื่นบานเกษมศานต์สถาพร

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)*

---

* พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ "อารยางกูร" ปยุตฺโต) ป.ธ.๙. พธ.บ.(เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง) วัดญาณเวศกวัน อ.สามพราน จ.นครปฐม (อนุโมทนกถานี้ มอบให้ ณ วันที่ ๖ มิถุนายน 2548)

คำนิยม
พันตำรวจโททักษิณ ชินวัตร

พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ทรงคุณค่าอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นแหล่งรวมคำสอนของพระพุทธศาสนาที่เป็นพื้นฐานของวัฒนธรรมไทย และเป็นเบ้าหลอมจิตวิญญาณวิถีชีวิตไทยให้สามารถผ่านพ้นวิกฤตการณ์สำคัญทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของชนชาติไทยตลอดระยะเวลาอันยาวนานที่ผ่านมา การศึกษาพระไตรปิฎกจึงมีความจำเป็นสำหรับชาวพุทธและเป็นหนทางหนึ่งที่ช่วยให้เข้าถึงหลักธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้อย่างถูกต้องแท้จริง ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองและสังคมโดยส่วนรวม

การจัดพิมพ์พระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เป็นหนึ่งในโครงการเฉลิมพระเกียรติในส่วนพระพุทธศาสนาเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๔๗ เป็นพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา มีเนื้อหาที่ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจในพุทธธรรมและสาระคำสอนที่เป็นแก่นแท้ได้ง่ายขึ้น

สะดวกต่อการศึกษาและเหมาะสมกับประชาชนทุกระดับ เป็นพระไตร-ปิฎกอีกชุดหนึ่งที่จะเอื้อประโยชน์ต่อการจรรโลงพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนสถาพรในประเทศไทยและในสังคมโลกสืบไป

ผมหวังเป็นอย่างยิ่งว่าพระไตรปิฎกชุดนี้จะเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ได้ศึกษาและทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่มุ่งให้ทุกคนตั้งมั่นกระทำความดี เพื่อความสุขความเจริญงอกงามทั้งแก่ตนเองและส่วนรวมตลอดไป

พันตำรวจโท

(ทักษิณ ชินวัตร)*

นายกรัฐมนตรี

---

* พ.ต.ท. ดร.ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรีคนที่ 23 ของไทย (9 มี.ค. 2544-19 ก.ย. 2549) ประธานอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 12 สิงหาคม 2547. ลงนามอนุมัติเห็นชอบโครงการพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา เฉลิมพระเกียรติฯ เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน 2547 (คำนิยมนี้ มอบให้ ณ วันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2548)

คำโสมนัส
นายสุขพัฒน์ ทองเพ็ง

การทำสังคายนาพระธรรมวินัยมีมาเป็นลำดับ สมัยแรกๆ พระอริยเจ้าทั้งหลายท่องจำสอบทานสืบต่อกันมาด้วยปากเปล่าที่เรียกว่ามุขปาฐะ ต่อมาได้มีการจารึกเป็นอักษรบาลี จัดหมวดหมู่คำสอนเป็นชุดพระคัมภีร์ (ปิฎก) ๓ ชุด เรียกว่า พระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกประกอบด้วย ๑. พระวินัยปิฎก เนื้อหาว่าด้วยวินัยสงฆ์และระเบียบวิธีปฏิบัติต่างๆ ของภิกษุและภิกษุณี ๒. พระสุตตันตปิฎก เนื้อหาว่าด้วยพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าและพระสาวก รวมถึงคติธรรมต่างๆ ของบุคคลในสมัยพุทธกาล มีเรื่องราวเหตุการณ์สะท้อนข้อมูลทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมประเพณี ฯลฯ ในสมัยพุทธกาลเชื่อมโยงอยู่ในคำสอน ๓. พระอภิธรรมปิฎก เนื้อหาว่าด้วยสภาวธรรมของรูป จิต และเจตสิกล้วนๆ มีลักษณะเป็นวิชาการอธิบายคำสอนของพระพุทธเจ้าให้แจ่มชัดขึ้น

การจารึกพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษร เริ่มขึ้นที่ประเทศลังกาเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๕ (ราว พ.ศ. ๔๓๓-๔๕๐) ประเทศไทยมีการจารึกพระไตรปิฎกลงใบลานครั้งแรกที่เมืองเชียงใหม่ ประมาณ พ.ศ.

๒๐๒๐ และเริ่มมีการพิมพ์เป็นเล่มหนังสือครั้งแรกที่กรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ ๕ (เมื่อพ.ศ. ๒๔๓๑-๒๔๓๖) โดยปริวรรตจากอักษรขอมเป็นอักษรไทย ได้พระไตรปิฎก ๓๙ เล่มหนังสือในการพิมพ์ครั้งแรก ๑.๐๐๐ ชุด. พิมพ์จบบริบูรณ์ทั้ง ๔๕ เล่มในสมัยรัชกาลที่ ๗ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๘-๒๔๗๓)

พระไตรปิฎกที่จัดพิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ ๗ นี้เอง ได้มีการส่งไปเผยแพร่ในต่างประเทศ ทำให้มีผู้พยายามอ่านอักษรไทยเพื่อจะได้อ่านพระไตรปิฎกฉบับนี้ได้ พระเถระชาวเยอรมันในลังการูปหนึ่ง คือพระนยานติโลก ได้เขียนยกย่องพระไตรปิฎกของไทยฉบับนี้ว่า มีความสมบูรณ์กว่าฉบับที่พิมพ์ด้วยอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์(P.T.S.) ในประเทศอังกฤษเป็นอันมาก

โดยที่พระไตรปิฎกฉบับดังกล่าว เกิดจากพระราชทรัพย์บริจาคของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ และเงินบริจาคโดยเสด็จในพระราชกุศลของพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ทวยราษฎร์ชาวสยามทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ ที่ประชุมชำระพระไตรปิฎกครั้งนั้น จึงขนานนามพระไตรปิฎกฉบับนั้นว่า"สยามรฏฐสฺส เตปิฏกำ" ซึ่งมีชื่อเป็นไทยว่า "พระไตรปิฎกสยามรัฐ" อันหมายถึงพระไตรปิฎกฉบับของประเทศไทย

การมีพระไตรปิฎกของประเทศครั้งนั้น มีแต่ฉบับภาษาบาลี ผู้ที่จะเข้าถึงเนื้อหาของพระไตรปิฎกยังจำกัดวงผู้อ่านเข้าใจความในพระไตรปิฎกอยู่นั่นเอง เพราะคำสอนในพระไตรปิฎกเป็นภาษาของพระอริยเจ้า ซึ่งเต็มไปด้วยอรรถและพยัญชนะอันพิเศษ ผู้ศึกษาจะต้องอาศัยคัมภีร์ไขความไขศัพท์เป็นเครื่องมือที่จำเป็น หาไม่แล้วก็ยากที่จะเข้าใจความได้ หรือถ้าคิดว่าเข้าใจ ก็อาจจะเป็นความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนได้โดยง่าย

ด้วยเหตุนี้ จึงได้มีหนังสือแนวพระไตรปิฎกฉบับเรียบเรียงโดยท่านผู้รู้ ให้เห็นอยู่ประปราย แต่ก็ทำได้เป็นบางส่วนบางตอน ที่ทำได้ครอบคลุมเนื้อหาของพระไตรปิฎกมากกว่าทุกฉบับ คือหนังสือ"พระไตรปิฎกฉบับ

สำหรับประชาชน" โดยอาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ แต่ก็ทำในรูปสรุปความพอได้เป็นแนวทางสืบค้น บางช่วงตอนก็แจ้งไว้แต่เพียงชื่อหมวดหมู่ (เช่น หมวดสังยุตตนิกาย ในฉบับบาลีมี ๕ เล่ม ก็แจ้งชื่อหมวดหมู่ให้จบใน ๕ หน้า เป็นต้น) ทั้งนี้ เป็นเพราะข้อจำกัดด้านการจัดพิมพ์ กระนั้นก็นับเป็นอุปการคุณอันใหญ่หลวงที่ผลงานดังกล่าวมีส่วนอย่างสำคัญในการนำพาผู้คนให้ได้สัมผัสพระไตรปิฎกที่พอจะทำความเข้าใจได้สวนหนึ่ง

และหนังสือพระไตรปิฎกฉบับนั้นเอง ได้จุดประกายให้เกิดโครงการพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาชุดนี้ขึ้นมา โดยเริ่มงานกันเงียบๆ ตั้งแต่ปี ๒๕๔๓ เป็นต้นมา

หนังสือพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาชุดนี้ อุบัติขึ้นในห้วงเวลาที่พระไตรปิฎกมีเครื่องมือให้ศึกษาเข้าใจได้มากขึ้น มีท่านผู้รู้ฝากคำอธิบายภาษาธรรมไว้มากขึ้น มีคอมพิวเตอร์ช่วยงานอีกทางหนึ่ง จึงสามารถสร้างระบบเนื้อหาสนองความต้องการได้มากขึ้นอีกระดับหนึ่ง

ลักษณะผลงานหนังสือชุดนี้คือ เป็นหนังสือสำหรับให้ชาวบ้านทั่วไปอ่านได้ ขณะเดียวกันก็ให้เป็นหนังสือสำหรับวงการนักเรียน นักศึกษา ครูบาอาจารย์ ใช้ประกอบการเรียนการสอนและการศึกษาค้นคว้าได้ จึงได้จัดทำระบบสารบัญ ดรรชนี และนามานุกรม ไว้ละเอียดเป็นพิเศษ จัดทำระบบให้อิงกับพระไตรปิฎกบาลีอย่างเคร่งครัด ให้สามารถใช้อ้างอิงและสอบทานเนื้อหาได้โดยตลอด

เป็นโอกาสประจวบเหมาะที่งานหนังสือชุดนี้ขับเคลื่อนอยู่ในบรรยากาศอันเป็นมหามงคลของประเทศ คือบรรยากาศแห่งการเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษาสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เป็นพระคุณอย่างยิ่งที่ "คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระเกียรติพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๔๗" ได้มีมติเห็นชอบรับหนังสือ

"พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" เป็นหนังสือที่ระลึกร่วมเฉลิมพระเกียรติฯ และอนุญาตให้พิมพ์ตราสัญลักษณ์ของงานเฉลิมพระเกียรติฯ บนปกหนังสือ

เป็นบุญหาที่สุดมิได้ ที่ได้น้อมเกล้าน้อมกระหม่อมร่วมเทิดพระ-เกียรติสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ องค์มหาอุบาสิกาแห่งแผ่นดิน ในวโรกาสอันพิเศษยิ่งนี้ ด้วยงานอันเป็นธรรมบูชาครั้งนี้

(นายสุขพัฒน์ ทองเพ็ง)*

บรรณาธิการบริหาร

---

* สุขพัฒน์ ทองเพ็ง ป.ธ.6. ศน.บ., M.A., ศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์, อดีตที่ปรึกษาของผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร(2548-2549), ผู้ก่อตั้ง "สำนักพิมพ์โพธิเนตร" เพื่อดำเนินงานจัดทำพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา และบริหารโครงการในตำแหน่ง "บรรณาธิการบริหาร"

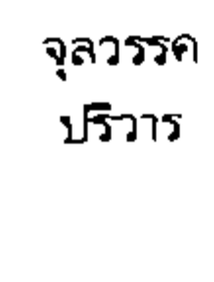
หนังสือ"พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" เรียบเรียงตามลำดับเนื้อหาในพระไตรปิฎกบาลี(ฉบับสยามรัฐ) 45 เล่ม โดยการสรุปเนื้อหาให้เป็นที่เข้าใจง่าย, โดยการแสดงประเด็นเนื้อหาให้เห็นชัดขึ้น, โดยการขยายความ-เสริมความในส่วนที่เข้าใจได้ยาก หรือที่มีข้อมูลน่าสนใจทางวิชาการ, และโดยการเก็บรวบเนื้อหาเข้าด้วยกันในส่วนที่เป็นคำกล่าวซ้ำๆ จึงกลายเป็นหนังสือชุดจำนวน 18 เล่ม มีระบบเนื้อหาสำหรับให้ตรวจสอบเทียบเคียงกับเนื้อหาในพระไตรปิฎกบาลีโดยตลอด

เพื่อให้รู้ว่า พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษานี้ ในแต่ละเล่มมีเนื้อหาอะไรบ้าง และเป็นเนื้อหาของพระไตรปิฎกบาลี(ฉบับสยามรัฐ)เล่มไหนบ้าง จึงได้จัดทำตารางแสดงเนื้อหาของพระไตรปิฎกทั้ง 2 ชุด ให้สามารถใช้เทียบเคียงกันเล่มต่อเล่มตามลำดับ

ตารางเทียบเคียง

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา(18 เล่ม) กับ พระไตรปิฎกบาลี(45 เล่ม)

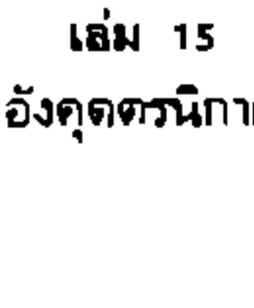
พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา 4 เล่ม พระวินัยปิฎก	พระไตรปิฎกบาลี 8 เล่ม	อักษรย่อ	เนื้อหา	ภาคผนวก(ไตร.รศ.)
		วินย.		• อักษรย่อสำหรับพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาคือ"ไตร.รศ."
เล่ม 1 มหาวิภังค์ (ภาค 1-2)	เล่ม 1 มหาวิภังค์	วิ.มหาวิ.	สิกขาบทของภิกษุ(227 สิกขาบท) : ปาราชิก 4-สังฆาทิเสส 13-อนิยต 2	วิธีอ่านภาษาบาลีอักษรไทย-เทียบพยัญชนะบาลีกับอักษรโรมัน-บาลีอักษรไทยในอดีต-สถานที่ทรงจำพรรษาใน 45 พรรษา-แนะนำหนังสือที่ใช้อ้างอิง
	เล่ม 2 มหาวิภังค์		นิสสัคคิยปาจิตตีย์ 30-ปาจิตตีย์ 92	
 เล่ม 2 มหาวิภังค์ (ภาค 2 ต่อ) ภิกขุนีวิภังค์ มหาวรรค (ภาค 1)	เล่ม 2 มหาวิภังค์ (ต่อ)		ปาฏิเทสนียะ 4-เสขิยะ 75-อธิกรณสมถะ 4	
	เล่ม 3 ภิกขุนีวิภังค์	วิ.ภิกฺขุนี.	สิกขาบทของภิกษุณี (311 สิกขาบท)	ประมวลสิกขาบทของภิกษุและภิกษุณี-แนะนำหนังสือที่ใช้อ้างอิง : พระไตรปิฎกสยามรัฐ-พระไตรปิฎกภาษาไทย-พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย-พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน
	เล่ม 4 มหาวรรค	วิ.มหาวคฺ.	มหาขันธกะ : พุทธประวัติตอนต้น: อุปัชฌาย์-อาจารย์: บรรพชา-อุปสมบท	
 เล่ม 3 มหาวรรค (ภาค 1 ต่อ)	เล่ม 4 มหาวรรค (ต่อ)		มหาขันธกะ(ต่อ) : อันตรายิกธัมมกถา อุโปสถขันธกะ : การทำอุโบสถของภิกษุ วัสสูปนายิกาขันธกะ : เข้าพรรษา-ออกพรรษา ปวารณาขันธกะ : การปวารณาของภิกษุ	แสดงแผนที่ชมพูทวีป-แนะนำหนังสือเพื่อศึกษาเพิ่มเติม : สมุดข่อยเรื่องสีมากถา

	เล่ม 5 มหาวรรค (ต่อ)		จัมมขันธกะ : รองเท้า-หนังสัตว์ เป็นต้น เภสัชชขันธกะ : ยารักษาโรค กฐินขันธกะ : ผ้ากฐิน จัมเปยยขันธกะ : หลักการพิจารณาในสังฆกรรม โกสัมพิขันธกะ : ความแตกแยกของภิกษุชาวโกสัมพี	
 เล่ม 4 จุลวรรค ปริวาร	**เล่ม 6** จุลวรรค	วิ.จุล.	กัมมขันธกะ : สังฆกรรมเกี่ยวกับการลงโทษภิกษุ ปาริวาสิกขันธกะ : การอยู่ปริวาส สมุจจยขันธกะ : วิธีออกจากอาบัติ สมถขันธกะ : วิธีระงับอธิกรณ์	
	เล่ม 7 จุลวรรค (ต่อ)		ขุททกวัตถุขันธกะ : เรื่องเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับวินัยสงฆ์ เสนาสนขันธกะ : ที่อยู่อาศัยของภิกษุ สังฆเภทขันธกะ : พระเทวทัตทำสังฆเภท วัตตขันธกะ : วัตร(ระเบียบปฏิบัติ)ต่างๆ ของภิกษุ ปาฏิโมกขฐปนขันธกะ : การสวด-การฟังปาฏิโมกข์ ภิกขุนีขันธกะ : เรื่องเกี่ยวกับภิกษุณี ปัญจสติกขันธกะ : การสังคายนาครั้งที่ 1 สัตตสติกขันธกะ : การสังคายนาครั้งที่ 2	แนะนำคัมภีร์ "สมันตปาสาทิกา" (อรรถกถาแห่งพระวินัยปิฎก โดยพระพุทธโฆส)
	เล่ม 8 ปริวาร	วิ.ปริวาร.	ภาคผนวกของพระวินัยปิฎก	
12 เล่ม พระสุตตันตปิฎก 25 เล่ม		สุ.ตนฺ.		
 เล่ม 5 ทีฆนิกาย	**เล่ม 9** สีลขันธวรรค	ที.สี.	พรหมชาลสูตร-สามัญญผลสูตร-อัมพัฏฐสูตร-โสณทัณฑสูตร-กูฏทันตสูตร-มหาลิสูตร-โปฏฐปาทสูตร-สุภสูตร-เกวัฏฏสูตร-โลหิจจสูตร-เตวิชชสูตร	แนะนำคัมภีร์อรรถกถาแห่งพระสุตตันตปิฎก-บัญชีชื่อและผู้แต่งคัมภีร์อรรถกถา

	เล่ม 10 มหาวรรค	ที.ม.	มหาปทานสูตร-มหานิทานสูตร-มหาปรินิพพานสูตร-มหาสุทัสสนสูตร-ชนวสภสูตร-มหาโควินทสูตร-มหาสมยสูตร-สักกปัญหสูตร	แห่งพระสุตตันตปิฎก
เล่ม 6 ทีฆนิกาย (ต่อ)	เล่ม 10 ทีฆนิกาย : -มหาวรรค(ต่อ)		มหาสติปัฏฐานสูตร-ปายาสิราชัญญสูตร	แนะนำบทสวด "อาฏานาฏิยปริตร"-ตารางแสดงจำนวนพระปริตร(ทั้งเจ็ดตำนานและสิบสองตำนาน)
	เล่ม 11 ทีฆนิกาย : -ปาฏิกวรรค	ที.ปา.	ปาฏิกสูตร-อุทุมพริกสูตร-จักกวัตติสูตร-อัคคัญญสูตร-สัมปสาทนียสูตร-ปาสาทิกสูตร-ลักขณสูตร-สิงคาลกสูตร-อาฏานาฏิยสูตร-สังคีติสูตร-ทสุตตรสูตร	
เล่ม 7 มัชฌิมนิกาย	เล่ม 12 มัชฌิมนิกาย : -มูลปัณณาสก์	ม.มู.	มูลปริยายวรรค(10 พระสูตร)-สีหนาทวรรค(10 พระสูตร)-โอปัมมวรรค(10 พระสูตร)-มหายมกวรรค(10 พระสูตร)	อธิบายเจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ-ลำดับกาลแห่งเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์พุทธศาสนา
เล่ม 8 มัชฌิมนิกาย	เล่ม 12 มัชฌิมนิกาย : -มูลปัณณาสก์ (ต่อ) เล่ม 13 มัชฌิมนิกาย : -มัชฌิมปัณณาสก์	ม.มู. ม.ม.	จูฬยมกวรรค(10 พระสูตร) คหปติสูตร(10 พระสูตร)-ภิกขุวรรค(10 พระสูตร)-ปริพาชกวรรค(10 พระสูตร)	อธิบาย"เวทนา"
เล่ม 9 มัชฌิมนิกาย	เล่ม 13 มัชฌิมนิกาย : -มัชฌิมปัณณาสก์ (ต่อ)		ราชวรรค(10 พระสูตร)-พราหมณวรรค(10 พระสูตร)	เรื่อง"องคุลิมาล"ในอรรถกถา

	เล่ม 14 มัชฌิมนิกาย : -อุปริปัณณาสก์	ม.อุ.	เทวทหวรรค(10 พระสูตร)-อนุปทวรรค (10 พระสูตร)	* อีก 4 พระสูตร ในอนุปทวรรคลันไปอยู่ ใน ไตร.รส. เล่ม 10
 เล่ม 10 มัชฌิมนิกาย	เล่ม 14 มัชฌิมนิกาย : -อุปริปัณณาสก์ (ต่อ)		อนุปทวรรค(อีก 4 พระสูตร)-สุญญตวรรค(10พระสูตร)-วิภังควรรค(12 พระสูตร)-สฬายตนวรรค(10 พระสูตร)	พุทธประวัติ ในอรรถกถา
 เล่ม 11 สังยุตตนิกาย	เล่ม 15 สังยุตตนิกาย : -สคาถวรรค	ส.ส.	เทวตาสังยุตต์(8วรรค)-เทวปุตตสังยุตต์(3วรรค)-โกสลสังยุตต์(3 วรรค)-มารสังยุตต์(3 วรรค)-ภิกขุนีสังยุตต์(1 วรรค)-พรหมสังยุตต์(2วรรค)-พราหมณสังยุตต์(2วรรค)-วังคีสสังยุตต์(1วรรค)-วนสังยุตต์(1วรรค)-ยักขสังยุตต์(1 วรรค)-สักกสังยุตต์(3 วรรค)	เรื่องฤดูกาล ในชมพูทวีป-ปัพพโตปมคาถา และธชัคคปริตร (พร้อมคำแปล)
 เล่ม 12 สังยุตตนิกาย	เล่ม 16 สังยุตตนิกาย : -นิทานวรรค	ส.นิ.	อภิสมยสังยุตต์(10 วรรค)-ธาตุสังยุตต์(4วรรค)-อนมตัคคสังยุตต์(2 วรรค)-กัสสปสังยุตต์(1 วรรค)-ลาภสักการสังยุตต์(4 วรรค)-ราหุลสังยุตต์(1 วรรค)-ลักขณสังยุตต์(2 วรรค)-โอปัมมสังยุตต์(1 วรรค)-ภิกขุสังยุตต์(1วรรค)	
	เล่ม 17 สังยุตตนิกาย : -ขันธวารวรรค	ส.ข.	ขันธสังยุตต์ : มูลปัณณาสก์(5 วรรค)-ขันธสังยุตต์ : มัชฌิมปัณณาสก์(5 วรรค)-ขันธสังยุตต์ : จุลปัณณาสก์(5 วรรค)	

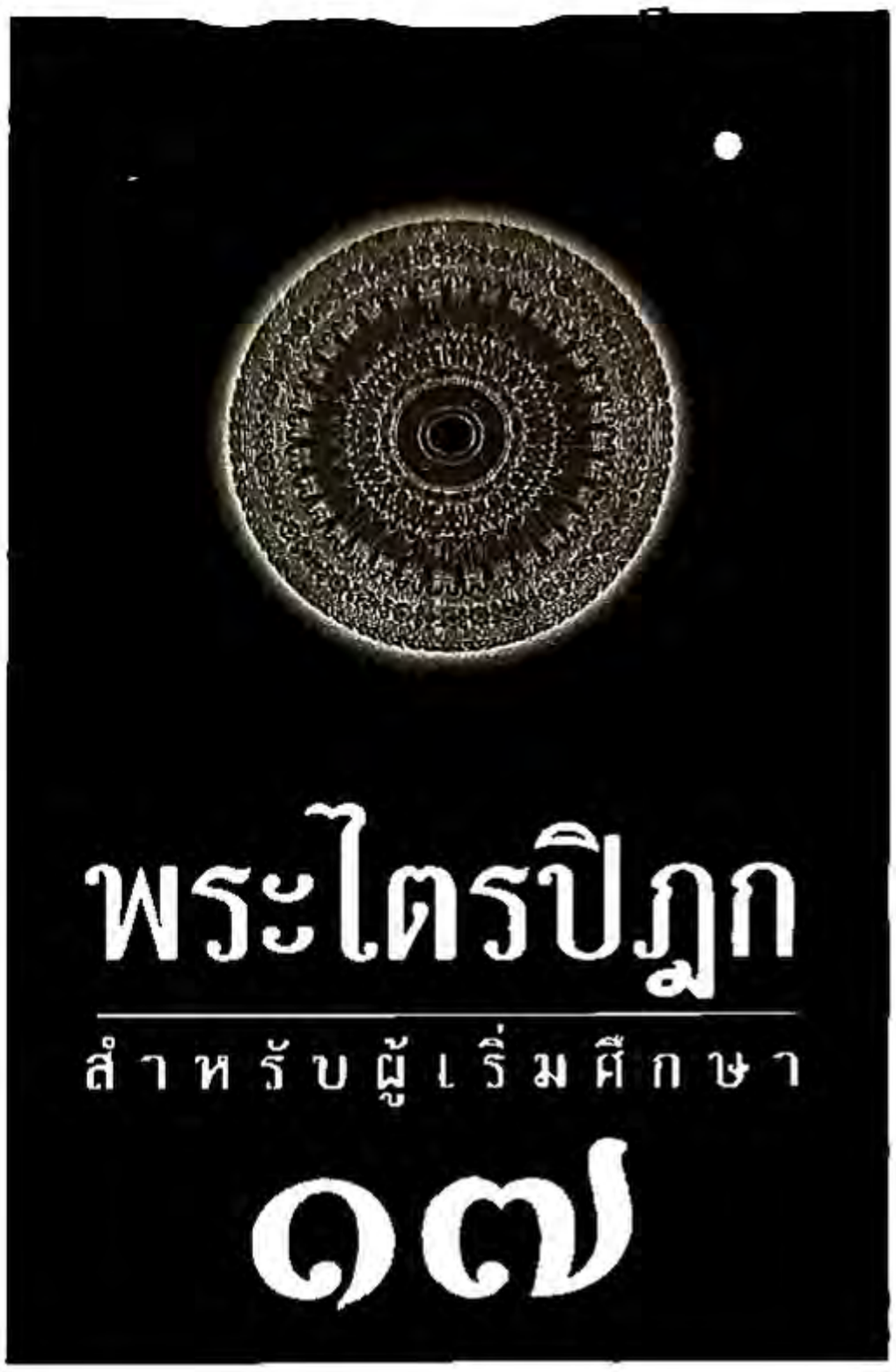
	เล่ม 17 สังยุตตนิกาย : -ขันธวารวรรค (อีก 12 สังยุตต์)		ราธสังยุตต์(2วรรค)-ทิฏฐิสังยุตต์(4 วรรค)-โอกันตสังยุตต์(1วรรค)-อุปปาทสังยุตต์(1วรรค)-กิเลสสังยุตต์(1วรรค)-สาริปุตตสังยุตต์(1วรรค)-นาคสังยุตต์(1วรรค)-สุปัณณสังยุตต์(1วรรค)-คันธัพพกายสังยุตต์(1วรรค)-วลาหกสังยุตต์(1 วรรค)-วัจฉโคตตสังยุตต์(1วรรค)-สมาธิสังยุตต์(1วรรค)	
เล่ม 13 สังยุตตนิกาย	เล่ม 18 สังยุตตนิกาย : -สฬายตนวรรค	ส.สฬ.	สฬายตนสังยุตต์ : ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์ (5วรรค)-ตติยปัณณาสก์ (5วรรค)-จตุตถปัณณาสก์(4 วรรค)-เวทนาสังยุตต์(3วรรค)-มาตุคามสังยุตต์(2วรรค)-ชัมพุขาทกสังยุตต์(1วรรค)-สามัณฑกสังยุตต์(1วรรค)-โมคคัลลานสังยุตต์(1วรรค)-คามณิสังยุตต์(1วรรค)-อสังขตสังยุตต์(2วรรค)-อัพยากตสังยุตต์(1วรรค)	
	เล่ม 19 สังยุตตนิกาย : -มหาวารวรรค	ส.ม.	มัคคสังยุตต์(13วรรค)-โพชฌังคสังยุตต์(7วรรค)-สติปัฏฐานสังยุตต์(6วรรค)-อินทริยสังยุตต์(8วรรค)-สัมมัปปธานสังยุตต์-พลสังยุตต์-อิทธิปาทสังยุตต์(4วรรค)-อนุรุทธสังยุตต์(2วรรค)-ฌานสังยุตต์-อานาปานสังยุตต์(2วรรค)-โสตาปัตติสังยุตต์(7วรรค)-สัจจสังยุตต์(7 วรรค)	
เล่ม 14 อังคุตตรนิกาย	เล่ม 20 อังคุตตรนิกาย : -เอกนิบาต	องฺ.เอก.	ว่าด้วยธรรมชุดต่างๆ 2 ชุด-ว่าด้วยกุศลธรรมต่างๆ	เรื่องเมืองมถุรา(มถุรา)กับพุทธศาสนา
	-ทุกนิบาต	องฺ.ทุก.	ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์(5วรรค)-ตติยปัณณาสก์(5 วรรค)	
	-ติกนิบาต	องฺ.ติก.	ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์	

			(5วรรค)-ตติยปัณณาสก์(5วรรค)-จตุตถปัณณาสก์(10วรรค)	
	เล่ม 21 อังคุตตรนิกาย : -จตุกกนิบาต	องฺ.จตุก.	ปฐมปัณณาสก์(4วรรค)-ทุติยปัณณาสก์(5วรรค)-ตติยปัณณาสก์(5วรรค)-จตุตถปัณณาสก์(10วรรค)	
	เล่ม 22 อังคุตตรนิกาย : -ปัญจกนิบาต	องฺ.ปญฺจก.	ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์(5วรรค)-ตติยปัณณาสก์(5วรรค)	
	เล่ม 22 อังคุตตรนิกาย : -ปัญจกนิบาต (ต่อ)		จตุตถปัณณาสก์(5วรรค)-ปัญจมปัณณาสก์(5วรรค)	
	-ฉักกนิบาต	องฺ.ฉกฺก.	ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์(4 วรรค)	
 เล่ม 15 อังคุตตรนิกาย	เล่ม 23 อังคุตตรนิกาย : -สัตตกนิบาต	องฺ.สตฺตก.	(7 วรรค)	
	-อัฏฐกนิบาต	องฺ.อฏฺฐก.	(7 วรรค)	
	-นวกนิบาต	องฺ.นวก.	(5 วรรค)	
	เล่ม 24 อังคุตตรนิกาย : -ทสกนิบาต	องฺ.ทสก.	ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์(5วรรค)-ตติยปัณณาสก์(2วรรค)-จตุตถปัณณาสก์(4วรรค)-ปัญจมปัณณาสก์(1วรรค)	
	-เอกาทสกนิบาต	องฺ.เอกาทส.	(2 วรรค)	
 เล่ม 16 ขุททกนิกาย	เล่ม 25 ขุททกนิกาย : -ขุททกปาฐะ	ขุ.ขุ.	บทสวด-ธรรมบท-อุทาน-อิติวุตตกะ-สุตตนิบาต	
	เล่ม 26 ขุททกนิกาย : -วิมานวัตถุ	ขุ.วิมาน.	อิตถีวิมานวัตถุ-ปุริสวิมานวัตถุ	

-เปตวัตถุ	ขุ.เปต.	(4 วรรค)
-เถรคาถา	ขุ.เถร.	จัดลำดับเนื้อหาตามจำนวนชุดคาถา ตั้งแต่ 1 คาถา ถึง 60 คาถา และ มหาคาถา
-เถรีคาถา	ขุ.เถรี.	มีชุดคาถาตั้งแต่ 1 คาถา ถึง 30 คาถา และ มหาคาถา
เล่ม 27 ขุททกนิกาย : -ชาดก(ภาค 1)	ขุ.ชา.	ว่าด้วยพระโพธิสัตว์ใน 550 พระชาติ
เล่ม 28 ขุททกนิกาย : -ชาดก(ภาค 2)		ปัญญาสนิบาต-สัฏฐินิบาต-สัตตตินิบาต-อสีตินิบาต-มหานิบาต(มหาทศชาติ 10 ชาดก)
เล่ม 29 ขุททกนิกาย : -มหานิทเทส	ขุ.ม.	คำอธิบายของพระสารีบุตรในอัฏฐกวรรคแห่งสุตตนิบาต
เล่ม 30 ขุททกนิกาย : -จูฬนิทเทส	ขุ.จู.	คำอธิบายของพระสารีบุตรในปารายนวรรคและอุรควรรคแห่งสุตตนิบาต
เล่ม 31 ขุททกนิกาย : -ปฏิสัมภิทามรรค	ขุ.ปฏิ.	คำอธิบายของพระสารีบุตรมี 3 วรรค คือ 1. มหาวรรค 2. ยุคนัทธวรรค 3. ปัญญาวรรค
เล่ม 32 ขุททกนิกาย : -อปทาน (ภาค 1)	ขุ.อป.	ประวัติแห่งจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า, พระปัจเจกพุทธเจ้า, และพระสาวกของพระพุทธเจ้า
เล่ม 33 ขุททกนิกาย : -อปทาน(ภาค 2)		ประวัติของพระอรหันต์(พระเถระ 151 เรื่อง พระเถรี 40 เรื่อง)
-พุทธวังสะ	ขุ.พุทธ.	พุทธประวัติของพระพุทธเจ้า 25 พระองค์ ในเชิงเปรียบเทียบกัน-เรื่องแจกพระบรมสารีริกธาตุ
-จริยาปิฎก	ขุ.จริยา.	พุทธจริยาในการบำเพ็ญบารมี 10 ของพระพุทธเจ้า

 เล่ม 17 ธัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ	เล่ม 34 ธัมมสังคณี	อภิ.ส.	มาติกา(หัวข้อธรรมที่เป็นแม่บท)-จิตตุปปาทกัณฑ์(การเกิดขึ้นของจิต)-รูปกัณฑ์(อธิบายเรื่องรูป)-นิกเขปกัณฑ์(อธิบายมาติกา)	แนะนำคัมภีร์เพื่อศึกษาเพิ่มเติม : อรรถกถาแห่งพระอภิธรรมปิฎก, คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ และคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินี
	เล่ม 35 วิภังค์	อภิ.วิ.	ขันธวิภังค์-อายตนวิภังค์-ธาตุวิภังค์-สัจจวิภังค์-ปัจจยาการวิภังค์-สติปัฏฐานวิภังค์-อิทธิบาทวิภังค์-โพชฌังควิภังค์-ฌานวิภังค์-อัปปมัญญาวิภังค์-ญาณวิภังค์-ขุททกวัตถุวิภังค์-ธัมมหทยวิภังค์	
	เล่ม 36 ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ	อภิ.ธา. อภิ.ปุ.	อธิบายเรื่องขันธ์-อายตนะ-ธาตุ การบัญญัติชื่อเรียกธรรมและบุคคลเพื่อให้รู้ความหมายของธรรม	
	เล่ม 37 กถาวัตถุ	อภิ.ก.	แก้ความเห็นผิดของนิกายต่างๆ โดยพระโมคคัลลีบุตร ติสสเถระ มี 219 หัวข้อ	
 เล่ม 18 ยมก ปัฏฐาน กรรมฐาน	เล่ม 38 ยมก(ภาค 1)	อภิ.ย.	มูลยมก-ขันธยมก-ธาตุยมก-สัจจยมก-สังขารยมก-อนุสยยมก	โคตรภูญาณ-ประวัติพระพุทธโฆส-พระอภิธรรมปิฎกในทัศนะของพระพุทธโฆส-พุทธทาสภิกขุ อธิบายปรมัตถธรรม
	เล่ม 39 ยมก(ภาค 2)		จิตตยมก-ธัมมยมก-อินทริยยมก	
	เล่ม 40-41-42-43-44-45 ปัฏฐาน	อภิ.ป.	อธิบายปัจจัย 24 ที่เป็นเหตุให้เกิดธรรมทั้งหลาย เรื่องกรรมฐาน	

ข้อสังเกต: ตารางเทียบเคียงพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา(18 เล่ม) กับพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ(45 เล่ม) มีเนื้อหาตรงกัน เมื่อเห็นเนื้อหาในพระไตรปิฎกฉบับหนึ่ง ก็สามารถเลิบค้นไปถึงเนื้อหาในอีกฉบับหนึ่งได้ ส่วนในช่อง"ภาคผนวก"(ด้านขวาสุด) คือเนื้อหาความรู้พิเศษที่บรรจุไว้ท้ายเล่มของพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาแต่ละเล่ม

พระไตรปิฎก

สำหรับผู้เริ่มศึกษา

๑๗

พระอภิธรรมปิฎกเล่ม 1

ฉบับบาลี เล่ม 34

ธัมมสังคณี

ฉบับบาลี เล่ม 35

วิภังค์

ฉบับบาลี เล่ม 36

ธาตุกถา-ปุคคลบัญญัติ

ฉบับบาลี เล่ม 37

กถาวัตถุ

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา

ศึกษาและจัดทำโดย

อุทัย บุญเย็น

ป.ธ. 8, พ.ม., ศน.บ. (ศาสนา-ปรัชญา), M.A. (Pol.Sc.).

ข้อมูลทางบรรณานุกรมหอสมุดแห่งชาติ
National Library of Thailand in Publication Data
อุทัย บุญเย็น
พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา–พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โพธิเนตร, 2550.
18 เล่มชุด.
1. พระไตรปิฎก. I. ชื่อเรื่อง.
294.318
ISBN 974-7384-40-6 (ปกแข็ง)

พิมพ์ครั้งที่ 1/2548 จำนวน 1,000 ชุด(18,000 เล่ม)
พิมพ์ครั้งที่ 2/2550 จำนวน 1,000 ชุด(18,000 เล่ม)

● สงวนสิทธิ์ ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 ●

จัดพิมพ์และจำหน่ายโดย
บริษัท สำนักพิมพ์โพธิเนตร จำกัด
47 ถนนระนอง 2 แขวงถนนนครไชยศรี เขตดุสิต กรุงเทพ 10300
โทรศัพท์ : 0-2668-6700, 0-2668-6701, 0-2243-1842, 0-2243-4066
โทรสาร : 0-2243-0638 E-mail : bodhinet@dictaphone.co.th

ที่ปรึกษา

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (ประจวบ กนฺตาจาโร)
อธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)
อธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ศาสตราจารย์พิเศษจำนงค์ ทองประเสริฐ
ราชบัณฑิต

ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.สุนทร ณ รังษี
ราชบัณฑิต

บรรณาธิการบริหาร

ดร.สุขพัฒน์ ทองเพ็ง

ผู้จัดการ

นางสมศรี ทองเพ็ง

ขอน้อมบูชาพระคุณ

นักปราชญ์ผู้ประสิทธิ์ประสาทความรู้
ให้งานหนังสือชุดนี้ได้อิงอาศัยอยู่ตลอดเวลา
คือ

พระพุทธโฆสและพระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย
ผู้แต่ง-แปลคัมภีร์อรรถกถาและอธิบายความแห่งพระไตรปิฎกเป็นภาษาบาลี

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
ผู้ทรงรจนา วินัยมุข, นวโกวาท, ธรรมวิภาค, ธรรมวิจารณ์, สมถกัมมัฏฐาน,
วิปัสสนากัมมัฏฐาน, พุทธประวัติ, บาลีไวยากรณ์, และอื่นๆ

ท่านพุทธทาสภิกขุ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ)
พระมหาเถระนักปฏิบัติและนักปราชญ์แห่งสวนโมกขพลาราม

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)
ผู้เรียบเรียงหนังสือพุทธธรรม, พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์,
พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, และอื่นๆ

• T.W. RHYS DAVIDS • C.A.F.RHYS DAVIDS
และคณะ
นักปราชญ์ทางบาลีแห่งสมาคมบาลีปกรณ์ (The Pali Text Society, London)

อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ
ผู้จัดทำพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน
ผู้ให้แนวทางการศึกษาพระไตรปิฎกแก่ผู้จัดทำพระไตรปิฎกชุดนี้โดยตรง

คำนิยม

เมื่อต้นปี พ.ศ. 2543 อาจารย์อุทัย บุญเย็น ได้มาปรารภที่จะจัดทำพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา เพื่อให้เยาวชนและบุคคลทั่วไปอ่านแล้วเข้าใจได้ง่าย จนสามารถนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปใช้กับชีวิตประจำวันได้โดยเน้นให้เป็นตำราทางวิชาการสำหรับสถานศึกษาทั่วไป

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าพระไตรปิฎกชุดนี้(จำนวน 18 เล่ม) มีภาพประกอบอยู่ประปราย ใช้สำนวนการเขียนที่เป็นปัจจุบัน เหมาะในการใช้ศึกษาค้นคว้า หรือหยิบมาอ่านเพลินๆ เพิ่มพูนสติปัญญา มิใช่เป็นเพียงคัมภีร์ที่เก็บไว้บูชาเช่นอดีตที่ผ่านมา

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา นอกจากบรรจุพระธรรมวินัย อันเป็นหลักธรรมคำสั่งสอนต่างๆ ของพระพุทธเจ้าแล้ว คณะผู้จัดทำยังได้สอดแซมภาพที่แสดงข้อมูลทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์พระพุทธ-ศาสนาไว้ตามสมควร เป็นการยืนยันในความเป็นบุคคลเดินดินที่มีอยู่จริงของพระพุทธเจ้าในชมพูทวีป

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา ทำรูปเล่มสวยงาม กะทัดรัด เหมาะที่พระสงฆ์ ครูอาจารย์ จะถือเป็นตำราติดตัวเข้าไปในห้องเรียนในชั่วโมงศีลธรรมหรือในห้องบรรยายธรรม เป็นการสร้างความมั่นใจและความภูมิใจให้แก่ผู้เรียนหรือผู้ฟังว่า วันนี้ผู้สอนหรือผู้บรรยายได้ยึดพระไตรปิฎกอันเป็นคำสั่งสอนต้นแบบของพระพุทธเจ้าเมื่อ 2,500 ปีเศษมาแล้วเป็นหลัก และผู้ฟังหรือผู้เรียนก็ภูมิใจและมั่นใจได้ว่า เราได้เรียนและได้ฟังจากพระไตรปิฎกจริงๆ เป็นการป้องกันสัทธรรมปฏิรูป(คำสอนแอบแฝงแปลกปลอม) ที่อาจจะเกิดขึ้นจากผู้สอนหรือผู้บรรยายด้วย

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สำหรับผู้เริ่มศึกษาพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นภิกษุสามเณรบวชใหม่ หรือนักเรียนนักศึกษาทั่วไป เมื่อได้อ่านและศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกชุดนี้ ย่อมจะเข้าใจได้ด้วยตนเองอย่างแน่นอน

ข้าพเจ้าจึงขอขอบคุณอาจารย์อุทัย บุญเย็น ที่ให้เกียรติและเปิดโอกาสให้ได้เข้าร่วมสร้างกุศลอันยิ่งใหญ่นี้ และขอกราบขอบพระคุณพระคุณเจ้าและนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาอีกหลายท่าน ที่เมตตาให้คำปรึกษา ทำให้งานเขียนและงานจัดพิมพ์พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาสำเร็จออกสู่สายตาประชาชนในวงกว้างสืบไป

ดร.สุขพัฒน์ ทองเพ็ง

บรรณาธิการบริหาร

คำนำ

คำชี้แจงในการพิมพ์ครั้งที่ 2

งานจัดทำพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษานี้ เริ่มขึ้นเมื่อปี 2543. ระหว่างจัดทำเนื้อหา ก็ทยอยพิมพ์เป็นเล่มออกมาด้วย พิมพ์เสร็จครบทั้ง 18 เล่มเมื่อต้นปี 2549 และเริ่มเปิดตัวเผยแพร่ออกไปตั้งแต่วันวิสาขบูชาในปีนั้น. เป็นที่น่าปลื้มใจว่า ได้เกิดกระแสตอบรับจากชาวพุทธเราเกินกว่าที่คาดหมาย เพราะยังไม่ถึงปี พระไตรปิฎกชุดนี้ ซึ่งพิมพ์จำนวน 1,000 ชุด (นับจำนวนเล่มหนังสือได้ 18,000 เล่ม) ก็ทำท่าจะหมดลงแล้ว จึงต้องมีการพิมพ์ครั้งที่ 2 ไว้หนุนเนื่องต่อไป ไม่ให้ขาดตอน

ถึงวันนี้ จึงพอจะคาดหมายได้ว่า ความแพร่หลายของพระไตรปิฎกชุดนี้ จะเป็นไปตามคำกล่าวในอนุโมทนกถาของพระเดชพระคุณพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่กล่าวถึงพระไตรปิฎกชุดนี้ ตอนหนึ่งว่า "...จะเผยแพร่แผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวางทั่วพระราชอาณาจักรไทย..." ซึ่งเป็นนิมิตหมายอันดีสำหรับงานดำรงรักษาพระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้สถิตสถาพรยาวนานสืบไป

ในการจัดพิมพ์ครั้งที่ 2 มีการปรับปรุงข้อบกพร่องใน 3 จุดใหญ่ๆ คือ 1. แก้ไขคำผิดและการใช้คำที่ชวนให้เกิดความคลุมเครือ ซึ่งมีอยู่ประปราย 2. เสริมความในส่วนที่ยังเข้าใจได้ยาก ให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น (ภายใน

หน้านั้นๆ) 3. เปลี่ยนภาพประกอบที่มีอยู่แล้ว ด้วยภาพที่ถ่ายใหม่ทั้งหมด ซึ่งมีความคมชัดกว่าเดิม และหน้าใดที่ยังมีพื้นที่ว่างอยู่ ก็ถือโอกาสลงภาพไว้อีกตามที่เห็นว่าเหมาะสม เพื่อให้เป็นสีสันแก่เนื้อหามากขึ้น

ยิ่งกว่านั้น ในทุกเล่มได้เพิ่ม"ตารางเทียบเคียงพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา(18 เล่ม) กับ พระไตรปิฎกบาลี(45 เล่ม)" ซึ่งอยู่ในส่วนของหน้า 4 สี จำนวน 32 หน้า

ประโยชน์ที่จะได้จากตารางเทียบเคียง ก็คือ 1. จะได้เห็นพระไตร-ปิฎกชุดนี้ทุกเล่ม ว่าแต่ละเล่มประกอบด้วยเนื้อหาอะไรบ้าง 2. จะได้เห็นว่าพระไตรปิฎกชุดนี้แต่ละเล่ม บรรจุเนื้อหาในพระไตรปิฎกฉบับบาลีเล่มไหนบ้าง. เมื่อทำตารางให้เทียบเคียงกันอย่างนี้ ผู้ศึกษาก็สามารถที่จะเริ่มต้นศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎกชุดไหนก็ได้

มีอีกอย่างหนึ่งที่เป็นความตั้งใจมาตั้งแต่ต้นของผู้จัดทำ คือการมี "ภาคผนวก"ไว้ท้ายเล่ม ก็เพื่อบรรจุเรื่องน่ารู้เกี่ยวกับพระไตรปิฎก, เกี่ยวกับคัมภีร์และแหล่งข้อมูลต่างๆ รวมถึงเรื่องที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาด้านต่างๆ ที่น่ารู้น่าศึกษา จึงถือโอกาสนี้บรรจุข้อมูลเรื่อง"ลำดับปีแห่งเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา" ไว้ในเล่ม 7 ด้วย เพื่อให้เห็น"การเดินทาง"ของพระพุทธศาสนา ซึ่งสะท้อนให้เห็นการสืบทอดพระ-ไตรปิฎกจากอดีตถึงปัจจุบันได้ไม่น้อยด้วย

การจัดทำหนังสือพระไตรปิฎกนั้น เป็นงานละเอียดประณีต เพราะเป็นพระคัมภีร์อันสูงส่งของชาวพุทธทั้งมวล ต้องมีความพิถีพิถันทุกขั้นตอน เพื่อไม่ให้เกิดความผิดพลาดเสียหาย งานปรับปรุงแก้ไขเพื่อการพิมพ์ครั้งที่ 2 นี้ ซึ่งใช้คอมพิวเตอร์เป็นอุปกรณ์หลักในการทำงาน ได้ *คุณธำรง รัตนสุภา* เป็นกัลยาณมิตรช่วยเหลือด้วยความเข้มแข็งยิ่ง จึงขอขอบคุณและขออนุโมทนาไว้ ณ ที่นี้เป็นพิเศษ

คำชี้แจงในการพิมพ์ครั้งแรก(ในเล่ม 17)

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาชุดนี้ จัดทำพระอภิธรรมปิฎกให้จบใน 2 เล่ม (จากพระไตรปิฎกฉบับบาลีจำนวน 12 เล่ม) นับเป็นเล่มที่ 17 และ 18 ลักษณะเนื้อหาที่แตกต่างจากพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก คือ ไม่ได้เก็บรายละอียดและระบุหัวข้อที่มาในฉบับบาลี เพราะมุ่งจับประเด็นที่พอเข้าใจได้ของอภิธรรมมาให้ผู้เริ่มศึกษาได้เห็นใจความสำคัญของพระอภิธรรมปิฎกเป็นหลัก ถึงกระนั้นก็ได้จัดลำดับเนื้อหาตามฉบับบาลีอย่างเคร่งครัด เพื่อให้เห็นว่า พระอภิธรรมปิฎกนั้นมีลักษณะและขอบเขตเนื้อหาอย่างไร

สำหรับเล่มนี้ บรรจุเนื้อหาอภิธรรมไว้ 5 คัมภีร์ (ใน 7 คัมภีร์) คือ 1. ธัมมสังคณี 2. วิภังค์ 3. ธาตุกถา 4. ปุคคลบัญญัติ 5. กถาวัตถุ ผู้ศึกษาจะได้ความเข้าใจเรื่องจิต เจตสิกและรูปตามแนวอภิธรรม ถ้าเข้าใจชัดใน 3 เรื่องนี้ ก็จะศึกษาอภิธรรมได้ง่ายขึ้น และจะเห็นว่า ธรรมในพระอภิธรรมปิฎกนั้นไม่ใช่ธรรมชั้นสูง แต่เป็นธรรมในพระสุตตันตปิฎกนั่นเอง เพียงแต่อธิบายให้เห็นสภาวะหรือธรรมชาติของจิตเจตสิกและรูปโดยเฉพาะ เพื่อให้รู้ว่าพฤติการณ์และพฤติกรรมทั้งหลายของชีวิตมีเหตุปัจจัยที่สามารถอธิบายได้ทั้งสิ้น

เฉพาะคัมภีร์ที่ 5 คือกถาวัตถุนั้น แม้จะเป็นคัมภีร์แต่งขึ้น แต่ก็มีค่าควรแก่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง เพราะนอกจากจะให้คำตอบตามแนวอภิธรรมแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นพระพุทธศาสนาในยุค พ.ศ. 100-200 ได้เป็นอย่างดี ว่าเมื่อเกิดสัทธรรมปฏิรูป (คำสอนแปลกปลอม) ขึ้นนั้น เป็น

เรื่องอันตรายยิ่งนัก เพราะเป็นการแทรกซึมทำลายถึงแก่นลึกของพระพุทธศาสนาไม่ให้รู้ตัว แม้แต่ผู้ยึดมั่นในสัทธรรมปฏิรูปก็ไม่รู้ตัวว่า ตนกำลังทำลายพระพุทธศาสนาเช่นกัน

การศึกษาอภิธรรมให้ดี จึงไม่ใช่ได้เพียงความรู้ความเข้าใจในธรรมเท่านั้น ยังเป็นการป้องกันไม่ให้ตนเองหลงเข้าไปสู่สัทธรรมปฏิรูปได้ง่ายๆ ด้วย

คำนำในเล่ม 1 ของหนังสือชุดนี้ ได้กล่าวนำไว้แล้วดังนี้

พระไตรปิฎก เป็นพระคัมภีร์หลักของพระพุทธศาสนา. ในฝ่ายเถรวาทสืบทอดมาด้วยภาษาบาลี (ภาษามคธ) ด้วยการจดจำสืบๆ กันมาก่อนจนกระทั่งในพุทธศตวรรษที่ 5 คือ พ.ศ. 450 (บางแห่งว่า พ.ศ. 433) จึงมีการจดจารเป็นลายลักษณ์อักษรที่เกาะลังกาในคราวสังคายนาครั้งที่ 5 กล่าวได้ว่าการสังคายนาซึ่งเป็นการชำระสอบทานพระธรรมวินัยมาโดยลำดับนั้นเอง เป็นที่มาของการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยให้เป็น 3 ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก, พระสุตตันตปิฎก, และพระอภิธรรมปิฎก อันรวมเรียกว่า "พระไตรปิฎก" ผู้ทำหน้าที่รวบรวมร้อยกรองพระธรรมวินัยให้เป็นพระไตรปิฎกนั้น เรียกว่า "พระสังคีติกาจารย์" ซึ่งไม่ใช่ผู้แต่ง, ผู้เขียน, หรือผู้อธิบายพระธรรมวินัย: พระสังคีติกาจารย์ คือพระเถระทั้งหลายที่ช่วยกันทำสังคายนาในแต่ละคราว ทำหน้าที่รวบรวมร้อยกรองพระธรรม-วินัยที่พระสาริบุตร, พระอานนท์, พระอุบาลี เป็นต้น จดจำไว้และทบทวนเทียบเคียงกันไว้จนมีมติเป็นเอกฉันท์ว่าถูกต้องเป็นพระธรรมวินัยที่แท้จริงตรงกัน

ในการจัดทำพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษานี้ เป็นความพยายามที่

จะทำพระไตรปิฎกซึ่งมีความยากโดยเนื้อหา, โดยภาษาบาลี, และโดยสำนวนแปล ให้พอเข้าใจได้สำหรับบุคคลทั่วไป พร้อมกันนั้นก็ต้องการรักษารูปแบบดั้งเดิมของพระไตรปิฎกไว้ให้มากที่สุด จึงหลีกเลี่ยงการก้าวล่วงไปตีความหรืออธิบายความด้วยความเห็นส่วนตัวในเรื่องที่เห็นว่ามีความลึกซึ้งทั้งหลาย อย่างมากก็เพียงยกเอาทัศนะของนักปราชญ์ที่น่าเชื่อถือมาสอดแทรกไว้ให้พิจารณากันเอาเอง งานนี้จึงไม่ใช่งานเขียนหรืองานเรียบเรียงเหมือนหนังสือทั่วไป หากแต่เป็นการศึกษาและจัดทำหนังสือขึ้นชุดหนึ่งเพื่อสื่อความหมายที่พอเข้าใจได้ของพระไตรปิฎกเป็นสำคัญ

ได้มีความพยายามในวงการชาวพุทธเพื่อถ่ายทอดพระไตรปิฎกให้เห็นสาระชวนอ่านและเป็นที่เข้าใจกันมากขึ้น แต่งานด้านนี้ก็มักจะทำในรูปย่อความให้สั้น และคัดสรรเฉพาะข้อความที่เห็นว่าน่าสนใจ ละข้ามเนื้อหาที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกเป็นอันมาก ซึ่งเป็นไปตามความมุ่งหมายของผู้จัดทำ. ส่วนงานพระไตรปิฎกชุดนี้ เห็นว่าแก่นสารของพระไตรปิฎกนั้นน่าสนใจ น่าศึกษาน่ารู้ไปทั้งหมดทั้งสิ้น จึงพยายามเก็บรายละเอียดโดยลำดับ เพื่อให้ผู้ร่วมศึกษารู้ว่าในพระไตรปิฎกทุกข้อทุกหน้านั้นมีอะไรบ้าง นี่คือคุณลักษณะพิเศษของหนังสือชุดนี้ (ยกเว้นภาคพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งมุ่งให้ผู้ศึกษาเห็นแนวทางที่จะสำรวจเนื้อหาปรมัตถธรรมตามกำลังสติปัญญากันต่อไป)

ขอชี้ให้เห็นลักษณะงานจัดทำพระไตรปิฎกชุดนี้ ซึ่งมีอยู่ดังนี้

1. ลักษณะเนื้อหา เป็นการถอดความ, สรุปประเด็น, และขยายความเท่าที่จำเป็น โดยอิงคัมภีร์และตำราวิชาการต่างๆ, แม้จะมุ่งย่อความให้กระชับเข้าใจง่าย แต่ก็พยายามเก็บรายละเอียดเล็กๆ น้อยๆ ไว้ด้วย

เพื่อให้เป็นข้อมูลทางวิชาการ, คำศัพท์หรือข้อธรรมใดที่เข้าใจได้ยาก ได้พยายามกำกับไว้ด้วยศัพท์บาลีและคำแปลเป็นภาษาอังกฤษของผู้รู้ทางยุโรป เพื่อให้ผู้ศึกษาได้มีทางวิเคราะห์และพิจารณาด้วยตนเอง

2. คำว่า "พระไตรปิฎก" ในงานนี้หมายถึงพระไตรปิฎกฉบับบาลีของนิกายเถรวาท และหมายถึงเฉพาะฉบับบาลีอักษรไทยจำนวน 45 เล่ม (ทั้งฉบับสยามรัฐ, ฉบับหลวง, และ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) ไม่รวมถึงคัมภีร์อีก 3 เล่ม คือ เนตติปกรณ์, เปฏโกปเทสปกรณ์, และมิลินทปัญหา (ซึ่งชาวพุทธพม่านับรวมเป็นพระไตรปิฎกด้วย) และถ้ามีการใช้คำว่า "พระบาลี" ในหนังสือชุดนี้ ขอให้เข้าใจว่าหมายถึงพระไตรปิฎก 45 เล่มนั้น

3. คัมภีร์และตำราที่ใช้อ้างอิง ได้ระบุชื่อไว้ทันทีที่อ้างอิงถึง (ไม่ได้ทำเป็นเชิงอรรถ) และมักจะระบุไว้ด้วยอักษรย่อ ถ้าต้องการรู้ชื่อเต็ม ให้ดูที่หน้าบอกอักษรย่อประจำเล่ม, และเนื่องจากมุ่งแนะนำคัมภีร์และตำราที่อ้างอิงเป็นสำคัญ จึงไม่ได้วางรูปแหล่งอ้างอิงอย่างบรรณานุกรมที่เป็นสากล คำว่า"อรรถกถา"ที่อ้างไว้ มักจะไม่ระบุชื่อคัมภีร์ ขอให้เข้าใจว่าเป็นอรรถกถาของแต่ละปิฎกหรือแต่ละพระสูตรนั่นเอง ซึ่งได้แจ้งไว้ในภาคผนวกท้ายพระวินัยปิฎกเล่ม 4, ท้ายพระสุตตันตปิฎกเล่ม 1, และท้ายพระอภิธรรมปิฎกเล่ม 1

4. คำอ่านสำหรับชื่อเฉพาะและศัพท์ธรรมะทั้งหลาย เป็นปัญหาแก่ผู้ไม่คุ้นเคยกับภาษาบาลี จึงได้แนะนำวิธีอ่านคำบาลีไว้ด้วยในภาคผนวกท้ายเล่ม 1, การสะกดคำ ได้พยายามยึดหลักการของราชบัณฑิตยสถาน แต่ก็มีศัพท์เป็นจำนวนมากที่เห็นว่าน่าจะคงรูปแบบบาลีไว้ ขอให้ถือว่าเป็น

ศัพท์เฉพาะ (technical term) ของพระไตรปิฎก

5. ภาพถ่าย, ภาพวาด, แผนภูมิ, และแผนที่ ที่นำมาประกอบเนื้อหาอยู่ประปราย ได้รวบรวมจากแหล่งข้อมูลต่างๆ ต้องการให้เป็นข้อมูลประกอบทางวิชาการให้เห็นความเชื่อความเลื่อมใส และพอให้เกิดจินตนาการเท่านั้น

6. เลขข้อในวงเล็บ ได้ระบุไว้ตามพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ ซึ่งในบางวงเล็บมีหลายเลขข้อรวมกัน บางเลขข้อก็ข้ามไปเมื่อเห็นว่าเนื้อหาของข้อนั้นๆ ได้สรุปประเด็นไว้แล้ว, ถ้าต้องการสืบค้นหรือเทียบเคียงกับพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์โดยมหามกุฏฯ (หรือฉบับสยามรัฐ) ให้ใช้เลขข้อในวงเล็บเป็นแนวทาง โปรดอย่าเทียบเคียงด้วยชื่อเรื่องซึ่งตั้งขึ้นใหม่ทั้งสิ้น (ในฉบับบาลีไม่มีชื่อเรื่องย่อย)

7. ผู้จัดทำพระไตรปิฎกชุดนี้ ได้น้อมจิตถ่อมตนอยู่เสมอว่าเป็นผู้ศึกษา มิใช่ผู้รู้หรือผู้เข้าถึงธรรมเหนือกว่าผู้อ่านทั่วไป จึงพยายามแสดงมติ, หลักฐาน, และข้อมูลในเชิงวิชาการ เท่าที่จะสืบค้นได้ มิอาจเอื้อมที่จะชี้ผิดชี้ถูกด้วยความรู้สึกนึกคิดส่วนตน แต่ก็คาดหวังว่าผู้อ่านจะเกิดดุลยพินิจตามสมควร, ในการนี้ จำเป็นต้องมีการสอดแทรกคำอธิบายและทัศนะที่ได้พบเข้าแบบเฉพาะหน้า ซึ่งอาจจะดูกระจัดกระจาย ขาดการสังเคราะห์ให้เป็นเอกภาพ, ภาคผนวกในหนังสือแต่ละเล่มก็เกิดขึ้นด้วยเหตุผลเดียวกัน มุ่งให้เป็นการสะสมเรื่องน่ารู้ทางวิชาการเป็นสำคัญ

8. เกร็ดน่ารู้เกี่ยวกับพระไตรปิฎกในแง่มุมต่างๆ ไม่รวมกล่าวไว้ในเล่มเดียวกัน จะกระจัดกระจายอยู่ในภาคผนวกของทุกเล่ม เพื่อให้ผู้อ่านเก็บสะสมไว้พิจารณาเพิ่มเติม เพราะเห็นว่า "ความรู้เรื่องพระไตรปิฎก"

ในหนังสือ"พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน"ของท่านอาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ มีความแจ่มแจ้งชัดเจนพอแล้ว

9. งานพระไตรปิฎกชุดนี้ แม้จะมีเนื้อหาจบลงเป็นส่วนๆ ตามจำนวนเล่มและตามลำดับเนื้อหาในพระไตรปิฎกฉบับบาลี แต่มีการอ้างถึงกันระหว่างเล่ม และตัดความซ้ำที่กล่าวถึงแล้วในเล่มต้นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำศัพท์หรือถ้อยคำสำนวนใดที่เคยให้ความหมายไว้แล้ว ก็ได้หลีกเลี่ยงการให้ความหมายซ้ำอีก หนังสือชุดนี้จึงมุ่งให้มีการจำหน่ายเป็นชุด เพื่อประโยชน์สูงสุดของผู้ศึกษาเอง

10. วิธีร้อยเรียงเนื้อหาแต่ละปิฎก คำนึงถึงผู้อ่านเป็นหลัก : *พระวินัยปิฎก*-เน้นให้อ่านเข้าใจเพื่อประพฤติปฏิบัติตามสิกขาบทได้ และให้สอดคล้องกับแนวอธิบายในหนังสือ"วินัยมุข"ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำนวนแปลสิกขาบทได้พยายามรักษาสำนวนของหนังสือวินัยมุขและหนังสือนวโกวาท ซึ่งใช้เป็นแบบเรียนในหลักสูตรนักธรรมของคณะสงฆ์, *พระสุตตันตปิฎก*-เน้นเก็บรายละเอียดทุกแง่ทุกมุม และพิถีพิถันเป็นพิเศษในการแปลและถอดความในส่วนที่เป็นพุทธวจนะ จำเป็นต้องแทรกเสริมคำบาลีและภาษาแปลของชาวยุโรปไว้ด้วย เพื่อประกอบการพิจารณาของผู้อ่าน, ส่วน *พระอภิธรรมปิฎก*-เน้นให้เห็นเนื้อหากว้างๆ รวมๆ ในลักษณะสรุปใจความ ให้รู้ว่าปรมัตถธรรมคืออะไร และพระอภิธรรมปิฎกบรรจุเรื่องอะไรไว้บ้าง

11. คำราชาศัพท์ที่ใช้กับพระพุทธเจ้าและพระราชาทั้งหลาย ไม่ได้เคร่งครัดอย่างที่ใช้กับพระมหากษัตริย์ของไทย เช่นคำว่า "กราบทูล" และ "ทูล", ใช้พอให้รู้ว่าเป็นราชาศัพท์ พอให้รู้ว่าเป็นการพูดกับพระพุทธเจ้า

และพระราชาเท่านั้น ราชาศัพท์บางคำเป็นที่เข้าใจยากสำหรับคนทั่วไป ก็ใช้คำสามัญแทน เช่น "ปฤษฎางค์" ใช้คำว่า "หลัง", "ฉายา" ใช้คำว่า "เงา" เป็นต้น

12. การกล่าวถึงอิทธิปาฏิหาริย์และเรื่องราวเกี่ยวกับเทวดา, มาร พรหม ฯลฯ ในพระไตรปิฎก หนังสือชุดนี้มองในแง่ที่เป็นปรากฏการณ์จริงทั้งสิ้น ให้อยู่ในวิสัยสติปัญญาและศรัทธาของผู้ศึกษา แต่เรื่องราวเช่นนั้นก็จะไม่เน้นหนักยิ่งไปกว่าสาระของพระธรรมวินัย

13. คำสอนของพระพุทธเจ้านั้น มีความลาด-ลุ่ม-ลึกตามลำดับ คือ เข้าใจได้ง่ายก็มี พอเข้าใจได้ก็มี เข้าใจได้ยาก หรือยากอย่างยิ่งที่จะเข้าใจก็มี. ส่วนที่พอเข้าใจได้นั้น ยังพอจะพินิจพิเคราะห์ด้วยความรู้ทางวิชาการได้ แต่ก็ยังอาจคลาดเคลื่อนได้อยู่นั่นเอง. ส่วนที่ยากจะเข้าใจนั้น อาจจะเกิดจากความยากของภาษา หรืออาจจะเกิดจากความยากของคำสอนจริงๆ ซึ่งความยากนั้นไม่สามารถเข้าถึงได้ด้วยความคิดนึกตรึกตรองธรรมดา, และความแหลมคมทางวิชาการก็อาจเจาะเข้าไม่ถึง เพราะเป็นเรื่องของการเข้าถึงด้วยการปฏิบัติทางจิต ในส่วนนี้จำเป็นต้องรักษาสำนวนแปลไว้ก่อน

การจัดทำหนังสือชุดนี้ แม้จะได้ทุ่มเทความวิริยะอุตสาหะอย่างยิ่งในการศึกษาและร้อยเรียงเนื้อหาแล้ว แต่ก็คงจะมีข้อผิดพลาดบกพร่องได้ไม่น้อย ขอน้อมรับไว้ศึกษาปรับปรุงต่อไป และขอบันทึกไว้เป็นเกียรติสำหรับความพิถีพิถันของฝ่ายจัดแต่งหน้าหนังสือและทำดรรชนี-นามานุกรม คือ *คุณอนุวัฒน์ หลอดศิริ, คุณสมจิตร หลอดศิริ, คุณธณัฐศิลป์ ดีใจ* แห่งโปรคอมกราฟฟิกไว้ ณ ที่นี้

งานพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษานี้ จะอุบัติขึ้นไม่ได้เลย ถ้าไม่ได้รับแรงศรัทธาและแรงบันดาลใจของ **ดร.สุขพัฒน์ ทองเพ็ง** (ศาสนศาสตร-ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์) ผู้ประสบความสำเร็จในชีวิตแล้วยังใฝ่ใจในทางธรรมอย่างมั่นคง และงานนี้จะสำเร็จลุล่วงไม่ได้แน่นอน ถ้าหากไม่อยู่ในยุคสมัยที่ท่านผู้รู้ทั้งหลายได้ช่วยกันศึกษาพระธรรมวินัยของพระสัมมา-สัมพุทธเจ้าสืบๆ กันมา แล้วถ่ายทอดเป็นคัมภีร์-เป็นหนังสือให้ศึกษาใคร่ครวญตามได้ บุญกุศลอันจะพึงเกิดมีจากงานนี้ ขอน้อมอุทิศแด่ทุกท่านผู้มีส่วนสำคัญดังกล่าว จงทั่วถึง เทอญ

อุทัย บุญเย็น*

ผู้ศึกษาและจัดทำ

---

* อุทัย บุญเย็น เกิดปี 2493. อดีต "ชาโนทโยภิกขุ" วัดบวรมงคล (สำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร). สำเร็จการศึกษา ป.ธ.8, พ.ม., ศน.บ.(ศาสนา-ปรัชญา), M.A.(รัฐศาสตร์). เจ้าของนามปากกา "สร้อยรวงข้าว". เป็นผู้ศึกษา-เรียงร้อย และจัดทำหนังสือชุด "พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" (18 เล่มชุด) ตั้งแต่ต้นปี 2543 ถึงต้นปี 2549

สารบัญค้นเรื่อง

หน้า

อภิธรรม 7 คัมภีร์ (สดับปกรณ์) 2

ความหมายของคำว่าอภิธรรม 2-3, ความเป็นมาของพระอภิธรรมปิฎก 3-6, เนื้อหาของอภิธรรม 6-8, อภิธรรมเป็นพระพุทธพจน์ 8-11.

ธัมมสังคณี (คัมภีร์ที่ 1) 12

มาติกา (หัวข้อธรรมที่เป็นแม่บท) 13-21, การจัดธรรมเป็นหมวด (ทุกะ-ติกะ) 21-22, **จิตตุปปาท-กัณฑ์** (การเกิดขึ้นของจิต) 22-43, จิต 23-39, เจตสิก 39-43, **รูปกัณฑ์** (อธิบายเรื่องรูป) 43-54, รูป 45, ประเภทของรูปชนิดต่างๆ 46-54, **นิกเขปกัณฑ์** (อธิบายมาติกาโดยสรุป) 54-61, เบญจขันธ์ในแง่มุมต่างๆ 58-61, **อัตถุทธารกัณฑ์** 62.

วิภังค์ (คัมภีร์ที่ 2) 64

ธรรมในวิภังค์ 64-66, **ขันธวิภังค์** 66-88, **อายตน-วิภังค์** 68-72, ระหว่างอินทรีย์กับอายตนะ 70-71, วิญญาณเกิดได้หลายหน 71-72, **ธาตุวิภังค์** 72-74, **สัจจวิภังค์** 74-75, **ปัจจยาการวิภังค์** 76-97, ปัจจยาการ (ปฏิจจสมุปบาท 77-88, ข้อมูลพิเศษเกี่ยวกับปฏิจจสมุปบาท 77-88, ข้อมูลพิเศษเกี่ยวกับปัจจยาการ 89, การค้นพบปฏิจจสมุปบาท 89-92, พระพุทธโฆสกับหลักปฏิจจสมุปบาท 92-97, **สติปัฏฐานวิภังค์** 97-99, สัมมัปปธานวิภังค์ 99-100, **อิทธิบาทวิภังค์** 100-102, **โพชฌังควิภังค์** 102-104, **มัคควิภังค์** 104-106, **ฌานวิภังค์** 106-116, จตุตถฌานกับอรูปฌาน 113-114, มาตราปรมาณู 114-116, **อัปปมัญญาวิภังค์** 116-117, **สิกขาบทวิภังค์** 118-120, **ปฏิสัมภิทาวิภังค์** 120-124, ภาษาสากลใน 5 ภพ 122-123, **ญาณวิภังค์** 124-132, ทศพลญาณ 127-130, ประมาณกำลังของพระพุทธเจ้า 130-132, **ขุททกวัตถุวิภังค์** 132-133, **ธัมมหทยวิภังค์** 133-137, อายุขัยใน 3 ภูมิ 134-135.

ธาตุกถา (คัมภีร์ที่ 3) 138

ปุคคลบัญญัติ (คัมภีร์ที่ 4) 143

กถาวัตถุ (คัมภีร์ที่ 5) 148

วัตถุ 10 ประการ 149-150, การสังคายนาครั้งที่สอง (ทุติยสังคีติ) 150-152, มหาสังคีติ 152-153, การสังคายนาครั้งที่สาม (ตติยสังคีติ) 153-155, เพิ่มกถาวัตถุไว้ในพระไตรปิฎก 155, สาระสำคัญของกถาวัตถุ (รวม 219 ข้อ) 155-244.

ภาคผนวก 245

แนะนำคัมภีร์เพื่อศึกษาเพิ่มเติม 246-254, อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก 246-248, อภิธัมมัตถสังคหะและอภิธัมมัตถวิภาวินี 248-254, บทสวดมาติกา 255.

ดรรชนี 258

นามานุกรม 296

สารบัญภาพประกอบ

หน้า

ภาพเขียนพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม 3

ภาพถ่ายเทือกเขาปกคลุมด้วยหิมะในหิมพานต์ 5

แผนภาพแสดงลักษณะดวงจิตและขณะจิต 23

แผนภาพแสดงจิต 89 ดวง 24

แผนภาพแสดงกุสลจิต 21 ดวง 25

แผนภาพแสดงอกุสลจิต 12 ดวง 28

แผนภาพแสดงเจตสิก 3 ประเภท 40

ภาพตารางแสดงอายตนะภายใน-ภายนอกและวิญญาณ 69

แผนภาพแสดงปัจจยาการ (ปฏิจจสมุปบาท) 78

ภาพตารางแสดงฌาน 4 และฌาน 5 111

แผนภาพแสดงนิกายย่อยของเถรวาท 151

ภาพเขียนพระพุทธเจ้าประทับนั่งเข้าฌาน 224

ภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดพุทธประทีป 237

อักษรย่อที่ใช้ในเล่มนี้

ขุ.ธ.	ขุททกนิกาย ธัมมบท (พระบาลี เล่มที่ 25)
ขุ.สุ	ขุททกนิกาย สุตตนิบาต (พระบาลี เล่มที่ 25)
ขุ.อุ.	ขุททกนิกาย อุทาน (พระบาลี เล่มที่ 25)
ที.ปา.	ทีฆนิกาย ปาฏิกวัคค์ (พระบาลี เล่มที่ 11)
ที.ม.	ทีฆนิกาย มหาวัคค์ (พระบาลี เล่มที่ 10)
ที.สี.	ทีฆนิกาย สีลขันธวัคค์ (พระบาลี เล่มที่ 9)
ม.ม.	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ (พระบาลี เล่มที่ 12)
ม.มู	มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ (พระบาลี เล่มที่ 12)
ม.อุ.	มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ (พระบาลี เล่มที่ 14)
วิ.จุ.	วินัยปิฎก จุลลวัคค์ (พระบาลี เล่มที่ 7)
วิภงฺค.อ.	อรรถกถาแห่งคัมภีร์วิภังค์ (สัมโมหวิโนทนี)
สํ.นิ.	สังยุตตนิกาย นิทานวัคค์ (พระบาลี เล่มที่ 16)
สํ.ม.	สังยุตตนิกาย มหาวารวัคค์ (พระบาลี เล่มที่ 19)
สํ.ส.	สังยุตตนิกาย สคาถวัคค์ (พระบาลี เล่มที่ 15)
อง.จตุกฺก.	อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (พระบาลี เล่มที่ 21)
องฺ.ฉกฺก.	อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต (พระบาลี เล่มที่ 22)
องฺ.ติก.	อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต (พระบาลี เล่มที่ 20)

องฺ.สตฺตก. อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต (พระบาลี เล่มที่ 23)
องฺ.อฏฺฐก. อังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต (พระบาลี เล่มที่ 23)
องฺ.เอก. อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต (พระบาลี เล่มที่ 20)
ไตร.ปช. พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน (โดยสุชีพ ปุญญานุภาพ)
P.C. Point of Controversy (or Subjects of Discourse) by Shwe Zan Aung. B.A. and Mrs.Rhys Davids. M.A.
P.T.S. Pali Text Society. (สมาคมบาลีปกรณ์, กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ)

การอ้างคัมภีร์อรรถกถาในพระอภิธรรมปิฎก(ชุดนี้)ทุกเล่ม ถ้าระบุแต่เพียงว่า **"อรรถกถา"** โดยไม่มีชื่อของคัมภีร์ต่อท้าย ขอให้เข้าใจว่า หมายถึงอรรถกถาของพระอภิธรรมปิฎกแต่ละคัมภีร์ ซึ่งแต่งโดยพระพุทธโฆส (ดูภาคผนวกท้ายเล่ม)

ระบบเนื้อหา

เพื่ออำนวยประโยชน์แก่ผู้ใช้หนังสือชุดนี้

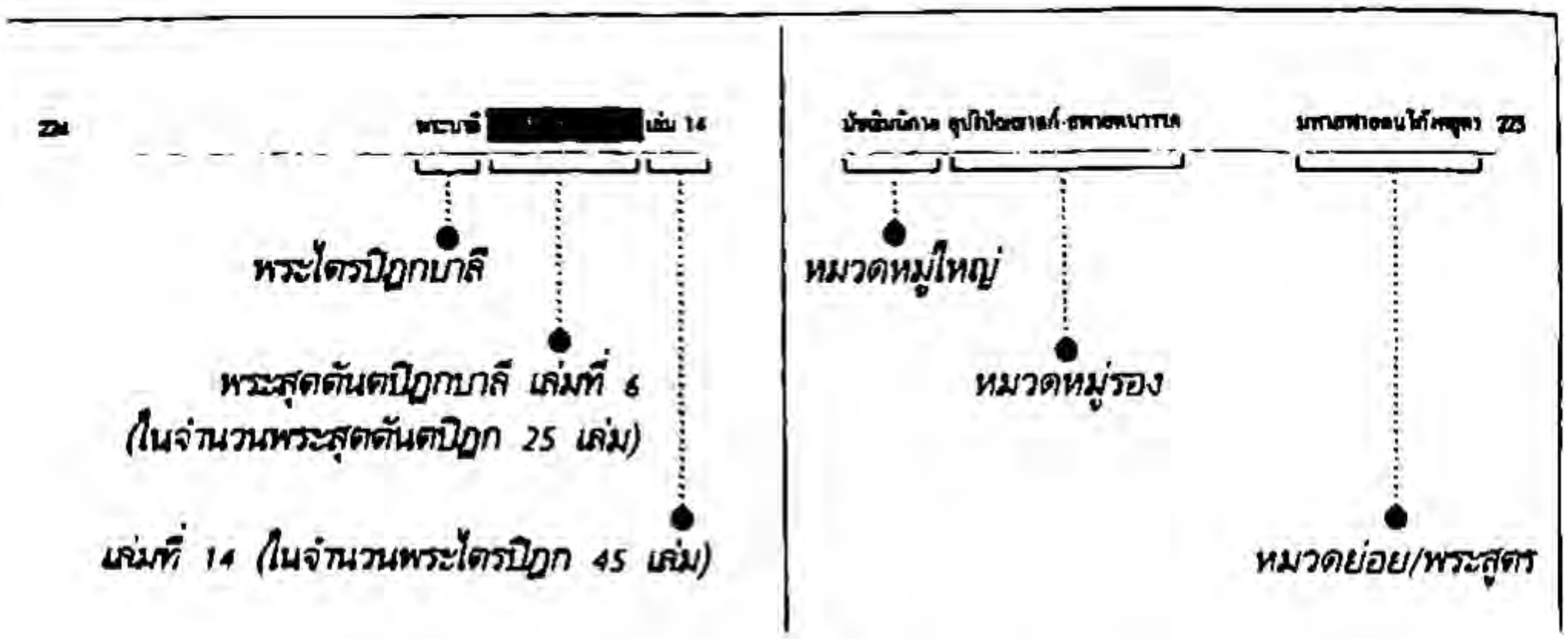
เพื่อให้ผู้ร่วมศึกษาพระไตรปิฎก ได้ประโยชน์จาก"พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" ชุดนี้ ขอแนะนำระบบเนื้อหาของงานที่จัดทำ ว่ามีอย่างไร ดังนี้

1. เนื้อหาโดยรวม ได้ร้อยเรียงความตามลำดับเล่มพระไตรปิฎกสยามรัฐ(ฉบับบาลีของไทย). ในส่วนพระวินัยปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก ทำในรูปเก็บความ-สรุปความ และเพิ่มเติมข้อมูลประปราย เพื่อเสริมความเข้าใจ. ในส่วนพระสุตตันตปิฎก ได้เก็บรายละเอียดของเนื้อหามากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ได้ระบุเลขข้อประจำพระสูตรไว้ในวงเล็บโดยตลอด สามารถที่จะใช้ตรวจสอบเทียบเคียงกับฉบับบาลีได้ง่ายขึ้น

2. การบอกเล่มพระไตรปิฎกฉบับบาลี ทำไว้ 2 ส่วน ส่วนแรกอยู่หน้าแรกสุด(คือหน้าเปิดของเล่ม) ซึ่งนอกจากได้ระบุว่าเป็น"พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" เล่มที่เท่าไรแล้ว ยังระบุว่าเป็นพระวินัยปิฎก, พระสุตตันตปิฎก, หรือ พระอภิธรรมปิฎก (ฉบับบาลี)เล่มที่เท่าไรด้วย พร้อมกับบอกหมวดหมู่เนื้อหาของพระไตรปิฎกนั้นว่ามีอะไรบ้าง

(24) ระบบเนื้อหา

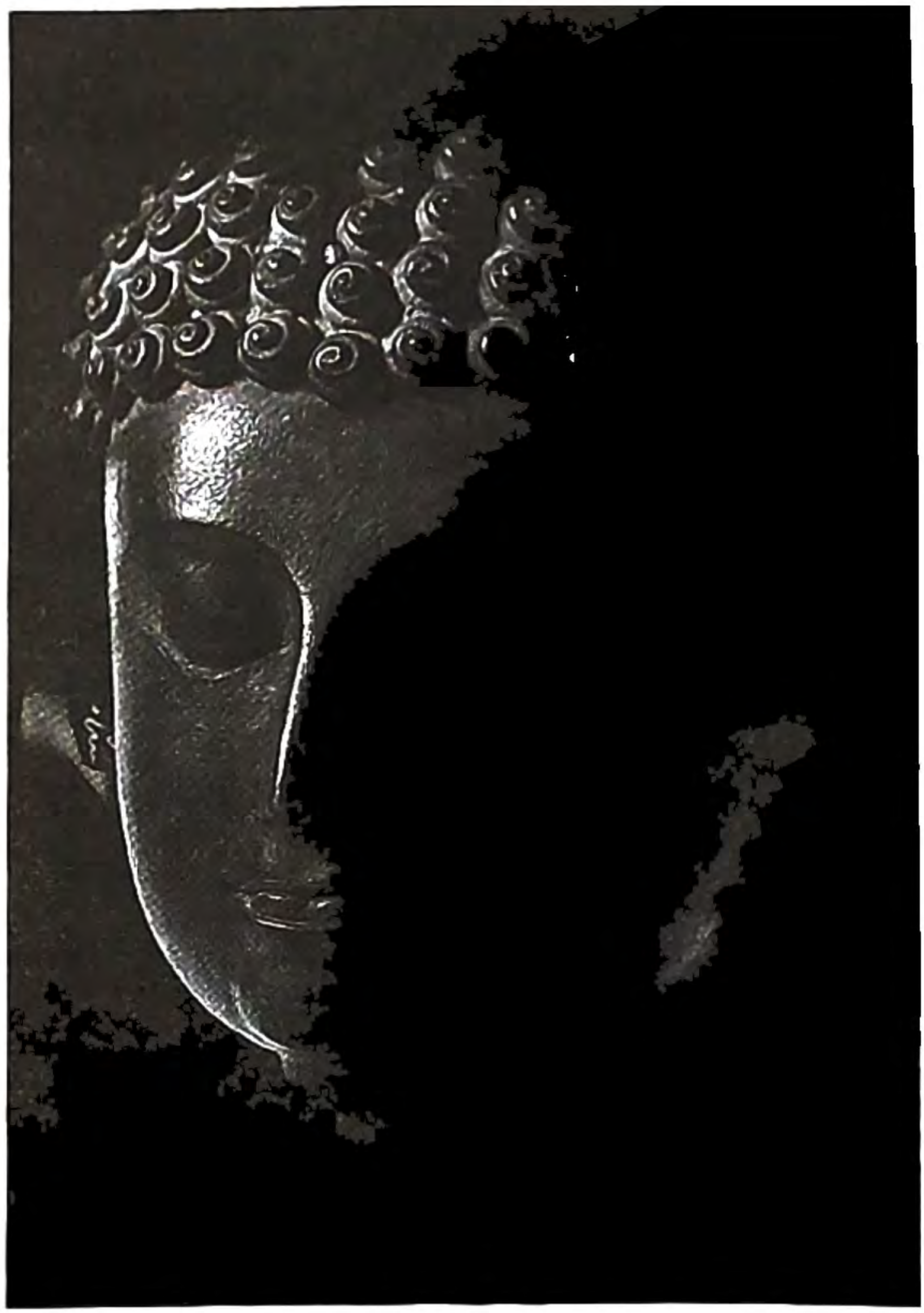
ตัวอย่าง

เป็นอันว่า ได้บอกที่มาของเนื้อหาในพระไตรปิฎกฉบับบาลีไว้ทุกหน้า นอกเหนือจากที่ได้ระบุ"เลขข้อ"ในวงเล็บตรงตามพระไตรปิฎกบาลี(ฉบับสยามรัฐ)ไว้ส่วนหนึ่ง

3. เพื่อการค้นหาเรื่องราวหรือเนื้อหาที่ต้องการ ได้จัดทำระบบสารบัญอย่างละเอียด คือนอกจากบอกหมวดหมู่เนื้อหาและชื่อพระสูตรแล้ว ยังยกเอา"หัวเรื่อง"ที่ตั้งไว้ในเล่ม มาเรียงบอกหน้าไว้ด้วย ทำให้รู้ได้ว่า ในหมวดหมู่เนื้อหาหรือในพระสูตรหนึ่งๆ มีประเด็นอะไรบ้าง. ประเด็นที่ตั้งเป็นหัวเรื่องนี้ เป็นบทสรุปเนื้อหาหรือคำสอนอยู่ในตัว ขอแนะนำให้เลือกที่จะอ่านเนื้อหาภายในเล่มจากสารบัญ ซึ่งเป็นการเริ่มจากความสนใจของตัวเองก่อน

4. อีกทางหนึ่งที่จะเข้าสู่เนื้อหาของพระไตรปิฎกได้ตามต้องการ คือการสืบจากคำในดรรชนีและนามานุกรม ซึ่งหนังสือชุดนี้ได้พยายามเก็บเรียงไว้ค่อนข้างละเอียดหยุมหยิมไปบ้าง ทั้งนี้ เป็นการทำไว้เผื่องานทางวิชาการที่จะเกิดตามมาอีก

คัมภีร์ที่ 1

ธัมมสังคณี

สดับปกรณ์

อภิธรรม 7 คัมภีร์

ความหมายของคำว่าอภิธรรม

ตามรูปศัพท์ คำว่า อภิธรรม(อภิ+ธรรม) แปลว่า ธรรมอันยิ่งหรือวิเศษ หมายความว่า เนื้อหาของธรรมในอภิธรรมเป็นเรื่องของธรรมล้วนๆ มีลักษณะจำแนกแจกแจงหรืออธิบายธรรมให้ครบถ้วนและชัดเจน ในภาษาปัจจุบันอาจจะพูดว่าธรรมในทางวิชาการ

อภิธรรม ไม่ได้หมายถึงเฉพาะธรรมในพระอภิธรรมปิฎกเท่านั้น ธรรมล้วนๆ ในพระสุตตันตปิฎก ก็เป็นอภิธรรมเหมือนกัน เช่น โพธิปักขิยธรรม อริยมรรค สติปัฏฐาน เป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ธรรมที่จำแนกแจกแจงคำสอนของ

พระพุทธเจ้าคืออภิธรรม ธรรมที่อธิบายคำสอนของพระพุทธเจ้าให้แจ่มแจ้งชัดเจนอย่างสิ้นเชิงคืออภิธรรม (ทำนองเดียวกับคำอธิบายวินัย คืออภิวินัย) อภิธรรมจึงไม่ใช่ธรรมชั้นสูงอย่างเดียวและไม่ใช่ธรรมอีกหมวดหนึ่งต่างหาก เห็นได้จากเนื้อหาของธรรมในพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งได้แก่ธรรมในพระสุตตันตปิฎกนั่นเอง

ความเป็นมาของพระอภิธรรมปิฎก

เรื่องการแสดงอภิธรรม ที่กลายมาเป็นพระอภิธรรมปิฎกในกาลต่อมานั้น คัมภีร์อัฏฐสาลินี ซึ่งเป็นอรรถกถาพระอภิธรรม-

ภาพเขียนพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม
(จากหนังสือ Daily Buddhist Devotions)

ปิฎก(ธัมมสังคณี) กล่าวไว้ในอารัมภกถาว่า หลังจากทรงสำแดงยมกปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถีแล้ว (ในพรรษาที่ 7) พระบรมศาสดาเสด็จไปจำพรรษาในเทวโลกชั้นดาวดึงส์ ตลอดพรรษานั้นได้ประทับแสดงอภิธรรมบนศิลาอาสน์ชื่อบัณฑุกัมพลใต้ร่มปาริชาต ท่ามกลางทวยเทพจากหมื่นจักรวาลซึ่งมานั่งฟัง มีสันดุสิตเทพบุตร ซึ่งเคยเป็นพุทธมารดาเป็นประธาน

เมื่อทรงแสดงอภิธรรมบนดาวดึงส์แล้ว พระพุทธองค์ก็แสดงซ้ำอีกครั้งหนึ่งให้พระสาริบุตรฟังที่สระอโนดาต(ป่าหิมพานต์) เป็นการแสดงแต่โดยย่อ พระสาริบุตรได้ฟังก็นำมาแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายอีกต่อหนึ่ง

ในคราวทำปฐมสังคายนา พระอานนท์เป็นผู้จัดหมวดหมู่ร้อยกรองอภิธรรม อรรถกถาอันวิจิตรพิสดารนั้นมีพระเถระหลายรูป เช่น พระมหากัสสปะ เป็นต้น ได้ร้อยกรองไว้ และเสริมเติมกันในภายหลังอีกก็มี อรรถกถาที่พระมหินทะ(โอรสของพระเจ้าอโศก)นำมายังเกาะลังกา(ตัมพปัณณิ)นั้น เป็นภาษาของชาวเกาะที่นั่น พระพุทธโฆสได้ปริวรรตเป็นภาษามคธอีกทีหนึ่ง โดยอยู่ในความวินิจฉัยร่วมกันของคณะสงฆ์แห่งมหาวิหาร

พระเถระที่ปรากฏชื่อว่าเป็นผู้สืบทอดอภิธรรม(เป็นอาจารย์ฝ่ายอภิธรรม) ตั้งแต่สมัยพุทธกาลถึงการสังคายนาครั้งที่ 3 ที่อัฏฐสาลินี (อรรถกถา) ระบุไว้ มี 1. พระสาริบุตร 2. พระภัททชิ 3. พระโสภิตะ 4. พระปิยชาลี 5. พระปิยปาละ 6. พระปิยทัสสี 7. พระโกสิยบุตร 8. พระสิคควะ 9. พระสันเทหะ 10. พระโมคคลิบุตร (พระโมคคัลลิบุตร ติสสเถระ?) 11. พระติสสทัตตะ 12.

เทือกเขาปกคลุมด้วยหิมะในหิมพานต์

พระธัมมิยะ 13. พระทาสกะ 14. พระโสนกะ 15. พระเรวตะ (ต่อจากนั้นก็เป็นเหล่าศิษย์นำสืบๆ กันมา) พระเถระเหล่านี้ อยู่ในชมพูทวีปทั้งหมด

พระเถระที่นำอภิธรรมมาสู่เกาะลังกา ปรากฏชื่อ 5 รูป คือ 1. พระมหินทะ 2. พระอิฏฐิยะ 3. พระอุตติยะ 4. พระสัมพละ 5. พระภัททะ

ในชั้นพุทธประวัติ อัฏฐสาลินีกล่าวว่า พระพุทธองค์ได้

ตรัสรู้อภิธรรมในปลายปัจฉิมยามใต้ต้นโพธิ์ที่ตรัสรู้ และหลังจากตรัสรู้แล้วได้เสวยวิมุตติสุขอยู่ในบริเวณรอบๆ นั้น โดยสัปดาห์ที่ 1 ประทับเข้าฌานอย่างเดียว สัปดาห์ที่ 2 ทรงเพ่งต้นโพธิ์ไม่กะพริบพระเนตร สัปดาห์ที่ 3 ทรงเดินจงกรม สัปดาห์ที่ 4 ทรงพิจารณาอภิธรรมที่ทรงบรรลุ อีก 3 สัปดาห์ต่อมาประทับอยู่ที่โคนต้นอชปาลนิโครธ ต้นมุจลินท์ และต้นราชายตนะ (ในสัปดาห์ที่ 8 เสด็จกลับไปประทับที่โคนต้นอชปาลนิโครธอีกครั้งหนึ่ง)

เนื้อหาของอภิธรรม

เมื่อจัดลงในประเภทองค์คำสอนของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า นวังคสัตถุศาสน์ อภิธรรมอยู่ในประเภทเวยยากรณะหรือไวยากรณ์ ดังที่อัฏฐสาลินีกล่าวไว้ ดังนี้

1. *สุตตะ* ได้แก่ อุภโตวิภังค์ นิทเทส ขันธกะ ปริวาร พระสูตรในสุตตนิบาต มีมงคลสูตร รัตนสูตร นาลกสูตร ตุวฏกสูตร เป็นต้น และพระพุทธพจน์อื่นที่เรียกว่า สุตตันตะ

2. *เคยยะ* ได้แก่สคาถวรรคทั้งหมดในสังยุตตนิกาย

3. *เวยยากรณะ* ได้แก่พระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถา และพระพุทธพจน์อื่นที่ไม่ใช่สุตตะ เคยยะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธรรม และเวทัลละ (คือที่ไม่ใช่คำสอนอีก 8 ประเภท)

4. *คาถา* ได้แก่ ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วนๆ ที่ไม่เรียกว่าพระสูตรในสุตตนิบาต

5. *อุทาน* ได้แก่พระสูตร 82 พระสูตร ที่กล่าวด้วยคาถาอันออกจากโสมนัสสญาณ

6. *อิติวุตตกะ* ได้แก่ พระสูตร 110 พระสูตร ที่ขึ้นต้นว่า วุตฺตญเหตำ ภควตา (พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระดำรัสดังนี้)

7. *ชาตกะ* ได้แก่ ชาดก 550 ชาดก มีปัณณกชาดกเป็นต้น

8. *อัพภูตธรรม* ได้แก่ พระสูตรที่กล่าวถึงความน่าอัศจรรย์(อัจฉริยอัพภูตธรรม)ทั้งหมด เช่นที่ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย! อัพภูตธรรมที่น่าอัศจรรย์ 4 ประการเหล่านี้มีอยู่ในพระอานนท์เป็นต้น

9. *เวทัลละ* ได้แก่ พระสูตรที่มีผู้ทูลถามแล้วยิ่งเพิ่มความรู้ความพอใจ (เป็นคำสอนอันลึกซึ้ง) เช่น จูฬเวทัลลสูตร มหาเวทัลลสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร สักกปัญหสูตร สังขารภาชนียสูตร และมหาปุณณมสูตร เป็นต้น

พระอานนท์กล่าวว่า พระธรรมที่ท่านจำทรงไว้มีจำนวน 84,000 ธรรมขันธ์ โดย 82,000 ธรรมขันธ์ได้มาจากพระพุทธเจ้าโดยตรง อีก 2,000 ธรรมขันธ์ได้มาจากภิกษุ(ขุ.เถร.26/397) อัฏฐสาลินีอธิบายว่า หัวข้อ (อนุสนธิ) หนึ่งๆ คือธรรมขันธ์หนึ่ง (แสดงว่า คำว่าธรรมขันธ์ คือหัวข้อธรรมนั่นเอง) ส่วนในรูปคาถานั้น ปัญหาข้อหนึ่งคือธรรมขันธ์หนึ่ง และคำตอบหนึ่งก็คือธรรมขันธ์หนึ่ง สำหรับอภิธรรม หมวดธรรมหนึ่งๆ (เช่น หมวดธรรมประเภททุกะหรือติกะ) คือธรรมขันธ์หนึ่ง การจำแนกวาระจิต(ที่เรียกว่าดวง)นั้น วาระจิตหนึ่งๆ ก็คือธรรมขันธ์หนึ่งๆ ใน

ส่วนอภิธรรม เรื่อง(วัตถุ) หัวข้อ(มาติกา)หนึ่งๆ บทภาชนีย์หนึ่งๆ อาบัติ อนาบัติ(ข้อที่ไม่เป็นอาบัติ) อันตราบัติ(อาบัติที่ต้องซ้ำเข้าอีกระหว่างอยู่ปริวาส) การกำหนดติกะ(หมวด 3) อาบัติที่แก้ไขได้หรือแก้ไขไม่ได้ (สเตกิจฉา-อเตกิจฉา) แต่ละอย่าง คือ ธรรมขันธ์หนึ่งๆ

ใน 84,000 ธรรมขันธ์นั้น อภิธรรมมี 22,000 ธรรมขันธ์

คำสอนของพระพุทธเจ้า จัดประเภทได้อีกอย่างหนึ่ง คือ จัดเป็นหมวดใหญ่ที่เรียกว่า นิกาย โดยจัดเป็น 5 นิกาย คือ 1. ทีฆนิกาย 2. มัชฌิมนิกาย 3. สังยุตตนิกาย 4. อังคุตตรนิกาย และ 5. ขุททกนิกาย อภิธรรมอยู่ในประเภทขุททกนิกาย (ลักษณะของขุททกนิกายในพระสุตตันตปิฎก มีทั้งพระสูตร คาถาภาษิต คำอธิบาย และเรื่องเบ็ดเตล็ดที่ไม่เข้าลักษณะ 4 นิกายแรก)

อภิธรรมเป็นพุทธพจน์

อรรถกถา(โดยพระพุทธโฆส)มีความเชื่อมั่นว่า อภิธรรมหรือธรรมในพระอภิธรรมปิฎกเป็นพุทธพจน์ อัฏฐสาลินีเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นคราวหนึ่งว่า มีภิกษุรูปหนึ่งได้แสดงธรรมในพระอภิธรรมปิฎก โดยยกเรื่องขันธ์ อายตนะ ธาตุ อริยสัจ อินทรีย์ มาแจกแจงตามแนวอภิธรรม ภิกษุรูปหนึ่งนั่งฟังอยู่ ถามขึ้นว่า ท่านนักเทศน์ยกพระสูตรมาพูดยืดยาวเหมือนจะเอามาวงรอบเขาสิเนรุอย่างนั้นแหละ สูตรนี้ชื่ออะไร (เพราะไม่เคยฟังมาก่อน)

ภิกษุนักเทศน์ (ธรรมกถึก) ตอบว่า ชื่ออภิธรรมสูตร

ภิกษุรูปนั้นกล่าวว่าไม่น่าเอาพระสูตรอย่างนั้นมาแสดงเลย

เพราะไม่ใช่คำสอนของพระพุทธเจ้า ภิกษุนักเทศน์ก็เลยถามว่าเคยเรียนพระวินัยปิฎกหรือไม่ ภิกษุนั้นตอบว่าไม่ได้เรียน ภิกษุนักเทศน์กล่าวว่า เพราะไม่ได้เรียนพระวินัยปิฎกก็เลยไม่รู้ ภิกษุนั้นบอกว่าได้เรียนแต่วินัย(ที่อุปัชฌาย์อาจารย์สอน) ภิกษุนักเทศน์กล่าว(ข่ม)ว่า ถึงเรียนก็เรียนอย่างไม่ได้เรื่อง คงจะนั่งอยู่แถวหลังสุด หรืออาจจะเป็นเพราะว่าอุปัชฌาย์บวชให้อย่างสุกเอาเผากิน แล้วอ้างข้อความในพระวินัยปิฎกเล่ม 2 ข้อ 688 ซึ่งเป็นพระพุทธวาจาว่า ถ้าภิกษุไม่ประสงค์จะตำหนิ กล่าวตามเหตุว่า นิมนต์ท่านเรียนสุตตันตะ เรียนคาถา หรือเรียนอภิธรรมไปก่อน ภายหลังจักเรียนอภิธรรม ดังนี้ไม่เป็นอาบัติ อีกตอนหนึ่งตรัสว่า ภิกษุขอโอกาสถามปัญหาในสุตตันตะ แต่กลับถามอภิธรรมหรือวินัย ขอโอกาสถามปัญหาในอภิธรรม แต่กลับถามสุตตันตะหรือวินัย ขอโอกาสถามปัญหาในวินัย กลับถามสุตตันตะหรืออภิธรรม ข้อความนี้มีอยู่จริงในพระวินัยปิฎก ภิกษุนั้นได้ฟังก็โต้แย้งไม่ได้

มหาโคสิงคสูตร (ม.ม.12/374) เป็นหลักฐานอีกแห่งหนึ่งที่กล่าวถึงอภิธรรม ดังนี้

วันหนึ่ง พระสารีบุตรเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ขณะที่ประทับอยู่ ณ ป่าโคสิงคสาลวัน ทูลเรื่องที่พระมหาโมคคัลลานะกล่าวยกย่องภิกษุ 2 รูปถามตอบกันในเรื่องอภิธรรม ไม่ขัดแย้งกันว่าเป็นความงามอย่างหนึ่ง เรื่องนี้ อัฏฐสาลินีจับเอาประเด็นว่าพระพุทธองค์ทรงอนุโมทนา ทรงยกย่องพระมหาโมคคัลลานะมิได้ทรงติติงว่า อภิธรรมเป็นคำสอนนอกพระธรรมวินัยนี้

อภิธรรม 7 คัมภีร์

พระอภิธรรมปิฎก(ฉบับบาลี) มี 12 เล่ม แต่ในเนื้อหามี 7 หัวข้อ ไทยจึงนิยมเรียกว่า อภิธรรม 7 คัมภีร์ อีกคำหนึ่งที่หมายถึงอภิธรรม 7 คัมภีร์คือ สดับปกรณ์ (ที่ถูกคือ "สัต-ตัปปกรณ์") มาจาก 2 ศัพท์ คือ สตฺต+ปกรณ=สตฺตปฺปกรณ เขียนแบบไทยว่าสดับปกรณ์ ปัจจุบันหมายถึงพิธีสวดมาติกาบังสุกุลสำหรับศพเจ้านาย

อภิธรรม 7 หัวข้อนั้น คือ

1. *ธัมมสังคณี* ว่าด้วยกลุ่มธรรม คือจัดธรรมเข้าชุดกันเป็นหมวดเป็นหัวข้อ อยู่ในพระอภิธรรมปิฎกเล่ม 34

2. *วิภังค์* ว่าด้วยการกระจายธรรมจากหมวดใหญ่ให้เห็นรายละเอียด เช่นกระจายขันธ์ออกเป็น 5 อย่าง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ และแต่ละอย่างก็ยังกระจายออกไปได้อีก วิภังค์อยู่ในพระอภิธรรมปิฎกเล่ม 35

3. *ธาตุกถา* ว่าด้วยการสงเคราะห์(ประมวล)ธรรมทั้งหลายเข้ากับขันธ์ อายตนะและธาตุ (พระนยานติโลกะ ชาวเยอรมัน ผู้เรียบเรียงหนังสือ Guide Through the Abhidhamma-Pitaka เห็นว่า ชื่อเดิมของธาตุกถา น่าจะเป็น "ขันธ-อายตน-ธาตุกถา") ธาตุกถาอยู่ในพระอภิธรรมปิฎกเล่ม 36

4. *ปุคคลบัญญัติ (การบัญญัติบุคคล)* ว่าด้วยคุณธรรมของบุคคล หรือการจัดประเภทบุคคลตามคุณธรรม เช่น บุคคลประเภทสมยวิมุตโต ได้แก่ผู้ละกิเลสได้ยังไม่แน่นอน (ยังไม่เด็ดขาด) อสมยวิมุตโต ผู้ละกิเลสได้อย่างเด็ดขาด อยู่ในพระอภิ

ธรรมปิฎกเล่ม 36

5. *กถาวัตถุ* ว่าด้วยคำถามคำตอบเกี่ยวกับหลักธรรม อยู่ในพระอภิธรรมปิฎกเล่ม 37

6. *ยมก* ว่าด้วยธรรมที่มีลักษณะเข้าคู่กัน (เช่น เมื่อเป็นอย่างหนึ่งได้ก็เป็นอีกอย่างหนึ่งได้) อยู่ในพระอภิธรรมปิฎก 2 เล่ม คือ เล่ม 38, 39

7. *ปัฏฐาน* ว่าด้วยปัจจัยในทางธรรม คืออะไรเป็นปัจจัยของอะไร อยู่ในพระอภิธรรมปิฎก 6 เล่ม คือ เล่ม 40, 41, 42, 43, 44, 45

คัมภีร์ที่ 1

ธัมมสังคณี

ธัมมสังคณีมีเนื้อหาอยู่ 5 ส่วน คือ *1. มาติกา* ว่าด้วยหัวข้อใหญ่ของธรรมชนิดต่างๆ(กล่าวถึงแต่หัวข้อธรรมซึ่งเป็นแม่บท) *2. จิตตุปปาทกัณฑ์* ว่าด้วยการเกิดขึ้นของจิต โดยยกบางส่วนของมาติกามาอธิบาย(เฉพาะที่เกี่ยวกับจิตและเจตสิก) *3. รูปกัณฑ์* ว่าด้วยรูป *4. นิกเขปกัณฑ์* ยกมาติกามาอธิบายทุกข้อไม่สั้นไม่ยาวเกินไป *5. อัตถุทธารกัณฑ์* อธิบายมาติกาทุกข้อเหมือนกัน แต่รวบรัดมาก (อรรถกถาเรียกเนื้อหาส่วนนี้ว่าอัตถกถากัณฑ์ คำอธิบายในเนื้อหาย่อสั้นมาก จนศิษย์พระสาริบุตรไม่เข้าใจความ พระสาริบุตรต้องพาเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ขอให้ทรงอธิบายขยายความอีก)

1. มาติกา (หัวข้อธรรมที่เป็นแม่บท)

ในมาติกาได้แบ่งหัวข้อธรรมที่เป็นแม่บทไว้ 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายอภิธรรมและฝ่ายสุตตันตะ (พระสูตร) มาติกาในฝ่ายอภิธรรม มีการกระจายหัวข้อย่อยออกไปอีก ส่วนมาติกาในฝ่ายสุตตันตะ ไม่มีหัวข้อย่อย เพราะยกมาให้เทียบเคียงกันเท่านั้น

มาติกาฝ่ายอภิธรรม (อภิธัมมมาติกา) กระจายออกเป็น 14 หัวข้อย่อย ดังนี้

1. หมวดติกะ (ธรรมหมวดละ 3 ข้อ)

ธรรมประเภทหมวดละ 3 ข้อ (ติกะ) มี 22 ติกะ คือ

(1) ธรรมที่เป็นกุศล ธรรมที่เป็นอกุศล และธรรมที่เป็นอัพยากฤต (อัพยากตธรรม-ไม่ดีไม่ชั่ว)

(2) ธรรมเนื่องอยู่กับเวทนา(ความรู้สึกต่อสิ่งที่มากระทบ) ที่เป็นสุข ที่เป็นทุกข์ และที่ไม่สุขไม่ทุกข์

(3) ธรรมที่เป็นผล(วิบาก) ธรรมที่เป็นเหตุ และธรรมที่ไม่เป็นทั้งผลไม่เป็นทั้งเหตุ

(4) ธรรมที่มีอุปาทานทั้งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ธรรมที่ไม่มีอุปาทานแต่เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน และธรรมที่ไม่มีอุปาทานทั้งไม่เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน

(5) ธรรมที่เศร้าหมองทั้งเป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง ธรรมที่ไม่เศร้าหมองแต่เป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง และธรรมที่ไม่เศร้าหมองทั้งไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง

(6) ธรรมที่มีทั้งวิตก(ตรึก)และวิจาร(ตรอง) ธรรมที่ไม่มีวิตกมีแต่วิจาร และธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร

(7) ธรรมที่ประกอบด้วยปีติ(ความเอิบอิ่มใจ) ธรรมที่ประกอบด้วยความสุข และธรรมที่ประกอบด้วยอุเบกขา(ไม่มีทั้งปีติและสุข)

(8) ธรรมที่ละได้ด้วยทัสสนะ(โสดาปัตติมรรค) ธรรมที่ละได้ด้วยภาวนา (สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตตมรรค) ธรรมที่ละไม่ได้ทั้งด้วยทัสสนะและภาวนา

(9) ธรรมที่มีเหตุอันละได้ด้วยทัสสนะ (โสดาปัตติมรรค) ธรรมที่มีเหตุอันละได้ด้วยภาวนา (สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตตมรรค) และธรรมที่มีเหตุอันละไม่ได้ทั้งด้วยทัสสนะและภาวนา (เหตุในที่นี้คือสัมปยุตตเหตุ)

(10) ธรรมที่มุ่งสั่งสมกิเลส ธรรมที่ไม่มุ่งสั่งสมกิเลส และธรรมที่ไม่เป็นทั้งสองอย่างนั้น

(11) ธรรมของพระอริยะผู้ยังไม่เป็นพระอรหันต์ (เสขธรรม) ธรรมของพระอรหันต์(อเสขธรรม) และธรรมที่ไม่เป็นทั้งสองอย่างนั้น

(12) ธรรมอันเล็กน้อย(ระดับกามาวจร) ธรรมอันกว้างใหญ่(รูปฌาน-อรูปฌาน) และธรรมอันหาประมาณมิได้(โลกุตรธรรม)

(13) ธรรมมีอารมณ์น้อย ธรรมมีอารมณ์ใหญ่ ธรรมมีอารมณ์อันหาประมาณมิได้

(14) ธรรมชั้นต่ำ(อกุศลธรรม) ธรรมชั้นกลาง(ธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤตซึ่งยังมีอาสวะ) และธรรมชั้นสูง(ธรรมอันประณีต คือโลกุตรธรรม)

(15) ธรรมฝ่ายชั่วที่ให้ผลแน่นอน (อนันตริยกรรม) ธรรมฝ่ายดีที่ให้ผลแน่นอน (อริยมรรค 4) และธรรมที่ให้ผลไม่แน่นอน

(16) ธรรมที่มีมรรคเป็นอารมณ์ ธรรมที่มีมรรคเป็นเหตุ และธรรมที่มีมรรคเป็นใหญ่

(17) ธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ธรรมที่ยังไม่เกิด และธรรมที่จักเกิด

(18) ธรรมที่เป็นอดีต ธรรมที่เป็นอนาคต และธรรมที่เป็นปัจจุบัน

(19) ธรรมที่มีอารมณ์เป็นอดีต ธรรมที่มีอารมณ์เป็นอนาคต และธรรมที่มีอารมณ์เป็นปัจจุบัน

(20) ธรรมที่มีอยู่ภายใน ธรรมที่มีอยู่ภายนอก และธรรมที่มีอยู่ทั้งภายในและภายนอก

(21) ธรรมที่มีอารมณ์ภายใน ธรรมที่มีอารมณ์ภายนอก และธรรมที่มีอารมณ์ทั้งภายในและภายนอก

(22) ธรรมที่เห็นได้และสัมผัสได้ ธรรมที่เห็นไม่ได้และสัมผัสไม่ได้ ธรรมที่ไม่ใช่ทั้งสองอย่างนั้น

คำว่า ธรรม ในมาติกาทั้ง 22 หัวข้อนั้น บางข้อก็หมายถึงสภาวธรรมหรือธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย บางข้อก็หมายถึงปรากฏการณ์ต่างๆ บางข้อก็หมายถึงหลักปฏิบัติ

มาติกาทั้ง 22 หัวข้อนี้ อยู่ในบทสวดมาติกาที่พระสวดในงานศพ ซึ่งขึ้นต้นว่า กุสลา ธัมมา อกุสลา ธัมมา นั่นเอง (เพื่อให้เห็นบาลีในบทสวดมาติกา ได้ยกมาแสดงไว้ในภาคผนวกของเล่มนี้ด้วย โดยให้เลขข้อตรงกับบทมาติกาที่กล่าวมาแล้วนี้)

หมวดต่อไปนี้ เป็นธรรมหมวดละ 2 ข้อ (ทุกะ)

2. หมวดเหตุ (เหตุโคจฉกะ) มี 6 ทุกะ คือ

(1) ธรรมที่เป็นเหตุ-ธรรมที่ไม่เป็นเหตุ

(2) ธรรมมีเหตุ-ธรรมไม่มีเหตุ

(3) ธรรมเนื่องด้วยเหตุ-ธรรมไม่เนื่องด้วยเหตุ

(4) ธรรมเป็นเหตุและมีเหตุ-ธรรมมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ

(5) ธรรมเป็นเหตุและเนื่องด้วยเหตุ-ธรรมเนื่องด้วยเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ

(6) ธรรมไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ-ธรรมไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ

3. หมวดธรรมดรงกันข้ามกัน(จูฬันตรทุกะ) มี 7 ทุกะ คือ

(1) ธรรมมีปัจจัย-ธรรมไม่มีปัจจัย

(2) ธรรมปรุงแต่ง(สังขตะ)-ธรรมไม่ปรุงแต่ง(อสังขตะ)

(3) ธรรมที่เห็นได้-ธรรมที่เห็นไม่ได้

(4) ธรรมที่กระทบได้-ธรรมที่กระทบไม่ได้

(5) ธรรมเป็นรูป-ธรรมไม่เป็นรูป

(6) ธรรมเป็นโลกิยะ-ธรรมเป็นโลกุตระ

(7) ธรรมที่จิตบางอย่างรู้ได้-ธรรมที่จิตบางอย่างรู้ไม่ได้

4. หมวดอาสวะ–กิเลสที่หมักหมมย้อมจิต (อาสวโคจฉกะ) มี 6 ทุกะ คือ

(1) ธรรมเป็นอาสวะ-ธรรมไม่เป็นอาสวะ

(2) ธรรมเป็นอารมณ์ของอาสวะ-ธรรมไม่เป็นอารมณ์

ของอาสวะ

(3) ธรรมประกอบด้วย(สัมปยุต)อาสวะ-ธรรมปราศจาก(วิปปยุต)อาสวะ

(4) ธรรมเป็นอาสวะและเป็นอารมณ์ของอาสวะ-ธรรมเป็นอารมณ์ของอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะ

(5) ธรรมเป็นอาสวะและประกอบด้วยอาสวะ-ธรรมประกอบด้วยอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะ

(6) ธรรมปราศจากอาสวะแต่เป็นอารมณ์ของอาสวะ-ธรรมปราศจากอาสวะและไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ

(อีก 4 หมวด เนื้อหาเป็นแนวเดียวกับอาสวะ ต่างกันแต่ประเภทของกิเลส คือ)

5. หมวดสัญโญชน์ (หรือสังโยชน์)-กิเลสผูกสัตว์ไว้ในภพ (สัญโญชนโคจฉกะ)

6. หมวดคันถะ-กิเลสร้อยรัด (คันถโคจฉกะ)

7. หมวดโอฆะ-กิเลสทำให้สัตว์จมอยู่ในวัฏฏะ คือให้เวียนว่ายตายเกิด (โอฆโคจฉกะ)

8. หมวดโยคะ-กิเลสผูกสัตว์ไว้ในวัฏฏะ (โยคโคจฉกะ)

9. หมวดนิวรณ์-กิเลสขวางกั้นจิตจากความดี (นีวรณ-โคจฉกะ)

แต่ละหมวดมี 6 ทุกะเหมือนกัน

10. หมวดปรามาส-กิเลสที่ทำให้เห็นผิดจากความเป็นจริง (ปรามาสโคจฉกะ-ปรามาสได้แก่ทิฐิ) มี 5 ทุกะ คือ

(1) ธรรมเป็นปรามาส-ธรรมไม่เป็นปรามาส

(2) ธรรมเป็นอารมณ์ของปรามาส-ธรรมไม่เป็นอารมณ์ของปรามาส

(3) ธรรมประกอบด้วยปรามาส-ธรรมปราศจากปรามาส

(4) ธรรมเป็นปรามาสและเป็นอารมณ์ของปรามาส-ธรรมเป็นอารมณ์ของปรามาสแต่ไม่เป็นปรามาส

(5) ธรรมปราศจากปรามาสแต่เป็นอารมณ์ของปรามาส-ธรรมปราศจากปรามาสและไม่เป็นอารมณ์ของปรามาส

11. หมวดธรรมที่ต่างกัน (อย่างตรงกันข้าม) ชุดใหญ่มหันตรทุกะ) มี 14 ทุกะ คือ

(1) ธรรมมีอารมณ์-ธรรมไม่มีอารมณ์

(2) ธรรมเป็นจิต-ธรรมไม่เป็นจิต

(3) ธรรมเป็นเจตสิก-ธรรมไม่เป็นเจตสิก

(4) ธรรมประกอบด้วย(สัมปยุต)จิต-ธรรมปราศจาก(วิปปยุต)จิต

(5) ธรรมเจือกับจิต-ธรรมไม่เจือกับจิต

(6) ธรรมมีจิตเป็นสมุฏฐาน(ที่เกิด-ที่ตั้ง)-ธรรมไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน

(7) ธรรมเกิดร่วมกับจิต-ธรรมไม่เกิดร่วมกับจิต

(8) ธรรมเกิดคล้อยตามจิต-ธรรมไม่เกิดคล้อยตามจิต

(9) ธรรมเจือกับจิตและมีจิตเป็นสมุฏฐาน-ธรรมไม่เจือกับจิตและไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน

(10) ธรรมเจือกับจิต มีจิตเป็นสมุฏฐาน และเกิดร่วมกับจิต-ธรรมไม่เจือกับจิต ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน และไม่เกิดร่วมกับจิต

(11) ธรรมเจือกับจิต มีจิตเป็นสมุฏฐาน และเกิดคล้ายตามจิต-ธรรมไม่เจือกับจิตไม่มีจิต เป็นสมุฏฐาน และไม่เกิดคล้ายตามจิต

(12) ธรรมเป็นภายใน-ธรรมเป็นภายนอก (อัชฌัตติกธรรม-พาหิรธรรม)

(13) ธรรมอาศัยมหาภูตรูป(ดิน น้ำ ไฟ ลม)เกิด-ธรรมไม่อาศัยมหาภูตรูปเกิด

(14) ธรรมอันเจตนากรรมที่ประกอบด้วยตัณหาทิฐิเข้ายึดครอง-ธรรมอันเจตนากรรมที่ประกอบตัณหาทิฐิไม่เข้ายึดครอง (อุปาทินนธรรม-อนุปาทินนธรรม)

12. หมวดอุปาทาน–เหตุให้ยึดมั่นถือมั่น(อุปาทานโคจฉกะ) มี 6 ทุกะ เนื้อหาเป็นแนวเดียวกับหมวดอาสวะ

13. หมวดกิเลส–เครื่องทำใจให้เศร้าหมอง (กิเลสโคจฉกะ) มี 8 ทุกะ คือ

(1) ธรรมเป็นกิเลส-ธรรมไม่เป็นกิเลส

(2) ธรรมเป็นอารมณ์ของสังกิเลส-ธรรมไม่เป็นอารมณ์ของสังกิเลส

(3) ธรรมเศร้าหมอง(สังกิลิฏฐะ)-ธรรมไม่เศร้าหมอง

(4) ธรรมประกอบด้วยกิเลส-ธรรมปราศจากกิเลส

(5) ธรรมเป็นกิเลสและเป็นอารมณ์ของสังกิเลส-ธรรมเป็นอารมณ์ของสังกิเลสแต่ไม่เป็นกิเลส

(6) ธรรมเป็นกิเลสและเศร้าหมอง-ธรรมเศร้าหมองแต่ไม่เป็นกิเลส

(7) ธรรมเป็นกิเลสและประกอบด้วยกิเลส-ธรรมประกอบด้วยกิเลสแต่ไม่เป็นกิเลส

(8) ธรรมปราศจากกิเลสแต่เป็นอารมณ์ของสังกิเลส-ธรรมปราศจากกิเลสและไม่เป็นอารมณ์ของสังกิเลส

14. หมวดรั้งท้าย (ปิฏฐิทุกะ) มี 18 ทุกะ คือ

(1) ธรรมที่พึงละด้วยทัสสนะ(โสดาปัตติมรรค)-ธรรมที่ไม่พึงละด้วยทัสสนะ

(2) ธรรมที่พึงละด้วยภาวนา (สกทาคามิมรรค, อนาคามิมรรค, อรหัตตมรรค)-ธรรมที่ไม่พึงละด้วยภาวนา

(3) ธรรมมีสัมปยุตตเหตุ(เหตุประกอบ) ที่พึงละด้วยทัสสนะ-ธรรมไม่มีสัมปยุตตเหตุที่พึงละด้วยทัสสนะ

(4) ธรรมมีสัมปยุตตเหตุที่พึงละด้วยภาวนา-ธรรมไม่มีสัมปยุตตเหตุที่พึงละด้วยภาวนา

(5) ธรรมมีวิตก(ตรึก)-ธรรมไม่มีวิตก

(6) ธรรมมีวิจาร(ตรอง)-ธรรมไม่มีวิจาร

(7) ธรรมมีปีติ-ธรรมไม่มีปีติ

(8) ธรรมที่กำกับด้วย(สหรคต)ปีติ-ธรรมที่ไม่กำกับด้วยปีติ

(9) ธรรมที่กำกับด้วยสุขเวทนา-ธรรมที่ไม่กำกับด้วยสุขเวทนา

(10) ธรรมที่กำกับด้วยอุเบกขาเวทนา-ธรรมที่ไม่กำกับด้วยอุเบกขาเวทนา

(11) ธรรมเป็นกามาวจร (เกี่ยวข้องอยู่กับกาม)-ธรรมไม่

เป็นกามาวจร

(12) ธรรมเป็นรูปาวจร(เนื่องในรูปภพ)-ธรรมไม่เป็นรูปาวจร

(13) ธรรมเป็นอรูปาวจร(เนื่องในอรูปภพ)-ธรรมไม่เป็นอรูปาวจร

(14) ธรรมเป็นปริยาปันนะ (หมายถึงโลกิยธรรม คือกุศลในภูมิ 3, อกุศล, วิบากในภูมิ 3, อัพยากฤตฝ่ายกิริยาในภูมิ 3 (ภูมิ 3 คือ กามาวจร, รูปาวจร, อรูปาวจร) และรูปทั้งปวง)-ธรรมเป็นอปริยาปันนะ (หมายถึงโลกุตรธรรม คือ มรรค 4 ผล 4 และนิพพาน)

(15) ธรรมเป็นนิยยานิกะ(เหตุนำออกจากสังสารวัฏ)-ธรรมไม่เป็นนิยยานิกะ

(16) ธรรมให้ผลแน่นอน-ธรรมให้ผลไม่แน่นอน

(17) ธรรมเป็นสอุตระ(มีธรรมอื่นยิ่งกว่า)-ธรรมเป็นอนุตระ (สูงสุด-ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า)

(18) ธรรมเกิดกับกิเลส (สรณธรรม)-ธรรมไม่เกิดกับกิเลส (อรณธรรม)

การจัดธรรมเป็นหมวด (ทุกะ-ติกะ)

มาติกาฝ่ายสุตตันตะหรือฝ่ายพระสูตร(สุตตันตมาติกา) มี 42 ทุกะ (42 หมวดธรรมประเภท 2 หัวข้อ) เช่น ธรรมส่วนวิชชา-ธรรมส่วนอวิชชา เป็นทุกะหนึ่ง ธรรมเหมือนฟ้าแลบ-ธรรมเหมือนฟ้าผ่า เป็นทุกะหนึ่ง ธรรมทำให้เป็นพาล-ธรรมทำให้เป็น

บัณฑิต เป็นทุกะหนึ่ง เป็นต้น

มาติกาฝ่ายพระสูตร ไม่ใช่ความมุ่งหมายที่จะนำมาอธิบายหรือแจกแจงในพระอภิธรรมปิฎก เพียงแต่ยกมาให้เทียบเคียงกับแนวการจำแนกธรรมแบบอภิธรรมเท่านั้น จึงขอตัดลัดข้ามไป (แสดงว่าการอธิบายธรรมมีความแตกต่างกันระหว่างแนวสุตตันตะกับแนวอภิธรรม)

ขอให้สังเกตว่า การจัดประเภทหมวดธรรมเป็นทุกะและติกะ เป็นต้น หมายถึงว่า ธรรมบางประเภท จำแนกได้เป็น 2 หัวข้อหรือ 2 แง่ ธรรมบางประเภทจำแนกได้เป็น 3 หัวข้อ หรือ 3 แง่ ประเภทของหมวดธรรมจึงมีตั้งแต่ ธรรมหมวด 1 ข้อ (เอกะ) ธรรมหมวด 2 ข้อ (ทุกะ) ธรรมหมวด 3 ข้อ (ติกะ) ธรรมหมวด 4 ข้อ (จตุกกะ) ธรรมหมวด 5 ข้อ (ปัญจกะ) เป็นต้น ในภาษาไทยมีแต่คำว่า คู่-คี่ ไม่มีคำแสดงกลุ่มของจำนวนที่กระชับเหมือนภาษาบาลี เมื่อแปลทุกะว่าหมวด 2 ติกะหมวด 3 อาจจะทำให้เข้าใจผิดได้ จึงทับศัพท์ประเภทนี้ไว้

2. จิตตุปปาทกัณฑ์ (การเกิดขึ้นของจิต)

หัวข้อนี้ ว่าด้วยจิตและเจตสิก จิตคือสภาวธรรมอย่างหนึ่งหรือธรรมชาติอย่างหนึ่งที่รู้อารมณ์อันมากระทบได้ เป็นธรรมชาติที่คิดได้รู้ได้ นอกจากนี้ยังทำหน้าที่สะสมกรรมและกิเลสทั้งหลายด้วย เจตสิกได้แก่อาการหรือคุณสมบัติต่างๆ ของจิต เช่น โลภ โกรธ หลง ศรัทธา เมตตา เป็นต้น

จิตนั้นเกิดดับอยู่ทุกขณะ เกิดครั้งหนึ่งเรียกว่าขณะจิต

หนึ่ง จิตที่เกิดขึ้น ดำรงอยู่ และดับลง เรียกว่าจิตดวงหนึ่งๆ คือ จิตมีหลายดวง (หลายขณะ) ไม่ใช่มีหลายจิต ตัวการที่ทำให้เกิดจิตแต่ละดวงก็คือเจตสิก จิตกับเจตสิกจึงเกิดดับพร้อมกัน (เอกุปปาทนิโรธ)

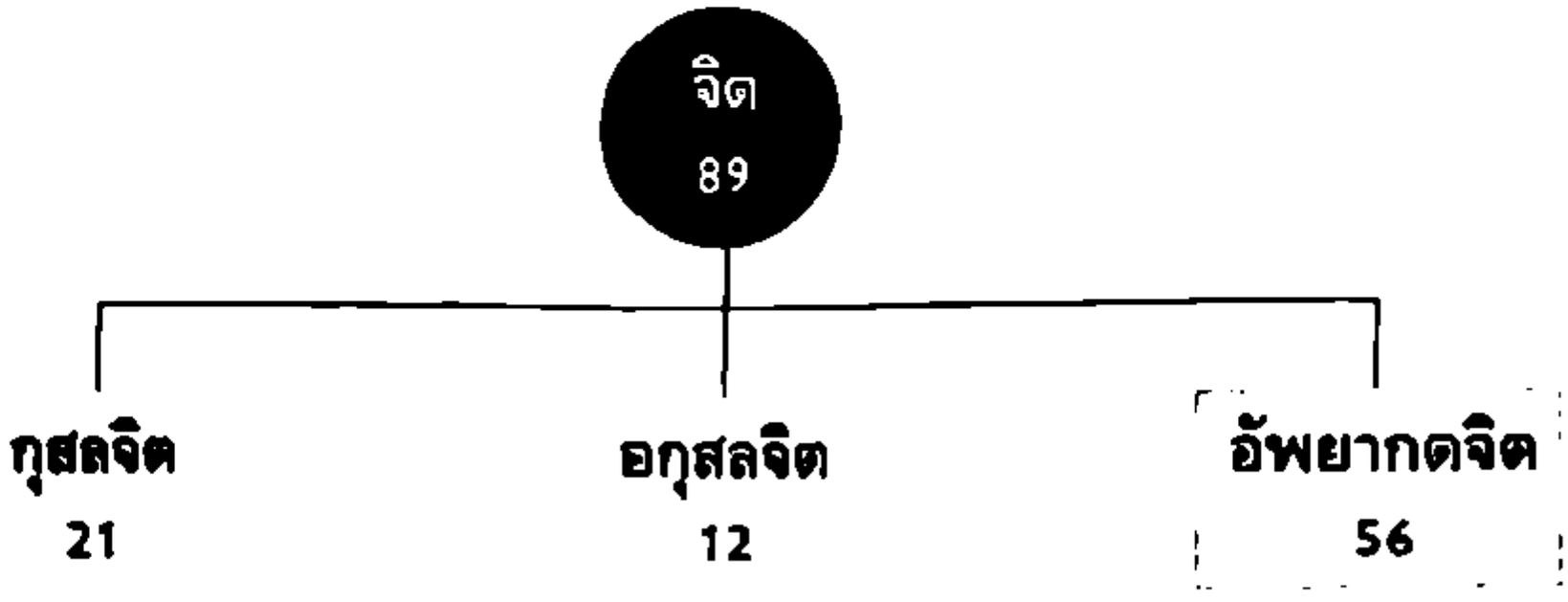
จิตตุปปาทกัณฑ์นี้ เป็นคำอธิบายมาติกาเฉพาะติกะแรก คือ กุสลา ธัมมา-อกุสลา ธัมมา-อัพยากตา ธัมมา (ธรรมเป็นกุศล-ธรรมเป็นอกุศล-ธรรมเป็นอัพยากฤต) พร้อมกันนั้นก็เป็นการอธิบายเจตสิกไปพร้อมกันด้วย

ภาพแสดงจิต 4 ดวง แต่ละดวงมี 3 ขณะจิต คือ ขณะเกิดขึ้น ขณะดำรงอยู่ และขณะดับ แล้วเกิดจิตดวงใหม่ต่อไปอย่างเดียวกัน

จิต

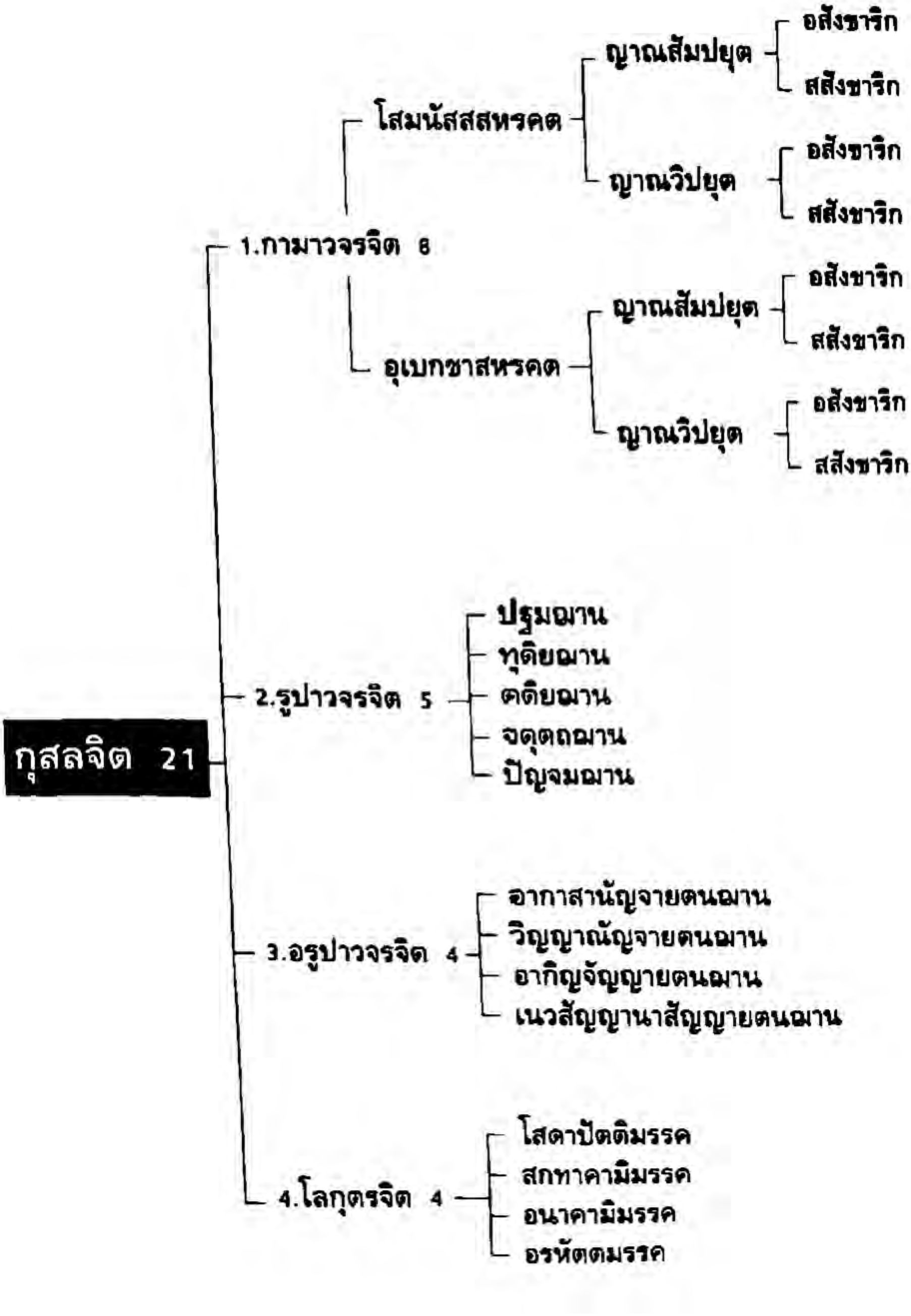
จิตมี 3 ประเภทใหญ่ คือ 1. กุสลจิต (จิตฝ่ายดี) 2. อกุสลจิต (จิตฝ่ายชั่ว) 3. อัพยากตจิต (จิตที่พระพุทธเจ้าไม่ตรัสว่าดีหรือชั่ว)

จิตทั้ง 3 ประเภทใหญ่นั้น มีอีกหลายชนิด คือ กุสลจิตมี 21 ชนิด อกุสลจิตมี 12 ชนิด อัพยากตจิตมี 56 ชนิด รวมทั้งสิ้นจึงเป็นจิต 89 ดวง

กุสลจิต 21

กุสลจิต 21 ดวงนั้น คือ กามาวจรจิต (จิตที่ข้องเกี่ยวอยู่กับกาม) 8. รูปาวจรจิต (จิตที่ข้องเกี่ยวอยู่กับรูป หรือจิตที่ได้รูปฌาน 5) 5. อรูปาวจรจิต (จิตที่ข้องเกี่ยวอยู่กับอรูป หรือจิตที่ได้อรูปฌาน 4) 4. โลกุตรจิต (จิตที่พ้นจากโลกิยะ หรือจิตที่เป็นมรรค 4) 4. รวมเป็นกุสลจิต 21 ดวง แสดงด้วยแผนภาพได้ ดังนี้

กุสลจิต 21
1.กามาวจรจิต 8
โสมนัสสสหรคต
ญาณสัมปยุต
อสังขาริก
สสังขาริก
ญาณวิปยุต
อสังขาริก
สสังขาริก
อุเบกขาสหรคต
ญาณสัมปยุต
อสังขาริก
สสังขาริก
ญาณวิปยุต
อสังขาริก
สสังขาริก
2.รูปาวจรจิต 5
ปฐมฌาน
ทุติยฌาน
ตติยฌาน
จตุตถฌาน
ปัญจมฌาน
3.อรูปาวจรจิต 4
อากาสานัญจายตนฌาน
วิญญาณัญจายตนฌาน
อากิญจัญญายตนฌาน
เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน
4.โลกุตรจิต 4
โสดาปัตติมรรค
สกทาคามิมรรค
อนาคามิมรรค
อรหัตตมรรค

ตามแผนภาพ (หน้า 25) นี้ กามาวจรจิต 8 คือ

1. โสมนัสสสหรคต ญาณสัมปยุต อสังขาริก คือจิตยินดีและรู้ แต่ไม่มีเหตุจูงใจ (ก็ดีได้)

2. โสมนัสสสหรคต ญาณสัมปยุต สสังขาริก คือ จิตยินดีและรู้ ทั้งมีเหตุจูงใจ (ก็ดีได้)

3. โสมนัสสสหรคต ญาณวิปปยุต อสังขาริก คือจิตยินดี ไม่รู้ ทั้งไม่มีเหตุจูงใจ (แต่ก็ดีได้)

4. โสมนัสสสหรคต ญาณวิปปยุต สสังขาริก คือจิตยินดีไม่รู้ แต่มีเหตุจูงใจ (ก็ดีได้)

5. อุเบกขาสหรคต ญาณสัมปยุต อสังขาริก คือ จิตเฉยรู้ ไม่มีเหตุจูงใจ (ก็ดีได้)

6. อุเบกขาสหรคต ญาณสัมปยุต สสังขาริก คือ จิตเฉยรู้ มีเหตุจูงใจ (ก็ดีได้)

7. อุเบกขาสหรคต ญาณวิปปยุต อสังขาริก คือ จิตเฉย ไม่รู้ และไม่มีเหตุจูงใจ (ก็ดีได้)

8. อุเบกขาสหรคต ญาณวิปปยุต สสังขาริก คือจิตเฉยไม่รู้ แต่มีเหตุจูงใจ (ก็ดีได้)

จะเห็นได้ว่า ในระดับที่ยังเกี่ยวข้องกับกาม(กามาวจร) นั้นมีเหตุปัจจัยถึง 8 อย่างที่จะทำให้เกิดกุสลจิตได้

ในระดับรูปาวจร อรูปาวจร และโลกุตระนั้น เข้าใจได้ไม่ยาก เพราะเป็นไปตามธรรมที่ได้บรรลุ ฌาน 5 ในเรื่องรูปาวจรจิตนั้นฝ่ายอภิธรรมเรียกว่าฌานปัญจกนัย เป็นอันเดียวกับรูป-ฌาน 4 ในพระสูตรนั่นเอง ที่เป็นฌาน 5 เพราะแทรกฌานเข้า

มาอีกอย่างหนึ่งระหว่างปฐมฌานกับทุติยฌานเดิม

ฌานที่แทรกเข้ามานี้ มีองค์ฌาน 4 คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา (ทุติยฌานเดิมมีองค์ประกอบ 3 คือ ปีติ สุข เอกัคคตา) ในอุปักกิเลสสูตร (มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์) พระพุทธองค์ทรงเล่าว่า พระองค์เคยเจริญสมาธิที่มีทั้งวิตกวิจารและสมาธิที่ไม่มีวิตกแต่มีวิจาร

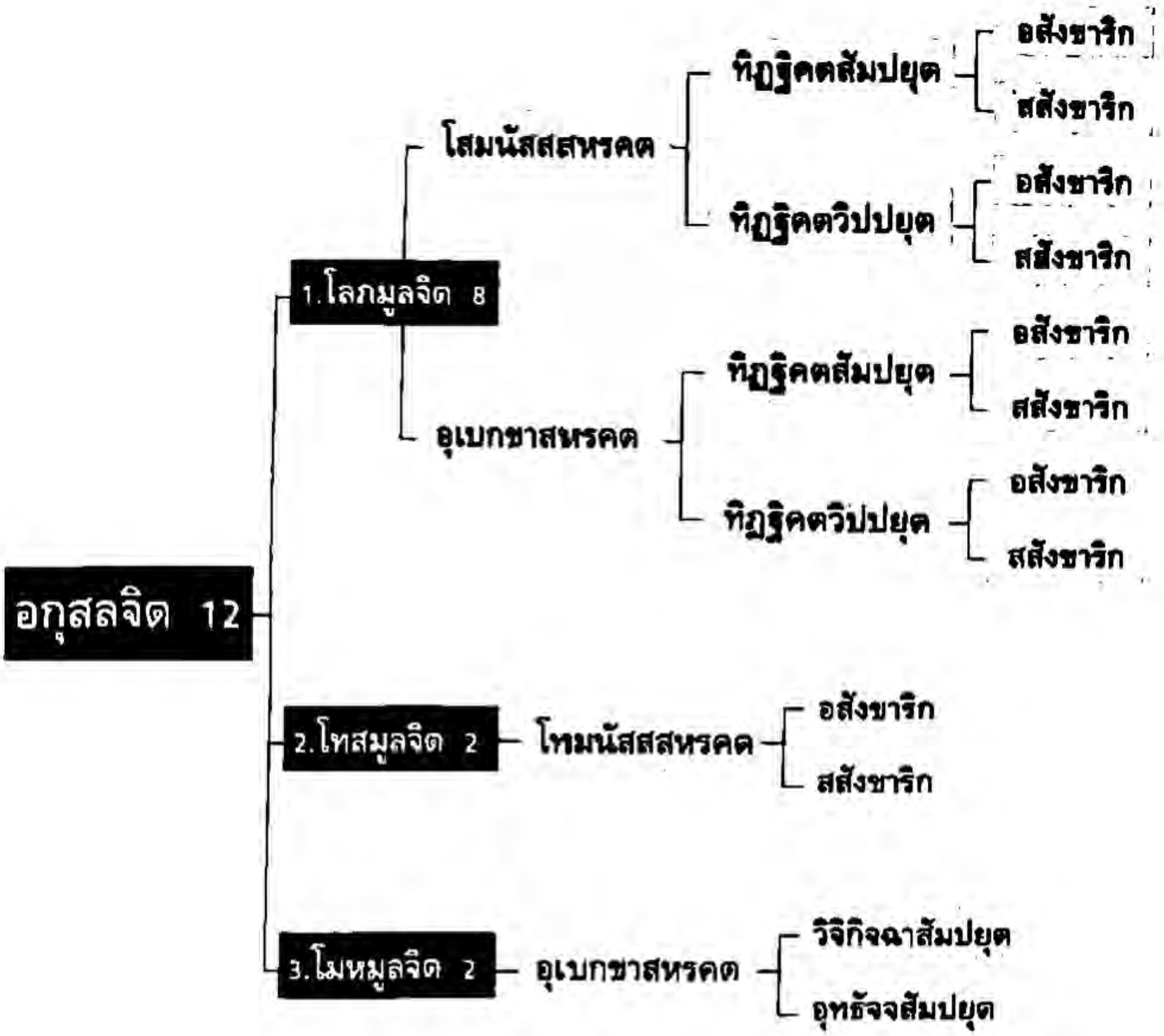
การจำแนกกุสลจิตโดยวิธีนี้ เรียกว่า ชาติเภทนัย คือ จำแนกตามคุณสมบัติของจิต(จิตเป็นกุศล จิตเป็นอกุศล เป็นต้น)

อกุสลจิต 12

จิตที่เป็นอกุศล (ฝ่ายชั่ว) มีแต่กามาวจรจิต (จิตที่เกี่ยวข้องอยู่กับกาม) ส่วนในชั้นรูปาวจร (เพราะได้รูปฌาน) อรูปาวจร (เพราะได้อรูปฌาน) โลกุตระ (เพราะจิตเป็นมรรค) ไม่มีอกุสลจิต

กามาวจรจิตที่เป็นอกุสล ประกอบด้วยโลภะ 8 โทสะ 2 และ โมหะ 2 รวมเป็นอกุสลจิต 12 ดวง

ขอแสดงด้วยแผนภาพดังนี้

ตามแผนภาพนี้

โลภมูลจิต (อกุสลจิตเกิดเพราะมีโลภะ(ละโมบ)เป็นมูลเหตุ) มี 8 ดวง คือ

1. โสมนัสสสหรคต ทิฏฐิคตสัมปยุต อสังขาริก คือ ยินดีและเห็นผิดโดยไม่มีเหตุจูงใจ (ก็ชั่วได้)

2. โสมนัสสสหรคต ทิฏฐิคตสัมปยุต สสังขาริก คือ ยินดีและเห็นถูกต้องแล้ว แต่มีเหตุจูงใจ (ก็ชั่วได้)

3. โสมนัสสสหรคต ทิฏฐิคตวิปปยุต อสังขาริก คือ ยินดี

ไม่เห็นผิด และไม่มีเหตุจูงใจ (ก็ชั่วได้)

4. โสมนัสสสหรคต ทิฏฐิคตวิปปยุต สสังขาริก คือ ยินดี ไม่เห็นผิด แต่มีเหตุจูงใจ (ก็ชั่วได้)

5. อุเบกขาสหรคต ทิฏฐิคตวิปปยุต อสังขาริก คือ จิตเฉย ไม่เห็นผิด ไม่มีเหตุจูงใจ (ก็ชั่วได้)

6. อุเบกขาสหรคต ทิฏฐิคตวิปปยุต สสังขาริก คือ จิตเฉย ไม่เห็นผิด แต่มีเหตุจูงใจ (ก็ชั่วได้)

7. อุเบกขาสหรคต ทิฏฐิคตสัมปยุต อสังขาริก คือ จิตเฉย เห็นผิด ไม่มีเหตุจูงใจ (ก็ชั่วได้)

8. อุเบกขาสหรคต ทิฏฐิคตสัมปยุต สสังขาริก คือ จิตเฉย เห็นผิด และมีเหตุจูงใจ (ก็ชั่วได้)

โทสมูลจิต (อกุสลจิตเกิดเพราะมีโทสะ (โกรธ, คิดประทุษร้าย) เป็นมูลเหตุ) มี 2 ดวง คือ

1. โทมนัสสสหรคต อสังขาริก คือขัดใจและไม่มีเหตุจูงใจ (ก็ชั่วได้)

2. โทมนัสสสหรคต สสังขาริก คือขัดใจและมีเหตุจูงใจ (ก็ชั่วได้)

โมหมูลจิต (อกุสลจิตเกิดเพราะมีโมหะ (ความโง่, ความหลง)เป็นมูลเหตุ) มี 2 ดวง คือ

1. อุเบกขาสหรคต วิจิกิจฉาสัมปยุต คือ จิตเฉยและมีความลังเลสงสัย (ชั่วได้)

2. อุเบกขาสหรคต อุทธัจจสัมปยุต คือ จิตเฉยและคิดฟุ้งซ่าน (ชั่วได้)

อัพยากตจิต 56

อัพยากตจิต (อัพยากต เขียนอย่างสันสกฤตว่า อัพยากฤต) ได้แก่จิตที่พระพุทธเจ้าไม่ตรัสว่าดีหรือชั่ว มี 2 ประเภท คือ วิบากจิต (36 ดวง) และกิริยาจิต (20 ดวง)

วิบากจิต 36

วิบากจิต–จิตที่เป็นกุศลฝ่ายกามาวจร 16 ดวง คือ

1. จักขุวิญญาณประกอบด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์
2. โสตวิญญาณประกอบด้วยอุเบกขา มีเสียงเป็นอารมณ์
3. ฆานวิญญาณประกอบด้วยอุเบกขา มีกลิ่นเป็นอารมณ์
4. ชิวหาวิญญาณประกอบด้วยอุเบกขา มีรสเป็นอารมณ์
5. กายวิญญาณประกอบด้วยอุเบกขา มีโผฏฐัพพะ เป็นอารมณ์

(5 ข้อนี้ คือวิญญาณ 5 อันเป็นผลของกุศล)

6. มโนธาตุ (ใจ) ประกอบด้วยอุเบกขา มีรูป รส กลิ่น เสียง และโผฏฐัพพะ เป็นอารมณ์

7. มโนวิญญาณธาตุ (ธาตุรู้ทางใจ) ประกอบด้วยโสมนัส มีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธัมมารมณ์ (สิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ) เป็นอารมณ์

8. มโนวิญญาณธาตุ ประกอบด้วยอุเบกขา มีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธัมมารมณ์ เป็นอารมณ์

(ตั้งแต่ข้อ 1 ถึง 8 เป็นวิบากจิตธรรมดา)

9. มโนวิญญาณธาตุ ประกอบด้วยโสมนัส, ประกอบด้วยญาณ เป็นอสังขาริก (ไม่มีเหตุจูงใจ)

10. มโนวิญญาณธาตุ ประกอบด้วยโสมนัส, ประกอบด้วยญาณ, เป็นสสังขาริก (มีเหตุจูงใจ)

11. มโนวิญญาณธาตุ ประกอบด้วยโสมนัส, ไม่ประกอบด้วยญาณ, เป็นอสังขาริก (ไม่มีเหตุจูงใจ)

12. มโนวิญญาณธาตุ ประกอบด้วยโสมนัส, ไม่ประกอบด้วยญาณ, เป็นสสังขาริก (มีเหตุจูงใจ)

13. มโนวิญญาณธาตุ ประกอบด้วยอุเบกขา, ประกอบด้วยญาณ, เป็นอสังขาริก (ไม่มีเหตุจูงใจ)

14. มโนวิญญาณธาตุ ประกอบด้วยอุเบกขา, ประกอบด้วยญาณ เป็นสสังขาริก (มีเหตุจูงใจ)

15. มโนวิญญาณธาตุประกอบด้วยอุเบกขา, ไม่ประกอบด้วยญาณ, เป็นอสังขาริก (ไม่มีเหตุจูงใจ)

16. มโนวิญญาณธาตุ ประกอบด้วยอุเบกขา,

ไม่ประกอบด้วยญาณ. เป็นสสังขาริก (มีเหตุจูงใจ)
(ตั้งแต่ข้อ 9 ถึง 16 เป็นมหาวิบากจิต)

วิบากจิต-ผลของกุศลฝ่ายรูปาวจร มี 5 ดวง คือ

1. วิบากจิตในฌานที่หนึ่ง 2. วิบากจิตในฌานที่สอง 3. วิบากจิตในฌานที่สาม 4. วิบากจิตในฌานที่สี่ 5. วิบากจิตในฌานที่ห้า

(เป็นการจำแนกอย่างย่อ ถ้าจำแนกอย่างพิสดารต้องกระจายฌานไปตามกสิณอีก)

วิบากจิต-ผลของกุศลฝ่ายอรูปาวจร มี 4 ดวง คือ

1. วิบากจิตที่ประกอบด้วยอากาสานัญจายตนะ
2. วิบากจิตที่ประกอบด้วยวิญญาณัญจายตนะ
3. วิบากจิตที่ประกอบด้วยอากิญจัญญายตนะ
4. วิบากจิตที่ประกอบด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนะ

วิบากจิต-ผลของกุศลฝ่ายโลกุตระ มี 4 ดวง คือ

1. โสดาปัตติผลจิต
2. สกทาคามิผลจิต
3. อนาคามิผลจิต
4. อรหัตตผลจิต

B 11592060
ธัมมสังคณี
i 16958299

(เป็นการจำแนกแบบย่อ)

วิบากจิต–ผลของอกุศล มี 7 ดวงคือ

1. จักขุวิญญาณประกอบด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์

2. โสตวิญญาณประกอบด้วยอุเบกขา มีเสียงเป็นอารมณ์

3. ฆานวิญญาณประกอบด้วยอุเบกขา มีกลิ่นเป็นอารมณ์

4. ชิวหาวิญญาณประกอบด้วยอุเบกขา มีรสเป็นอารมณ์

5. กายวิญญาณประกอบด้วยอุเบกขา มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์

6. มโนธาตุ (ใจ) ประกอบด้วยอุเบกขา มี รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะเป็นอารมณ์

(อภิธัมมัตถสังคหะ เรียกมโนธาตุว่า สัมปฏิจฉันนะ)

7. มโนวิญญาณธาตุ(ธาตุรู้ทางใจ) ประกอบด้วยอุเบกขา มีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธัมมารมณ์เป็นอารมณ์

(มโนวิญญาณธาตุ อภิธัมมัตถสังคหะเรียกว่า สันตีรณะ)

PROPERTIES OF
RAMKHAMHAENG UNIVERSITY

(โปรดสังเกตว่า ไม่มีมโนวิญญาณธาตุประกอบด้วยโสมนัสเหมือนฝ่ายกุศล)

รวมเป็นวิบากจิตทั้งฝ่ายกุศลและอกุศล 36 ดวง

กิริยาจิต 20

กิริยาจิตฝ่ายกามาวจร มี 11 ดวง คือ

1. มโนธาตุที่เป็นกิริยา, ประกอบด้วยอุเบกขา, มีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นอารมณ์

2. มโนวิญญาณธาตุที่เป็นกิริยา, ประกอบด้วยโสมนัส, มีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธัมมารมณ์ เป็นอารมณ์

3. มโนวิญญาณธาตุที่เป็นกิริยา, ประกอบด้วยอุเบกขา, มีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธัมมารมณ์ เป็นอารมณ์

(3 ข้อนี้ อภิธัมมัตถสังคหะ เรียกว่า อเหตุกกิริยาจิต และเรียงลำดับดังนี้ 1. อุเบกขาสหรคต ปัญจทวาราวัชชนะ (จิตเกิดพร้อมกับอุเบกขา นำวิถีจิตในทวารทั้ง 5 (ตา หู จมูก ลิ้น กาย) 2. อุเบกขาสหรคต มโนทวาราวัชชนะ (จิตเกิดพร้อมกับอุเบกขา นำวิถีจิตทางมโนทวาร (ใจ) เพื่อรับรู้อารมณ์) 3. โสมนัสสสหรคต หสิตุปปาทจิต (จิตเกิดพร้อมกับโสมนัส

ทำให้เกิดอาการยิ้มแย้ม)

4. มโนวิญญาณธาตุที่เป็นกิริยา, ประกอบด้วยโสมนัส, ประกอบด้วยญาณ, เป็นอสังขาริก (ไม่มีเหตุจูงใจ)

5. มโนวิญญาณธาตุที่เป็นกิริยา, ประกอบด้วยโสมนัส, ประกอบด้วยญาณ, เป็นสสังขาริก (มีเหตุจูงใจ)

6. มโนวิญญาณธาตุที่เป็นกิริยา, ประกอบด้วยโสมนัส, ไม่ประกอบด้วยญาณ, เป็นอสังขาริก (ไม่มีเหตุจูงใจ)

7. มโนวิญญาณธาตุที่เป็นกิริยา, ประกอบด้วยโสมนัส, ไม่ประกอบด้วยญาณ, เป็นสสังขาริก (มีเหตุจูงใจ)

8. มโนวิญญาณธาตุที่เป็นกิริยา, ประกอบด้วยอุเบกขา, ประกอบด้วยญาณ, เป็นอสังขาริก (ไม่มีเหตุจูงใจ)

9. มโนวิญญาณธาตุที่เป็นกิริยา, ประกอบด้วยอุเบกขา, ประกอบด้วยญาณ, เป็นสสังขาริก (มีเหตุจูงใจ)

10. มโนวิญญาณธาตุที่เป็นกิริยา, ประกอบด้วยอุเบกขา, ไม่ประกอบด้วยญาณ, เป็นอสังขาริก (ไม่มีเหตุจูงใจ)

11. มโนวิญญาณธาตุที่เป็นกิริยา, ประกอบด้วยอุเบกขา, ไม่ประกอบด้วยญาณ, เป็นสสังขาริก (มีเหตุจูงใจ)

|

กิริยาจิตฝ่ายรูปาวจรมี 5 ดวง คือ

1. กิริยาจิตในฌานที่หนึ่ง (ปฐมฌาน)
2. กิริยาจิตในฌานที่สอง (ทุติยฌาน)
3. กิริยาจิตในฌานที่สาม (ตติยฌาน)
4. กิริยาจิตในฌานที่สี่ (จตุตถฌาน)
5. กิริยาจิตในฌานที่ห้า (ปัญจมฌาน)

|

กิริยาจิตฝ่ายอรูปาวจร มี 4 ดวง คือ

1. กิริยาจิตประกอบด้วยอากาสานัญจายตนะ
2. กิริยาจิตประกอบด้วยวิญญาณัญจายตนะ
3. กิริยาจิตประกอบด้วยอากิญจัญญายตนะ
4. กิริยาจิตประกอบด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนะ

คำว่า กิริยาจิต คือจิตที่ไม่เป็นทั้งบุญทั้งบาป และไม่ใช่ผลของบุญและบาป จิตเหล่านี้ เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็สักแต่ว่าเกิด ไม่มีผลอะไร เป็นจิตที่เกิดในพระอรหันต์เท่านั้น ซึ่งเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ไม่มีผลที่จะให้เวียนว่ายตายเกิดต่อไปอีก คำว่ากิริยาในที่นี้ จึงหมายถึงการกระทำที่ไม่มีผลเป็นบุญและบาป

เป็นอันว่า กุสลจิต อกุสลจิต และอัพยากตจิต รวมกันมีจำนวนทั้งสิ้น 89 ดวง นี้เป็นการจำแนกจิต(และเจตสิก)ตามคุณสมบัติของจิตที่เรียกว่า ชาติเภทนัย (ลักษณะที่เป็นคุณสมบัติของจิต คือ กุศล อกุศล และอัพยากฤต) และจำแนกอย่างรวบรัดตามแนวอภิธัมมัตถสังคหะ ถ้าจำแนกตามพระอภิธรรมปิฎกเล่ม 34 นี้ จำนวนจิตจะเพิ่มขึ้นอีกหลายร้อยหลายพัน

ยกตัวอย่างรูปาวจรกุสลจิต ที่ว่ามี 5 ดวงตามจำนวนฌาน ถ้านับอย่างเต็มที่ จำนวนดวงจิตจะต้องกระจายไปตามธรรมที่ประกอบกับจิต (เจตสิก) ดังนี้

จิตในปฐมฌาน นับเป็น 1+ปฏิปทา 4+อารมณ์ (ของปฐมฌาน) 4+ปฏิปทากับอารมณ์ของฌานอย่างละ 4 ผสมกัน (4x4) นับเป็น 16 (1+4+4+16=25) เท่ากับว่า เพียงจิตในปฐมฌานเท่านั้น ก็มีจำนวนถึง 25 ดวง เมื่อคูณกับอารมณ์ของฌาน (กสิณ)อีก 8 (25x8) ก็จะได้จำนวนจิต 200 ดวง และเมื่อรวมรูปาวจรกุสลจิตทั้งหมด คือ 5 ดวงตามจำนวนฌาน 5 (200x5) ก็จะได้จำนวนจิต 1,000 ดวง

แต่อารมณ์ของฌานนั้นไม่ใช่มีเพียงกสิณ 8 หรือ 10 เท่านั้น ยังมีอภิภายตนะ 8 วิโมกข์ 8 พรหมวิหาร 4 อสุภะ 10

(ตามที่แจกแจงไว้ในพระอภิธรรมปิฎกเล่ม 34) ถ้านำอารมณ์ของฌานทั้งหลายมาคูณเข้าอีก จำนวนจิตก็จะเพิ่มขึ้นอีกเป็นหลายพันดวง เพราะฉะนั้น จำนวนของจิตและเจตสิกที่กล่าว(ตามอภิธัมมัตถสังคหะ)ว่ามี 89 ดวงนั้น จึงเป็นจำนวนนับอีกแบบหนึ่งเท่านั้น

ในอรูปาวจรกุสลจิต พระอภิธรรมปิฎกเล่ม 34 นี้ยังได้ยกเอาธรรมประกอบกับจิตอีกมากมายมาอธิบายอีก แสดงว่าจำนวนจิตโดยพิสดารนั้น แทบจะพูดได้ว่าเหลือคณานับ (โบราณาจารย์จึงกล่าวถึงขณะจิตว่า ชั่วขณะดีดนิ้วมือหนเดียวนั้น จิตเกิดดับนับแสนล้านดวง) สมกับความหมายของจิตที่ว่า วิจิตร ยิ่งกว่าจิตรกรรม ซึ่งพระพุทธองค์เคยตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ลวดลายอันวิจิตรพวกเธอเห็นแล้วหรือ (เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลว่าได้เห็นแล้ว ก็ตรัสต่อไปว่า) ลวดลายอันวิจิตรนั้น ก็จิตนั่นเองคิดออกมา ภิกษุทั้งหลาย! จิตเท่านั้นวิจิตรกว่าลวดลายอันวิจิตร" (อ้างถึงโดยคัมภีร์อัฏฐสาลินี)

การจัดประเภทจิต (ในจำนวน 89 ดวง) จัดได้ 6 แบบ คือ

1. *ชาติเภทนัย*–(อย่างที่แสดงมาตามลำดับแล้วนี้) เป็นการจัดตามคุณสมบัติของจิต คือจัดตามประเภทของเจตสิกว่า ดีชั่วและไม่ดีไม่ชั่ว

2. *ภูมิเภทนัย*–จัดตามระดับหรือตามชั้นของจิต คือระดับกาม รูป อรูป และโลกุตระ

3. *โสภณเภทนัย*–จัดตามลักษณะที่ปรากฏของจิต คือจิตงาม(โสภณ) จิตไม่งาม(อโสภณ)

4. *โลกุตตรนัย*–จัดตามความเกี่ยวเนื่องกับโลก คือ โลกิยะ(ข้องอยู่กับโลก) โลกุตระ(พ้นจากโลก)

5. *เวทนานัย*–จัดตามประเภทของเวทนา(ความรู้สึกต่ออารมณ์) คือ สุข ทุกข์ และอุเบกขา

6. *เหตุนัย*–จัดตามเหตุ คือไม่มีเหตุและมีอะไรเป็นเหตุจึงเกิดจิตนั้นๆ

เจตสิก

ชีวิตคนเรานั้น มีส่วนประกอบอยู่ 2 ส่วนใหญ่ๆ คือ นาม(จิต)และรูป หรือนามธรรมกับรูปธรรม ซึ่งรวมอยู่ในเบญจขันธ์ ตามแนวอภิธรรมแบ่งเป็น 3 ส่วน คือ จิต เจตสิก และรูป

จิต คือ วิญญาณขันธ์

เจตสิก คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์

รูป คือ รูปขันธ์

ลักษณะของเจตสิกคือ 1. เกิดในจิต 2. เกิดดับพร้อมกับจิต 3. มีอารมณ์และที่ตั้งอันเดียวกับจิต (คำว่าจิตในทางอภิธรรมหมายถึงวิญญาณขันธ์ทั้งหมด)

ท่านผูกเป็นคาถาไว้ดังนี้

เอกุปฺปาทนิโรธา จ เอกาลมฺพนวตฺถุกา
เจโตยุตฺตา ทฺวิปญฺญาส ธมฺมา เจตสิกา มตา
(แปลว่า) ธรรมชาติใดเกิดพร้อมกับจิต ดับพร้อมกับจิต

มีอารมณ์อันเดียวกับจิต และอาศัยวัตถุ(ที่ตั้ง)อันเดียวกับจิต ธรรมชาตินั้นชื่อว่า เจตสิก มีจำนวน 52 ดวง

เจตสิกแต่ละอย่างมีลักษณะเฉพาะตัว จำแนกได้ 52 ชนิด โดยแบ่งเป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ 1. อัญญสมานาเจตสิก 2. อกุสลเจตสิก 3. โสภณเจตสิก ขอแสดงด้วยแผนภาพดังนี้

1. อัญญสมานาเจตสิก–เจตสิกที่เข้าได้ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว (13 ดวง) แบ่งเป็น 2 ประเภทคือ

1) *สัพพจิตตสาธารณเจตสิก*-เจตสิกที่เกิดกับจิตทุกดวง มี 7 อย่าง คือ ผัสสะ, เวทนา, สัญญา, เจตนา, เอกัคคตา(สมาธิ), ชีวิตินทรีย์(เจตสิกรักษาหล่อเลี้ยงจิตและเจตสิกทั้งหลาย), มนสิการ(ใส่ใจ, พิจารณา)

2) *ปกิณกเจตสิก*-เจตสิกเกิดกับจิตได้ทั่วไป ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว แต่ไม่ตายตัว มี 6 อย่าง คือ วิตก (ตรึก), วิจาร(ตรอง), อธิโมกข์(ปักใจในอารมณ์), วิริยะ, ปีติ,

ฉันทะ

2. อกุสลเจตสิก–เจตสิกที่เป็นอกุศล (14 ดวง) แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

1) *อกุสลสาธารณเจตสิก*-เจตสิกเกิดกับจิตที่เป็นอกุศลทุกดวง มี 4 อย่าง คือ โมหะ, อหิริกะ(ความไม่ละอายต่อบาป), อโนตตัปปะ(ไม่กลัวบาป), อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน)

2) *ปกิณกอกุสลเจตสิก*-เจตสิกเกิดกับจิตที่เป็นอกุศลแต่ไม่ตายตัวทุกครั้ง มี 10 อย่าง คือ โลภะ, ทิฐิ (เห็นผิด), มานะ (ถือตัว), โทสะ, อิสสา (ริษยา),มัจฉ-ริยะ (ตระหนี่), กุกกุจจะ (หงุดหงิด, รำคาญใจ), ถีนะ (หดหู่, ท้อถอย),มิทธะ (เชื่องซึม, หงอยเหงา), วิจิกิจ-ฉา(ลังเล, สงสัย)

3. โสภณเจตสิก–เจตสิกดีงาม เกิดกับจิตที่เป็นกุศล และอัพยากฤต (25 ดวง) แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

1) *โสภณสาธารณเจตสิก*-เจตสิกเกิดกับจิตดีงามทุกดวง มี 19 อย่าง คือ ศรัทธา, สติ, หิริ, โอตตัปปะ, อโลภะ, อโทสะ (=เมตตา), ตัตรมัชฌัตตตา (หรืออุเบกขา), กายปัสสัทธิ(ความสงบแห่งนามกายคือกองเจตสิก), จิตตปัสสัทธิ(ความสงบแห่งจิต), กายลหุตา(ความเบาแห่งกองเจตสิก), จิตตลหุตา(ความเบาของจิตหรือวิญญาณขันธ์), กายมุทุตา(ความนุ่มนวลของกองเจต-สิกต่ออารมณ์ที่เป็นกุศล), จิตตมุทุตา(ความนุ่มนวล

ของจิตหรือวิญญาณขันธ์),กายกัมมัญญตา (ความพอเหมาะต่องานที่เป็นกุศลของกองเจตสิก), จิตตกัมมัญญตา (ความพอเหมาะต่องานที่เป็นกุศลของจิต), กายปาคุญญตา (ความคล่องแคล่วฉับไวของกองเจตสิก), จิตตปาคุญญตา (ความคล่องแคล่วฉับไวของจิต), กายุชุกตา(เจตสิกที่ทำให้กองเจตสิกมุ่งตรงต่องานที่เป็นกุศล), จิตตุชุกตา (เจตสิกที่ทำให้จิตมุ่งตรงต่องานอันเป็นกุศล)

2) *ปกิณกโสภณเจตสิก*-เจตสิกเกิดกับจิตฝ่ายดีงาม แต่ไม่ตายตัวทุกครั้ง มี 6 อย่าง คือ สัมมาวาจา, สัมมากัมมันตะ, สัมมาอาชีวะ (รวมเรียกว่า วีรตีเจตสิก 3), กรุณา, มุทิตา (เรียกรวมกันว่า อัปปมัญญาเจตสิก), ปัญญา

จำนวนเจตสิกธรรม

จิตนั้นเกิดเพราะมีเจตสิกธรรมเกิด ถ้าเจตสิกธรรมไม่เกิด จิตแต่ละดวงก็เกิดไม่ได้ เจตสิกธรรมคือธรรมที่เกิดกับจิต (ถ้าไม่มีจิตคือวิญญาณขันธ์ เจตสิกธรรมก็เกิดไม่ได้) เจตสิกธรรมนั่นเองเป็นคุณสมบัติของจิต เช่น โลภะเกิดในจิต ก็คือโลภะเป็นเจตสิกธรรมในจิต จิตที่มีโลภะ เรียกว่า โลภเจตสิก ดังนี้เป็นต้น

การจำแนกเจตสิกเป็น 52 ดวงดังกล่าวแล้ว เป็นการ

จำแนกตามเจตสิกธรรมหรือคุณสมบัติของจิต เช่น โลภะ เป็นต้น แต่จำนวนเจตสิก 52 ดวงนี้ เฉพาะสำหรับจิต 3 ประเภท คือ กุสลจิต อกุสลจิต และอัพยากตจิต เท่านั้น ยังมีจิตตามที่ระบุไว้ในมาติกาอีกมากมาย ซึ่งมีเจตสิกธรรมเกิดได้ไม่เท่ากัน อาจจะน้อยกว่าหรือมากกว่า 52 ดวง ก็ไม่ตายตัว เรื่องนี้อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ กล่าวไว้ในหนังสือพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน (หน้า 660) ว่า

"ปัจจุบันนี้ เรามักไม่เรียนอภิธรรมจากพระอภิธรรมปิฎก แต่เรียนตำรายย่อเนื้อความแห่งอภิธรรมที่ชื่อว่าอภิธัมมัตถสังคหะ ท่านผู้อ่านภาษาบาลีได้ควรจะได้ติดตามสอบสวนดูด้วย โดยตั้งใจเป็นกลางๆ อย่าปลงใจว่า คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะของพระอนุรุทธาจารย์นั้นถูกต้องดีแล้วหรือยังบกพร่องอะไรอยู่ โดยเฉพาะเรื่องเจตสิก 52 นั้น ก็คือธรรมประกอบกับจิต 52 ประการนั่นเอง ในพระอภิธรรมปิฎกเล่มที่ 34 นี้ จิตบางดวงมีธรรมประกอบถึง 60 บางดวงก็มีไม่ถึง ควรจะได้สอบสวนเทียบเคียงดูว่า ที่ว่าเจตสิก 52 นั้น สมบูรณ์ถูกต้องดีหรืออย่างไร หรือท่านรวมอะไรเข้ากับอะไร ตัดอะไรออก..."

3. รูปกัณฑ์ (อธิบายเรื่องรูป)

ก่อนจะเข้าสู่เรื่องรูปตามหัวข้อนี้ ขอทำความเข้าใจกับผู้ร่วมศึกษาสักเล็กน้อยว่า ในวงการผู้ศึกษาอภิธรรมนั้น เน้นความเข้าใจในเรื่อง จิต เจตสิก รูป นิพพาน และเรียกสภาวธรรมทั้ง 4 นี้ว่าปรมัตถธรรม ทำให้คนทั่วไปเข้าใจว่า อภิธรรม

คือเรื่องที่เกี่ยวกับจิต เจตสิก รูป นิพพาน เท่านั้น และเข้าใจอีกว่า ปรมัตถธรรมกับอภิธรรมเป็นอันเดียวกัน คือเป็นธรรมชั้นปรมัตถ์ หรือธรรมชั้นสูง

แต่ความจริง พระอภิธรรมปิฎกไม่ได้มีเฉพาะเรื่องจิต เจตสิก รูป นิพพาน เท่านั้น ดังที่ได้แนะนำเนื้อหาไว้ในตอนต้นแล้ว และเรื่องของจิต เจตสิก รูป นิพพาน ก็ไม่ใช่ปรมัตถธรรมทั้งหมด แต่เนื้อหาของเรื่องเหล่านี้ แสดงโดยปรมัตถเทศนา คือแสดงสภาวธรรมล้วนๆ ของจิต เจตสิก รูป นิพพาน ไม่ได้แสดงอย่างโวหารเทศนา ซึ่งมีบุคคลเข้ามาเกี่ยวข้อง(แบบพระสุตตันตปิฎก)

ในบรรดาจิต เจตสิก รูป นิพพาน นั้น นิพพานเท่านั้นเป็นปรมัตถธรรม เพราะปรมัตถะหมายถึงประโยชน์อันสูงสุดคือนิพพาน ส่วนจิต เจตสิก รูป เป็นสภาวธรรมทั่วไป รูปที่กล่าวรวมกับนิพพานได้ เพราะเป็นส่วนอัพยากตธรรม คือไม่ดีไม่ชั่วเท่านั้น

กล่าวอีกอย่างหนึ่ง ในพระอภิธรรมปิฎกเล่ม 34 นี้ เนื้อหาก็คือเรื่องของเบญจขันธ์กับนิพพานนั่นเอง เรื่องจิต เจตสิก รูป เป็นส่วนเบญจขันธ์ ส่วนนิพพานคือเรื่องที่พ้นไปจากเบญจขันธ์ นิพพานนั้นเป็นอนุตรธรรม เป็นธรรมสูงสุดจนไม่มีคำจะอธิบายได้ ถ้าอยากจะเข้าใจนิพพานโดยอนุมานได้บ้าง ก็จะต้องศึกษาจากเรื่องจิต เจตสิก รูป นั่นเอง เพราะฉะนั้น พระอภิธรรมปิฎกจึงแสดงไว้อย่างพิสดารในเรื่องจิต เจตสิก รูป ส่วนนิพพานไม่มีอะไรแจกแจงให้เห็นเลย แม้แต่ในคัมภีร์อธิบายอภิ-

ธัมมัตถสังคหะ (คืออภิธัมมัตถวิภาวินี) ก็กล่าวถึงนิพพานเพียง 2 หน้ากระดาษ โดยกล่าวถึงความหมายกว้างๆ เท่านั้น

เป็นอันว่า กลุ่มสภาวธรรมทั้ง 4 คือ จิต เจตสิก รูป นิพพานนั้น พระอภิธรรมปิฎกไม่ได้เรียกว่าปรมัตถธรรม และไม่ได้เน้นอธิบายเรื่องนิพพานซึ่งได้ชื่อว่าเป็นปรมัตถะ(ประโยชน์สูงสุด) แต่การอธิบายใช้วิธีปรมัตถเทศนา (แสดงสภาวธรรมล้วนๆ)

รูป

สภาวธรรมที่ไม่ดีไม่ชั่วมีอยู่ 4 อย่างคือ 1. วิบากจิต (จิตหรือวิญญาณขันธ์ที่เป็นผลของกุศลและอกุศล) 2. กิริยาจิต (จิตที่เป็นเพียงกิริยา เช่นจิตของพระอรหันต์) 3. รูป (ธาตุ 4 และรูปที่เนื่องอยู่กับธาตุ 4) 4. นิพพาน (อสังขตธาตุ-สภาวธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง) สภาวธรรมทั้ง 4 นี้ เรียกว่า อัพยากฤต หรือ อัพยากตธรรม

กล่าวเฉพาะรูป มี 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ

1. มหาภูตรูป แปลว่ารูปใหญ่ ได้แก่ธาตุ 4 (ดิน น้ำ ไฟ ลม)

2. อุปาทายรูป (หรืออุปาทารูป) แปลว่ารูปอาศัย คือจะเห็นว่าเป็นรูปก็เพราะมีมหาภูตรูป เช่น ความเป็นหญิง ความเป็นชาย จะรู้ได้ก็เพราะตัวบุคคลซึ่งประกอบขึ้นด้วยธาตุ 4 เป็นต้น

ประเภทของรูปชนิดต่างๆ

การจำแนกรูปชนิดต่างๆ นั้น มีการจัดประเภทรูปด้วยมาติกา(หัวข้อ) เหมือนกับการจำแนกจิต คือ รูปหมวดละ 1 (เอกะ) รูปหมวดละ 2 (ทุกะ) รูปหมวดละ 3 (ติกะ) ไปจนถึงรูปหมวดละ 11 (เอกาทสกะ) ดังตัวอย่างต่อไปนี้

รูปหมวดละ 1 (เอกะ) เช่น รูปทุกชนิดมีใช่เหตุ คือไม่ใช่ทั้งเหตุฝ่ายดีและเหตุฝ่ายชั่วเหมือนอโลภะและโลภะเป็นต้น (หมายความว่า ตัวรูปไม่ใช่กิเลสและธรรมที่จะทำให้เกิดความดีความชั่ว) นี้อย่างหนึ่ง รูปไม่มีเหตุ คือ รูปไม่ได้เกิดจากโลภะ อโลภะ เป็นต้น (นึกดูก็จะเห็นว่า ดิน น้ำ ไฟ ลม แต่ละอย่างนั้นมิใช่ว่ากิเลสหรือธรรมใดๆ ทำให้มันเกิดขึ้นมา ซึ่งต่างจากกุสลจิต-อกุสลจิต) นี้อย่างหนึ่ง รูปเป็นอารมณ์ของกิเลสได้ เช่น เสียง ซึ่งเป็นรูปอย่างหนึ่ง อาจจะถูกรู้ได้โดยจิตประเภทใดประเภทหนึ่ง (คำว่าเป็นอารมณ์ในที่นี้ คือเป็นสิ่งที่ถูกรู้) นี้อย่างหนึ่ง เป็นต้น ประเภทของรูปหมวดละ 1 นี้ จำแนกไว้ 44 อย่าง

รูปหมวดละ 2 (ทุกะ) เช่น *อุปาทารูป-อนุปาทารูป* อุปาทารูป (คำเดียวกับอุปาทายรูป) คือ รูปอาศัยธาตุ 4 จึงปรากฏได้ อนุปาทารูปคือมหาภูตรูป นี้อย่างหนึ่ง *อุปาทินนรูป-อนุปาทินนรูป* อุปาทินนรูปคือรูปมีวิญญาณครอง อนุปาทินนรูปคือรูปไม่มีวิญญาณครอง นี้อย่างหนึ่ง เป็นต้น ประเภทของรูปหมวดทุกะนี้ มี 104 ทุกะ (2x104)

รูปหมวดละ 3 (ติกะ) เช่น รูปที่อยู่ภายในมหาภูตรูปเป็นรูปอาศัย(อุปาทา) แต่รูปที่อยู่ภายนอกมหาภูตรูป เป็นรูป

อาศัยก็มี(เช่นโอชะของข้าว) ไม่ใช่รูปอาศัย(โนอุปาทา)ก็มี เช่นอาโปธาตุในร่างกาย (ข้อความตัวอย่างนี้ นับได้ 3 หัวข้อ) เป็นต้น ประเภทของรูปหมวดละ 3 นี้ มี 303 ติกะ (3x303)

รูปหมวดละ 4 (จตุกกะ) เช่น รูปอาศัยที่ใจยึดถือก็มี ไม่ยึดถือก็มี มหาภูตรูปที่ใจยึดถือก็มี ไม่ยึดถือก็มี (กระจายตามรูปและความยึดถือ เป็น 4 ข้อ) เป็นต้น ประเภทของรูปหมวดละ 4 นี้ มี 22 จตุกกะ (4x22)

รูปหมวดละ 5 (ปัญจกะ) คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม (มหาภูตรูป) และรูปอาศัย(อุปาทายรูป) รวมเป็น 5 ประเภทของรูปหมวดละ 5 มีหมวดเดียว

รูปหมวดละ 6 (ฉักกะ) คือ รูปที่รับรู้ได้ด้วยตา ด้วยหู ด้วยจมูก ด้วยลิ้น ด้วยกาย ด้วยใจ (นับจำนวนตามอายตนะภายใน 6) ประเภทของรูปหมวดละ 6 มีหมวดเดียว

รูปหมวดละ 7 (สัตตกะ) คือ รูปที่รับรู้ได้ด้วยตา ด้วยหู ด้วยจมูก ด้วยลิ้น ด้วยกาย ด้วยใจ (มโนธาตุ) และด้วยมโนวิญญาณธาตุ(รูปที่มโนวิญญาณธาตุรับรู้ คือรูปทุกชนิด มโนวิญญาณธาตุแปลว่าธาตุรู้ทางใจ มโนธาตุรับรู้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะได้ แต่รับรู้ธัมมารมณ์(เรื่องที่ใจคิด) ไม่ได้ สวนมโนวิญญาณธาตุรับรู้ได้ทุกอย่าง) ประเภทของรูปหมวดละ 7 มีหมวดเดียว

รูปหมวดละ 8 (อัฏฐกะ) คือรูปที่รับรู้ได้ด้วยตา ด้วยหู ด้วยจมูก ด้วยลิ้น ด้วยกายที่มีสัมผัสเป็นสุข ด้วยกายที่มีสัมผัสเป็นทุกข์ ด้วยมโนธาตุ และด้วยมโนวิญญาณธาตุ(รวม

เป็น 8) ประเภทของรูปหมวดละ 8 มีหมวดเดียว

รูปหมวดละ ๙ (นวกะ) จำแนกตามจำนวนอินทรีย์ (ธรรมชาติที่เป็นใหญ่มีหน้าที่รับผิดชอบเป็นของตนเอง) คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย อินทรีย์หญิง (อิตถินทรีย์) อินทรีย์ชาย (ปุริสินทรีย์) อินทรีย์ชีวิต (ชีวิตินทรีย์) และรูปที่ไม่นับว่าเป็นอินทรีย์ทุกชนิด ประเภทของรูปหมวดละ ๙ มีหมวดเดียว

รูปหมวดละ 10 (ทสกะ) จำแนกตามจำนวนอินทรีย์ 10 ชนิด คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย หญิง ชาย ชีวิต ธรรมชาติที่มิใช่อินทรีย์ชนิดถูกต้องได้ (สัปปฏิฆะ) และชนิดที่ถูกต้องไม่ได้ (อัปปฏิฆะ) คำว่า หญิง(อิตถินทรีย์) ชาย(ปุริสินทรีย์) หมายถึงอินทรีย์แสดงเพศหญิงเพศชาย ประเภทของรูปหมวดละ 10 มีหมวดเดียว

รูปหมวดละ 11 (เอกาทสกะ) จำแนกตามอายตนะ 11 (อายตนะในที่นี้ได้แก่ ปสาทรูป หรือทางรับรู้) คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ รูปที่เห็นไม่ได้(อนิทัสสนะ) และถูกต้องไม่ได้(อัปปฏิฆะ) ซึ่งจะรู้ได้ด้วยใจ(เป็นธัมมายตนะ) รวมเป็น 11 ชนิด ประเภทของรูปหมวดละ 11 มีหมวดเดียว

เมื่อกระจายรูปชนิดต่างๆ ให้เห็นชัดๆ ก็จะได้รูป 28 ชนิด ดังนี้

รูป 28

มหาภูตรูป (ธาตุ 4)

1. ปฐวีธาตุ-สภาพที่แผ่ไปหรือกินเนื้อที่
2. อาโปธาตุ-สภาพที่ดึงดูดซาบซึม
3. เตโชธาตุ-สภาพที่แผ่ความร้อน
4. วาโยธาตุ-สภาพที่สั่นไหว

อุปาทายรูป (รูปอาศัย) 24

ปสาทรูป (ประสาทรับอารมณ์) 5

1. จักขุปสาท-ระบบประสาทในการเห็น
2. โสตปสาท-ระบบประสาทในการได้ยิน
3. ฆานปสาท-ระบบประสาทในการได้กลิ่น
4. ชิวหาปสาท-ระบบประสาทในการรับรส
5. กายปสาท-ระบบประสาทในการสัมผัส

โคจรรูปหรือวิสัยรูป (อารมณ์ถูกรับรู้) 4

1. รูปารมณ์-สีหรือแสง (ที่ตามองเห็น)
2. สัททารมณ์-คลื่นเสียง (ที่หูได้ยิน)
3. คันธารมณ์-กลิ่น (ที่จมูกรับรู้)
4. รสารมณ์-รส (ที่ลิ้นรับรู้)

(ไม่นับโผฏฐัพพะ เพราะตรงกับปฐวี เตโช และวาโยในมหาภูตรูป อาโปธาตุไม่อยู่ในกลุ่มนี้เพราะเป็นรูปที่สัมผัสไม่ได้)

ภาวรูป (รูปบอกเพศของสิ่งมีชีวิต) 2

1. อิตถีภาวะ (อิตถินทรีย์)-ความเป็นหญิง
2. ปุริสภาวะ (ปุริสินทรีย์)-ความเป็นชาย

หทัยรูป (หทยวัตถุ–ที่ตั้งของจิต) 1

ชีวิตรูป (ชีวิตินทรีย์–ภาวะที่บ่งบอกว่ามีชีวิต) 1

อาหารรูป (โอชะของอาหาร เช่น วิตามิน แร่–ธาตุต่างๆ ในอาหาร) 1

ปริจเฉทรูป (อากาสธาตุ–ช่องว่างในรูป) 1

วิญญัติรูป (ความเคลื่อนไหว) 2

1. กายวิญญัติ-เคลื่อนไหว (แสดงออก) ด้วยกาย
2. วจีวิญญัติ-เคลื่อนไหว (แสดงออก) ด้วยวาจา

วิการรูป (อาการที่ดัดแปลงได้ของรูป) 3

1. ลหุตา-ความเบา
2. มุทุตา-ความอ่อนหยุ่น
3. กัมมัญญตา-ภาวะที่ควรแก่การงาน

ลักขณรูป (สามัญลักษณะ-คุณสมบัติประจำตัวของรูป) 4

1. อุปจยะ-เจริญขึ้นหรือขยายตัว
2. สันตติ-สืบต่อไม่หยุดนิ่ง
3. ชรตา-เสื่อม
4. อนิจจตา-สลายตัว

รวมทั้งสิ้นเป็นรูป 28 ชนิด

รูปทั้ง 28 ชนิดนี้ คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะยังได้จัดเป็นกลุ่มต่างๆ อีก เช่น กลุ่มนิปผันนรูป กลุ่มอนิปผันนรูป กลุ่มกัมมัชรูป กลุ่มจิตตชรูป กลุ่มอุตุชรูป กลุ่มอาหารรูป เป็นต้น ทั้งนี้ เพื่ออธิบายรูปในหน้าที่ต่างๆ ให้เห็นชัดเจนขึ้น

จะเห็นได้ว่า รูปในทางอภิธรรม มีความละเอียดกว่าคำว่า "รูปร่าง" ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย สัมผัสได้เป็นอันมาก แม้แต่ธาตุ 4 ก็ไม่ใช่รูปหยาบๆ ของดิน น้ำ ลม ไฟ อย่างที่คนทั่วไปเข้าใจ และรูปสำหรับมโนธาตุ(ใจ) กับรูปสำหรับมโนวิญญาณธาตุ (ธาตุรู้ทางใจ) ก็ต่างกัน การจำแนกรูปในทางอภิธรรม มุ่งผลใน

ทางธรรมเป็นสำคัญ วิปัสสนาเท่านั้นจะเข้าถึงรูปอันละเอียด (สุขุมรูป)ได้อย่างแท้จริง

เฉพาะสุขุมรูปหรือรูปละเอียดนั้นมี 16 อย่าง คือ

1. *อาโป (อาโปธาตุ)* - ไม่ใช่น้ำที่ตามองเห็นหรือกายสัมผัสได้ แต่หมายถึงสภาวะดึงดูดซึมซาบ (ตามองไม่เห็น)

2. *อิตถีภาวะ (ความเป็นหญิง)* - ไม่ใช่ผู้หญิงหรือสัตว์ตัวเมียที่ตามองเห็น แต่หมายถึงภาวะที่แสดงเพศหญิง

3. *ปุริสภาวะ (ความเป็นชาย)* - ไม่ใช่ผู้ชายหรือสัตว์ตัวผู้ที่ตามองเห็น แต่หมายถึงภาวะที่แสดงเพศชาย

4. *หทัยรูป (ที่ตั้งแห่งใจ)* - แปลกันว่าหัวใจ คำนี้ยังเป็นปริศนา มีแต่คำอธิบายในคัมภีร์รุ่นหลัง ไม่ปรากฏในพระไตร-ปิฎก

5. *ชีวิตินทรีย์* - ภาวะที่แสดงความมีชีวิต

6. *อาหารรูป* - โอชะหรือคุณค่าของอาหาร (ที่ตามองไม่เห็น)

7. *อากาสะ (อากาสธาตุ)* - ตรงกับคำว่า อวกาศ หรือช่องว่างในสิ่งทั้งหลาย ไม่ใช่อากาศหายใจ

8. *กายวิญญัติ* - การสื่อความหมายด้วยกาย เช่น กวักมือเรียก (ไม่ใช่มือกวักที่ตามองเห็น)

9. *วจีวิญญัติ* - การสื่อความหมายด้วยวาจา (หมายถึงคำพูดที่ไม่ใช่เสียง แต่เป็นคำพูดในเสียง)

10. *ลหุตา* - ความเบาของสิ่งทั้งหลาย

11. *มุทุตา* - ความอ่อนนุ่มของสิ่งทั้งหลาย

12. *กัมมัญญตา* - ความควรแก่งาน หมายถึงภาวะที่ใช้งานได้ อย่างที่พูดว่ามีสมรรถนะ (ข้อ 10, 11, 12 เรียกว่า วิการ-รูป แสดงถึงคุณสมบัติที่ปรับเปลี่ยนได้)

13. *อุปจยะ* - การก่อตัว-ขยายตัวในสิ่งทั้งหลาย

14. *สันตติ* - ความสืบต่อไม่หยุดนิ่ง

15. *ชรตา* - ความเสื่อม ความทรุดโทรม

16. *อนิจจตา* - ความสลายแปรเปลี่ยน (ข้อ 13, 14, 15, 16 เรียกว่าลักขณรูป แสดงถึงธรรมชาติติดตัวของสิ่งทั้งหลาย)

รูปทั้ง 16 ชนิดนี้ เรียกว่า อนิทัสสนอัปปฏิฆรูป ได้แก่ รูปที่เห็นไม่ได้ และกระทบหรือถูกต้องไม่ได้

ความรู้ตามสภาวะ หรือรู้ตามความเป็นจริง (เช่นในเรื่องรูป) อย่างนี้เอง ที่ทางอภิธรรมเรียกว่า รู้โดยปรมัตถ์ และเรียกความรู้อย่างนี้ว่า ปรมัตถสัจจะ ส่วนความรู้ทั่วๆ ไป เรียกว่า สมมติสัจจะ เทียบได้กับความรู้เรื่องน้ำของคนทั่วไปกับน้ำทางวิทยาศาสตร์ คนทั่วไปรู้จักน้ำที่ดื่มอาบใช้สอย มองเห็นได้ ถูกต้องได้ ส่วนทางวิทยาศาสตร์ น้ำคือ Hydrogen Oxide (H_2O) เป็นสารประกอบซึ่งประกอบด้วยไฮโดรเจนและออกซิเจนอัตราส่วน 1:8 โดยน้ำหนัก ดังนี้เป็นต้น

ทางอภิธรรมถือว่า เมื่อเกิดความรู้ที่เป็นปรมัตถสัจจะอย่างนี้ ก็จะไม่หลงติดอยู่ในสมมติ จะหลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ได้เพราะรู้ธาตุแท้ของสิ่งทั้งหลาย คือจะหมดความยึดมั่นถือมั่นจนเป็นนิพพานในที่สุด

อย่างไรก็ตาม เฉพาะความรู้ในเรื่องรูปตามแนวอภิธรรมนี้ แม้จะมีความละเอียดลึกซึ้งอย่างยิ่ง ก็ไม่ควรจะนำไปประเมินเปรียบเทียบกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เพื่อจะบอกว่าเหมือนกันหรือต่างกัน เพราะความมุ่งหมายของการจำแนกรูประหว่างอภิธรรมกับวิทยาศาสตร์ไม่เหมือนกัน เช่นคำว่าสสาร ในทางวิทยาศาสตร์เป็นเพียงสมมติฐานที่เชื่อว่าอะไรเป็นแก่นแท้พื้นฐานของสิ่งที่ปรากฏหรือของปรากฏการณ์เท่านั้น สสารทางวิทยาศาสตร์จึงเป็นเพียงสาระส่วนหนึ่งของรูปทางอภิธรรม จะแปลว่ารูปคือสสาร ย่อมไม่ครอบคลุมเนื้อหาในอภิธรรมแน่นอน คำว่าจิตเจตสิกกับพลังงานทางวิทยาศาสตร์ก็ในทำนองเดียวกัน พลังงานเป็นสมมติฐานทางวิทยาศาสตร์ ไม่ใช่ความรู้วิเคราะห์จิตเจตสิกอย่างอภิธรรม เมื่อกล่าวว่าจิตเจตสิกเป็นพลังงาน ความสับสนก็จะเกิดขึ้นได้เช่นกัน

เนื้อหาในรูปกัณฑ์ จบเพียงเรื่องรูปเท่านั้น ไม่มีเรื่องนิพพาน และ 2 กัณฑ์สุดท้ายต่อไปนี้ ก็ไม่ใช่เรื่องนิพพานโดยตรง เป็นอันให้รู้แต่เพียงว่า นิพพานเป็นอัพยากตธรรมอย่างหนึ่ง เหมือนกับรูป แต่ต่างกันอย่างสิ้นเชิงที่รูปอยู่ฝ่ายสังขตธาตุ ส่วนนิพพานเป็นอสังขตธาตุ (ไม่ปรุงแต่งและไม่ถูกปรุงแต่ง)

4. นิกเขปกัณฑ์ (อธิบายมาติกาโดยสรุป)

ทั้งนิกเขปกัณฑ์และอัตถุทธารกัณฑ์ต่อไปนี้ เป็นการยกหัวข้อธรรมที่เป็นแม่บทในมาติกามากล่าวสรุปอีกครั้งหนึ่ง มีลักษณะเหมือนคำจำกัดความของมาติกาแต่ละข้อ

มาติกาที่นิกเขปกัณฑ์ยกมาสรุป (นิกเขปบท) มี 13 หมวด คือ 1. หมวดติกะ (มาติกาหมวดละ 3) 2. หมวดเหตุ (เหตุ-โคจฉกะ) 3. ธรรมหมวดละ 2 ที่ไม่สัมพันธ์กัน (จูฬันตรทุกะ) 4. หมวดอาสวะ (อาสวโคจฉกะ) 5. หมวดสัญโญชน์ (สัญโญชน-โคจฉกะ) 6. หมวดกิเลสผูกสัตว์ (คันถโคจฉกะ) 7. หมวดโอฆะ (โอฆโคจฉกะ) 8. หมวดกิเลสขวางกั้นจิต (นีวรณโคจฉกะ) 9. หมวดความเห็นผิด (ปรามาสโคจฉกะ) 10. หมวดธรรมที่ต่างกัน ชุดใหญ่ (มหันตรทุกะ) 11. หมวดอุปาทาน (อุปาทานโคจฉกะ) 12. หมวดกิเลส (กิเลสโคจฉกะ) 13. หมวดรั้งท้าย (ปิฏฐิโคจฉกะ) 14. ธรรมหมวดละ 2 ในฝ่ายพระสูตร (สุตตันติกทุกะ)

ขอยกตัวอย่างพอให้เห็นแนว ดังนี้

1. หมวดติกะ

ความหมายของธรรมอันเป็นกุศล มี 3 อย่าง คือ 1.กุสล-มูล 3 (อโลภะ อโทสะ อโมหะ) 2. นามขันธ์ (เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ที่ประกอบด้วยกุสลมูล 3 นั้น 3. กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ที่เกิดจากกุสลมูล 3 นั้น

ใจความก็คือรากเหง้าของความดีมีอยู่ 3 อย่าง คือ ไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ขันธ์ 5 ที่ประกอบด้วยรากเหง้าของความดีได้ คือส่วนนามขันธ์ รูปขันธ์จึงไม่นับเข้าด้วย (เพราะรูปไม่ดีไม่ชั่ว) ส่วนการกระทำทางกายวาจาใจนั้นก็จำแนกประเภทได้ตามราก เหง้าของกุศลทั้ง 3

2. หมวดเหตุ (เหตุโคจฉกะ)

แจกแจงว่า ธรรมที่เป็นเหตุ มี 7 ชนิด คือกุสลเหตุ 3 อกุสลเหตุ 3 อัพยากตเหตุ 3 กามาวจรเหตุ 9 รูปาวจรเหตุ 6 อรูปาวจรเหตุ 6 โลกุตรเหตุ 6 แล้วอธิบายว่า เหตุแต่ละชนิดได้แก่อะไรบ้าง

3. หมวดธรรมที่ไม่สัมพันธ์กัน (จูฬันตรทุกะ)

เช่น ขันธ์ 5 เป็นธรรมชาติที่มีปัจจัย(ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยปรุงแต่ง) ส่วนอสังขตธาตุ(นิพพาน) เป็นสภาวธรรมไม่มีปัจจัย. สภาวธรรมที่เห็น(ด้วยตา)ได้ คือรูป(รูปายตนะ) ส่วนสภาวธรรมที่เห็นไม่ได้ คืออายตนะที่เหลือ. รูปประเภทที่เห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ และนิพพาน

4. หมวดอาสวะ (อาสวโคจฉกะ)

กาม ภพ ทิฐิ (ความเห็นผิด) และอวิชชา คืออาสวะ (กิเลสหมักหมมจิต) หมวดนี้นอกจากแจกแจงอาสวะแล้วยังบอกด้วยว่า ธรรมอะไรบ้างไม่เป็นอาสวะ ธรรมอะไรบ้างเป็นอารมณ์ของอาสวะ (คือให้อาสวะเกาะติดได้) ธรรมบางอย่างเป็นอารมณ์ของอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะก็มี

5. หมวดสัญโญชน์หรือสังโยชน์

สัญโญชน์ คือ กามราคะ ปฏิฆะ มานะ ทิฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ภวราคะ อิสสา มัจฉริยะ และอวิชชา นอกจากให้ความหมายแต่ละอย่างแล้ว ยังบอกด้วยว่า ธรรมที่ไม่ใช่

สัญโญชน์มีอะไรบ้าง อะไรเป็นอารมณ์ของสัญโญชน์บ้าง ทำนองเดียวกับในหมวดอาสวะ

6. หมวดคันถะ (กิเลสผูกสัตว์)

เครื่องผูกมัดสัตว์ไว้กับสังสารวัฏ คือ 1. อภิชฌากาย-คันถะ (ความกำหนัด ความยินดีเพลิดเพลิน เป็นกิเลสสายตัณหา) 2. พยาปาทกายคันถะ (ความอาฆาต ความประทุษร้าย ความโกรธ เป็นกิเลสสายโทสะ) 3. สีลัพพตปรามาสกายคันถะ (ความหลงงมงายในศีลและวัตรที่ผิดๆ) 4. อิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ (ความยึดมั่นถือมั่นในมิจฉาทิฐิ)

คำว่า กายคันถะ หมายถึงเครื่องผูกมัดนามกายให้เวียนว่ายตายเกิด

7. หมวดโอฆะ (กิเลสทำให้จมอยู่ในภพ) แนวธรรมเหมือนหมวดคันถะ

8. หมวดนิวรณ์ (นีวรณโคจฉกะ)

นิวรณ์ในหมวดนี้ ต่างจากนิวรณ์ที่พบในพระสูตรทั่วไปเป็นนิวรณ์ 6 คือ 1. กามฉันท์ 2. พยาบาท 3. ถีนมิทธะ 4. อุทธัจจกุกกุจจะ 5. วิจิกิจฉา 6. อวิชชา (ข้อที่เพิ่มเป็น 6 คือ อวิชชา) มีอธิบายความหมายไว้ทุกข้อ ดังนี้

- *กามฉันท์* ความยินดีพอใจ ความใคร่ ความหมกมุ่น ความเร่าร้อนในทางกาม
- *พยาบาท* ความอาฆาต ความขุ่นเคือง ความคิดประทุษร้าย ความโกรธ ความไม่แช่มชื่นของจิต

- *ถีนมิทธะ* (ถีน+มิทธะ) เป็นอาการทางจิตเจตสิก ถีนะ หมายถึงอาการหดหู่ท้อแท้ซบเซา มิทธะ หมายถึงอาการหงอย เหงา โงกง่วง ไม่กระปรี้กระเปร่า

- *อุทธัจจกุกกุจจะ* (อุทธัจจะ+กุกกุจจะ) อุทธัจจะคือฟุ้งซ่านวุ่นวายใจ กุกกุจจะคือความสำคัญผิด ความรำคาญ ความยุ่งใจ

- *วิจิกิจฉา* ความเคลือบแคลงสงสัย (ไม่มั่นใจ) ในพระรัตนตรัย ในปฏิจจสมุปบาท คิดไม่ตก ตัดสินใจไม่ได้

- *อวิชชา* ความไม่รู้ในอริยสัจ 4 ความโง่เขลา ความลุ่มหลง ความไม่รู้ตามความเป็นจริง

9. หมวดปรามาส - ความเห็นผิด (ปรามาสโคจฉกะ)

คำว่า ปรามาส ได้แก่ทิฏฐิปรามาส หมายถึงมิจฉาทิฐิ หรือความเห็นผิด (ตามศัพท์ ปรามาสแปลว่าจับต้อง, ลูบคลำ, ยึดมั่น)

10. หมวดธรรมต่างๆ กันชุดใหญ่ (มหันตรทุกะ)

เบญจขันธ์ในแง่มุมต่างๆ

หมวดที่ 10 นี้ให้คำตอบในเรื่องเบญจขันธ์ในแง่มุมต่างๆ ดังนี้

เบญจขันธ์ คือ รูป-เวทนา-สัญญา-สังขาร-วิญญาณ รูปจัดเป็นรูปขันธ์ ที่เหลือเป็นนามขันธ์ นามขันธ์รับรู้อารมณ์ได้ รูปและนิพพานรับรู้อารมณ์ไม่ได้ (ไม่มีอารมณ์)

สภาวธรรมที่เป็นจิตมี 7 อย่าง คือ จักขุวิญญาณ โสต-วิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโน-วิญญาณ มโนวิญญาณธาตุ สภาวธรรมที่ไม่เป็นจิตคือ เวทนา-ขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ รูปทุกชนิด และอสังขตธาตุ (นิพพาน)

เบญจขันธ์ส่วนที่เป็นเจตสิก คือ เวทนาขันธ์ สัญญา-ขันธ์ และสังขารขันธ์ ส่วนจิต รูป(ทุกชนิด) และนิพพานไม่เป็นเจตสิก (จิตก็คือจิต เจตสิกก็คือเจตสิก)

เบญจขันธ์ส่วนที่ประกอบกับจิต(เกิดดับพร้อมกับจิต) คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ ส่วนรูปและนิพพานไม่ประกอบกับจิต (จึงไม่เป็นเจตสิก)

เบญจขันธ์ส่วนที่คลุกเคล้า(สังสัฏฐะ)กับจิต คือ เวทนา-ขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ รูปทุกชนิดและนิพพานไม่คลุกเคล้าจิต ส่วนจิตจะกล่าวว่าคลุกเคล้าหรือไม่คลุกเคล้ากับจิตก็ไม่ได้ (เพราะจิตก็คือจิต ไม่ใช่เจตสิก)

สภาวธรรมที่เกิดขึ้นเพราะจิต ถ้าไม่มีจิตก็ปรากฏไม่ได้ (มีจิตเป็นสมุฏฐาน) มี 18 อย่าง คือ

1. เวทนาขันธ์ 2. สัญญาขันธ์ 3. สังขารขันธ์ 4. กาย-วิญญัติ (การแสดงออกทางกาย) 5. วจีวิญญัติ (การแสดงออกทางวาจา) 6. รูปายตนะ (รูปที่ตาเห็น) 7. สัททายตนะ (เสียงที่หูได้ยิน) 8. คันธายตนะ (กลิ่นที่จมูกได้สูดดม) 9. รสายตนะ (รสที่ลิ้นได้ลิ้ม) 10. โผฏฐัพพายตนะ (สัมผัสที่กายถูกต้อง) 11. อากาสธาตุ (ช่องว่าง) 12. อาโปธาตุ (สภาวะดึงดูด-ซึมซาบ)

13. รูป-ลหุตา (ความเบาของรูป) 14. รูปมุทุตา (ความอ่อนนุ่มของรูป) 15. รูปกัมมัญญตา (ความเหมาะที่จะทำงานของรูป) 16. รูปอุปจยะ (ความก่อตัว ความเจริญของรูป) 17. รูปสันตติ (ความสืบต่อของรูป) 18. กพฬีงการาหาร (โอชะของอาหาร)

สภาวธรรมทั้ง 18 อย่างนี้ จิต (วิญญาณขันธ์) รับรู้ได้ มันจึงเป็นสิ่งที่ถูกรู้ (เป็นอารมณ์ของจิต)

สภาวธรรมที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐานอย่างนั้น คือ จิต รูป (ที่ไม่ใช่รูปายตนะเป็นต้น) และนิพพาน

อายตนะภายใน (ในกาย) ที่เรียกว่า อัชฌัตติกะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อายตนะภายนอกที่เรียกว่า พาหิระ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธัมมารมณ์ (ความนึกคิดในใจ)

สภาวธรรมที่อาศัยมหาภูตรูปเกิด คือ อุปาทายรูป 24 สภาวธรรมที่ไม่อาศัยมหาภูตรูปเกิด คือ เวทนาขันธ์, สัญญาขันธ์, สังขารขันธ์, วิญญาณขันธ์, มหาภูตรูป (ธาตุ 4) และนิพพาน

11. หมวดอุปาทาน (อุปาทานโคจฉกะ)

อุปาทาน คือความยึดมั่นด้วยอำนาจของกิเลส มี 4 อย่าง คือ 1. กามุปาทาน ยึดมั่นในกาม 2. ทิฏฐุปาทาน ยึดมั่นในมิจฉาทิฐิ 3. สีลัพพตุปาทาน ยึดมั่นในศีลและพรต (หรือวัตร) 4. อัตตวาทุปาทาน ยึดมั่นในอัตตา

12. หมวดกิเลส (กิเลสโคจฉกะ)

ชื่ไปที่กิเลส 10 อย่าง คือ โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฐิ (มิจฉาทิฐิ) วิจิกิจฉา ถีนะ อุทธัจจะ อหิริกะ (ความไม่ละอายต่อบาป) และอโนตตัปปะ (ความไม่กลัวบาป)

13. หมวดรั้งท้าย (ปิฏฐิทุกะ)

หมวดที่ 13 นี้ กล่าวถึงเรื่องอริยมรรค 4 แต่ละมรรคละสังโยชน์อะไรได้บ้าง กล่าวถึงองค์ธรรมในฌาน 4 กล่าวถึงภูมิ 3 อันได้แก่

- กามาวจร คือ ขันธ์ ธาตุ อายตนะ เบญจขันธ์ที่ท่องเที่ยวหรือนับเนื่องอยู่ในระหว่างนรกชั้นอเวจีถึงสวรรค์ชั้นปรินิมมิตวสวัตดี (กามาวจรภูมิ ภูมิที่ยังเกี่ยวข้องอยู่กับกาม)

- รูปาวจร คือจิตและเจตสิกของผู้เข้าสมาบัติ(กุสลฌาน) หรือของผู้ได้รูปฌานไปเกิด หรือของผู้มีปกติอยู่ด้วยฌาน จิตและเจตสิกของท่านเหล่านี้ ท่องเที่ยวอยู่ระหว่างพรหมโลก 16 ชั้น (ชั้นอกนิษฐ์สูงสุด)

- อรูปาวจร คือจิตและเจตสิกของผู้เข้าสมาบัติ(กุสลฌาน) หรือของผู้ได้รูปฌานแล้วไปเกิด หรือของผู้มีปกติอยู่ด้วยอรูปฌาน จิตและเจตสิกของท่านเหล่านี้ท่องเที่ยวอยู่ระหว่างอรูปภพ (พรหมไม่มีรูป) 4

ธรรมที่ให้ผลแน่นอนตายตัวไม่แปรเป็นอย่างอื่น มี 3 อย่าง คือ 1. อนันตริยกรรม (5) 2. นิยตมิจฉาทิฐิ (มิจฉาทิฐิดิ่งลึก) 3. มรรค (4)

หมวดนี้ได้ชื่อว่าปิฏฐิทุกะ เพราะแต่ละเรื่องที่ยกมากล่าวมี 2 ด้านเสมอ

14. ธรรมหมวดละ 2 ในฝ่ายพระสูตร (สุตตันติกทุกะ)

ยกคู่ธรรมต่างๆ ในพระสูตรมาให้ความหมายพอได้เทียบเคียงกับฝ่ายอภิธรรม

5. อัตถุทธารกัณฑ์ (สรุปเพิ่มเติมบทมาติกา)

แนวของการสรุปหรือเก็บใจความสั้นๆ ของอัตถุทธารกัณฑ์ แม้จะเป็นเรื่องของบทมาติกาเหมือนกัน แต่ก็เป็นคนละแนวกับนิกเขปกัณฑ์ เช่น สภาวธรรมอันเป็นกุศล ชี้ไปที่กุศลในภูมิ 4 (กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ โลกุตรภูมิ) สภาวธรรมอันเป็นอกุศล ชี้ไปที่การเกิดของจิต(จิตตุปบาท)ฝ่ายอกุศล 12 ดวง สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตชี้ไปที่วิบากจิตในภูมิ 4, กิริยาอัพยากตจิตในภูมิ 3, รูป และนิพพาน

การสรุปเนื้อหาในอัตถุทธารกัณฑ์ เท่ากับบอกว่า การอธิบายเรื่องสภาวธรรมในอภิธรรม ทำได้หลายแง่หลายมุม เฉพาะในกัณฑ์นี้ จับเอาเรื่องการเกิดของจิต (จิตตุปบาท) มาเป็นเครื่องมืออธิบายหลังจากที่กัณฑ์ก่อนๆ ได้แจกแจงรายละเอียดนำทางไว้แล้ว ถ้าผู้ศึกษาได้ศึกษามาตามลำดับก็จะมองเห็นเรื่องของสภาวธรรม (ในแนวอภิธรรม) ได้ไม่ยากนัก

คัมภีร์ที่ 2

วิภังค์

คัมภีร์ที่ 3

ธาตุกถา

คัมภีร์ที่ 4

ปุคคลบัญญัติ

คัมภีร์ที่ 2

วิภังค์

พระไตรปิฎก(บาลี)เล่มที่ 35 ว่าด้วยวิภังค์ทั้งเล่ม วิภังค์ หมายถึงจำแนกแจกแจง คือนำข้อธรรมแต่ละหมวดมาแจกแจงให้เห็นรายละเอียด ธรรมที่วิภังค์นำมาแจกแจงมี 18 หมวด คือ

1. ขันธวิภังค์ - แจกขันธ์ 5
2. อายตนวิภังค์ - แจกอายตนะ 12
3. ธาตุวิภังค์ - แจกธาตุ 6 และธาตุ 18
4. สัจจวิภังค์ - แจกอริยสัจ 4
5. อินทริยวิภังค์ - แจกอินทรีย์ 22
6. ปัจจยาการวิภังค์ - แจกปัจจยาการ(ปฏิจจสมุปบาท)12

7. สติปัฏฐานวิภังค์ - แจกสติปัฏฐาน 4
8. สัมมัปปธานวิภังค์ - แจกสัมมัปปธาน 4
9. อิทธิบาทวิภังค์ - แจกอิทธิบาท 4
10. โพชฌังควิภังค์ - แจกโพชฌงค์ 7
11. มัคควิภังค์ - แจกมรรคมีองค์ 8
12. ฌานวิภังค์ - แจกรูปฌานและอรูปฌานอย่างละ 4
13. อัปปมัญญาวิภังค์ - แจกอัปปมัญญา (พรหมวิหาร) 4
14. สิกขาบทวิภังค์ - แจกสิกขาบท (ศีล) 5
15. ปฏิสัมภิทาวิภังค์ - แจกปฏิสัมภิทา 4
16. ญาณวิภังค์ - แจกญาณหมวด 1 ถึงหมวด 10
17. ขุททกวัตถุวิภังค์ - แจกเรื่องย่อยหมวด 1 ถึงหมวด 18 และทิฐิ 62
18. ธัมมหทยวิภังค์ - แจกหัวใจธรรม

วิธีแจกแจงธรรมเหล่านี้ วิภังค์ตั้งประเด็นไว้ 3 ประเด็น สำหรับทุกหมวดธรรม คือ 1. หัวข้อฝ่ายพระสูตร (สุตตันต-ภาชนีย์) 2. หัวข้อฝ่ายอภิธรรม (อภิธัมมภาชนีย์) 3. หมวดถามตอบปัญหา (ปัญหาปุจฉกะ) การตั้งหัวข้อฝ่ายพระสูตรและฝ่ายอภิธรรม ก็เพื่อให้เห็นว่า การอธิบายแนวพระสูตรและแนวอภิธรรมต่างกันอย่างไร มีอยู่ 5 หมวดที่แปลกออกไป คือ

- หมวดอินทริยวิภังค์ และหมวดสิกขาบทวิภังค์ไม่มีหัวข้อฝ่ายพระสูตร
- หมวดญาณวิภังค์, หมวดขุททกวัตถุวิภังค์ และหมวดธัมมหทยวิภังค์ ไม่ตั้งหัวข้อทั้งฝ่ายพระสูตรและฝ่ายอภิธรรม

แต่ตั้งตามลำดับข้อ ๑ ข้อ ๒ ไป

(อรรถกถาของวิภังค์ ชื่อ สัมโมหวิโนทนี แต่งโดย พระพุทธโฆสะ)

ขันธวิภังค์

จำแนกขันธ์ 5 แบบพระสูตร (สุตตันตภาชนีย์)

ขันธ์ ๕ หรือเบญจขันธ์ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ละอย่างเป็นขันธ์(กอง)หนึ่งๆ แต่ละอย่างแจกคุณสมบัติออกเป็น ๕ ข้อ คือ ๑. เป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบัน ๒. เป็นภายในหรือภายนอก ๓. หยาบหรือละเอียด ๔. ทราม หรือประณีต (เลวหรือดี) ๕. ไกลหรือใกล้

ยกตัวอย่างแห่งรูปขันธ์

๑. รูปเป็นอดีต คือรูป (หมายถึงทั้งมหาภูตรูปและอุปาทายรูป) ที่ผ่านไปล่วงไปแปรไปหรือดับไปแล้ว รูปเป็นอนาคต คือรูปที่ยังไม่เกิดยังไม่ปรากฏ รูปที่เป็นปัจจุบันคือรูปที่เกิดปรากฏอยู่

๒. รูปภายใน คือรูปภายในชีวิตหนึ่งๆ รูปภายนอกคือรูปที่อยู่ภายนอกชีวิตนั้นๆ

๓. รูปหยาบ หมายถึงอายตนะทั้ง ๑๐ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ รูปละเอียดมี ๑๔ อย่าง คือ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ รูปลหุตา รูปมุทุตา รูปกัมมัญญตา รูปอุปจยะ รูปสันตติ รูปชรตา รูปอนิจจตา กวฬิงการาหาร (ดูความหมายใน

เรื่องรูป 28 แห่งรูปกัณฑ์ หน้า 49-53)

4. รูปทราม คือรูปที่เห็นแล้วไม่เจริญตาไม่เจริญใจ รูปประณีต คือรูปที่น่ารักน่าพอใจ (ในที่นี้หมายถึงรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่ารักน่าพอใจ)

5. รูปไกล หมายถึงรูปละเอียดในข้อ 3 และรูปที่อยู่ห่างออกไป รูปใกล้ได้แก่อายตนะทั้ง 10 และรูปที่อยู่ใกล้ตัว

นี้คือแนวการแจกแจงลักษณะของขันธ์ 5 แบบพระสูตร

จำแนกขันธ์ 5 แบบอภิธรรม (อภิธัมมภาชนีย์)

ทั้งพระสูตรและอภิธรรม แจกแจงขันธ์เป็น 5 อย่างเหมือนกัน แต่การอธิบายเป็นไปคนละแนว เช่น รูปขันธ์ อภิธรรมอธิบายอย่างที่ได้กล่าวถึงแล้วในรูปกัณฑ์ (ส่วนนามขันธ์ คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็อธิบายตามแนวจิตเจตสิกในจิตตุปปาทกัณฑ์) เป็นการอธิบายให้เห็นสภาวธรรมหรือธรรมชาติของขันธ์แต่ละอย่าง

ถามตอบเรื่องขันธ์ 5 (ปัญหาปุจฉกะ)

ความจริง การอธิบายหรือจำแนกขันธ์ในทุกวิธีที่กล่าวมาแล้ว ล้วนแต่ขึ้นต้นด้วยคำถามก่อนแล้วจึงอธิบายเป็นคำตอบ แต่วิธีการของปัญหาปุจฉกะนี้ เมื่อตั้งคำถามในเรื่องขันธ์ 5 แล้ว ได้จำแนกขันธ์แต่ละอย่างว่าอย่างไหนเป็นอะไรได้บ้าง เช่น ในแง่ที่เป็นกุศล อกุศล อัพยากฤต ได้คำตอบที่ชัดเจนว่า รูปขันธ์เป็นอัพยากฤต ขันธ์ 4 ที่เหลือเป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มี เป็นอัพยากฤตก็มี คือยกมากล่าวเฉพาะขันธ์หรือกลุ่มขันธ์ที่มี

คุณสมบัติเปรียบเทียบกันได้ คุณสมบัติที่เป็นแม่บทก็อยู่ในมาติกาที่กล่าวถึงแล้ว และเนื้อหาของปัญหาปุจฉกะก็เหมือนคำอธิบายเรื่องจิต เจตสิก รูป ที่ผ่านมาแล้วนั่นเอง

เป็นอันว่า วิภังค์ก็คือขันธวิภังค์ เป็นการจำแนกแจกแจงขันธ์ 5 ให้เห็นรายละเอียดอีกทางหนึ่ง และยิ่งแจกแจงให้เห็นชัดเจนขึ้นเท่าใด ก็ยิ่งจะเห็นความหมายของคำว่าขันธ์มากขึ้นเท่านั้น คือเห็นความหมายว่า ขันธ์ 5 แต่ละอย่าง มีองค์ประกอบหลายอย่างรวมกันอยู่ แต่ละอย่างจึงเรียกว่าขันธ์ คือกองหรือกลุ่ม เช่น รูปกับตา เมื่อแยกกันอยู่ก็ยังไม่เป็นขันธ์ เป็นแต่เพียงธาตุ คือธาตุรูป ธาตุตา (รูปธาตุ-จักขุธาตุ) ต่อเมื่อตาเห็นรูปหรือรูปถูกตาเห็น(อายตนะภายใน+อายตนะภายนอก) จึงเกิดเป็นรูปขันธ์ ดังนี้เป็นต้น (และในรูปขันธ์ยังมีส่วนประกอบอีกมากมาย)

ความรู้เรื่องขันธ์ 5 นั้น เป็นที่เข้าใจกันดีอยู่แล้วตั้งแต่ก่อนพุทธกาล เมื่อพระพุทธองค์ทรงสอนเรื่องอนัตตลักขณสูตรแก่พระปัญจวัคคีย์ จึงไม่ได้สอนว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คืออะไร แต่สอนว่า รูปเป็นต้นนั้นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาอย่างไร แสดงว่าพระปัญจวัคคีย์(และนักบวชอื่นๆ สมัยพุทธกาล)มีพื้นความรู้ในเรื่องขันธ์ 5 ดีอยู่แล้ว ที่ไม่เคยคิดไม่เคยรู้ก็คือเรื่องขันธ์ 5 เป็นอนัตตา

อายตนวิภังค์

เพื่อให้เข้าใจอายตนะได้ชัดขึ้นอีก ขอแสดงด้วยภาพตารางดังนี้

อายตนะภายใน(ทวาร) 6	อายตนะภายนอก(อารมณ์) 6	วิญญาณรับรู้ 6
1. จักขุ (ตา)	1. รูป (รูป)	1. จักขุวิญญาณ
2. โสตะ (หู)	2. สัททะ (เสียง)	2. โสตวิญญาณ
3. ฆานะ (จมูก)	3. คันธะ (กลิ่น)	3. ฆานวิญญาณ
4. ชิวหา (ลิ้น)	4. รสะ (รส)	4. ชิวหาวิญญาณ
5. กาย (กาย)	5. โผฏฐัพพะ (สิ่งต้องกาย)	5. กายวิญญาณ
6. มโน (ใจ)	6. ธรรม (เรื่องที่ใจนึกคิด)	6. มโนวิญญาณ
ประกอบศัพท์เป็น	ประกอบศัพท์เป็น	แปลว่า
จักขายตนะ, โสตายตนะ, ฆานายตนะ, ชิวหายตนะ, กายายตนะ, มนายตนะ, จักขุทวาร, โสตทวาร, ฆานทวาร, ชิวหาทวาร, กายทวาร, มโนทวาร, (ปสาทรูปหรือประสาท ใช้กับ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ไม่รวมถึงใจ (มโน)	**รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ ธัมมายตนะ รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ ธัมมารมณ์**	**ความรู้ทางตา** (เห็น), **ความรู้ทางหู** (ได้ยิน), **ความรู้ทางจมูก** (ได้กลิ่น), **ความรู้ทางลิ้น** (รู้รส), **ความรู้ทางกาย** (อ่อนแข็ง เป็นต้น), **ความรู้ทางใจ** (นึกคิด)

อายตนะ แปลว่า ที่ต่อ ที่เกิด แดนเชื่อมต่อ หมายถึง ทางรับรู้ คือรับรู้อายตนะภายนอก โดยจับคู่กัน เช่น ตาเห็นรูป

เป็นต้น เพราะเป็นช่องทางรับรู้ อายตนะภายในจึงเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่าทวาร เพราะถูกรู้ อายตนะภายนอกจึงเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่าอารมณ์ (แปลว่าสิ่งยึดหน่วงจิต) ในภาษาธรรม นิยมพูดว่าอายตนะภายในคู่กับอายตนะภายนอก และทวารคู่กับอารมณ์

ระหว่างอินทรีย์กับอายตนะ

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แต่ละอย่างมีระบบการทำงานเป็นของตัวเอง เช่นระบบการทำงานของตา มีหน้าที่ในการเห็น หู มีหน้าที่ในการฟัง เป็นต้น ระบบการทำงานมีหน้าที่เฉพาะอย่างนี้ เรียกว่าอินทรีย์ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จึงเป็นอินทรีย์แต่ละอย่าง เรียกว่าจักขุนทรีย์-โสตินทรีย์-ฆานินทรีย์-ชิวหินทรีย์-กายินทรีย์ และมนินทรีย์

อายตนะภายใน เมื่อใช้ในชีวิตจริง นิยมใช้คำว่าอินทรีย์ เช่น การสำรวมอินทรีย์ (คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ไม่นิยมพูดว่า สำรวมอายตนะ เพราะการสำรวมมุ่งไปที่การทำงานของอายตนะ คือสำรวมระบบการทำงานทั้งหมดของอายตนะนั้นๆ เช่น สำรวมระวังในการเห็น (มีสติในการเห็น) ไม่ใช่ปิดตาเป็นต้น

คำว่า อายตนะ ในอภิธรรมใช้อธิบายสภาวะเมื่อตาเห็นรูป หูฟังเสียงเป็นต้น เช่นพูดว่า อายตนะภายในกับอายตนะภายนอกถึงกันเกิดวิญญาณ หรือคำว่า จักษุไม่เที่ยง จักษุในที่นี้ได้แก่อายตนะอย่างหนึ่ง อายตนะภายนอกหรืออารมณ์มีชื่ออื่นอีกคือ โคจร-ที่เที่ยว ที่หากิน (ของอายตนะภายใน) อีกชื่อหนึ่ง

คือ วิสัย-สิ่งผูกพัน, แดนดำเนิน (ของอายตนะภายใน) นอกจากนี้ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (เฉพาะที่น่ารักน่าใคร่) ยังได้ชื่อว่า กามคุณ อีกด้วย (กามคุณ-ส่วนอันน่าปรารถนาหรือส่วนดีของกาม)

วิญญาณเกิดได้หลายหน

การจัดลำดับขันธ์ 5 เป็น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้น เกิดคำถามว่า เหตุใดวิญญาณจึงอยู่อันดับท้ายสุด ในเมื่อวิญญาณเกิดต่อจากการกระทบกันของอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก จากนั้นจึงเกิดเวทนาสัญญาสังขาร เรื่องนี้ตอบได้ว่า เพราะวิญญาณเกิดได้หลายหน เกิดได้กับทุกขันธ์ เป็นตัวยืนในการรู้ เช่น ตาเห็นรูป รู้ว่าเป็นอะไร คือเป็นวิญญาณ (คำว่าเห็นนั่นแหละคือวิญญาณสำหรับตากับรูปถึงกัน) เมื่อเห็นรูปแล้วก็รู้สึกว่าน่าดูไม่น่าดู เป็นเวทนา และถ้ารู้ว่ามีความรู้สึกอย่างนั้นก็เป็นวิญญาณอีก ดังนี้เป็นต้น ความรู้ทางวิญญาณจึงมีทั้งรู้ช่วงต้นและรู้ช่วงตาม เกิดสัญญารู้ว่าเกิดสัญญา เกิดสังขารรู้ว่าเกิดสังขาร ก็เป็นวิญญาณ จะเห็นได้ว่า วิญญาณขันธ์มีขอบเขตการทำงานต่างจากขันธ์อื่น เกิดร่วมกับขันธ์อื่นได้หมด จึงวางกำกับไว้เป็นข้อสุดท้ายของเบญจขันธ์

การจำแนกอายตนะแบบพระสูตร ชี้ไปที่ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตาของอายตนะ (ทั้งภายในและภายนอก) ส่วนการจำแนกแบบอภิธรรม ชี้ไปที่ระบบประสาท (ปสาท-รูป) และสภาวะของอายตนะแต่ละอย่าง เฉพาะธัมมายตนะนั้น

อภิธรรมระบุว่า มี 5 อย่าง คือ 1. เวทนาขันธ์ 2. สัญญาขันธ์ 3. สังขารขันธ์ 4. รูปที่เห็นไม่ได้ถูกต้องไม่ได้ 5. นิพพาน (แสดงว่า นิพพานเป็นอารมณ์ของมนายตนะคือใจได้ อย่างที่กล่าวว่าเอานิพพานเป็นอารมณ์)

ในหมวดถามตอบเรื่องอายตนะ (ปัญหาปุจฉกะ) ก็เป็นการแจกแจงว่า อายตนะอะไรจัดเข้าในมาติกาบทไหน เหมือนกับเรื่องขันธ์ 5

ธาตุวิภังค์

จำแนกธาตุแบบพระสูตร (สุตตันตภาชนีย์)

พระสูตรแบ่งประเภทธาตุออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

1. ปฐวีธาตุ-อาโปธาตุ-เตโชธาตุ-วาโยธาตุ-อากาสธาตุ-วิญญาณธาตุ
2. สุขธาตุ-ทุกขธาตุ-โสมนัสสธาตุ-โทมนัสสธาตุ-อุเบกขาธาตุ-อวิชชาธาตุ
3. กามธาตุ-พยาบาทธาตุ-วิหิงสาธาตุ-เนกขัมมธาตุ-อัพยาบาทธาตุ-อวิหิงสาธาตุ (แต่ละกลุ่มเรียกว่าธาตุ 6 รวมเป็นธาตุ 18)

ธาตุแต่ละอย่าง ที่ได้ชื่อว่าธาตุ เพราะเป็นสภาวะที่เมื่อแยกส่วนประกอบออกจนถึงที่สุด ก็จะไม่มีอะไรเลย ที่เห็นว่าเป็นรูปหรือเป็นอาการอย่างใดอย่างหนึ่งก็เพราะมีส่วนประกอบเป็นเครื่องแสดงออก เคยมีภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระพุทธองค์ว่า

ธาตุ 4 (เป็นต้น) จะดับโดยไม่เหลือ ณ ที่ไหน มีพระดำรัสตอบเป็นใจความว่า ดับวิญญาณเสียได้ ธาตุ 4 เป็นต้นก็ดับไม่เหลือ ณ ที่นั้น (สุภสูตร ทีฆนิกาย) แสดงว่าสภาวะอันแท้จริงของธาตุไม่มีอะไรเลย (เป็นอนัตตา)

ธาตุ 6 ในกลุ่มปฐวีธาตุ (ยกเว้นวิญญาณธาตุ) แต่ละธาตุแบ่งเป็น 2 อย่าง คือ ธาตุภายในกับธาตุภายนอก เช่น ปฐวีธาตุที่เป็นภายใน ได้แก่ธาตุภายในตน ที่เป็นภายนอกคือธาตุที่อยู่นอกตัว ส่วนวิญญาณธาตุ (ธาตุรู้) คือ ธาตุรู้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางมโน (ได้แก่ จักขุวิญญาณธาตุ โสตวิญญาณธาตุ เป็นต้น)

ธาตุ 4 นั้น ถ้าแปลว่า ดิน น้ำ ไฟ ลม ก็ไม่ตรงกับความหมายที่แท้จริงนัก เพราะปฐวีธาตุได้แก่สภาวะที่แข้นแข็ง อาโปธาตุได้แก่สภาวะที่เอิบอาบ ซึมซาบ เหนียว เกาะกุม. เตโชธาตุได้แก่สภาวะที่ร้อน อุ่น. วาโยธาตุได้แก่สภาวะที่พัดไปมา เคร่งตึง ส่วนอากาสธาตุได้แก่ช่องว่าง อวกาศ

ความรู้สึก(เวทนา)ต่างๆ ก็มีสภาวะอยู่ในตัวเอง จึงจัดเป็นธาตุ อวิชชาธาตุนั้นชี้ไปที่โมหะซึ่งเป็นอกุสลมูล (ธาตุเหล่านี้อยู่ในกลุ่มสุขธาตุ)

ธาตุ 6 ในกลุ่มกามธาตุแต่ละอย่างนั้น ความดำริ(สังกัปปะ) คือธาตุ

จำแนกธาตุแบบอภิธรรม (อภิธัมมภาชนีย์)

อภิธรรมจำแนกธาตุไว้ 18 อย่าง คือ 1. จักขุธาตุ 2. รูป-

ธาตุ 3. จักขุวิญญาณธาตุ, 4. โสตธาตุ 5. สัททธาตุ 6. โสตวิญญาณธาตุ, 7. ฆานธาตุ 8. คันธธาตุ 9. ฆานวิญญาณธาตุ, 10. ชิวหาธาตุ 11. รสธาตุ 12. ชิวหาวิญญาณธาตุ, 13. กายธาตุ 14. โผฏฐัพพธาตุ 15. กายวิญญาณธาตุ, 16. มโนธาตุ 17. ธัมมธาตุ 18. มโนวิญญาณธาตุ (เนื้อหาอยู่ในเรื่องจิต เจตสิก และรูป หน้า 23-54)

ในหมวดปัญหาปุจฉกะ ได้จัดธาตุแต่ละอย่างลงในมาติกาเหมือนกัน เช่น 16 ธาตุ (เว้นธัมมธาตุและมโนวิญญาณธาตุ) เป็นอัพยากตธรรม ส่วนธัมมธาตุและมโนวิญญาณธาตุ เป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง อัพยากฤตบ้าง เป็นต้น

สัจจวิภังค์

ทั้งพระสูตรและอภิธรรม ตั้งเรื่องอริยสัจ 4 เหมือนกัน คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค (นิโรธคามินีปฏิปทา)

พระสูตรให้ความหมายแก่อริยสัจว่า *1. ทุกข์* คือ เกิดเป็นทุกข์ แก่เป็นทุกข์ ตายเป็นทุกข์ เศร้าโศกคร่ำครวญเป็นทุกข์ สรุปว่า ความยึดมั่นถือมั่นในขันธ์ 5 (อุปาทานขันธ์) เป็นทุกข์ *2. สมุทัย* คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดในภพใหม่ *3. ทุกขนิโรธ* คือความพ้นไปจากตัณหาหรือดับตัณหาได้ *4. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา* คืออริยมรรคมีองค์ 8

อภิธรรมอธิบายอริยสัจ 4 ดังนี้

เริ่มต้นจากสมุทัย กล่าวตรงกับพระสูตรว่า สมุทัยได้แก่ตัณหา ทุกข์ได้แก่กิเลสอื่นๆ รวมไปถึงวิบากของกุศลและอกุศล,

กุศลธรรมที่ยังมีอาสวะ, วิบาก, กิริยา และรูปทั้งหมด

ส่วนนิโรธกับมรรค อภิธรรมอธิบายนิโรธก่อนเหมือนพระสูตร โดยกล่าวว่า นิโรธคือการละตัณหาเสียได้ นิโรธคามินีปฏิปทา(มรรค) คือมรรคมีองค์ 8 ในขณะเจริญโลกุตรฌานเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล

การอธิบายในหมวดปัญหาปุจฉกะ ระบุว่า สมุทัยเป็นอกุศล มรรคมีองค์ 8 เป็นกุศล นิโรธเป็นอัพยากฤต (เท่ากับนิพพาน) ส่วนทุกข์ เป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มี เป็นอัพยากฤตก็มี

อินทริยวิภังค์

ในหมวดนี้ ไม่มีการจำแนกแบบพระสูตร อินทรีย์ในที่นี้มี 22 ประเภท คือ 1. จักขุนทรีย์ (ตา) 2. โสตินทรีย์ (หู) 3. ฆานินทรีย์ (จมูก) 4. ชิวหินทรีย์ (ลิ้น) 5. กายินทรีย์ (กาย) 6. มนินทรีย์ (ใจ) 7. อิตถินทรีย์ (เพศหญิง) 8. ปุริสินทรีย์ (เพศชาย) 9. ชีวิตินทรีย์ (ชีวิต) 10. สุขินทรีย์ (สุขกาย) 11. ทุกขินทรีย์ (ทุกข์กาย) 12. โสมนัสสินทรีย์ (สุขใจ) 13. โทมนัสสินทรีย์ (ทุกข์ใจ) 14. อุเบกขินทรีย์ (อุเบกขา) 15. สัทธินทรีย์ (เชื่อ) 16. วิริยินทรีย์ (เพียร) 17. สตินทรีย์ (สติ) 18. สมาธินทรีย์ (สมาธิ) 19. ปัญญินทรีย์ (ปัญญา) 20. อนัญญตัญญัสสามีตินทรีย์ (อัธยาศัยที่มุ่งบรรลุมรรคผล) 21. อัญญินทรีย์(ตรัสรู้ด้วยมรรค) 22. อัญญาตาวินทรีย์(อินทรีย์ของพระอรหันต์ หมายถึงอรหัตตผล) แต่ละข้อมีหน้าที่เป็นของตัวเองจึงเรียกว่าอินทรีย์

การแจกอินทรีย์ลงในมาติกา ว่าอินทรีย์ไหนเป็นกุศล อกุศล อัพยากฤต เป็นต้น เป็นไปในแนวเดิม

ปัจจยาการวิภังค์

ปัจจยาการ แปลว่าอาการที่เป็นปัจจัย ในพระสูตรนิยมใช้คำว่าปฏิจจสมุปบาท ซึ่งแปลตามรูปศัพท์ว่า การประชุมปัจจัยของสิ่งเหล่านี้ หรือภาวะที่มีอันนี้ๆ เป็นปัจจัย คำจำกัดความในพระพุทธพจน์มีว่า

> **"ภิกษุทั้งหลาย! ตถตา(ภาวะที่เป็นอย่างนั้น) อวิตถตา(ภาวะที่ไม่คลาดเคลื่อนไปได้) อนัญญถตา(ภาวะที่ไม่เป็นอย่างอื่น) คืออิทัป-ปัจจยตา ดังกล่าวมานี้แล เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท(ปัจจยาการ)"**

ศัพท์ที่บอกความหมายของปฏิจจสมุปบาทในพระพุทธ-พจน์ขอให้สังเกตคำแปลในภาษาอังกฤษดังนี้ ตถตา (objectivity), อวิตถตา (necessity), อนัญญถตา (invariability), อิทัปปัจจยตา (conditionality), ปฏิจจสมุปบาท (dependent origination) ส่วนปัจจยาการ แปลว่า mode of conditionality

การจำแนกปัจจยาการแบบพระสูตรและอภิธรรม แม้เนื้อหาจะสอดคล้องกัน แต่วิธีการไม่เหมือนกัน ดังนี้

จำแนกปัจจยาการแบบพระสูตร (สุตตันตภาชนีย์)

ปัจจยาการ (ปฏิจจสมุปบาท)

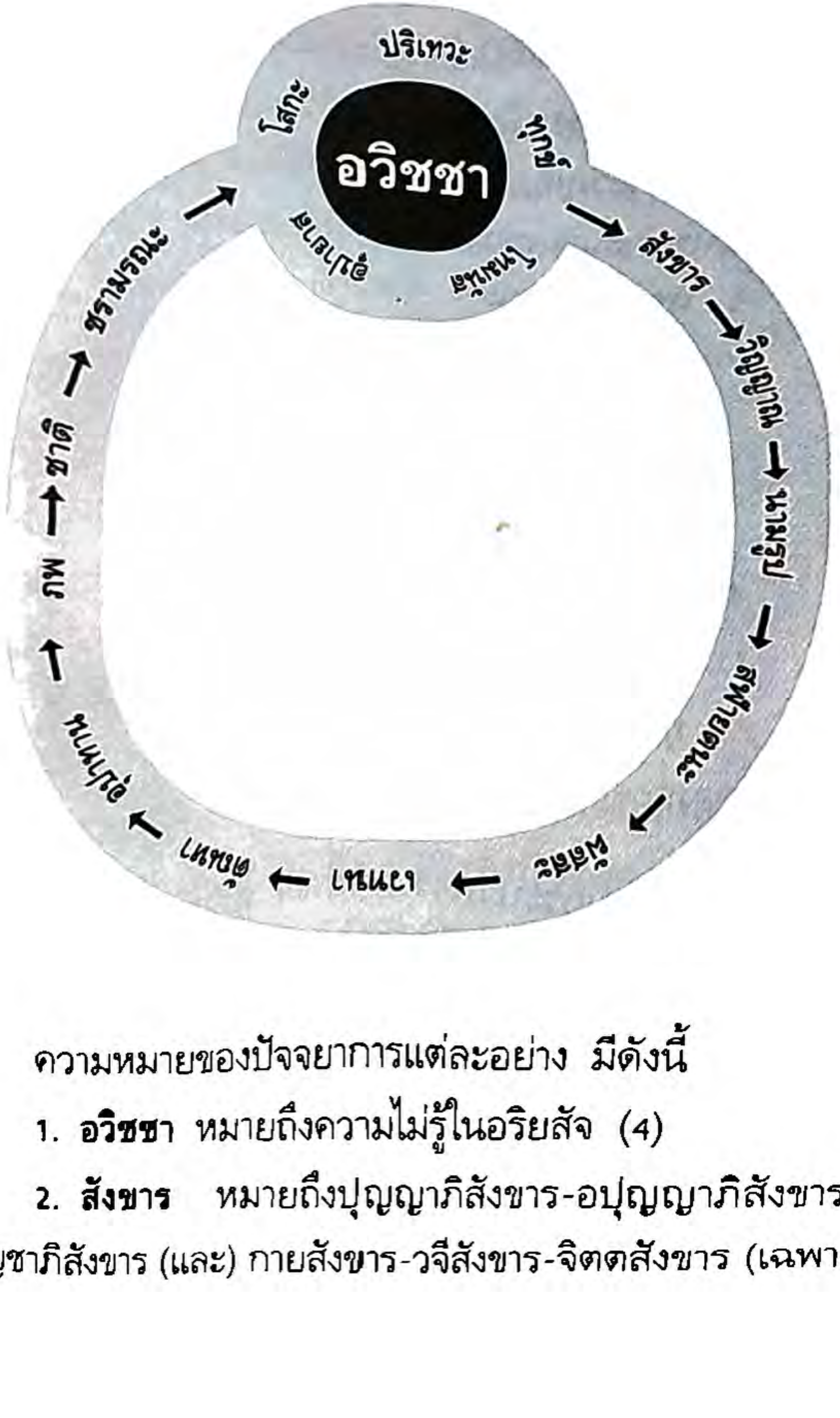
1. เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร
2. เพราสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ
3. เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป
4. เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีอายตนะ 6 (สฬายตนะ)
5. เพราะอายตนะ 6 เป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ
6. เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา
7. เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา
8. เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน
9. เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ
10. เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ
11. เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ (โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ก็พลอยมีด้วย)

กองทุกข์เกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้

ถ้านับตามกระบวนธรรมอย่างนี้ เป็นปัจจยาการ 11 แต่เมื่อนับองค์ธรรมในปัจจยาการ จะเป็นปัจจยาการ 12 คือ 1. อวิชชา 2. สังขาร 3. วิญญาณ 4. นามรูป 5. สฬายตนะ 6. ผัสสะ 7. เวทนา 8. ตัณหา 9. อุปาทาน 10. ภพ 11. ชาติ 12 ชรามรณะ

ส่วนโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เป็นองค์

ธรรมพลอยผสม เกิดแก่ผู้ยังมีกิเลส และเป็นปัจจัยให้เกิดอวิชชาได้อีก สำหรับผู้สิ้นกิเลสแล้วองค์ธรรมเหล่านี้ไม่เกิดอีก

ความหมายของปัจจยาการแต่ละอย่าง มีดังนี้

1. **อวิชชา** หมายถึงความไม่รู้ในอริยสัจ (4)

2. **สังขาร** หมายถึงปุญญาภิสังขาร-อปุญญาภิสังขาร-อเนญชาภิสังขาร (และ) กายสังขาร-วจีสังขาร-จิตตสังขาร (เฉพาะ

อเนญชาภิสังขาร ได้แก่ กุศลเจตนาที่เป็นรูปาวจร) สังขารในที่นี้คือเจตนา

3. **วิญญาณ** หมายถึงวิญญาณ 6 มีจักขุวิญญาณ เป็นต้น

4. **นามรูป** นามได้แก่ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ, รูปได้แก่มหาภูตรูปและอุปาทายรูป

5. **สฬายตนะ** หมายถึงอายตนะภายใน 6 มีจักขายตนะ โสตายตนะ เป็นต้น

6. **ผัสสะ** หมายถึงผัสสะที่เกิดเพราะอายตนะภายใน 6 มีจักขุสัมผัส เป็นต้น

7. **เวทนา** ได้แก่เวทนาที่เกิดเพราะผัสสะ 6 นั้น

8. **ตัณหา** หมายถึง ตัณหาในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธัมมารมณ์

9. **อุปาทาน** หมายถึงอุปาทานในกาม ในมิจฉาทิฐิ ในศีลและวัตร (สีลัพพตะ) และในความยึดถืออัตตา (อัตตวาทะ)

10. **ภพ** หมายถึง กรรมภพ (ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อเนญชาภิสังขาร) และอุปปัตติภพ (กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ)

11. **ชาติ** หมายถึงความเกิด(ชาติ) ความเกิดพร้อม(สญฺชาติ) ความหยั่งลง(โอกฺกนฺติ) ความเกิดจำเพาะ(อภินิพฺพตฺติ) ความปรากฏแห่งขันธ์(ขนฺธานํ ปาตุภาโว) ความได้อายตนะ(อายตนานํ ปฏิลาโภ)

12. **ชรามรณะ** ชราหมายถึงความแก่เฒ่า มรณะหมายถึงความตาย(จุติ) ความแตกทำลายหายไป

ความหมายขององค์ธรรมพลอยผสม คือ

1. **โสกะ** หมายถึงอาการเศร้าโศก ทุกข์ระทมใจ
2. **ปริเทวะ** หมายถึง การร้องไห้คร่ำครวญ เพ้อรำพัน
3. **ทุกข์** หมายถึงความไม่สบายกาย ความทุกข์กาย
4. **โทมนัส** หมายถึงความไม่สบายใจ ความทุกข์ใจ
5. **อุปายาส** ความคับแค้น ขุ่นแค้นใจ

(ทั้ง 5 อย่างนี้ เป็นภาวะทุกข์ที่เกิดเพราะเสื่อมญาติ เสื่อมโภคทรัพย์ โรคภัยไข้เจ็บ หรือแม้แต่เมื่อเกิดความเสื่อมในทางศีลธรรมและในทางความคิดเห็น อรรถกถากล่าวว่า ตราบใดที่ยังมีภาวะทุกข์เหล่านี้อยู่ อวิชชาย่อมเกิดได้อีก และกล่าวว่า จำนวนของปฏิจจสมุปบาท มี 12 อย่างเท่านั้น เพราะภาวะทุกข์ทั้ง 5 นับรวมกับชรามรณะ)

จำแนกปัจจยาการแบบอภิธรรม (อภิธัมมภาชนีย์)

แนวอธิบายปัจจยาการหรือปฏิจจสมุปบาทแบบอภิธรรมในพระบาลีเล่มที่ 35 นี้ กล่าวถึงปัจจยาการของชั่วขณะจิตเดียว ซึ่งต่างจากปัจจยาการแบบพระสูตร เมื่อเป็นเรื่องของชั่วขณะจิตเดียว ก็ต้องอธิบายไปตามประเภทของจิตแต่ละดวง ซึ่งเป็นกุสลจิตก็มี เป็นอกุสลจิตก็มี เป็นอัพยากตจิตก็มี และแม้แต่เป็นโลกุตรจิตก็มี เมื่ออธิบายตามประเภทของจิตแต่ละดวงอย่างนี้ องค์ธรรมบางอย่างในปัจจยาการก็เปลี่ยนไป เช่น แทนที่จะเป็น

ตัณหา ก็เป็นปสาทะ แทนที่จะเป็นอายตนะ(ภายใน) ทั้ง 6 (สฬายตนะ) ก็เป็นอายตนะ(ภายใน)ที่ 6 คือใจ(มนายตนะ) เป็นต้น แต่กระบวนการของเหตุปัจจัยก็ยังเป็นปฏิจจสมุปบาทอยู่นั่นเอง เรื่องของปฏิจจสมุปบาทโดยกระบวนการจึงครอบคลุมทั้งนามและรูป ปฏิจจสมุปบาทแบบพระสูตรเป็นการอธิบายการเกิดการดับทั้งของนามและรูป เพราะฉะนั้น วิญญาณเป็นปฏิจจ-สมุปบาทแบบพระสูตรจึงเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป(ทั้งนามและรูป) ส่วนในอภิธรรม วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดแต่นามก็มี เป็นปัจจัยให้เกิดทั้งนามและรูปก็มี ขึ้นอยู่กับว่าจะเป็นการอธิบายจิตประเภทไหน

ปัจจยาการแบบพระสูตร มีเนื้อหาชวนให้อธิบายกระบวนการเกิดดับของจิตก็ได้ อธิบายกระบวนการเกิดดับของชีวิตแบบข้ามภพข้ามชาติก็ได้ หรือแม้แต่อธิบายสภาวะความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายก็ได้ (อย่างหลังสุดนี้ เป็นกระบวนการของอิทัปปัจจยตาเป็นกระบวนการทางธรรมชาติทั่วไปอย่างวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน)

อธิบายแบบจตุกนัย-อวิชชามูลกนัย

อภิธรรมมองกระบวนการเกิดดับของจิตจาก 4 มุม คือ 1. จากปัจจัย (ความเกื้อหนุนให้เกิดจิตแต่ละดวง) 2. จากเหตุ (รากเหง้าของจิตแต่ละดวง) 3. จากสัมปยุตตธรรม(สภาวะที่เกิดพร้อมกับจิตแต่ละดวง) 4. จากอัญญมัญญะ(แต่ละอย่างเป็นทั้งเหตุและผลของกันและกัน)

แต่ละมุมมองนั้น อภิธรรมจัดกระบวนปัจจยาการออกเป็น

4 กลุ่ม จึงเรียกว่าจตุกนัย ทุกกลุ่มทุกนัยตั้งสมมติฐานให้อวิชชาเป็นจุดเริ่มต้น (แต่ความจริง การเกิดดับของจิตอาจจะไม่ได้ตั้งต้นที่อวิชชาก็ได้) จึงเรียกว่า อวิชชามูลกนัย

การอธิบายปัจจยาการในพระอภิธรรมปิฎกเล่มที่ 35 นี้มีอยู่ 2 ส่วน ส่วนแรกคือแบบจตุกนัย-อวิชชามูลกนัย ส่วนที่สองคืออธิบายไปตามประเภทของจิต (กุสลจิต อกุสลจิต อัพยากตจิต และโลกุตรจิต)

เนื้อหาของส่วนแรกคือแบบจตุกนัย-อวิชชามูลกนัย ขอสรุปพอให้เห็นเค้าของปัจจยาการ ดังนี้

1. มองจากด้านปัจจัยอย่างที่ 1 เริ่มจากสังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย (เกื้อหนุน) ให้เกิด ไปจบลงที่ชรามรณะมีเพราะชาติเป็นปัจจัย ข้อที่แปลกไปจากแบบพระสูตร คือ นาม (เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย และอายตนะที่ 6 (มนายตนะ-ใจ) เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย (แบบพระสูตรว่า นามรูปเกิดเพราะมีวิญญาณ อายตนะ 6 เกิดเพราะมีนามรูป) อย่างที่ 2 แปลกออกไปอีก คือผัสสะเกิดเพราะนามเป็นปัจจัย (ไม่เกิดเพราะอายตนะที่ 6 คือใจก็ได้) อย่างที่ 3 แปลกออกไปอีก คือ นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย และอายตนะที่ 6 เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย อย่างที่ 4 แปลกออกไปอีก คือ นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะ 6 เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย และผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ 6 เป็นปัจจัย (ตามพระบาลีที่สังคายนาครั้งที่ 6)

2. มองจากด้านเหตุ สรุปได้ว่า เมื่ออะไรเป็นเหตุก็อัน

นั้นแหละเป็นปัจจัย(เกื้อหนุน)ให้เกิด เช่น สังขารมีอวิชชาเป็นเหตุ เกิดเพราะอวิชชา เป็นต้น ข้อที่แปลกไปจากแบบพระสูตรก็ยังแปลกอยู่อย่างนั้น และมีแปลกอีกช่วงหนึ่ง คือภพ ไม่กล่าวว่าอะไรเป็นเหตุ กล่าวแต่เพียงว่าเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ชาติและชรามรณะก็ไม่กล่าวว่ามีอะไรเป็นเหตุ แต่กล่าวว่า ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย นั่นก็เพราะว่า ภพ ชาติ และชรามรณะของจิตบางประเภทไม่ได้เกิดเพราะตัณหา เป็นต้น

3. มองจากด้านสัมปยุตตธรรม (องค์ธรรมเกิดดับพร้อมกัน) เช่น สังขารประกอบด้วยอวิชชา (ไม่ใช่สังขารล้วนๆ) เป็นต้น ก็เป็นปัจจยาการต่อกันเหมือนองค์ธรรมล้วนในข้อ 2 (ด้านเหตุ)

4. มองจากด้านอัญญมัญญะ ก็คือ องค์ธรรมแต่ละอย่างเป็นปัจจัยของกันและกันได้ เช่น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย อวิชชาก็เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัยได้เหมือนกัน วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย สังขารก็เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัยได้เหมือนกัน ดังนี้เป็นต้น

ปัจจยาการแบบอัญญมัญญะนี้ ทำให้ได้คำตอบอีกทางหนึ่งว่า อวิชชาเกิดเพราะสังขารก็ได้ และได้คำตอบสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ความเป็นปัจจยาการอาจจะไม่เรียงลำดับเป็นสูตรสำเร็จจากข้อ 1 ถึงข้อสุดท้ายก็ได้ โดยอาจจะเกิดข้ามข้อใดข้อหนึ่งไป หรืออาจจะเกิดปัจจยาการสายดับ(สายนิโรธ-สายปฏิโลม) ในระหว่างก็ได้ เหมือนสายโซ่ จะต่อให้เชื่อมกันที่ข้อไหนก็ได้ หรือจะตัดที่ข้อไหนก็ได้

อธิบายแบบสังขารมูลกนัย

การอธิบายแบบสังขารมูลกนัย (เอาสังขารเป็นต้นเค้า) แบ่งเป็น 2 ตอน คือ 1. ตอนอวิชชาเกิด 2. ตอนสังขารเกิด

ได้คำตอบแน่ชัดในอภิธรรมเรื่องนี้ว่า ปัจจัยที่เกื้อหนุนให้เกิดอวิชชานั้น มีได้ถึง 8 อย่าง คือ 1. สังขาร 2. วิญญาณ 3. นาม 4. อายตนะที่ 6 (ใจ) 5. ผัสสะ 6. เวทนา 7. ตัณหา 8. อุปาทาน (หมายถึงองค์ธรรม 8 ข้อเบื้องต้นของปัจจยาการ) อรรถกถากล่าวว่า ภพ ชาติ และชรามรณะ เป็นกลุ่มอวิชชาด้วยกัน

การเกิดของสังขารนั้น เริ่มตั้งแต่ว่า สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นต้น จนจบปัจจยาการข้อสุดท้าย

อธิบายตามประเภทของจิต

ประเภทของจิตมี 4 อย่าง คือ 1. อกุสลจิต 2. กุสลจิต 3. อัพยากตจิต (วิบากจิตและกิริยาจิต-ไม่ดีไม่ชั่ว) 4. โลกุตรจิต การอธิบายปัจจยาการตามประเภทของจิตทำให้เห็นชัดขึ้นว่าปัจจยาการในอภิธรรมเป็นเรื่องของจิตดวงหนึ่งๆ ในชีวิตประจำวัน ไม่ใช่ความสืบต่อข้ามภพข้ามชาติ

1. ปัจจยาการของอกุสลจิต

ปัจจยาการของอกุสลจิต (จิตฝ่ายชั่ว) เริ่มจากอวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ เรื่อยไป

ตามลำดับ

แต่พอถึงเวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ผันแปรได้ว่า

- *เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดปฏิฆะ (ความขัดเคือง-กระทบกระทั่งใจ) ก็ได้*
- *เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดวิจิกิจฉา (ความลังเล-สงสัย) ก็ได้*
- *เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดอุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน) ก็ได้*

ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน ผันแปรได้ว่า

- *ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอธิโมกข์ (ความน้อมใจดิ่งไป, ความปลงใจ) ก็ได้*
- *ปฏิฆะ เป็นปัจจัยให้เกิดอธิโมกข์ ก็ได้*
- *อุทธัจจะ เป็นปัจจัยให้เกิดอธิโมกข์ก็ได้*

อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ผันแปรได้ว่า

- *อธิโมกข์ เป็นปัจจัยให้เกิดภพก็ได้*
- *วิจิกิจฉา เป็นปัจจัยให้เกิดภพก็ได้*

ส่วนภพและชาติไม่มีการผันแปร ปัจจยาการของอกุสลจิตจัดว่าเป็นปัจจยาการแห่งกองทุกข์กระบวนการหนึ่ง

2. ปัจจยาการของกุสลจิต(เฉพาะกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร)

ปัจจยาการของกุสลจิต(จิตฝ่ายดี)นั้น เริ่มจากอวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขารเหมือนกัน แต่ผันแปรได้ว่า กุสลมูล (อโลภะ อโทสะ อโมหะ) ก็เป็นปัจจัยให้เกิดอวิชชาได้, สำหรับอกุสลจิต เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา, ช่วงตอนนี้ สำหรับกุสลจิต

ผันแปรดังนี้

- *เวทนา เป็นปัจจัยให้เกิดปสาทะ (ความผ่องใสแช่มชื่น, ศรัทธา)*
- *ปสาทะ เป็นปัจจัยให้เกิดอธิโมกข์*
- *อธิโมกข์ เป็นปัจจัยให้เกิดภพ*

ปัจจยาการของกุสลจิต ก็เป็นปัจจยาการแห่งกองทุกข์อย่างหนึ่ง เพราะยังเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ชาติ ชรามรณะได้อยู่

3. ปัจจยาการของวิบากจิต-กิริยาจิต (เฉพาะกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร)

วิบากจิตและกิริยาจิต เป็นอัพยากตจิต (ไม่ดีไม่ชั่ว) แต่ก็ยังเกิดกระบวนการสืบต่อแบบปัจจยาการได้เหมือนกัน เริ่มจาก (กุสลมูลเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร หรือไม่มีปัจจยาการ ณ จุดนี้ก็ได้ หรือจะเริ่มจากอกุสลมูลเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร ณ จุดนี้ก็ได้) สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ เรื่อยไปตามลำดับ แต่พอถึงเวทนา ผันแปรได้ว่า

- *เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดภพ (แทนที่จะเกิดอุปาทาน)*
- *เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดอธิโมกข์ก็ได้ อธิโมกข์เป็นปัจจัยให้เกิดภพก็ได้*
- *เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดปสาทะก็ได้ ปสาทะเป็นปัจจัยให้เกิดอธิโมกข์ก็ได้ อธิโมกข์เป็นปัจจัยให้เกิดภพก็ได้*

ปัจจยาการของวิบากจิตและกิริยาจิต ก็ยังถือว่าเป็นปัจจยาการแห่งกองทุกข์อย่างหนึ่ง เพราะยังเป็นปัจจัยให้เกิดภพชาติ

ชรามรณะได้อยู่

4. ปัจจยาการของโลกุตรจิต (กุศลและวิบาก)

โลกุตรจิต ได้แก่จิตของอริยบุคคล มี 2 ประเภท คือ จิตที่เป็นกุศล(กุสลจิต) และจิตที่เป็นผลของอดี(วิบากจิต) สำหรับกุสลจิตนั้น สังขารเกิดได้ 2 ทาง คือ อวิชชาหรือกุสลมูลเป็นปัจจัย สำหรับวิบากจิตนั้น กุสลมูลเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร หรือจะเริ่มต้นจากสังขารเลยก็ได้ ซึ่งจะเห็นปัจจยาการดังนี้

สังขาร		เป็นปัจจัยให้เกิด	วิญญาณ
วิญญาณ		เป็นปัจจัยให้เกิด	นาม
นาม		เป็นปัจจัยให้เกิด	อายตนะที่ 6 (ฉัฏฐายตนะ)
ฉัฏฐายตนะ		เป็นปัจจัยให้เกิด	ผัสสะ
โลกุตรกุสลจิต	อวิชชา หรือ กุสลมูล	เป็นปัจจัยให้เกิด	สังขาร
โลกุตรวิบากจิต	กุสลมูล	เป็นปัจจัยให้เกิด	สังขาร
ผัสสะ		เป็นปัจจัยให้เกิด	เวทนา
เวทนา		เป็นปัจจัยให้เกิด	ปสาทะ
ปสาทะ		เป็นปัจจัยให้เกิด	อธิโมกข์
อธิโมกข์		เป็นปัจจัยให้เกิด	ภพ
ภพ		เป็นปัจจัยให้เกิด	ชาติ
ชาติ		เป็นปัจจัยให้เกิด	ชรามรณะ

ปัจจยาการของโลกุตรจิต จบลงด้วยประโยคว่า *"ความเกิดพร้อมแห่งธรรมเป็นอย่างนี้ (เอวเมตสฺ ธมฺมานำ สมุทโย โหติ)"* เพราะแม้จะเป็นปัจจยาการก็ไม่ใช่ปัจจยาการแห่งทุกข์ จิตของอริยบุคคลยังมีการเกิดดับ (สมุทัย-นิโรธ) ตามกระบวนปัจจยาการ แต่ไม่มีผลเป็นทุกข์

คำว่า เกิด-ดับ(สมุทัย-นิโรธ) ในกระบวนธรรมแห่งปัจจยาการหมายถึงความมี-ไม่มี(ภาวะ-อภาวะ) ไม่ใช่ความเกิดความดับแบบสภาวะหรือธรรมชาติทั่วไป เช่น คำว่า อวิชชาปจฺจยา สงฺขาโร ไม่ได้หมายความว่า อวิชชาดับแบบทำลายไม่เหลือเชื้อจึงเกิดสังขาร แต่หมายความว่า เพราะอวิชชาอย่างนี้ สังขารจึงอย่างนี้ หรือ เพราะอวิชชาหมดปัญหา สังขารจึงหมดปัญหา คัมภีร์ฏีกาวิสุทธิมัคค์จึงแปลนิโรธว่าได้แก่อนุปาทะ (ไม่เกิดขึ้น) ไม่ใช่แปลว่า ภังคะ(ดับ, สลาย)

ข้อที่โลกุตรจิตฝ่ายกุศล เริ่มด้วยคำว่า อวิชชาปจฺจยา สงฺขาโร นั้น อรรถกถากล่าวว่า หมายเอาเฉพาะกุสลเจตนา (สังขาร) เท่านั้น คือเริ่มนับจากสังขาร ในพระบาลีเมื่ออธิบายปัจจยาการตอนนี้ จึงไม่ได้ตั้งคำถามว่า อวิชชาคืออะไร แต่ตั้งคำถามว่า สังขารที่เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัยในที่นี้หมายถึงอะไร (ตตฺถ กตโม อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาโร) แต่ถ้ามองในช่วงสั้นๆ ที่จิตดวงหนึ่งจะก้าวไปสู่โลกุตรจิตแล้ว จิตดวงนั้นก็จะต้องได้ผ่าน "อวิชชาเป็นปัจจัย" คือ เพราะไม่รู้จึงเกิดสังขารด้วยกันทั้งนั้น

ข้อมูลพิเศษเกี่ยวกับปัจจยาการ

คำสอนเรื่องปัจจยาการหรือปฏิจจสมุปบาท มีความเป็นมาที่น่ารู้ และมีปัญหาเกี่ยวกับเนื้อหาซึ่งมีข้อมูลเพื่อประกอบการพิจารณาอยู่ 2 เรื่อง คือ 1. การค้นพบปฏิจจสมุปบาท 2. พระพุทธโฆสกับหลักปฏิจจสมุปบาท

1. การค้นพบปฏิจจสมุปบาท

การค้นพบปฏิจจสมุปบาทของพระพุทธองค์ มีเล่าไว้ในพระบาลีเล่มที่ 16 (อภิสมยสังยุตต์ นิทานวรรค สังยุตตนิกาย ข้อ 26) ความว่า

พระพุทธองค์ทรงเล่าเรื่องที่พระองค์เสด็จออกผนวชทำความเพียรด้วยวิธีต่างๆ เป็นเวลาถึง 6 ปี ในที่สุด คราวหนึ่งก่อนตรัสรู้ พระองค์ได้พิจารณาพบกระบวนการแห่งความทุกข์ คือ ปฏิจจสมุปบาท ตรัสเล่าแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ก่อนแต่สัมโพธิ ยังไม่ตรัสรู้ เป็นโพธิสัตว์อยู่ เราได้มีความคิดว่า โลกนี้ประสบความทุกข์ยากเสียนัก ย่อมเกิดแก่ตายจุติและอุบัติ แต่ทั้งที่เป็นเช่นนั้นก็หารู้จักนิสสรณะ (ธรรมเป็นที่สลัดออก, ภาวะหลุดรอดปลอดพ้น, ความเป็นอิสระ, ทางออก)แห่งทุกข์คือชรามรณะนี้ไม่ เมื่อไรเล่านิสสรณะแห่งทุกข์คือชรามรณะนี้จักปรากฏ

"เราได้มีความคิดดังนี้ว่า "เมื่ออะไรมีอยู่หนอ ชรามรณะจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี" ด้วยโยนิโสมนสิการเราก็มีความรู้ชัดจำเพาะลงไป(อภิสมัย)ด้วยปัญญาว่า "เมื่อชาติมี

อยู่ ชรามรณะจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี...เมื่อ อะไรมีอยู่หนอ ชาติจึงมี...เมื่ออะไรมีอยู่หนอ ภพจึงมี... อุปาทาน จึงมี...ตัณหาจึงมี...เวทนาจึงมี...ผัสสะจึงมี...สฬายตนะจึงมี... นาม-รูปจึงมี...วิญญาณจึงมี?" ด้วยโยนิโสมนสิการ เราได้มีความรู้ชัด จำเพาะลงไปด้วยปัญญาว่า เมื่อนามรูปมีอยู่ วิญญาณจึงมี เพราะ นามรูปเป็นปัจจัยวิญญาณจึงมี

"เราได้มีความคิดว่า วิญญาณย่อมวกกลับ(เพียงแค่นี้) ไม่ พ้นเลยไปจากนามรูปได้ ด้วยเหตุผลเพียงเท่านั้น จึงเกิดแก่ตาย จุติหรืออุบัติ อันได้แก่ เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ, เพราะ วิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป, เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ, เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ... จึงมี เวทนา...จึงมีตัณหา...จึงมีอุปาทาน...จึงมีภพ...จึงมีชาติ...จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส, ความเกิดแห่ง กองทุกข์ทั้งสิ้นนี้จึงมีด้วยประการฉะนี้ จักษุเกิดขึ้นแล้ว ญาณ... ปัญญา...วิชชา...แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่มิ เคยได้ยินได้ฟังมาก่อนว่า "สมุทัย สมุทัย" ดังนี้

"ภิกษุทั้งหลาย! เราได้มีความคิดดังนี้ว่า เมื่ออะไรไม่มี หนอ ชรามรณะจึงไม่มี, เพราะอะไรดับ ชรามรณะจึงดับ ด้วย โยนิโสมนสิการ เราได้มีความรู้ชัดจำเพาะลงไปด้วยปัญญาว่า เมื่อ ชาติไม่มี ชรามรณะก็ไม่มี เพราะชาติดับ ชรามรณะจึงดับ... เมื่อ อะไรไม่มีหนอ ชาติจึงไม่มี...เมื่ออะไรไม่มีหนอ ภพจึงไม่มี... อุปา-ทานจึงไม่มี...ตัณหาจึงไม่มี...เวทนาจึงไม่มี...ผัสสะจึงไม่มี...สฬายต-นะจึงไม่มี...นามรูปจึงไม่มี....วิญญาณจึงไม่มี ด้วยโยนิโสมนสิ-

การ เราจึงได้มีความรู้ชัดจำเพาะลงไปด้วยปัญญาว่า เมื่อนามรูป ไม่มี วิญญาณจึงไม่มี, เพราะนามรูปดับ วิญญาณจึงดับ เราได้มีความคิดว่า เราได้บรรลุทางเพื่อความตรัสรู้นี้แล้ว ทางนั้นคือความรู้ว่า เพราะนามรูปดับ วิญญาณจึงดับ, เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ, เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ... ผัสสะ... เวทนา...ตัณหา...อุปาทาน...ภพ...ชาติ...ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส จึงดับ, ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ จึงมีด้วยประการอย่างนี้ จักษุเกิดขึ้นแล้ว ญาณ... ปัญญา... วิชชา... แสงสว่าง เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อนว่า "นิโรธ นิโรธ" ดังนี้

"ภิกษุทั้งหลาย!...เราได้เห็นมรรคเก่า หนทางเก่า ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายแต่ปางก่อนเคยทรงดำเนินไปแล้ว... ได้แก่ มรรคมีองค์ 8 อันประเสริฐ คือ สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ... เราได้เดินตามทางนั้น เมื่อเดินตามทางนั้น จึงได้รู้ชัดซึ่งชรามรณะ รู้ชัดซึ่งสมุทัยแห่งชรามรณะ รู้ชัดซึ่งนิโรธแห่งชรามรณะ รู้ชัดซึ่งปฏิปทาอันนำไปสู่นิโรธแห่งชรามรณะ...รู้ชัดซึ่งชาติ รู้ชัดซึ่งสมุทัยแห่งชาติ รู้ชัดซึ่งนิโรธแห่งชาติ รู้ชัดซึ่งปฏิปทาอันนำไปสู่นิโรธแห่งชาติ ฯลฯ (ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณ) รู้ชัดซึ่งสังขารทั้งหลาย รู้ชัดซึ่งสมุทัยแห่งสังขาร รู้ชัดซึ่งนิโรธแห่งสังขาร รู้ชัดซึ่งปฏิปทาอันนำไปสู่นิโรธแห่งสังขาร ครั้นรู้ชัดอย่างนั้นแล้วจึงบอกแก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย พรหมจรรย์ (ไตรสิกขา-พระพุทธศาสนา) จึงเจริญแพร่หลาย แผ่ขยาย เป็นที่รู้ของผู้คนเป็นอันมาก เป็นปึกแผ่น จน

เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศกันได้เป็นอย่างดี" (สำ.นิ. 16/ 250-253)

โปรดสังเกตว่า กระบวนธรรมแห่งปฏิจจสมุปบาทที่ทรงพิจารณาเห็นก่อนตรัสรู้นั้น ย้อนกลับไปถึงสังขาร ยังไม่มีการกล่าวถึงอวิชชา ส่วนโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส พ่วงอยู่กับชรามรณะตั้งแต่ความรู้ครั้งนั้น ในปัจจยาการ (ทางอภิธรรม) มีแต่ชรามรณะเท่านั้น อีกอย่างหนึ่ง จะเห็นได้ว่า ปฏิจจสมุปบาทในพระสูตรนี้ เป็นการอธิบายความเกิดดับของทุกข์แบบดั้งเดิม ซึ่งต่างจากปัจจยาการในอภิธรรมอยู่บ้าง แต่แนวของกระบวนธรรมก็มิได้ต่างกันแต่อย่างใด

2. พระพุทธโฆสกับหลักปฏิจจสมุปบาท

พระพุทธโฆส ซึ่งเป็นพระอรรถกถาจารย์(ผู้แต่งคัมภีร์อธิบายพระไตรปิฎก)องค์สำคัญ เป็นผู้มีบทบาทโดดเด่นที่สุดในการตีความเรื่องปฏิจจสมุปบาท เพราะนอกจากจะแต่งอรรถกถาชื่อสัมโมหวิโนทนีอธิบายอภิธรรมหมวดวิภังค์(ซึ่งมีเรื่องปัจจยาการนี้ด้วย)แล้ว ยังแต่งปกรณ์อีกคัมภีร์หนึ่งอธิบายเรื่องปฏิจจสมุปบาทเป็นเอกเทศต่างหาก ปกรณ์นี้ชื่อ วิสุทธิมัคค์(แต่งเมื่อ พ.ศ. 900 เศษ)

ตำนานเล่าว่า คัมภีร์วิสุทธิมัคค์เกิดก่อนคัมภีร์สัมโมหวิโนทนี ลักษณะเนื้อหาของคัมภีร์ทั้งสองนี้ ต่างกันที่วิสุทธิมัคค์เป็นงานแต่งโดยอิสระของพระพุทธโฆส (แสดงทัศนะส่วนตัวเต็มที่) ส่วนสัมโมหวิโนทนีมุ่งอธิบายเนื้อหาในกรอบของพระอภิธรรมปิฎก

และเดินตามแนวของอรรถกถารุ่นเก่า ตามที่ท่านได้กล่าวไว้ในอารัมภกถาว่า "ข้าพเจ้าสะสางนัยอรรถกถาเก่าๆ เรียบเรียงขึ้น"

ไม่ว่าพระพุทธโฆสจะเป็นพระอรหันต์ตามที่มีการยกย่องกันหรือไม่ก็ตาม ที่ชัดเจนที่สุดคือ ท่านมีความรู้กว้างขวางอย่างยิ่งรูปหนึ่งในยุคหลังพุทธกาล ท่านพุทธทาสภิกขุ (เงื่อม อินท-ปัญโญ) แสดงความเคารพนับถือในความรู้ทางพระพุทธศาสนาของท่าน ว่าเป็นที่ยอมรับได้ถึง 90-95 เปอร์เซ็นต์ ที่ยังไม่ยอมรับหรือไม่เห็นด้วย มีอยู่ 4-5 เรื่อง หนึ่งในจำนวนนั้น คือเรื่องปฏิจจสมุปบาท โดยไม่เห็นด้วยกับการอธิบายให้หลักปฏิจจ-สมุปบาทครอบไปถึง 3 ชาติเกิดของชีวิต

การอธิบายปฏิจจสมุปบาทให้ครอบ 3 ชาติเกิด เป็นแนวอธิบายในคัมภีร์วิสุทธิมัคค์ของพระพุทธโฆส คืออธิบายว่า อวิชชาเป็นกิเลสในอดีตชาติ. สังขารเป็นกรรมในอดีตชาติ. วิญญาณ นามรูป อายตนะ ผัสสะ เวทนา เป็นวิบากในปัจจุบันชาติ. ตัณหา อุปาทาน เป็นกิเลสในปัจจุบันชาติ ภพ (ส่วนที่เป็นกรรมภพ) เป็นกรรมแห่งปัจจุบันชาติ. ซึ่งจะเป็นปัจจัยให้เกิดในชาติต่อไป. ภพ (ส่วนที่เป็นอุบัติภพ) ชาติ ชรา เป็นวิบากที่จะเกิดในชาติต่อไป แนวอธิบายอย่างนี้ ท่านพุทธทาสภิกขุเห็นว่าไม่ใช่ปฏิจจสมุปบาทในพระไตรปิฎก แต่เป็นแนวอธิบายแบบลัทธิถืออัตตา ส่วนปฏิจจสมุปบาทของพระพุทธเจ้า เป็นเรื่องของภาวะจิตขณะหนึ่งๆ (-ธรรมโฆษณ์ ฉบับปฏิจจสมุปบาท)

ภูมิหลังชีวิตของพระพุทธโฆสนั้น เป็นพราหมณ์โดยกำ-เนิด ก่อนมาบวชในพระพุทธศาสนาท่านเรียนจบไตรเพทอย่าง

พราหมณ์มาแล้ว นักโบราณคดีถือว่าท่านเกิดทางอินเดียตอนใต้ ไม่ใช่ชาวมคธ (บางมติว่าเป็นชาวพุทธคยา บางมติก็ว่าเป็นมอญ) ส่วนอรรถกถาถือว่าท่านเป็นชาวมัธยมประเทศ (ภาคกลาง) ของอินเดีย เมื่อไปอยู่ลังกา ได้ไปอยู่กับคณะสงฆ์ฝ่ายมหาวิหาร ได้ร่ำเรียนภาษาสิงหลจนเชี่ยวชาญ สนใจในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาซึ่งเป็นภาษาสิงหล จึงขออนุญาตต่อคณะสงฆ์ขอแปลและเรียบเรียง คณะสงฆ์ได้ทดสอบความรู้ความสามารถของท่านด้วยการให้แต่งอธิบายเรื่องศีล สมาธิ ปัญญาก่อน เรื่องที่แต่งนี้แหละคือคัมภีร์วิสุทธิมัคค์ ซึ่งมีเรื่องปฏิจจสมุปบาทเป็นเนื้อหาสำคัญส่วนหนึ่ง (ในสมัยเดียวกันนี้ พระอนุรุทธะ(อนุรุทธาจารย์) ชาวลังกา เชื้อสายทมิฬโดยกำเนิด แต่งคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ)

ตามประวัติที่เล่านี้ จะเห็นได้ว่า พระพุทธโฆสแต่งวิสุทธิมัคค์ก่อนที่จะได้แปลและเรียบเรียงคัมภีร์อรรถกถา จึงอาจจะเป็นไปได้ว่า งานเรียบเรียงวิสุทธิมัคค์จะต้องให้เป็นที่พอใจของคณะสงฆ์ฝ่ายมหาวิหาร หรือให้เป็นที่ยอมรับของชาวพุทธสมัยนั้นเป็นสำคัญ

เรื่องที่พระพุทธโฆสอธิบายปฏิจจสมุปบาทแบบข้ามภพข้ามชาตินั้น พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ตั้งข้อสังเกตไว้ในหนังสือพุทธธรรมตอนหนึ่งว่า

"อาจเป็นได้ว่า แม้แต่ในสมัยของพระพุทธโฆษาจารย์ การเรียนการสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทในวงการศึกษาพระศาสนามีแต่อธิบายแบบข้ามภพข้ามชาติกันทั้งนั้น ในวิสุทธิมรรค ท่านจึงจับเฉพาะแง่นั้น อีกอย่างหนึ่ง อาจเป็นด้วยว่า ในการอธิบายแบบ

ข้ามภพข้ามชาติ ท่านอาจจะรู้สึกสะดวกใจมากกว่า เพราะถึงจะยากอย่างที่ท่านเขียนปรารภไว้ ก็ยังมีแนวของอาจารย์สอนกันสืบๆ มาจนถึงเวลานั้น ส่วนการอธิบายแบบเป็นไปในขณะจิตเดียว เป็นเรื่องทั้งยากและการอธิบายในวงการศึกษาก็ขาดตอนไปเสียแล้ว..."

ปฏิจจสมุปบาทนั้น เป็นเรื่องซับซ้อนลึกซึ้งเข้าใจได้ยาก พระพุทธองค์จึงทรงเตือนไม่ให้พระอานนท์ประมาทว่าเป็นเรื่องง่าย ตรัสว่า เพราะหมู่สัตว์ไม่รู้ไม่เข้าใจไม่แทงตลอดเรื่องปฏิจจ-สมุปบาทนี้แหละ จึงวุ่นวายเหมือนเส้นด้ายที่ขอดยุ่ง จึงขมวดเหมือนกลุ่มเส้นด้ายที่เป็นปม จึงเป็นเหมือนหญ้ามุงกระต่ายและหญ้าปล้อง จึงผ่านพ้นอบาย ทุคติ วินิบาต สังสารวัฏไปไม่ได้ (สำ.นิ.16/224-5)

พระพุทธโฆส เมื่ออธิบายธรรมเรื่องอื่นก็อธิบายด้วยความมั่นใจ แต่กับเรื่องปฏิจจสมุปบาท ท่านออกตัวไว้ก่อนที่จะเริ่มอธิบายดังนี้

"การอธิบายอรรถแห่งปฏิจจสมุปบาท ทำได้ยากนัก สมดังที่โบราณาจารย์กล่าวไว้ว่า สัจจะหนึ่ง สัตตะหนึ่ง ปฏิสนธิหนึ่ง และปัจจยาการคือปฏิจจสมุปบาทนี้หนึ่ง เป็นเรื่องที่เห็นได้ยาก เอามาพูดเอามาแสดงได้ยาก ข้าพเจ้าชั่งใจดูแล้วเห็นได้ว่า การอธิบายเรื่องปฏิจจสมุปบาทนี้ ไม่ใช่สิ่งที่จะทำได้โดยง่าย เว้นแต่จะทำโดยท่านผู้แตกฉานในอาคม (ปริยัติ) และอธิคม (นิพพาน) บัดนี้ ใคร่จะกล่าวพรรณนาปัจจยาการทั้งที่ยังหาที่อาศัยไม่ได้เหมือนดังก้าวลงสู่สาคร ยังไม่ได้ที่เหยียบยัน ก็แต่ว่า คำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทนี้มีนัยที่อาจอธิบายได้มากมายหลายแง่มุม

ทั้งแนวที่ท่านบูรพาจารย์เคยอธิบายไว้ก็ยังมีอยู่ไม่สูญหายไป อาศัยเหตุ 2 ประการนี้ ข้าพเจ้าขอเริ่มอธิบายความแห่งปฏิจจสมุปบาท (โดยลำดับไป)" (วิสุทธิมัคค์บาลี 3/114 และอรรถกถาวิภังค์บาลี 118)

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมพระวชิรญาณวงศ์ วัดบวรนิเวศ ทรงมีความเห็นว่า ปฏิจจสมุปบาทถูกอธิบายผิดๆ มาเป็นพันปีแล้ว ทรงไม่เห็นด้วยกับแนวอธิบายแบบข้ามภพข้ามชาติ ท่านพุทธทาสภิกขุเห็นว่า ความเข้าใจผิดในเรื่องปฏิจจสมุปบาทอาจจะเริ่มมีตั้งแต่หลังสังคายนาครั้งที่ 3 คือประมาณ พ.ศ. 300 (วิสุทธิมัคค์แต่งเมื่อพ.ศ. 900 เศษ) พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ตั้งข้อสังเกตไว้ในหนังสือพุทธธรรมตอนหนึ่งว่า

"ในคัมภีร์วิภังค์คือในพระไตรปิฎก ภาคสุดตันตภาชนีย์ที่ว่าด้วยปัจจยาการในจิตต่างๆ ดวง (แบบเน้นการข้ามภพข้ามชาติ) มีเพียง 5 หน้า ภาคอภิธรรมภาชนีย์ที่ว่าด้วยปัจจยาการในจิตดวงเดียวมีถึง 72 หน้า แต่คำอธิบายในสัมโมหวิโนทนีกลับตรงข้าม คือตอนอธิบายสุตตันตภาชนีย์ยาวถึง 92 หน้า ส่วนคำอธิบายอภิธรรมภาชนีย์มีเพียง 19 หน้า การที่คำอธิบายในอภิธรรมภาชนีย์สั้นนัก อาจเป็นเพราะพระอรรถกถาจารย์คือพระพุทธโฆษาจารย์ไม่มีอะไรจะพูดมากนักเกี่ยวกับเรื่องนั้น หรือเป็นเพราะท่านเห็นว่า ในพระไตรปิฎกแสดงไว้ยืดยาวละเอียดดีแล้ว ไม่ต้องอธิบายมาก จะอย่างไรก็ตาม เป็นอันให้เห็นว่า ความหมายปฏิจจสมุปบาทแบบชีวิตประจำวัน เป็นของมีมาแต่เดิมตั้งแต่ในพระไตรปิฎก และมีร่องรอยอยู่ในอรรถกถา เป็นแต่ว่าได้

ค่อยๆ เลือนลางหรือถูกหลงลืมไปในเวลาต่อๆ มา"

สติปัฏฐานวิภังค์

สติปัฏฐาน คือการมีสติรู้เท่าทันสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ไม่หวั่นไหวผันแปรไปกับความรู้สึกนึกคิดต่างๆ องค์ธรรมในสติปัฏฐานทั้งแนวพระสูตรและอภิธรรม มี 4 ข้อเหมือนกัน คือ 1. พิจารณาเห็นกายในกาย 2. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา 3. พิจารณาเห็นจิตในจิต 4. พิจารณาเห็นธรรมในธรรม

สติปัฏฐานแบบพระสูตรมีคำอธิบายดังนี้

1. **พิจารณาเห็นกายในกาย (กาเย กายานุปัสสนา)** คือเห็นกายตัวเอง(กายภายใน)ตามสภาวะที่มันเป็น เมื่อแยกอวัยวะแต่ละส่วนพิจารณาก็จะเห็นว่า มันมีสภาวะแต่ละอย่างของมัน ไม่มีเราไม่มีเขาไม่มีใครอยู่ในนั้น เมื่อเห็นกายตัวเองอย่างถูกต้องอย่างนั้นแล้ว ก็น้อมจิตไปให้เห็นกายของคนอื่น(เรียกว่ากายภายนอก)เช่นเดียวกัน ต่อจากนั้นก็น้อมจิตพิจารณาให้เห็นกายทั้งสองประเภทว่ามีสภาวะเหมือนกัน-เท่ากัน ไม่มีอะไรต่างกันเลย

2. **พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย (เวทนาสุ เวทนานุปัสสนา)** คือกำหนดรู้ความรู้สึกต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับตัวเอง(เวทนาภายใน) เมื่อเห็นชัดดีแล้วก็น้อมจิตไปดูเวทนาที่เกิดขึ้นกับคนอื่น(เวทนาภายนอก) และเมื่อเห็นชัดดีแล้วในเวทนาของคนอื่น ก็น้อมจิตพิจารณาให้เห็นเวทนาทุกอย่าง ไม่ว่าในตัวเองหรือในคนอื่น ว่ามันก็คือสภาวะอย่างหนึ่งเท่านั้นเหมือนกัน

3. **พิจารณาเห็นจิตในจิต (จิตเต จิตตานุปัสสนา)** คือ พิจารณาให้เห็นว่า จิตของตัวเอง(จิตภายใน) กำลังมีกิเลสชนิดไหน มีอาการอย่างไร มีสมาธิหรือสะอาดหมดจดอย่างไร เมื่อเห็นชัดดีแล้ว ก็น้อมจิตไปดูจิตของคนอื่น(จิตภายนอก)ในทำนองเดียวกัน แล้วจึงพิจารณาให้เห็นว่า สภาวะของจิตก็เป็นอย่างนั้น (ถ้าเห็นจิตของคนอื่นด้วยญาณ ก็ยิ่งจะชัดขึ้นว่า ธรรมชาติของจิตเป็นอย่างไร)

4. **พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย (ธัมเมสุ ธัมมานุปัสสนา)** ธรรมในที่นี้ได้แก่กิเลสต่างๆ และกุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นในจิต ข้อนี้มุ่งไปที่การเห็นกิเลสและกุศลธรรม ไม่ใช่คุณสมบัติหรืออาการของจิตเหมือนข้อ 3 กิเลสและกุศลธรรม (เช่น ราคะ โทสะ สติ สมาธิ เป็นต้น) ชนิดภายในคือในจิตตัวเอง ชนิดภายนอกคือในจิตของคนอื่น เมื่อเห็นชัดตามลำดับแล้วก็พิจารณาให้เห็นกิเลสและกุศลธรรมที่เกิดอยู่ทั่วไป (ทั้งในตัวเองและในคนอื่น)

ที่ใช้คำว่า อนุปัสสนาในกาย เวทนา จิต ธรรม ก็เพราะเป็นการเห็นอย่างจดจ่อชนิดตามดูตามเห็นจนเป็นสติ ในการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐานนั้น มีองค์ธรรม 3 ประการ ที่ต้องเป็นไปด้วยกัน คือ

1. อาตาปี (=สัมมาวายามะ) ความเพียร คือทำอย่างมุ่งมั่นจริงจังเด็ดเดี่ยว
2. สัมปชาโน (=ปัญญา) หรือสัมปชัญญะ คือรู้สภาวะ

ที่สติกำลังทำหน้าที่ดูอยู่ ไม่ให้หลงทาง ไม่ให้ผิดทาง (สติกับสัมปชัญญะต้องมาคู่กันเสมอ)

3. สติมา (=สัมมาสติ) หมายถึงตัวสติที่มีบทบาทสำคัญเฉพาะหน้านั่นเอง

เมื่อเกิดสติพิจารณาจดจ่ออยู่นั้น จะต้องมีการ"กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก"ให้ได้ด้วย อภิชฌาคือความชอบ ความรักความต้องการ โทมนัสคือความไม่ชอบไม่ถูกใจ ไม่ต้องการ รวมกันก็คือความชอบความชังนั่นเอง คำว่า โลก ได้แก่กาย หรือขันธ์ 5 หมายความว่า ไม่ว่าจะเห็นกาย เวทนา จิต หรือธรรมใดๆ ก็อย่าให้เกิดความชอบความชังขึ้นในใจ ให้ใจเป็นกลางเป็นอิสระ เห็นอะไรก็สักแต่ว่าเห็น

สำหรับสติปัฏฐานแบบอภิธรรม ได้แก่การเจริญสติปัฏฐาน 4 แต่ละข้อในโลกุตรฌาน (โลกุตรฌาน คือฌานของอริยบุคคล-เฉพาะผู้ที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์)

การจำแนกสติปัฏฐาน 4 ในหมวดปัญหาปุจฉกะก็คือ จัดสติปัฏฐาน 4 ลงในบทมาติกาเหมือนกัน

สัมมัปปธานวิภังค์

พระสูตรจำแนกความเพียรเป็น 4 อย่าง คือ

1. **สังวรปธาน** เพียรระวังหรือป้องกันอกุศลที่ยังไม่เกิด
2. **ปหานปธาน** เพียรละหรือเพียรกำจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว

3. **ภาวนาปธาน** เพียรเจริญหรือเพียรสร้างกุศลที่ยังไม่เกิด
4. **อนุรักขนาปธาน** เพียรรักษาและส่งเสริมกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว

คำว่า สัมมัปปธาน คือสัมมา+ปธาน เป็นอีกชื่อหนึ่งของสัมมาวายามะ (ในอริยมรรคมีองค์ 8) แปลว่า ความเพียรชอบ ความเพียรถูกต้อง ความเพียรที่สมบูรณ์แบบ เหมือนกัน

อภิธรรมให้คำจำกัดความสำหรับสัมมาวายามะ(ความเพียรชอบ)ไว้ว่า สัมมาวายามะ คือการระดมความเพียร (วิริยารัมภะ คำนี้แปลตามรูปศัพท์ว่าปรารภความเพียร หมายถึงตั้งความเพียรไว้ที่ใจ) ความก้าวหน้า ความบากบั่น ความขะมักเขม้น ความพยายาม ความอุตสาหะ ความสู้ทน ความเข้มแข็ง ความมั่นคง ความก้าวหน้าไม่ลดละ ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ การแบกทูนเอาธุระไป วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ที่เป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค

ความเพียรในอภิธรรม หมายถึงความเพียรในโลกุตรฌานของอริยบุคคล

มีการจำแนกประเภทในหมวดปัญหาปุจฉกะเหมือนกัน

อิทธิบาทวิภังค์

อิทธิคำเดียว อภิธรรมให้ความหมายไว้ว่า “ความสำเร็จ ความสัมฤทธิ์ การสำเร็จ การสำเร็จด้วยดี การได้ การได้จำเพาะ

การถึง สมบัติ การถูกต้อง การประจักษ์แจ้ง การบำเพ็ญให้ถึง พร้อมซึ่งธรรมเหล่านั้น"

คำว่า อิทธิบาท แปลว่า ธรรมสำหรับปฏิบัติให้เกิดฤทธิ์หรือความสำเร็จ แปลเอาความได้ว่า ทางแห่งความสำเร็จ ทั้งแบบพระสูตรและอภิธรรมจำแนกเป็น 4 อย่าง คือ

1. **ฉันทะ** ความพอใจหรือมีใจรักในสิ่งที่ทำ
2. **วิริยะ** ความเพียร ได้แก่ความอาจหาญ แกล้วกล้า บากบั่น ก้าวไปข้างหน้า มีจิตใจสู้ไม่ถอย ไม่กลัวอุปสรรค
3. **จิตตะ** เอาใจฝักใฝ่ มีจิตจดจ่อผูกพันกับสิ่งที่ทำ
4. **วิมังสา** ใช้ปัญญาพิจารณาสอบสวน ไตร่ตรอง ตรวจสอบด้วยปัญญา

ในการแจกแจงความหมายแบบพระสูตร(สุตตันตภาชนีย์) นั้น อิทธิบาทกับสมาธิไปด้วยกัน สมาธิเกิดจากอิทธิบาทข้อใดก็มีชื่อตามอิทธิบาทข้อนั้น คือ ฉันทสมาธิ วิริยสมาธิ จิตตสมาธิ วิมังสาสมาธิ อิทธิบาทจึงมีชื่อว่าอธิบดีและอธิปไตย เพราะมีส่วนสำคัญในการทำให้เกิดสมาธิประเภทนั้นๆ และสมาธิเหล่านั้นก็จะขาดความเพียรพยายามอย่างหนึ่งไปไม่ได้ นั่นคือ ปธานสังขาร-สังขาร(เครื่องปรุงแต่ง)ที่เป็นตัวความเพียร อันได้แก่ความเพียรที่เป็นแรงสร้างสรรค์ องค์ธรรมแห่งอิทธิบาทเต็มรูปจึงได้แก่ 1. ฉันทสมาธิปธานสังขาร 2. วิริยสมาธิปธานสังขาร 3. จิตตสมาธิปธานสังขาร 4. วิมังสาสมาธิปธานสังขาร หมายความว่า อิทธิบาทแต่ละอย่างต้องมีปธานสังขารควบคู่กันไป

และอิทธิบาทนั้น พระสูตรอธิบายว่า ได้แก่ขันธ์ทั้ง 4 คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ของผู้ได้บรรลุนั่นเอง

อิทธิบาทตามแนวอภิธรรม ได้แก่อิทธิบาทในโลกุตรฌาน การจำแนกในหมวดปัญหาปุจฉกะ ก็คือการจัดอิทธิบาทลงในบทมาติกา เช่น จัดว่า อิทธิบาทเป็นกุศลอย่างเดียว เป็นต้น

โพชฌังควิภังค์

ความหมายของโพชฌงค์โดยพระพุทธพจน์ คือ "เพราะเป็นไปเพื่อโพธะ(ความตรัสรู้) จึงเรียกว่า โพชฌงค์" ส่วนอรรถกถาแปลตามรูปศัพท์ว่า องค์คุณของผู้ตรัสรู้หรือผู้จะตรัสรู้ หรือองค์ประกอบของการตรัสรู้

ทั้งพระสูตรและอภิธรรม จำแนกโพชฌงค์เป็น 7 ข้อ เหมือนกัน คือ 1. สติ 2. ธัมมวิจัย 3. วิริยะ 4. ปีติ 5. ปัสสัทธิ (ความสงบกายสงบใจ) 6. สมาธิ 7. อุเบกขา

ตามแนวพระสูตร โพชฌงค์มี 3 ประเภทคือ

1. *โพชฌงค์สำหรับบุคคลทั่วไป*
2. *โพชฌงค์สำหรับปฏิบัติเพื่อความรู้ยิ่ง(อภิญญาย) เพื่อความตรัสรู้(สมฺโพธาย) เพื่อนิพพาน(นิพฺพานาย)*
3. *โพชฌงค์ของผู้เข้าฌานและวิปัสสนา สำหรับละกิเลสหรือดับทุกข์*

เฉพาะโพชฌงค์ประเภทที่ 2 มีสองฝ่าย จึงนับเป็นโพชฌงค์ 14 คือ

1. สติของผู้พิจารณาสังขารภายใน (คือสังขารของตัวเอง)

2. สติของผู้พิจารณาสังขารภายนอก (คือสังขารอื่นทั่วไป) 3. ธัมมวิจัย-เลือกเฟ้นไตร่ตรองธรรมภายใน 4. ธัมมวิจัย-เลือกเฟ้นไตร่ตรองธรรมภายนอก 5. วิริยะ-ความเพียรทางกาย 6. วิริยะ-ความเพียรทางใจ 7. ปีติมีวิตกวิจาร 8. ปีติไม่มีวิตกวิจาร 9. ปัสสัทธิ-สงบกาย 10. ปัสสัทธิ-สงบจิต 11. สมาธิมีวิตกวิจาร 12. สมาธิไม่มีวิตกไม่มีวิจาร 13. อุเบกขาในธรรมภายใน 14. อุเบกขาในธรรมภายนอก

ในพระสูตรแห่งหนึ่ง(สำ.ม.19/373-380) พระพุทธองค์ตรัสถึงความเกิดต่อเนื่องกันของโพชฌงค์ทั้ง 7 ว่า เมื่อภิกษุได้สดับธรรมของท่านผู้รู้แล้ว ก็ปลีกกายปลีกใจปฏิบัติธรรมตามลำดับ ดังนี้

- ยกเอาธรรมที่ได้สดับนั้นขึ้นมานึกทบทวน ระลึกตาม (นี้คือสติสัมโพชฌงค์)
- เมื่อสติระลึกนึกคิดอยู่อย่างนั้น ก็ใช้ปัญญาเลือกเฟ้นไตร่ตรอง พิจารณากลั่นกรองธรรม (นี้คือธัมมวิจัยสัมโพชฌงค์)
- เมื่อใช้ปัญญาเลือกเฟ้นกลั่นกรองธรรมก็เป็นความเพียรมีจิตใจมุ่งมั่นแข็งขันก้าวไปข้างหน้า (นี้คือวิริยสัมโพชฌงค์)
- เมื่อมีความเพียรอย่างนั้น ก็เป็นกำลังใจยิ่งขึ้น ทำให้เกิดปีติความอิ่มใจปลื้มใจ (นี้คือปีติสัมโพชฌงค์)
- เมื่ออิ่มใจปลื้มใจ กายและใจย่อมสุขสงบ (นี้คือปัสสัทธิสัมโพชฌงค์)
- เมื่อใจสุขสงบ จิตก็ตั้งมั่น แน่วนิ่งเป็นสมาธิ (นี้คือสมาธิสัมโพชฌงค์)

- จิตที่ตั้งมั่นเป็นสมาธิ ย่อมเป็นกลางไม่หวั่นไหวไม่เอนเอียงต่ออารมณ์ทั้งหลาย (นี้คืออุเบกขาสัมโพชฌงค์)

อรรถกถากล่าวว่า โพชฌงค์เกิดต่อเนื่องกันได้ในขณะจิตเดียวกัน (วิภงฺค.อ.408)

การจำแนกโพชฌงค์แบบอภิธรรม ชี้ไปที่โพชฌงค์ในโลกุตรฌาน ในหมวดปัญหาปุจฉกะก็แจกแจงว่า โพชฌงค์เข้ากับมาติกาข้อใดบ้าง เช่น โพชฌงค์เป็นกุศลก็มี เป็นอัพยากฤตก็มี เป็นต้น

มัคควิภังค์

มัคค์หรือมรรคในที่นี้ คือ อริยมรรคมีองค์ 8 คำว่าอริยมรรคมีองค์ 8 แปลจากคำว่า อัฏฐังคิกมัคค์ (อัฏฐ+อังค+มัคค์) หมายความว่า อริยมรรค ซึ่งเป็นทางอันประเสริฐที่จะนำไปสู่การตรัสรู้นั้น เป็นทางสายเดียว แต่มีองค์ธรรม 8 ประการเป็นข้อปฏิบัติ จึงไม่นิยมแปลว่ามรรค 8 เพราะชวนให้เข้าใจว่าอริยมรรคมี 8 สาย

พระสูตรจำแนกว่ามรรคมีองค์ 8 อภิธรรมกล่าวว่ามรรคมีองค์ 8 อย่างหนึ่ง มรรคมีองค์ 5 อย่างหนึ่ง

องค์ 8 ของอริยมรรค คือ

1. **สัมมาทิฐิ** (เห็นชอบ-Right View, Right Understanding)
2. **สัมมาสังกัปปะ** (ดำริชอบ-Right Thought)
3. **สัมมาวาจา** (วาจาชอบ-Right Speech)

4. **สัมมากัมมันตะ** (กระทำชอบ-Right Action)
5. **สัมมาอาชีวะ** (เลี้ยงชีพชอบ-Right Livelihood)
6. **สัมมาวายามะ** (พยายามชอบ-Right Effort)
7. **สัมมาสติ** (ระลึกชอบ-Right Mindfulness)
8. **สัมมาสมาธิ** (จิตตั้งมั่นชอบ-Right Concentration)

อริยมรรคตามแนวพระสูตร มี 2 ประเภท คือ 1. อริยมรรคของผู้ดำเนินตามทางปฏิบัติอันถูกต้อง เริ่มตั้งแต่มีความรู้อันถูกต้องตามอริยสัจ 4 (สัมมาทิฐิ) ไปจนถึงสัมมาสมาธิ (ถึงที่สุดคือ จตุตถฌาน-รูปฌานที่ 4) 2. อริยมรรคของอริยบุคคล (โลกุตรมรรค)

ส่วนอภิธรรม อธิบายอริยมรรคดังนี้

1. สัมมาทิฐิ คือปัญญาที่อยู่ในองค์มรรค (โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตตมรรค)
2. สัมมาสังกัปปะ คือความตรึก ความที่จิตแนบสนิทอยู่กับอารมณ์ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์
3. สัมมาวาจา คือเจตนางดเว้นจากวจีทุจริต
4. สัมมากัมมันตะ คือเจตนางดเว้นจากกายทุจริต
5. สัมมาอาชีวะ คือเจตนางดเว้นจากมิจฉาอาชีวะ
6. สัมมาวายามะ คือวิริยสัมโพชฌงค์
7. สัมมาสติ คือสติสัมโพชฌงค์
8. สัมมาสมาธิ คือสมาธิสัมโพชฌงค์

แต่ละองค์ธรรมที่กล่าวมานี้ หมายถึงองค์ธรรมที่เกิดในมรรคทั้ง 4 มีโสดาปัตติมรรค เป็นต้น

ส่วนมรรคมีองค์ 5 ในอภิธรรม คือ 1. สัมมาทิฐิ 2. สัมมาสังกัปปะ 3. สัมมาวายามะ 4. สัมมาสติ 5. สัมมาสมาธิ เป็นองค์ธรรมที่มีอยู่ในโลกุตรฌาน (โดยพระพุทธวจนะ พบแต่มรรคมีองค์ 8)

ในหมวดปัญหาปุจฉกะ ได้จัดองค์มรรคแต่ละอย่างลงในมาติกาตามลำดับ เช่นว่า มรรคมีองค์ 8 (ทั้งหมด) เป็นกุศลก็มี เป็นอัพยากฤตก็มี สัมมาสังกัปปะประกอบด้วยสุขเวทนา องค์มรรคที่เหลือ ประกอบด้วยสุขเวทนาก็มี ไม่สุขไม่ทุกข์ก็มี เป็นต้น

ฌานวิภังค

ฌานวิภังค์ เริ่มด้วยข้อความอันเป็นมาติกา คือความนำเพื่อจะอธิบายคำและความทั้งแบบพระสูตร(สุตตันตภาชนีย์) และแบบอภิธรรม (อภิธัมมภาชนีย์) มาติกากล่าวว่า

"ภิกษุในศาสนานี้ เป็นผู้สำรวมด้วยปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร เห็นภัยในโทษทั้งหลายแม้เล็กน้อย ตั้งใจสมาทานและประพฤติอยู่ในสิกขาบท สำรวมในอินทรีย์ 6 รู้ประมาณในการขบฉัน มีความเพียรตลอดปฐมยามและปัจฉิมยาม ไม่ลดละ มีปัญญารักษาตน เจริญโพธิปักขิยธรรม ภิกษุนั้น รู้ตัวอยู่เป็นปกติในอิริยาบถต่างๆ ของตน เมื่อเดิน ยืน นั่ง หลับ ตื่น พูด และนิ่ง ย่อมรู้ตัวเสมอ

"ภิกษุนั้น อาศัยอยู่ในเสนาสนะอันสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ดง ที่กลางแจ้ง กองฟาง ซึ่งเป็นที่

ไม่มีเสียง ปลอดผู้คนสัญจร เหมาะสำหรับหลีกเร้น แล้วนั่งเข้าสมาธิ สติจดจ่ออยู่กับกรรมฐาน ภิกษุนั้นละอภิชฌาในเบญจขันธ์ได้แล้ว ละพยาบาทได้แล้ว(คือไม่มีความชอบความชังในเบญจขันธ์ทั้งหลาย) มีแต่ใจที่คิดอนุเคราะห์แก่สัตว์ทั้งปวง ละถีนมิทธะได้แล้ว(ไม่หมกมุ่นง่วงซึม) มีอาโลกสัญญา(นึกเห็นแต่แสงสว่าง ตื่นตาตื่นใจอยู่ตลอดเวลา) มีสติสัมปชัญญะ ละอุทธัจจกุกกุจจะ(ความฟุ้งซ่านหงุดหงิดใจ)และความลังเลสงสัยทั้งหลายทั้งปวงได้แล้ว นั่นคือ ละนิวรณ์ 5 ซึ่งเป็นเหตุให้จิตเศร้าหมอง มีใจที่สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย

"แล้วภิกษุนั้นก็ได้เข้าถึงฌานตามลำดับ คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน จากนั้นก็ก้าวข้ามรูปสัญญาทุกอย่าง (จ่อจิตอยู่แต่ในความว่าง) เพราะไม่มีปฏิฆสัญญา (ความนึกหมายที่กระทบกับอะไร) และเพราะไม่ใส่ใจในภาวะที่เป็นต่างๆ (นานัตตสัญญา) เข้าถึงอรูปฌานตามลำดับ คือ อากาสานัญจายตนฌาน วิญญาณัญจายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน9 เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน"

นี่คือเส้นทางเพื่อบรรลุตามลำดับ

แจกแจงฌานแบบพระสูตร (สุตตันตภาชนีย์)

ในสุตตันตภาชนีย์เรื่องฌานนี้ มีการยกบทในมาติกาข้างต้นมาให้ความหมายอย่างน่าศึกษา ขอรวบรวมมากล่าวไว้ส่วนหนึ่ง ดังนี้

1. *ความหมายของคำว่า ภิกษุ* 1) เป็นชื่อของนักบวช

ประเภทหนึ่ง (สมัญญา) 2) เป็นภิกษุโดยการปฏิญานตัวเอง (ปฏิญญา) 3) ย่อมอยู่ด้วยการขอ (ภิกฺขตีติ ภิกฺขุ) 4) เป็นผู้ขออาหารเลี้ยงชีพ (ภิกฺขโกติ ภิกฺขุ) 5) เป็นผู้ภิกขาจาร (เดินบิณฑบาต) 6) นุ่งห่มผ้าที่เขาทิ้งแล้ว (ภินฺนปฏธโร) 7) ผู้กำลังทำลายบาปอกุศล 8) ผู้ทำลายบาปอกุศลได้แล้ว 9) ผู้ละกิเลสได้ (ในระดับต่างๆ) 10) พระเสขะ พระอเสขะ และภิกษุทั่วไป 11) ผู้ตั้งอยู่ในธรรมอันเลิศ 12) ผู้ประกอบด้วยธรรมอันงาม 13) ผู้บริสุทธิ์ผ่องใส 14) ผู้ประกอบด้วยธรรมอันเป็นสาระ 15) ผู้อุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาอย่างถูกต้องตามวินัยสงฆ์

2. *ปาติโมกข์* ได้แก่ศีลที่เป็นหลักใหญ่ *สังวร* คือไม่ล่วงละเมิดทางกายทางวาจา หรือทั้งทางกายและทางวาจา

3. *ภิกษุถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร* อาจาระ คือการที่ภิกษุไม่ล่วงละเมิดศีล ไม่เลี้ยงชีพด้วยวิธีอันไม่เหมาะสมต่างๆ อนาจาร(สำหรับภิกษุ) คือความเป็นผู้ทุศีล เลี้ยงชีพด้วยวิธีน่ารังเกียจต่างๆ โคจรคือสถานที่ที่ภิกษุควรไป อโคจรคือสถานที่อันน่ารังเกียจสำหรับภิกษุ เช่น ซ่อง ร้านเหล้า เป็นต้น

4. *ทำความเพียรตลอดปฐมยามและปัจฉิมยาม* เช่น นั่งสมาธิ เดินจงกรม ชำระจิตให้หมดจดจากนิวรณ์ในปฐมยาม นอนอย่างมีสติสัมปชัญญะในมัชฌิมยาม ตื่นขึ้นในปัจฉิมยามและปฏิบัติธรรม (เหมือนในปฐมยาม) จนได้เวลารุ่งอรุณ

5. *โพธิปักขิยธรรม* แปลว่า ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ ในที่นี้ระบุว่า ได้แก่โพชฌงค์ 7

6. *ตั้งสติมุ่งตรงต่อกรรมฐาน* คือ มีสติอยู่ที่ปลายจมูก

หรือที่จุดใดจุดหนึ่งเหนือปาก (อยฺ สติ อุปฏฺฐิตา โหติ สุปฏฺฐิตา นาสิกคฺเค วา มุขนิมิตฺเต วา)

7. *วิตก-วิจาร* วิตกคือความตรึก ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ วิจารคือความตรอง ความพิจารณา ความตามพิจารณา ความเข้าไปพิจารณา ความที่จิตสืบต่ออารมณ์ ความที่จิตเพ่งดูอารมณ์เนืองๆ

8. *เสวยสุขด้วยนามกาย* นามกายในที่นี้ หมายถึงสัญญา-ขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์

9. *ก้าวล่วงรูปสัญญา* คือ ไม่มีการกำหนดนึกแบบผู้เข้ารูปฌาน หรือแบบผู้เกิดในรูปภูมิ หรือแบบพระอรหันต์ที่ดำเนินชีวิตเป็นปกติประจำวัน (อยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม)

10. *ไม่มีปฏิฆสัญญา* สัญญาในที่นี้ คือความหมายรู้ว่าเป็นรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สัญญาในเรื่องเหล่านี้ไม่มีเลย-ไม่มากระทบแผ้วพานใจได้เลย

11. *นานัตตสัญญา* ได้แก่ความกำหนดหมายแบบคนไม่ได้เข้าสมาบัติ เห็นความมีความเป็นต่างๆ

12. *อากาส* (ในคำว่าอากาสานัญจายตนฌาน) คือความว่างเปล่า ช่องว่าง ซึ่งมหาภูตรูป(ธาตุ 4)ไม่ได้ถูกต้องเลย (ว่างจนไม่มีแม้กระทั่งอาโปธาตุและวาโยธาตุ)

13. *วิญญาณ* (ในคำว่า วิญญาณัญจายตนฌาน) หมายถึงอากาสที่วิญญาณผ่านไปกระทบได้ (อากาสํ วิญฺญาเณน ผุฏฺฐํ) คือทั้งอากาสและวิญญาณต่างก็มีความว่างเป็นลักษณะ เพียงแต่ว่าวิญญาณเป็นธาตุรู้ การก้าวล่วงอากาสมาพิจารณาวิญญาณ

แทน คือพิจารณาอากาสที่วิญญาณแผ่ซ่านไปทั่วนั่นเอง (อากาสไม่มีที่สิ้นสุด วิญญาณก็ไม่มีที่สิ้นสุดเหมือนกัน) อากิญจัญญายตนฌานต้องก้าวล่วงวิญญาณไปอีก คือพิจารณาให้เห็นว่าวิญญาณนิดเดียวก็ไม่มี (เป็นความว่างยิ่งกว่าอากาสและวิญญาณอีก)

14. *เนวสัญญานาสัญญา* แปลว่า "ไม่ใช่มีสัญญาและไม่ใช่ไม่มีสัญญา" เป็นภาวะของอรูปฌานชั้นสูงสุด หมายความว่า ผู้เข้าฌานนี้ ก็ยังเพ่งพิจารณาความไม่มีวิญญาณแม้แต่นิดเดียว (หมายถึงอากิญจัญญายตนะ)นั่นเอง แต่เพ่งพิจารณาโดยสงบ (สนฺตโต มนสิกโรติ) ขณะนั้น สังขาร(เจตนา-ความคิดปรุงแต่ง)ก็ยังมีอยู่ (สงฺขาราวเสสสมาปตฺตึ ภาเวติ-เจริญสมาบัติอันมีสังขารเหลืออยู่)

ทั้งหมดนี้เป็นคำอธิบายในชั้นพระบาลี

แจกแจงฌานแบบอภิธรรม (อภิธัมมภาชนีย์)

ฌานในอภิธรรมมีทั้งฌาน 4 (จตุกนัย) และฌาน 5 (ปัญจกนัย) และยังจำแนกเป็น 1. กุสลฌาน 2. โลกุตรกุสลฌาน 3. วิปากฌาน 4. โลกุตรวิปากฌาน 5. กิริยาฌาน

กุสลฌาน	ได้แก่ฌานของผู้ปฏิบัติเพื่อเข้าถึงรูปภพ
โลกุตรกุสลฌาน	ได้แก่ฌานของผู้ปฏิบัติเพื่อเข้าสู่นิพพาน
วิปากฌาน	ได้แก่ฌานของผู้ที่เคยได้รูปฌานใน

โลกุตรวิปากฌาน อดีต ได้แก่ฌานของผู้ที่เคยบำเพ็ญโลกุตร-ฌานมาก่อน

กิริยาฌาน ได้แก่ฌานที่ไม่เป็นกุศล อกุศล และไม่เป็นผลของฌานที่เคยบำเพ็ญในอดีต เป็นฌานเพื่ออยู่สุขในชีวิตปัจจุบัน (ทิฏฐธัมมสุขวิหาร)

ฌานแต่ละประเภทนั้น จำแนกเป็นได้ทั้งฌาน 4 (จตุกนัย) และฌาน 5 (ปัญจกนัย) ซึ่งเป็นไปตามลักษณะขององค์ฌานที่แตกต่างกัน

เทียบองค์ฌานในฌาน 4 และฌาน 5

ฌาน 4 (ฌานจตุกนัย)	ฌาน 5 (ฌานปัญจกนัย)
1. **ปฐมฌาน** มีวิตก-วิจาร-ปีติ-สุข-เอกัคคตา	1. **ปฐมฌาน** มีวิตก-วิจาร-ปีติ-สุข-เอกัคคตา
2. **ทุติยฌาน** มีปีติ-สุข-เอกัคคตา	2. **ทุติยฌาน** **มีวิจาร-ปีติ-สุข-เอกกัคคตา**
3. **ตติยฌาน** มีสุข-เอกัคคตา	3. **ตติยฌาน** มีปีติ-สุข-เอกัคคตา
4. **จตุตถฌาน** มีอุเบกขา-เอกัคคตา	4. **จตุตถฌาน** มีสุข-เอกัคคตา
	5. **ปัญจมฌาน** มีอุเบกขา-เอกัคคตา

คำว่า องค์ฌาน (คือ วิตก วิจาร ปีติ เป็นต้น) ได้แก่ คุณสมบัติของจิตในฌานแต่ละอย่าง ซึ่งมีตั้งแต่ชนิดหยาบไปหาละเอียด คุณสมบัติของจิตในฌานที่จะปรากฏโดดเด่นที่สุด คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข อุเบกขา และเอกัคคตา (เอกัคคตา คือ ความที่จิตเป็นสมาธิจดจ่อแน่วนิ่งอยู่กับอารมณ์เพียงหนึ่งเดียว) คุณสมบัติของจิตเหล่านี้เป็นเครื่องวัดว่าจิตอยู่ในฌานชั้นใด แต่ไม่ได้หมายความว่า จิตในฌานมีองค์ประกอบเหล่านี้เท่านั้น อาจจะมีองค์ประกอบอื่นๆ เกิดร่วมก็ได้ เรียกว่าสัมปยุตตธรรม แต่ก็เป็นเพียงองค์ประกอบที่เกิดร่วม ไม่ปรากฏเด่นเหมือนองค์ฌานไปได้ และไม่เกิดอยู่ประจำในจิต คือเกิดบ้างไม่เกิดบ้าง ไม่แน่นอน องค์ธรรมที่เกิดร่วม เช่น สัญญา เจตนา สติ ฉันทะ วิริยะ เป็นต้น

ในฌาน 5 (ฌานปัญจกนัย) จะเห็นได้ว่า เอาปฐมฌานในฌาน 4 มาซอยเป็นทุติยฌานใหม่ คือไม่มีวิตกแต่ยังมีวิจาร ข้อนี้เองทำให้ฌาน 4 กลายเป็นฌาน 5 ในอภิธรรม อย่างอื่นไม่มีอะไรต่างกัน

วิปากฌานและกิริยาฌาน ในอภิธรรมช่วยอธิบายให้เห็นว่า ฌานบางอย่างเกิดขึ้นได้เพราะเคยทำให้เกิดมี จึงอาจจะเกิดได้ไม่ยาก ประเภทนี้เป็นวิปากฌาน ฌานบางอย่างมุ่งให้อยู่เป็นสุขเท่านั้น ไม่มีผลเป็นดีหรือชั่วก็มี เช่น เข้าฌานเพื่อพักผ่อน หรือเข้าฌานเพื่อระงับความเจ็บปวด เป็นต้น ประเภทนี้เป็นกิริยาฌาน

จตุตถฌานกับอรูปฌาน

ตติยฌานในฌาน 4 (ฌานจตุกนัย) หรือจตุตถฌานในฌาน 5 (ฌานปัญจกนัย) เป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า "เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข" องค์ของฌานนี้ มี 2 อย่าง คือสุขและเอกัคคตา

จตุตถฌานในฌาน 4 หรือปัญจมฌานในฌาน 5 องค์ฌานมี 2 อย่างเหมือนกัน คืออุเบกขาและเอกัคคตา (ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข) แต่เมื่อจะก้าวไปสู่อรูปฌาน อภิธรรม(ฌานวิภังค์ข้อ 720) กล่าวว่า

"ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมัคคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงอรูปภพ เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวง จึงบรรลุจตุตถฌานอันสหรคตด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละทุกข์และสุขได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทก่อนแล้วมีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ องค์ฌานมี 2 อย่าง คือ อุเบกขาและเอกัคคตา นี้คือจตุตถฌาน..."

หมายความว่า เมื่อจะก้าวไปสู่อรูปฌาน ต้องเริ่มที่จตุตถ-ฌาน(ตรงกับปัญจมฌานในฌาน 5)ขณะที่จิตมีเพียงอุเบกขาและเอกัคคตาเป็นองค์ฌาน คำว่า "ก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวง" คือ กำหนดเอาภาวะที่ไม่มีอะไรเลย(แม้กระทั่งอากาสหรือช่องว่าง)เป็นอารมณ์ ผู้ที่ได้บรรลุจตุตถฌานขั้นนี้จะอยู่ในภาวะที่เรียกว่า มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ (เนวสัญญานาสัญญายตนะ-สัญญาในที่นี้หมายถึง perception คือหมายรู้ได้กำหนดรู้ได้ จำลักษณะอาการของอารมณ์ต่างๆ ได้

จึงแปลกันว่า ความจำได้หมายรู้ สัญญาจึงเป็นการทำงานอย่างหนึ่งของจิต เหมือนกับสติสัมปชัญญะ เป็นต้น)

อรูปฌานทั้งหมด คือจตุตถฌานนั่นเอง (มีอุเบกขา และเอกัคคตาเป็นองค์ฌาน) แต่ละเอียดประณีตยิ่งขึ้นตามลำดับตามภาวะที่จิตกำหนดเอาเป็นอารมณ์

ในหมวดปัญหาปุจฉกะได้แจกแจงให้เห็นว่า ฌาน 4 จัดเข้าในมาติกาอะไรได้บ้าง เช่น เป็นกุศลก็มี เป็นอัพยากฤตก็มี เป็นต้น

มาตราปรมาณู

คัมภีร์(อรรถกถา)สัมโมหวิโนทนี ได้ยกคุณสมบัติอย่างหนึ่งของภิกษุในข้อว่า"เป็นผู้มีปกติเห็นภัยในความผิดแม้เล็กน้อย"มาอธิบายว่า แม้ความผิดนั้นจะเล็กน้อยเพียงไร ก็ให้เห็นว่าเป็นเรื่องใหญ่โตเหมือนเห็นภูเขาสิเนรุ เช่น แม้จะต้องอาบัติเล็กน้อยอย่างอาบัติทุกกฏ ก็ให้กลัวเกรงว่าได้ต้องอาบัติร้ายแรงอย่างปาราชิก ไม่ให้คิดว่าเป็นเรื่องเล็กน้อย

ภูเขาสิเนรุนั้น สูงถึง 10,068 โยชน์ จะรู้ว่าสูงใหญ่ขนาดไหน ให้คำนวณจากมาตราวัดขนาดของสมัยโบราณ ดังนี้

36	ปรมาณู	เท่ากับ	1	อณู
36	อณู	เท่ากับ	1	ตัชชารี (สิ่งที่เกิดจากอณู)
36	ตัชชารี	เท่ากับ	1	รถเรณู (ละอองฝุ่นที่ล้อรถ)
36	รถเรณู	เท่ากับ	1	ลิกขา (ไข่เหา)
7	ลิกขา	เท่ากับ	1	โอกา (ตัวเหา)
7	โอกา	เท่ากับ	1	ธัญญมาส (เมล็ดข้าวเปลือก)
7	ธัญญมาส	เท่ากับ	1	อังคุละ (นิ้ว)
12	อังคุละ	เท่ากับ	1	วิทัตถิ (คืบ)
12	วิทัตถิ	เท่ากับ	1	รตนะ (ศอก)
7	รตนะ	เท่ากับ	1	ยัฏฐิ (หลักเสา)
20	ยัฏฐิ	เท่ากับ	1	อุสภะ (โคจ่าฝูง)
80	อุสภะ	เท่ากับ	1	คาวุต
4	คาวุต	เท่ากับ	1	โยชน์
10,068	โยชน์	เท่ากับ	1	ภูเขาสิเนรุ

คัมภีร์นี้ให้ความหมายของขนาดปรมาณูว่า เป็นส่วนประกอบของอากาศที่เล็กมาก ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเนื้อ จะเห็นได้ก็ด้วยตาทิพย์ (ทิพยจักษุ) ส่วนอณูนั้น เท่ากับฝุ่นละอองที่เห็นในลำแสง

มาตราคำนวณขนาดดังกล่าวนี้ เป็นความเชื่อในปรัชญาอินเดียสมัยโบราณและสมัยพุทธกาล ปรัชญาบางลัทธิเชื่อว่า ปรมาณูเป็นหน่วยที่เล็กละเอียดที่สุด แยกย่อยส่วนประกอบอีกไม่ได้

ความเชื่อในเรื่องนี้ อรรถกถานำมาเป็นเครื่องมือช่วยอธิบายคำบางคำในพระพุทธศาสนาเท่านั้น ไม่ได้หมายความว่า พระพุทธเจ้าทรงเห็นด้วยกับหน่วยหรือขนาดที่คำนวณออกมาอย่างนั้น

อัปปมัญญาวิภังค์

แจกแจงอัปปมัญญาแบบพระสูตร (สุตตันตภาชนีย์)

อัปปมัญญา ได้แก่ ธรรมในพรหมวิหาร 4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา แต่การน้อมจิตแผ่ออกไปนั้นไม่มีขอบเขตจำกัด (อัปปมัญญา แปลว่าไม่มีประมาณ) ไม่เจาะจงทั้งสัตว์ บุคคล โลก และทิศทาง จิตที่แผ่อัปปมัญญาออกไป เสมอเท่ากันหมดในสัตว์บุคคลทุกหมู่เหล่า

แผ่เมตตาจิต คือมีความรักใคร่ชอบใจ

แผ่กรุณาจิต คือสงสารผู้ที่ตกทุกข์ได้ยาก

แผ่มุทิตาจิต คือพลอยยินดีเมื่อเห็นเขาได้ดีมีสุข

แผ่อุเบกขาจิต คือวางใจเป็นกลางในสัตว์บุคคลทั่วไปเสมอเหมือนกันหมด

แจกแจงอัปปมัญญาแบบอภิธรรม (อภิธัมมภาชนีย์)

อภิธรรมแจกแจงอัปปมัญญา 4 ในฐานะเป็นอารมณ์ของฌาน 4 และฌาน 5 ซึ่งเป็นได้ทั้งกุสลฌาน วิปากฌาน และกิริยาฌาน

อัปปมัญญา 3 ข้อแรก คือ เมตตา กรุณา มุทิตา เป็นอารมณ์ให้บรรลุฌานได้ 3 ขั้น คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน และตติยฌาน (สำหรับฌาน 4 หรือฌานจตุกนัย) หรือเป็นอารมณ์ให้บรรลุฌานได้ 4 ขั้น คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน (สำหรับฌาน 5 หรือฌานปัญจกนัย)

ส่วนอุเบกขา เป็นอารมณ์ให้บรรลุจตุตถฌานในฌาน 4 หรือปัญจมฌานในฌาน 5 เท่านั้น เพราะฌานขั้นนี้มีอุเบกขาและเอกัคคตาเป็นองค์ฌาน

ในหมวดปัญหาปุจฉกะ ได้จัดอัปปมัญญาลงในมาติกาว่าเป็นอะไรได้บ้าง

คำว่า อัปปมัญญาเจโตวิมุตติ และอัปปมาณาเจโตวิมุตติ มีความหมายเหมือนกัน คือการเจริญสมาธิด้วยการแผ่เมตตาจิต กรุณาจิต มุทิตาจิต หรืออุเบกขาจิต ไปอย่างกว้างขวาง ไม่จำกัดขอบเขต ไม่มีประมาณ จนกระทั่งจิตดิ่งเป็นอัปปนาสมาธิเป็นฌาน

เหตุที่อัปปมัญญาทำให้บรรลุได้ถึงอัปปนาสมาธิหรือฌานได้ เพราะมีอารมณ์ที่ชัดเจนพอ คือสัตว์บุคคล แต่อัปปมัญญาก็เป็นได้เพียงโลกิยฌานเท่านั้น

สิกขาบทวิภังค์

สิกขาบทในที่นี้ ได้แก่ศีล 5 ของคฤหัสถ์ (คำว่าศีล 5 พระบาลีชั้นเดิมนิยมเรียกว่าสิกขาบท 5 และธรรม 5) ไม่มีแจกแจงแบบพระสูตร มีแต่แจกแจงแบบอภิธรรม (อภิธัมมภาชนีย์) สิกขาบท 5 นั้น คือ

1. ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท
2. อทินนาทานาเวรมณีสิกขาบท
3. กาเมสุมิจฉาจาราเวรมณีสิกขาบท
4. มุสาวาทาเวรมณีสิกขาบท
5. สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณีสิกขาบท

อภิธรรมแจกแจงสิกขาบท 5 ด้วยกามาวจรกุสลจิต 8 เป็น 2 นัย แล้วอธิบายว่า สิกขาหมายถึงอะไร คำตอบก็คือ กุศลธรรมทุกอย่างอันเป็นไปในภูมิ 4 จัดว่าเป็นสิกขา เพราะเป็นธรรมที่บุคคลต้องศึกษา (ต้องฝึกฝน-ต้องประพฤติปฏิบัติ)

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในพระบาลีไม่มีการแจกแจงสิกขาบท 5 แบบพระสูตร แต่อรรถกถายกเอาการแจกแจงแบบพระสูตร (สุตตันตภาชนีย์) มาอธิบาย โดยกล่าวถึงองค์ประกอบของสิกขาบท แต่ละข้อ เช่น

- สิกขาบททั้ง 5 เป็นกรรมบถ (หลักสำหรับประพฤติปฏิบัติ)
- ปาณาติบาตมุ่งผลที่ชีวิต อทินนาทานมุ่งผลที่สัตว์หรือสังขาร กาเมสุมิจฉาจารมุ่งผลที่หญิงและชาย มุสาวาทมุ่งผลที่

สัตว์หรือสังขาร การดื่มสุราเมรัยมุ่งผลที่สังขาร (สังขารในที่นี้หมายถึงร่างกาย คำว่ามุ่งผล หมายถึงว่า แต่ละข้อมีอะไรเป็นอารมณ์หรือเกิดขึ้นได้เพราะอะไรเป็นสื่อ)

- โทสะและโมหะทำให้เกิดปาณาติบาต บางครั้งโลภะโมหะและบางครั้งโทสะโมหะทำให้เกิดอทินนาทาน โลภะโมหะทำให้เกิดกาเมสุมิจฉาจาร บางครั้งโลภะโมหะและบางครั้งโทสะโมหะทำให้เกิดมุสาวาท โลภะโมหะทำให้มีการดื่มสุรา

- มุสาวาท เป็นวจีกรรม ที่เหลือล้วนเป็นกายกรรม

- ในแง่โทษหนัก-โทษเบาเมื่อละเมิดสิกขาบท 5 กำหนดด้วยประเภทสัตว์บุคคลที่ได้รับผลกระทบจากการละเมิดสิกขาบทแต่ละข้อ เช่น ฆ่าแมลงตัวเล็กๆ มีโทษน้อยที่สุด ฆ่าพระอรหันต์มีโทษมากที่สุด ลักทรัพย์ของคนทุศีลมีโทษน้อยที่สุด ลักทรัพย์ของพระอรหันต์มีโทษมากที่สุด พูดเท็จเพื่อให้ได้ทรัพย์มีค่าน้อยก็มีโทษน้อย มีค่ามากก็มีโทษมาก และที่มีโทษมากอย่างยิ่งคือพูดเท็จเพื่อทำให้สงฆ์แตกกัน ดื่มสุราเมรัยปริมาณเล็กน้อยก็มีโทษน้อย ถ้าดื่มจนกระทั่งไปทำชั่วปล้นจี้ก็มีโทษมาก และจัดให้สังฆเภท (ทำให้สงฆ์แตกกัน) ด้วยมุสาวาท มีโทษหนักที่สุดเพราะเป็นบาปให้ตกนรกชั่วกัป

- กล่าวถึงการขาดศีล (ขัณฑะ) คฤหัสถ์ละเมิดสิกขาบทใดก็ขาดเฉพาะสิกขาบทนั้น ต่างจากสามเณรที่ละเมิดสิกขาบทใดสิกขาบทหนึ่ง ย่อมขาดจากสิกขาบททั้งหมด (แต่เมื่อถูกลงโทษหรือทัณฑกรรมแล้ว สามเณรก็ขอสมาทานสิกขาบทได้อีก และถือว่ามีสิกขาบทครบถ้วนดังเดิม)

- การสมาทานสิกขาบท คฤหัสถ์ตั้งใจว่าจะรักษาศีล 5 ด้วยตัวเองก็ได้ หรือจะตั้งใจรักษาศีล 5 ข้อใดข้อหนึ่งก็ได้

ทั้งหมดนี้ เป็นรูปแบบการแจกแจงองค์ประกอบของสิกขาบทแบบพระสูตร (สุตตันตภาชนีย์)

ในหมวดปัญหาปุจฉกะ เป็นการให้คำตอบว่าสิกขาบทแต่ละข้อจัดลงในมาติกาอย่างไรบ้าง เช่น จัดว่าสิกขาบททั้ง 5 เป็นกุศลอย่างเดียว เป็นต้น

ปฏิสัมภิทาวิภังค์

แจกแจงปฏิสัมภิทาแบบพระสูตร (สุตตันตภาชนีย์)

ปฏิสัมภิทา คือ ความรู้แตกฉาน หรือปัญญาแตกฉาน มี 4 อย่าง คือ

1. อัตถปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในอรรถ (ความหมาย)
2. ธัมมปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในธรรม (หลัก)
3. นิรุตติปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในนิรุตติ (ภาษา)
4. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในปฏิภาณ (ความคิดทันการ) หรือความรู้แตกฉานในญาณ

จำแนกเป็น 5 หมวดตามประเภทของธรรม คือ

1. *ปฏิสัมภิทาในอริยสัจ (สัจจวาระ)* จัดให้อัตถปฏิสัมภิทาเป็นความรู้แตกฉานในทุกข์และทุกขนิโรธ ธัมมปฏิสัมภิทาเป็นความรู้แตกฉานในทุกขสมุทัยและทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นิรุตติ-ปฏิสัมภิทาเป็นความรู้แตกฉานในภาษาที่แสดงอริยสัจ (ธัมมนิรุตติ)

ปฏิภาณปฏิสัมภิทา จัดให้เป็นความรู้แตกฉานในญาณ

2. *ปฏิสัมภิทาในเหตุผล (เหตุวาระ)* จัดให้ธัมมปฏิสัมภิทาเป็นความรู้แตกฉานในเหตุ อัตถปฏิสัมภิทาเป็นความรู้แตกฉานในผลของเหตุ นิรุตติปฏิสัมภิทาเป็นความรู้แตกฉานในภาษาที่แสดงเหตุและผลนั้น ปฏิภาณปฏิสัมภิทาเป็นความรู้แตกฉานในญาณ

3. *ปฏิสัมภิทาในธรรม (ธัมมวาระ)* จัดให้อัตถปฏิสัมภิทาเป็นความรู้แตกฉานในธรรมที่มุ่งบรรลุ ธัมมปฏิสัมภิทาเป็นความรู้แตกฉานในธรรมที่บรรลุแล้ว นิรุตติปฏิสัมภิทาเป็นความรู้แตกฉานในภาษาที่แสดงธรรมเหล่านั้น ปฏิภาณปฏิสัมภิทา เป็นความรู้แตกฉานในญาณ

4. *ปฏิสัมภิทาในปัจจยาการ (ปัจจยาการวาระ)* จัดให้อัตถปฏิสัมภิทาเป็นความรู้แตกฉานในชรามรณะและความดับของชรามรณะ ธัมมปฏิสัมภิทาเป็นความรู้แตกฉานในเหตุเกิดชรามรณะและข้อปฏิบัติเพื่อดับชรามรณะ (ในปัจจยาการข้ออื่นๆ ก็มีนัยมีเดียวกัน) นิรุตติปฏิสัมภิทาเป็นความรู้แตกฉานในภาษาที่แสดงธรรมเหล่านั้นปฏิภาณปฏิสัมภิทาเป็นความรู้แตกฉานในญาณ

5. *ปฏิสัมภิทาในปริยัติ (ปริยัตติธัมมวาระ)* จัดให้ธัมมปฏิสัมภิทาเป็นความรู้แตกฉานในนวังคสัตถุศาสน์ อัตถปฏิสัมภิทาเป็นความรู้แตกฉานในความหมายของคำสอน (ภาษิต) นิรุตติปฏิสัมภิทาเป็นความรู้แตกฉานในภาษาที่แสดงคำสอน ปฏิภาณปฏิสัมภิทาเป็นความรู้แตกฉานในญาณ

อรรถกถากล่าวว่า คำว่าปฏิสัมภิทาหมายถึงญาณ ความ

รู้แตกฉานของปฏิสัมภิทา ไม่ใช่ความรู้ของใคร แต่เป็นความรู้ของญาณ เพราะญาณทำให้เกิดความรู้ประเภทนี้

คำว่า นิรุตติ ที่แปลว่าภาษา หมายถึงเสียงที่แสดงสภาวธรรม ไม่ใช่ภาษาพูดที่บัญญัติขึ้น ผู้ที่ได้บรรลุธรรม อาจจะไม่รู้ว่าธรรมนั้นเรียกชื่อว่าอะไร แต่ย่อมรู้สภาวะของธรรมนั้นและบอกได้ด้วยเสียงที่แสดงสภาวะนั้นๆ

ภาษาสากลใน 5 ภพ

อรรถกถาอธิบายเสริมในเรื่องนิรุตติปฏิสัมภิทา อีกว่า ความเก่งทางภาษาโดยการศึกษาเล่าเรียน แม้จะเชี่ยวชาญในหลายภาษา ก็ไม่ใช่การบรรลุปฏิสัมภิทา แล้วยกตัวอย่างพระเถระชื่อติสสทัตตะ (แห่งลังกา) ซึ่งพูดได้ 18 ภาษาโดยการเรียนจากคนอื่น (ไม่นับว่าเป็นผู้บรรลุปฏิสัมทิทา) การเรียนรู้ภาษาท่านกล่าวว่าเป็นธรรมชาติของสัตว์ทั้งหลาย แต่ถ้าสัตว์ทั้งหลายไม่ได้เรียนรู้ภาษาอะไรเลย ก็จะพูดกันด้วยภาษามคธ ภาษามคธเป็นภาษาพูดของพรหมและของพระอริยะ เป็นภาษาเดียวที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง (ไม่ดิ้น ไม่แปรรูป) พระพุทธเจ้าจึงทรงเลือกเป็นภาษาพระไตรปิฎกโดยมุ่งประโยชน์เป็นสำคัญ

ในอรรถกถาตอนนี้กล่าวว่า ภาษามคธเพียง

ภาษาเดียวเท่านั้น ที่เข้าใจร่วมกันได้ใน 5 กำเนิดหรือใน 5 ภพ คือ 1. ในนรก (นิรยะ) 2. ในหมู่สัตว์เดรัจฉาน 3. ในหมู่เปรต (ปิตติวิสัย) 4. ในมนุษยโลก 5. ในเทวโลก

(ตามความเชื่อนี้ ทำให้ได้คำตอบอย่างหนึ่งว่าเหตุใด พระไตรปิฎกจึงต้องถ่ารงไว้ด้วยภาษามคธ และเหตุใดบทสวดทั้งหลายจึงต้องสวดด้วยภาษามคธ โดยให้ถูกต้องแม่นยำด้วย และน่าจะเป็นคำตอบอีกอย่างหนึ่งว่า เพราะมีภาษากลางสื่อสารกันได้นี่เอง สัตว์ใน 5 ภพจึงเข้าใจกันได้ (เรื่องนี้น่าไตร่ตรอง แม้จะเป็นความเชื่อในชั้นอรรถกถาก็ตาม)

แจกแจงปฏิสัมภิทาแบบอภิธรรม (อภิธัมมภาชนีย์)

จำนวนปฏิสัมภิทามี 4 ประการเหมือนกัน แจกแจงตามประเภทของจิต คือ กุสลจิต อกุสลจิต วิบากจิต และกิริยาจิต และกระจายไปตามภูมิทั้ง 4 คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ และโลกุตรภูมิ จึงได้ 22 นัย

แต่เฉพาะวิบากจิตและกิริยาจิต ปฏิสัมภิทามีเพียง 3 ประการ คือไม่มีธัมมปฏิสัมภิทา เพราะวิบากกับกิริยารวมอยู่ในอัตถปฏิสัมภิทาแล้ว (ธัมมะในที่นี้ได้แก่ กามาวจรกุสลจิต รูปาวจรกุสลจิต อรูปาวจรกุสลจิต โลกุตรจิต และอกุสลจิต อัตถะได้แก่ อเหตุกกุสลวิบากจิต กามาวจรวิบากจิต รูปาวจรวิบากจิต

อรูปาวจรวิบากจิต โลกุตรวิบากจิต และอกุสลวิบากจิต)

อรรถกถากล่าวว่า ปฏิสัมภิทา 3 คือ ธัมมปฏิสัมภิทา นิรุตติปฏิสัมภิทา และปฏิภาณปฏิสัมภิทา เป็นโลกิยะ ส่วนอัตถปฏิสัมภิทา เป็นได้ทั้งโลกิยะและโลกุตระ ที่เป็นโลกุตระก็เพราะญาณในมรรคและผล ซึ่งมีนิพพานเป็นอารมณ์

ในหมวดปัญหาปุจฉกะ เป็นการจัดปฏิสัมภิทาแต่ละอย่างลงในมาติกา เช่น ข้อใดเป็นกุศล ข้อใดเป็นอกุศล เป็นต้น ปฏิสัมภิทาไม่เป็นอกุศล

ญาณวิภังค์

ญานในที่นี้หมายถึงความรู้ระดับต่างๆ ซึ่งพระอภิธรรมปิฎกได้แจกแจงไว้อย่างละเอียดพิสดาร โดยไม่ได้แยกว่าเป็นแบบพระสูตรหรือแบบอภิธรรม โดยยกขึ้นกล่าวเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนมาติกา (หัวข้อ) และส่วนนิเทศ (คำอธิบาย) บรรจุเนื้อหาเป็นภาษาบาลีมากถึง 49 หน้า นับว่าให้ความสำคัญแก่เรื่องญาณเป็นพิเศษอีกเรื่องหนึ่ง

ขอยกมากล่าวโดยสรุปเพียงบางส่วน ดังต่อไปนี้

มาติกา (หัวข้อ)

มาติกา (หัวข้อ) ในเรื่องญาณ จำแนกไว้ 10 หมวด (ตั้งแต่ญาณประเภท 1 อย่าง 2 อย่าง ไปจนถึง 10 อย่าง) ลักษณะเนื้อหาชี้ให้เห็นว่า ญาณหรือความรู้นั้น หมายถึงความรู้ทางตา หู

จมูก ลิ้น กาย ความรู้ชนิดปัญญาหรือวิชชาหรืออภิญญา และความรู้อันเป็นคุณสมบัติของพระพุทธเจ้า ซึ่งความรู้แต่ละระดับนั้นมีสมรรถนะหรือวิสัยสามารถแตกต่างกัน

ญาณประเภทต่าง ๆ นั้น คือ

1. วิญญาณ 5 ได้แก่ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ และกายวิญญาณ หมายความว่า ความรู้ที่เกิดจากอายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ก็เป็นญาณประเภทหนึ่ง เรียกว่าวิญญาณ วิญญาณประเภทนี้ เมื่อเกิดขึ้น ย่อมรู้ได้ด้วยมโนวิญญาณ เป็นธรรมชาติที่ไม่เที่ยง ถูกชราครอบงำได้ เกิดขึ้นเพราะมีปัจจัยปรุงแต่ง (สังขตะ) เป็นอรูป คือไม่มีรูปร่าง

ความรู้ชนิดนี้ ถ้ามโนวิญญาณไม่รับรู้ก็เกิดขึ้นไม่ได้ เช่น ตามองรูป ถ้าใจไม่รับรู้ก็ไม่เกิดจักขุวิญญาณ คือไม่เห็น ตัววิญญาณทั้ง 5 เอง ไม่มีความคิดนึก จึงไม่สามารถทำหน้าที่รู้ธรรมได้ ไม่สามารถทำการอะไรได้เอง วิญญาณ 5 ไม่ทำให้ตายหรือเกิดได้ คนเราไม่หลับไม่ตื่นไม่ฝันด้วยวิญญาณ 5

2. ปัญญา เป็นญาณประเภทหนึ่ง เช่น โลกียปัญญา (ปัญญาชั้นโลกียะ) โลกุตรปัญญา (ปัญญาชั้นโลกุตระ) เป็นต้น

3. ความรู้ที่เกิดจากสมาธิ ฌาน และมรรคผล เช่น อภิญญาทั้งหลายเป็นต้น เป็นญาณประเภทหนึ่ง

4. ความรู้อันวิเศษยิ่งของพระพุทธเจ้า เป็นญาณประเภทหนึ่ง เรียกว่าทศพลญาณ มี 10 ประการ

นิเทศ (คำอธิบาย)

ในส่วนนิเทศ ซึ่งเป็นคำอธิบายเรื่องญาณตามหัวข้อนั้น ได้แจกแจงความหมายและขอบเขตของความรู้แต่ละประเภทให้เห็นชัดขึ้น เช่นอธิบายว่า โลกิยปัญญา หมายถึงความรู้ในกุศลธรรมและอัพยากตธรรมในภูมิ 3 คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ และอรูปาวจรภูมิ ส่วนโลกุตรปัญญา หมายถึงความรู้ในมรรค 4 ผล 4 เป็นต้น

ในหมวดปัญญา 3 ประเภท ได้อธิบายเรื่องจินตามย-ปัญญา สุตมยปัญญา ภาวนามยปัญญา ดังนี้

- จินตามยปัญญา เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นโดยมิได้ฟังหรือเล่าเรียนจากคนอื่น
- สุตมยปัญญา เป็นความรู้ที่ได้จากคนอื่น (ความรู้เพราะศึกษาเล่าเรียนอยู่ในปัญญาประเภทนี้)
- ภาวนามยปัญญา หมายถึงปัญญาของผู้เข้าสมาธิ

ปัญญา 3 ประเภทอีกหมวดหนึ่ง คือ ทานมยปัญญา สีลมยปัญญา และภาวนามยปัญญา อีกหมวดหนึ่งคือ อธิสีล-ปัญญา อธิจิตตปัญญา และอธิปัญญาปัญญา

เป็นที่น่าสังเกตว่า ทานและศีลก็เป็นทางเกิดปัญญา โดยมีคำอธิบายว่า การให้ทานด้วยความรู้ ไม่ให้ด้วยความหลง มีการเลือกเฟ้นและมีสัมมาทิฐิ จัดว่าเป็นทานมยปัญญา การรักษาศีล ถ้าเป็นไปด้วยความรู้อันถูกต้องอย่างนั้น ก็เป็นปัญญาอย่างหนึ่ง เรียกว่าสีลมยปัญญา (จะเห็นได้ว่า การให้ทานรักษาศีลก็เป็นเรื่องของปัญญา)

ในฌานแต่ละขั้น การกำหนดนึกในใจ (มนสิการ) แต่ละอย่าง จัดเป็นญาณหรือปัญญาทั้งสิ้น เช่น การกำหนดนึกถึงกาม เป็นปัญญาด้านเสื่อม (หานภาคินี) ส่วนสติที่กำหนดรู้ความนึกคิดเช่นนั้น ก็เป็นปัญญาอีกประเภทหนึ่ง เรียกว่าฐิติภาคินี เป็นต้น

ทศพลญาณ 10

พระพุทธเจ้า มีความรู้หรือญาณพิเศษ 10 ประการ จึงมีความสามารถเป็นพิเศษ คือ

1. ทรงรู้ว่า อะไรเป็นไปได้ อะไรเป็นไปไม่ได้ การที่โสดาบันจะยึดถือสังขารว่าเป็นของเที่ยงเป็นสุขเป็นอัตตา และจะก่ออนันตริยกรรม จะเปลี่ยนไปถือศาสดาอื่น หรือจะไปเกิดอีกในภพที่ 8 นั้น ทรงรู้ว่าเป็นไปไม่ได้ แต่เป็นไปได้ที่ปุถุชนจะยึดถือสังขารว่าเที่ยง เป็นต้น ทรงรู้ว่า เป็นไปไม่ได้ที่พระพุทธเจ้า จะเกิดขึ้นพร้อมกัน 2 องค์ในโลกธาตุเดียวกัน และเป็นไปไม่ได้ที่พระเจ้าจักรพรรดิจะเกิดขึ้น 2 องค์ในโลกธาตุเดียวกัน ทรงรู้ว่าเป็นไปไม่ได้ที่สตรีจะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นไปไม่ได้ที่พระอินทร์ (จอมเทพแห่งดาวดึงส์) มารหรือมหาพรหมจะเป็นเพศสตรี เป็นไปไม่ได้ที่กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต จะให้ผลเป็นที่น่าปรารถนาน่าพึงพอใจ หรือจะให้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (ตรงกันข้ามกับฝ่ายสุจริต)

"ทรงรู้ว่า สรรพสิ่งสรรพธรรมล้วนเป็นเหตุเป็นปัจจัยซึ่งกันและกันจึงเกิดขึ้นได้ เป็นไปไม่ได้ ที่จะเกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุปัจจัย" (ปฏิจจสมุปบาท)

ญาณข้อนี้เรียกว่า ฐานาฐานญาณ (พระปรีชาหยั่งรู้ฐานะและอฐานะ-ความเป็นไปได้ ความเป็นไปไม่ได้)

2. ทรงรู้ว่า กรรมที่ตั้งใจทำแล้ว(กัมมสมาทาน) ไม่ว่าจะเป็นบาปหรือเป็นบุญ จะให้ผลอย่างไร ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยคือ คติ อุปธิ กาล และปโยคะ

ญาณข้อนี้เรียกว่า กัมมวิปากญาณ (พระปรีชาหยั่งรู้ผลของกรรม ซึ่งมีความสลับซับซ้อนเพราะเหตุปัจจัยต่างๆ ยากที่จะตั้งกฎชี้ชัดได้ง่ายๆ)

3. ทรงรู้ว่า ข้อปฏิบัติใดนำไปสู่นรก กำเนิดสัตว์เดรัจฉาน เปรต มนุษยโลก เทวโลก และนิพพาน

ญานข้อนี้เรียกว่า สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ(พระปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติหรือวิธีปฏิบัติที่จะนำไปสู่สุคติ นิพพาน และประโยชน์ใดๆ ทั้งปวง)

4. ทรงรู้ธรรมชาติของขันธ์ อายตนะ ธาตุ ว่ามีลักษณะอาการและความเป็นไปอย่างไร

ญาณข้อนี้เรียกว่า นานาธาตุญาณ (พระปรีชาหยั่งรู้สภาวะหรือธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตทุกอย่าง)

5. ทรงรู้อัธยาศัย (อธิมุตติ) ของสัตว์ทั้งหลายว่าใครมีความเชื่อความโน้มเอียงความสนใจอย่างไร ผู้ที่มีอัธยาศัยเหมือนกัน ย่อมพอใจที่จะคบหาสมาคมกัน

ญาณข้อนี้เรียกว่า นานาธิมุตติกญาณ (พระปรีชาหยั่งรู้อธิมุตติหรืออัธยาศัยของสัตว์ทั้งหลาย (ซึ่งแตกต่างกัน)

6. ทรงรู้อาสยะ อนุสัย จริต และอัธยาศัยของสัตว์ทั้ง

หลาย และทรงรู้ว่าใครมีกิเลสน้อยมีกิเลสมาก มีอินทรีย์แก่กล้าหรือมีอินทรีย์อ่อน เหมาะที่จะรับคำสอนได้เพียงไร (อาสยะได้แก่ทิฐิ อนุสัยได้แก่กิเลสอย่างละเอียด จริตได้แก่บุญบาปที่ประพฤติสั่งสมไว้ อัธยาศัยคือความสนใจความเชื่อความโน้มเอียง อินทรีย์ได้แก่ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา ที่ได้ฝึกฝนอบรมไว้)

ญาณข้อนี้เรียกว่า อินทริยปโรปริยัตตญาณ (พระปรีชาหยั่งรู้อินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลายว่าใครพร้อมที่จะตรัสรู้แค่ไหนเพียงไร)

7. ทรงรู้ว่า ญาณ วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติของผู้เข้าถึง (คือพระโยคาวจร)ว่าเป็นอย่างไร หมายถึงหยั่งรู้ได้ว่าอยู่ในขั้นไหน อยู่ในลักษณะอาการอย่างไร เป็นการหยั่งรู้ได้ชนิดที่พระโยคาวจรเองก็อาจจะไม่รู้ และรู้ทั้งการเข้าและการออก(ในเรื่องนั้น)

ญาณข้อนี้เรียกว่า ฌานาทิสังกิเลสาทิญาณ (พระปรีชาหยั่งรู้ความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว และการออกของฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติทั้งหลาย)

8. ทรงระลึกชาติหนหลังของพระองค์เองได้อย่างยาวไกลและระลึกได้ในรายละเอียดของแต่ละชาติ

ญาณข้อนี้เรียกว่า ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ(พระปรีชาหยั่งรู้ภพชาติแต่ปางก่อนได้)

9. ทรงมีทิพยจักษุเกินวิสัยมนุษย์ เห็นการตายการเกิด (จุติและอุบัติ)ของสัตว์ทั้งหลายซึ่งกำลังเป็นไป ไม่ว่าจะดีเลวหรือสุคติและทุคติ ซึ่งเป็นไปตามกรรม

ญาณข้อนี้เรียกว่า จุตูปปาตญาณ(พระปรีชาหยั่งรู้จุติ

และอุบัติของสัตว์ทั้งหลายอันเป็นไปตามกรรม)

10. ทรงรู้ยิ่ง(ตรัสรู้)ด้วยพระองค์เอง และทรงบรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหมดจดจากอาสวะ

ญาณข้อนี้เรียกว่า อาสวักขยญาณ(พระปรีชาหยั่งรู้ความสิ้นไปของอาสวะทั้งหลาย)

ประมาณกำลังของพระพุทธเจ้า

ทศพลญาณ 10 นั้น เป็นกำลังด้านพระญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ ทำให้มีความสามารถเหนือสัตว์ทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ เทวดา มาร พรหม ส่วนกำลังทางกายนั้น อรรถกถาอ้างคำกล่าวของโบราณาจารย์ ซึ่งเปรียบเทียบกำลังของพระพุทธเจ้ากับกำลังของช้างตระกูลต่างๆ โดยกล่าวว่า ช้างมี 10 ตระกูล คือ 1. ช้างตระกูลกาฬาวกะ (กายสีดำ) 2 ช้างตระกูลคังเคยยะ (กายสีน้ำไหล) 3. ช้างตระกูลปัณฑระ (กายสีขาว) 4. ช้างตระกูลตัมพะ (กายสีทองแดง) 5. ช้างตระกูลปิงคละ (กายสีเหลืองอ่อน-เหลืองหม่น) 6. ช้างตระกูลคันธะ (กายสีไม้กฤษณา-กลิ่นตัวหอม) 7. ช้างตระกูลมังคละ (กายสีนิลอัญ-ชัน-กิริยาท่าทางองอาจ) 8. ช้างตระกูลเหมะ (กายสีเหลือง) 9. ช้างตระกูลอุโบสถ (กายสีทองคำ) 10. ช้าง

ตระกูลฉัททันตะ (กายสีขาวเหมือนสีเงินยวง ปาก และเท้าแดง)

ช้างตระกูลกาฬวกะ จัดว่าเป็นช้างธรรมดา (ปกติ-หตฺถิกุล่)

บุรุษ 10 คน มีกำลังเท่าช้างตระกูลกาฬวกะ 1 เชือก

ช้างกาฬวกะ 10 เชือกมีกำลังเท่าช้างดังเคยยะ 1 เชือก

ช้างดังเคยยะ 10 เชือกมีกำลังเท่าช้างปัณฑระ 1 เชือก

ช้างปัณฑระ 10 เชือกมีกำลังเท่าช้างตัมพะ 1 เชือก

ช้างตัมพะ 10 เชือกมีกำลังเท่าช้างปิงคละ 1 เชือก

ช้างปิงคละ 10 เชือกมีกำลังเท่าช้างคันธะ 1 เชือก

ช้างคันธะ 10 เชือกมีกำลังเท่าช้างมังคละ 1 เชือก

ช้างมังคละ 10 เชือกมีกำลังเท่าช้างเหมะ 1 เชือก

ช้างเหมะ 10 เชือกมีกำลังเท่าช้างอุโบสถ 1 เชือก

ช้างอุโบสถ 10 เชือกมีกำลังเท่าช้างฉัททันตะ 1 เชือก

พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีพระกำลังเท่าช้างฉัททันตะ 10 เชือก

ขุททกวัตถุวิภังค์

ขุททกวัตถุ ตามศัพท์แปลว่า เรื่องเล็กน้อย-เรื่องเบ็ดเตล็ด ตรงกับคำว่า ปกิณกธรรม ในที่นี้เป็นการรวบรวมข้อธรรมต่างๆ มาให้ความหมาย ซึ่งไม่ได้หมายความว่า ข้อธรรมในหมวดนี้เป็นเรื่องเล็กๆ น้อยๆ เพราะล้วนแต่เป็นพุทธธรรมทั้งสิ้น เพียงแต่ไม่ใช่ข้อธรรมประเภทเดียวกันเหมือนหมวดก่อนๆ เท่านั้นเอง วิธีการแจกแจง เหมือนกับญาณวิภังค์ คือตั้งมาติกา(หัวข้อ) แล้วตามด้วยนิเทศ(อธิบาย) ในส่วนมาติกานั้นจัดประเภทธรรมเป็นหมวดๆ ตั้งแต่หมวดละ 1 ข้อไปจนถึงหมวดละ 10 ข้อ

ประโยชน์ที่จะได้จากขุททกวัตถุวิภังค์นี้คือ ได้ทราบความหมาย ของธรรมต่างๆ เท่าที่ท่านยกมากล่าวถึง เช่น โกธะ หมายถึงความโกรธครั้งแรก เมื่อความโกรธนั้นยังมีอยู่ต่อไปในจิต ก็กลายเป็นอุปนาหะ อุปนาหะจึงแปลกันว่าความผูกโกรธ เป็นความโกรธที่เกาะกุมจิตอยู่ ดังนี้เป็นต้น

เมื่อพบศัพท์ธรรมใด ที่ไม่เข้าใจความหมาย ขุททกวัตถุวิภังค์จะช่วยได้อีกทางหนึ่ง

น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งว่า นอกจากวิภังค์หมวดนี้จะกล่าวถึงธรรมหมวดละ 1 ข้อ ถึงหมวดละ 10 ข้อตามลำดับแล้ว ยังยกเอาธรรมอีก 2 หมวด มากล่าวถึงด้วย คือตัณหาวิจริต 18 และทิฐิ 62 (ทิฐิ 62 ไม่ต่างจากที่กล่าวถึงแล้วในพรหมชาลสูตร)

คำว่า ตัณหาวิจริต แปลว่า ความปรากฏในรูปต่างๆ ของตัณหา หรือความแผ่ฟุ้งไปของตัณหาในรูปต่างๆ ธรรมหมวดนี้ได้เผยโฉมของตัณหาที่แฝงอยู่ในอาการกิริยาและความคิดต่างๆ ของคนได้อย่างละเอียดลึกซึ้ง ที่มีคำกล่าวว่า ตัณหา 108 หมายถึงตัณหาที่กระจายไปตามจำนวนเบญจขันธ์ภายในและภายนอก (รวมเป็น 36) และรวมตัณหาทั้ง 36 นั้นที่เป็นอดีตอนาคตปัจจุบันอีก จึงเป็นตัณหา 108 (36X3=108)

ธัมมหทยวิภังค์

ธัมมหทัย กล่าวถึง ขันธ์-อายตนะ-ธาตุ-สัจจะ-อินทรีย์-เหตุ-อาหาร-ผัสสะ-เวทนา-สัญญา-เจตนา-จิต(วิญญาณ) ว่าแต่ละอย่างมีเท่าไร อะไรบ้าง ซึ่งเหมือนกับที่ได้แจกแจงไว้ในธัมมสังคณี

แง่ที่พิสดารออกไปจากธัมมสังคณี คือการจัดธรรมเหล่านั้นลงในภูมิต่างๆ คือ

- ในกามธาตุ(กามภพ) มีขันธ์ อายตนะ (เป็นต้น) เท่าไร
- ในรูปธาตุ(รูปภพ) มีขันธ์ อายตนะ (เป็นต้น) เท่าไร
- ในอรูปธาตุ(อรูปภพ) มีขันธ์ อายตนะ (เป็นต้น) เท่าไร

- ในโลกุตระ มีขันธ์ อายตนะ (เป็นต้น) เท่าไร

ธัมมหทัยให้คำตอบไว้ครบถ้วนว่า ในภูมิต่างๆ ที่สัตว์ไปเกิดหรือดำรงอยู่ แต่ละภูมินั้นมีขันธ์ อายตนะ (เป็นต้น) ต่างกันอย่างไร เช่น เมื่อไปเกิดในอรูปภพ (อรูปธาตุ) มีเพียงขันธ์ 4 คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่มีรูป มีอายตนะเพียง 2 คือ ใจ (มนายตนะ) และอารมณ์ที่นึกคิด (ธัมมายตนะ) ดังนี้เป็นต้น (น่าสังเกตว่า ในที่นี้เรียกสังขารว่า เจตนา เรียกวิญญาณว่า จิต)

อายุขัยใน 3 ภูมิ

ในตอนที่กล่าวถึงเทวดา กรรม(ที่เป็นเหตุให้เกิดเป็นมนุษย์และเทวดา) และอายุของมนุษย์และเทวดา ธัมมหทัยให้คำตอบไว้ดังนี้

เทวดามี 3 ประเภท คือ 1. สมมติเทวดา (หมายถึง พระราชา พระมเหสี และพระราชกุมาร) 2. อุปปัตติเทวดา (หมายถึงเทวดาในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชขึ้นไป) 3. วิสุทธิเทวดา (หมายถึงพระอรหันต์)

กรรมดีที่บุคคลทำแล้ว คือ ให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ เป็นต้น ทำให้บางคนไปเกิดเป็นกษัตริย์มหาศาล บางคนไปเกิดเป็นพราหมณ์มหาศาล บางคนไปเกิดเป็นคหบดีมหาศาล บางคนไปเกิดในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช-ชั้นดาวดึงส์ ฯลฯ ชั้นปรนิม-มิตวสวัตดี (คำว่า มหาศาล อรรถกถากำหนดด้วยจำนวนทรัพย์

เช่น คหบดีมหาศาล มีทรัพย์อย่างต่ำ 40 โกฏิ เป็นต้น)
ธัมมหทัยกล่าวว่า มนุษย์มีอายุประมาณ 100 ปี

อายุขัยของเทวดา (กามาวจร 6 ชั้น)

เทวดาชั้นจาตุมหาราช มีอายุ 500 ปีทิพย์ เท่ากับ 9 ล้านปีของมนุษย์ (50 ปีของมนุษย์เท่ากับวันคืนหนึ่งของสวรรค์ชั้นนี้)

เทวดาชั้นดาวดึงส์ มีอายุ 1,000 ปีทิพย์ เท่ากับ 3 โกฏิ 6 ล้านปีของมนุษย์ (100 ปีของมนุษย์เท่ากับวันคืนหนึ่งของสวรรค์ชั้นนี้)

เทวดาชั้นยามา มีอายุ 2,000 ปีทิพย์ เท่ากับ 14 โกฏิ 4 ล้านปีของมนุษย์ (200 ปีของมนุษย์เท่ากับวันคืนหนึ่งของสวรรค์ชั้นนี้)

เทวดาชั้นดุสิต มีอายุ 4,000 ปีทิพย์ เท่ากับ 57 โกฏิ 6 ล้านปีของมนุษย์ (400 ปีของมนุษย์เท่ากับวันคืนหนึ่งของสวรรค์ชั้นนี้)

เทวดาชั้นนิมมานรดี มีอายุ 8,000 ปีทิพย์ เท่ากับ 230 โกฏิ 4 ล้านปีของมนุษย์ (800 ปีของมนุษย์เท่ากับวันคืนหนึ่งของสวรรค์ชั้นนี้)

อายุขัยของรูปพรหม (16 ชั้น)

1. พรหมปาริสัชชามีอายุประมาณ 1 ใน 3 หรือ 1 ใน 4 ของกัป 2. พรหมปุโรหิตา มีอายุประมาณ 1 ใน 2 ของกัป (กึ่งกัป) 3. พรหมมหาพรหมา มีอายุประมาณ 1 กัป 4. พรหมปริต-

ตาภา มีอายุประมาณ 2 กัป 5. พรหมอัปปมาณาภา มีอายุประมาณ 4 กัป 6. พรหมอาภัสสรา มีอายุประมาณ 8 กัป 7. พรหมปริตตสุภา มีอายุประมาณ 16 กัป 8. พรหมอัปปมาณสุภา มีอายุประมาณ 32 กัป 9. พรหมสุภกิณหา มีอายุประมาณ 64 กัป

ในบรรดาพรหม 9 จำพวกนี้ พรหมปาริสัชชา พรหมปุโรหิตา พรหมมหาพรหมา ได้ปฐมฌาน(ละเอียดประณีตต่างกัน) พรหมปริตตาภา พรหมอัปปามาณาภา พรหมอาภัสสรา ได้ทุติยฌาน(ละเอียดประณีตต่างกัน) พรหมปริตตสุภา พรหมอัปปมาณสุภา พรหมสุภกิณหา ได้ตติยฌาน(ละเอียดประณีตต่างกัน) จึงไปเกิดในรูปภพต่างกัน

พรหม 7 จำพวกต่อไปนี้ ไปเกิดในรูปภพเพราะได้จตุตถฌาน ซึ่งมีอารมณ์ต่างกัน มนสิการต่างกัน ฉันทะต่างกัน ปณิธิ(ความตั้งใจ)ต่างกัน อธิโมกข์(ความน้อมใจ)ต่างกัน อภินีหาร (ความมุ่งมั่น)ต่างกัน และปัญญา(ญาณ) ต่างกัน คือ

10. พรหมอสัญญีสัตตา(อสัญญีสัตว์) และ 11. พรหมเวหัปผลา มีอายุประมาณ 500 กัป 12. พรหมอวิหา มีอายุประมาณ 1,000 กัป 13. พรหมอตัปปา มีอายุประมาณ 4,000 กัป 14. พรหมสุทัสสี มีอายุประมาณ 8,000 กัป 15. พรหมอกนิษฐา มีอายุประมาณ 16,000 กัป

อายุขัยของอรูปพรหม (4 ชั้น)

อรูปพรหมมีชื่อตามอรูปฌานที่เป็นเหตุให้ไปเกิด คือ 1.

อากาสานัญจายตนพรหม มีอายุประมาณ 20,000 กัป 2. วิญญาณัญจายตนพรหม มีอายุประมาณ 40,000 กัป 3. อากิญจัญญายตนพรหม มีอายุประมาณ 60,000 กัป 4. เนวสัญญานาสัญญายตนพรหม มีอายุประมาณ 84,000 กัป

แม้ว่าเทวดาและพรหมจะมีอายุยืนนานเพียงไร ก็ยังกลับสู่ทุคติอีกได้ ยังจุติเพราะสิ้นอายุได้ ไม่เที่ยงแท้เป็นอมตะได้เลย พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้ดำเนินตามอริยมรรค เพื่อเข้าถึงนิพพานอันเป็นอมตะอย่างแท้จริง

ต่อจากนี้ ธัมมหทัยได้แจกแจงขันธ์ 5 ตามแนวอภิธรรมอีก จนจบพระอภิธรรมปิฎก(บาลี)เล่ม 35

คัมภีร์ที่ 3

ธาตุกถา

พระไตรปิฎก(บาลี)เล่ม 36 ว่าด้วยธาตุกถาและปุคคลบัญญัติ ธาตุกถาแปลว่าเรื่องธาตุ ปุคคลบัญญัติแปลว่า บัญญัติบุคคล คือการตั้งชื่อธรรมและบุคคลประเภทต่าง ๆ

เนื้อหาในธาตุกถา มีธรรม 3 หมวดเป็นหลักใหญ่ คือ

1. ขันธ์ 5 (รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์)

2. อายตนะ 12 (อายตนะภายใน 6 คือ ตา-หู-จมูก-ลิ้น-กาย-ใจ อายตนะภายนอก 6 คือ รูป-เสียง-กลิ่น-รส-โผฏฐัพพะ-ธัมมารมณ์)

3. ธาตุ 18 (จักขุธาตุ-รูปธาตุ-จักขุวิญญาณธาตุ,โสตธาตุ-สัททธาตุ-โสตวิญญาณธาตุ,ฆานธาตุ-คันธธาตุ-ฆานวิญญาณธาตุ,ชิวหาธาตุ-รสธาตุ-ชิวหาวิญญาณธาตุ,กายธาตุ-

โผฏฐัพพธาตุ-กายวิญญาณธาตุ, มโนธาตุ-ธัมมธาตุ (ธัมมารมณ์) - มโนวิญญาณธาตุ)

ธาตุกถา ทำหน้าที่แจกแจงว่า ธรรมข้อใด(ทั้งในวิภังค์และธัมมสังคณี) เข้ากันได้หรือเข้ากันไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุดังกล่าว ลักษณะเนื้อหาเป็นเรื่องทางหลักวิชาล้วนๆ ถ้าเข้าใจถ่องแท้ว่าอะไรเป็นรูปเป็นนามหรือมีสภาวะอย่างไร ก็จะแจกแจงได้เอง ธาตุกถาจึงเป็นบทซักซ้อมทบทวนความเข้าใจในธรรมที่ผ่านมาแล้ว

วิธีการแจกแจงธรรมของธาตุกถา ทำเป็น 2 ส่วน คือ ตั้งหัวข้อ (มาติกา) แล้วตามด้วยคำอธิบาย (นิเทศ) ไปตามหัวข้อ

ธาตุกถาจัดหัวข้อ (มาติกา) ไว้ 5 ส่วน คือ

1. นยมาติกา คือการแจกแจงธรรมที่เข้ากันได้และเข้ากันไม่ได้ ซึ่งมีอยู่ 14 นัย

2. อัพภันตรมาติกา คือหัวข้อธรรมที่ยกขึ้นมาแจกแจงในธาตุกถานี้มีขันธ์ 5 อายตนะ 12 ธาตุ 18 สัจจะ 4 เป็นต้น รวมแล้วได้ข้อธรรม 125 บท (รูปเป็นบทหนึ่ง เวทนาเป็นบทหนึ่ง...จักขุเป็นบทหนึ่ง โสตะเป็นบทหนึ่ง...ทุกข์เป็นบทหนึ่ง สมุทัยเป็นบทหนึ่ง เป็นต้น)

3. นยมุขมาติกา คือวิธีแจกแจงธรรม 2 อย่าง ถ้าเป็นธรรมที่สงเคราะห์เข้ากันได้หรือไม่ได้ สงเคราะห์ (รวมเข้ากัน) ด้วยขันธ์ อายตนะ และธาตุ ถ้าเป็นธรรมที่ประกอบเข้ากันได้ (เกิด-ดับด้วยกัน) หรือไม่ได้ ประกอบเข้ากันด้วยนามขันธ์ 4 คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

4. ลักขณมาติกา คือการแจกแจงธรรมที่เป็นสภาคกัน (เสมอกัน) และที่เป็นวิสภาคกัน (ไม่เสมอกัน)

5. พาหิรมาติกา คือ หัวข้อธรรมในธัมมสังคณี (มีกุศล อกุศล อัพยากฤต เป็นต้น) ซึ่งอยู่นอกหัวข้อธรรม 125 บท ของธาตุกถา แต่เอามาเป็นส่วนหนึ่งของการแจกแจงธรรมตามแนวธาตุกถาด้วย

อรรถกถากล่าวว่า การรวมธรรมเข้ากัน(สงเคราะห์เข้ากัน) มี 4 วิธีคือ

1. โดยชาติ(ชนิดเดียวกัน) เช่น สัมมาวาจา สัมมากัม-มันตะ สัมมาอาชีวะ จัดเป็นกลุ่มศีล(สีลขันธ์) เพราะเป็นการกระทำด้วยกายวาจาเหมือนกัน อันเป็นเรื่องของศีล

2. โดยสัญชาติ(เกิดเหมือนกัน) เช่น สัมมาวายามะ สัมมา-สติ สัมมาสมาธิ จัดเป็นกลุ่มสมาธิ(สมาธิขันธ์) เพราะเมื่อเกิดก็เกิดด้วยจิตที่เป็นสมาธิ

3. โดยกิริยา(การทำงานเหมือนกัน) เช่น สัมมาทิฐิ สัมมา-สังกัปปะ จัดเป็นกลุ่มปัญญา(ปัญญาขันธ์) เพราะทำหน้าที่ของปัญญา คือใช้ความคิดความรู้

4. โดยคณนา (นับอยู่ในจำนวนหรือในประเภทเดียวกัน) เช่น จักขายตนะ(อายตนะคือตา) เมื่อจัดเข้าขันธ์ 5 ก็นับเข้าในส่วนรูปขันธ์ ดังนี้เป็นต้น

ส่วนธรรมประเภทเกิดดับพร้อมกันเรียกว่าสัมปโยคธรรม หรือสัมปยุตตธรรม และเกิดดับไม่พร้อมกันเรียกว่าวิปโยคหรือวิป-ยุตตธรรม คำว่าเกิดดับพร้อมกัน รวมไปถึงมีวัตถุเดียวกันมี

อารมณ์เดียวกัน (คือเกิดที่เดียวกัน) ด้วย

ตัวอย่างธรรมที่เข้ากันได้-เข้ากันไม่ได้

รูปขันธ์ เข้ากันได้กับรูปขันธ์ (อีก 4 ขันธ์ คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เข้ากันไม่ได้เพราะเป็นนามขันธ์) เข้ากันได้กับอายตนะ 11 ยกเว้น มนายตนะ (ใจ) เข้ากันได้กับธาตุ 11 ในส่วนที่เป็นรูปธาตุ (เข้ากันไม่ได้กับมโนธาตุกับวิญญาณทั้ง 6)

ตัวอย่างธรรมที่จัดเข้าในหมวดธัมมสังคณี

กุศลธรรม อกุศลธรรม เข้ากันได้กับขันธ์ 4 (เวทนา-สัญญา-สังขาร-วิญญาณ) อายตนะ 2 (มนายตนะ(ใจ)และธัม-มายตนะ(อารมณ์ที่ใจนึกคิด) ธาตุ 2 (มโนธาตุและมโนวิญญาณ-ธาตุ)

หมายความว่า อะไรที่เป็นรูป ย่อมไม่เป็นกุศลและอกุศล แต่เป็นอัพยากฤต (ไม่ดีไม่ชั่ว)

ตัวอย่างธรรมที่สังโยค(สัมปยุต)กัน

รูปขันธ์ ไม่เกิดดับพร้อมกับขันธ์ 4 (เวทนา-สัญญา-สังขาร-วิญญาณ) ไม่เกิดดับพร้อมกับมนายตนะ(ใจ) ไม่เกิดดับพร้อมกับธาตุ 7 (วิญญาณธาตุ 6 และมโนธาตุ 1 หรือวิญญาณ-ธาตุทั้ง 7)

รูปขันธ์ที่เกิดดับพร้อมกับขันธ์-อายตนะ-ธาตุใด ๆ ไม่มีเลย

โดยใจความ ธาตุกถาเป็นการแสดงให้เห็นเนื้อหาอันละเอียดซับซ้อนอย่างยิ่งของธรรมแต่ละอย่าง ซึ่งสามารถแยกแยะได้ อธิบายได้ ตรองตามเห็นจริงได้ เหมือนความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ที่พิสูจน์ได้ด้วยเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์

หลักวิชาในธาตุกถา เป็นความรู้ความเชี่ยวชาญในธรรมของผู้เข้าถึงธรรมหรือผู้ศึกษาธรรมอย่างเจนจบช่ำชอง เป็นเครื่องมืออธิบายธรรมให้แจ่มแจ้งชัดเจนได้ แต่ไม่ได้หมายความว่า ผู้ชำนาญด้วยการศึกษาเจนจบในธาตุกถาจะเป็นผู้บรรลุธรรมได้ทั้งหมด

ขอให้ผู้เริ่มศึกษาได้มองเห็นแนวทางการแจกแจงธรรมแบบธาตุกถาก็เป็นการเพียงพอแล้ว และขอให้สำรวมไว้อีกอย่างหนึ่งว่า ธรรมอันละเอียดลึกซึ้งนั้น อย่าได้ประมาทคิดคำตอบเอาเอง เพราะพระไตรปิฎกมีคำตอบครบถ้วนทุกแง่ทุกมุมแล้ว อย่างที่ได้ประจักษ์ในธาตุกถานี้

คัมภีร์ที่ 4

ปุคคลบัญญัติ

คำว่า บัญญัติ ในที่นี้ หมายถึงชื่อเรียกธรรมและบุคคล เพื่อให้รู้ความหมายของธรรม เพราะธรรมที่เป็นสภาวะแท้ๆ ไม่มีชื่อเรียก เมื่อจะให้เข้าใจว่า สภาวะหรือสัจจะเรื่องใดคืออะไร จึงต้องตั้งชื่อเรียกขึ้นมา บุคคลก็เหมือนกัน จะให้รู้ว่าใครมีคุณสมบัติอย่างไร ก็ต้องบัญญัติชื่อเรียกขึ้นมา

มีคำอธิบายนอกพระบาลี (บาลีมุตตกะ) ว่า บัญญัติมี 6 อย่างคือ

1. *วิชชมานบัญญัติ* คือ ชื่อเรียกความจริงโดยสภาวะหรือปรมัตถสัจจะ ได้แก่ธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล ซึ่งเป็นสภาวะที่มีอยู่จริง

2. *อวิชชมานบัญญัติ* คือ ชื่อเรียกที่เป็นภาษาของชาวโลก เช่นคำว่า หญิง ชาย เป็นต้น แท้จริงแล้ว หญิงและชาย

จริงๆ ไม่มี ธรรมที่ไม่เป็นสัจจะของลัทธิทั้งหลายก็อยู่ในบัญญัติประเภทนี้

3. *วิชชมาเนนะ อวิชชมานบัญญัติ* คือ ชื่อเรียกบุคคลที่ไม่มีอยู่อย่างแท้จริง(โดยสภาวะ) แต่ธรรมในตัวเขามีอยู่จริง เช่น เตวิชโช-ผู้ได้วิชชา 3 วิชชา 3 นั้นเป็นสัจจะที่มีอยู่จริง แต่บุคคลผู้ได้วิชชา 3 นั้น ไม่มีอยู่จริง

4. *อวิชชมาเนนะ วิชชมานบัญญัติ* เช่น หญิงชายไม่มีอยู่จริง แต่รูป(รูปขันธ์)ของเขามีอยู่จริง เมื่อกล่าวถึงก็พูดว่า รูปหญิง รูปชาย

5. *วิชชมาเนนะ วิชชมานบัญญัติ* คือ ชื่อเรียกธรรมที่มีอยู่จริงทั้ง 2 ส่วน เช่น จักขุสัมผัส(สัมผัสในจักษุ สัมผัสเกิดแต่จักษุ) จักขุ(ตา)มีอยู่จริง สัมผัส(ผัสสเจตสิก)ก็มีอยู่จริง

6. *อวิชชมาเนนะ อวิชชมานบัญญัติ* คือ ชื่อเรียกที่ไม่มีความเป็นจริง(โดยสภาวะ)ทั้ง 2 ส่วน เช่น ราชโอรส ราชหรือพระราชา ไม่มีอยู่จริง โอรสหรือบุตรก็ไม่มีอยู่จริง

มีคำอธิบายเรื่องบัญญัติของอาจารย์ชั้นหลังๆ อีก แต่เท่าที่อธิบายโดยบาลีมุตตกะนี้ ก็ทำให้เข้าใจได้แล้วว่า บัญญัติเกิดขึ้นได้อย่างไรบ้าง และขอให้เข้าใจอีกว่า พระพุทธเจ้าไม่ได้บัญญัติสภาวะหรือปรมัตถสัจจะ แต่ทรงบัญญัติคำเรียกสภาวะและบุคคลเพื่อให้เข้าใจสภาวะหรือธรรมทั้งหลายได้

บัญญัติ 6 ประการ

หัวข้อใหญ่(อุทเทสวาระ)ของบัญญัติ มี 6 หัวข้อ คือ

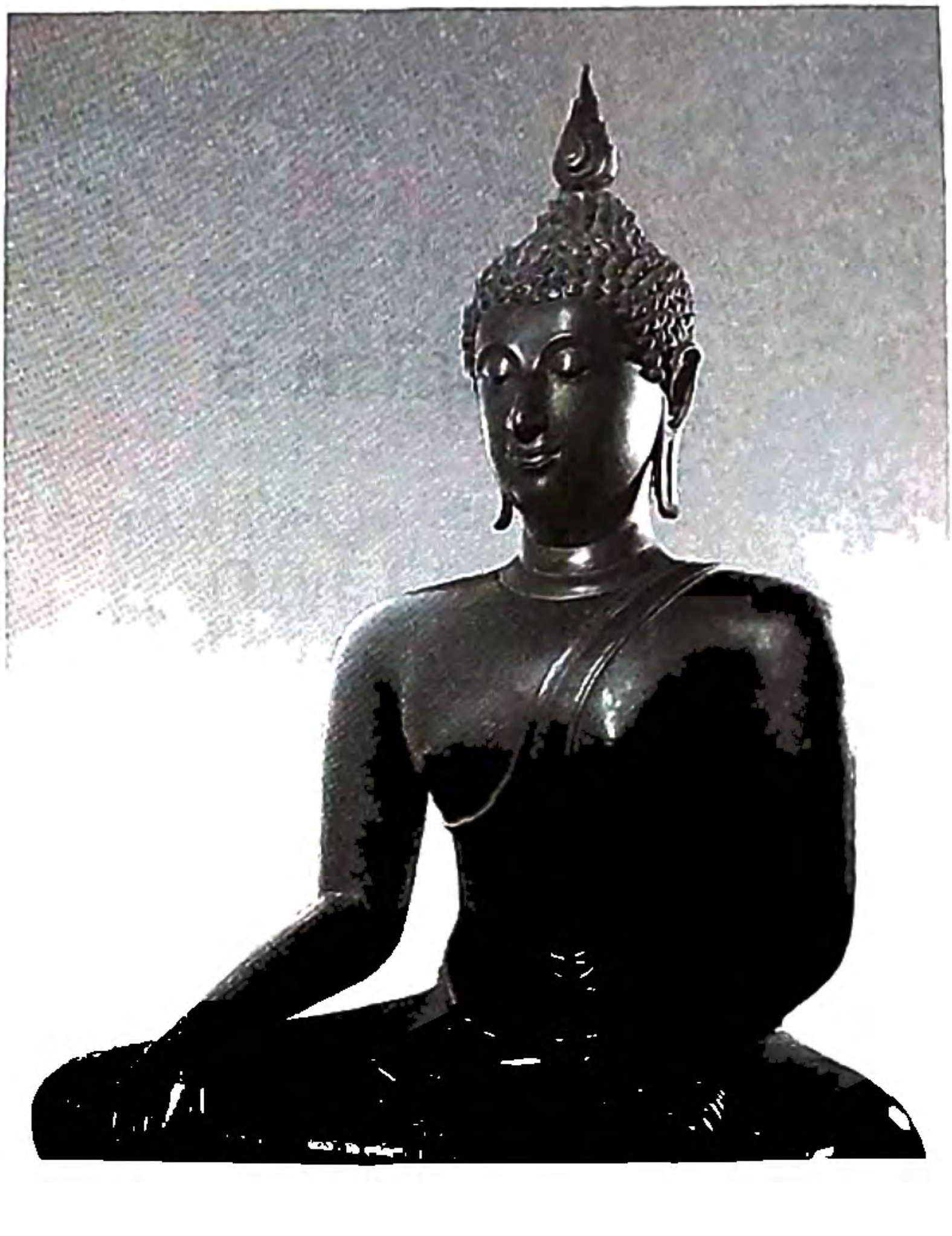
1. ขันธบัญญัติ บัญญัติว่าเป็นขันธ์
2. อายตนบัญญัติ บัญญัติว่าเป็นอายตนะ
3. ธาตุบัญญัติ บัญญัติว่าเป็นธาตุ
4. สัจจบัญญัติ บัญญัติว่าเป็นสัจจะ (อริยสัจ)
5. อินทริยบัญญัติ บัญญัติว่าเป็นอินทรีย์
6. ปุคคลบัญญัติ บัญญัติว่าเป็นบุคคล

บัญญัติทั้ง 6 นี้ จะเห็นได้ว่า เป็นชื่อเรียกสภาวธรรมแต่ละหมวดแต่ละกลุ่มที่เป็นพวกเดียวกัน สภาวะ 5 อย่างแรก คือ รูป-เวทนา-สัญญา-สังขาร-วิญญาณ เอามาบัญญัติ (ตั้งชื่อ) ว่าขันธ์ สภาวะ 12 อย่างต่อมาคือ จักขุ-รูป, โสตะ-สัททะ, ฆานะ-คันธะ, ชิวหา-รส, กาย-โผฏฐัพพะ, มนะ-ธัมมะ(ธัมมารมณ์) เอามาตั้งชื่อว่า อายตนะ ดังนี้เป็นต้น สภาวะเหล่านี้มีอยู่จริง แต่ถ้าไม่กำหนดชื่อเรียก ก็จะไม่รู้ว่าเป็นอะไร เช่นเดียวกับรสของมะนาว ถ้าไม่มีคำพูดว่า "เปรี้ยว" ก็จะสื่อบอกกันไม่ได้ว่ารสนั้นคืออะไร

ปุคคลบัญญัติ เป็นการตั้งชื่อเรียกบุคคลตามคุณธรรมที่มี เช่น อริยะหรืออริยบุคคล ก็แสดงว่า มีคนและมีธรรมอยู่ในคนคนนั้น ธรรมที่ทำให้เขาคนนั้นได้ชื่อว่าอริยะ เป็นสภาวะที่มีอยู่จริง แต่เขาคนนั้นไม่มีอยู่จริง จะรู้ได้ว่าเขาเป็นผู้มีธรรมนั้นก็จะต้องบัญญัติ คือตั้งชื่อเรียกเขา ดังนั้น บุคคลทั้งหลายที่เรารู้ว่าเป็นใคร แม้กระทั่งพระพุทธเจ้า ก็เพราะบัญญัติคือการตั้งชื่อเรียก

ชื่อบุคคลผู้มีคุณสมบัติต่างๆ ในทางธรรม เช่น โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี สัตบุรุษ อสัตบุรุษ เสขะ อเสขะ หรือไม่ระบุด้วยชื่อจำเพาะได้ แต่ระบุด้วยคุณธรรมที่มี ทั้งหมดนั้นคือปุคคลบัญญัติ จึงกล่าวได้ว่า คำสอนทั้งหลายของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏให้เข้าใจกันได้ทางภาษา ก็เพราะปุคคลบัญญัติ

ในปุคคลบัญญัติส่วนที่เป็นบัญญัติ 6 ประการ ได้แจกแจงว่า ขันธบัญญัติ อายตนบัญญัติ เป็นต้น มีอะไรบ้าง ส่วนที่เป็นชื่อหรือเป็นคุณสมบัติของบุคคล ได้แจกแจงเป็น 10 หมวด คือหมวดบุคคล 1 จำพวก หมวดบุคคล 2 จำพวก ฯลฯ เรื่อยไป จนถึงหมวดบุคคล 10 จำพวก ซึ่งสรุปได้ว่า บุคคลที่ได้ชื่อเรียกต่างๆ หรือที่เรารู้ว่ามีคุณธรรมต่างๆ นั้นก็ด้วยวิธีปุคคลบัญญัติ

คัมภีร์ที่ 5

กถาวัตถุ

คัมภีร์ที่ 5

กถาวัตถุ

กถาวัตถุ ว่าด้วยคำถามคำตอบเกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธเจ้าและคำสอนในนิกายและลัทธิต่างๆ ที่แผกเพี้ยนไปจากนิกายเถรวาท รวมทั้งสิ้น 219 กถา บรรจุอยู่ในพระไตรปิฎกฉบับบาลีเล่มที่ 37 ลักษณะสำคัญของกถาวัตถุคือ เป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นเพื่อแก้ความเข้าใจผิดหรือความคิดเห็นที่แตกแยกไปจากเถรวาท ผู้แต่งคือ พระโมคคัลลิบุตร ติสสเถระ เป็นผลสำเร็จของการสังคายนาครั้งที่ 3 (ตติยสังคีติ) ซึ่งมีขึ้นเมื่อ พ.ศ. 234 หรือ 235 ที่อโศการาม เมืองปาตลิบุตร ประเทศอินเดีย

ในพระบาลี เริ่มต้นด้วยเนื้อหาของกถาวัตถุเลยทีเดียว คือเป็นคำถามคำตอบระหว่างผู้มีความเห็นแตกต่างกัน 2 ฝ่าย เพื่อชี้ว่าอะไรถูกอะไรผิด ไม่ได้บอกว่า กถาวัตถุมีความเป็นมาอย่างไร แต่เปิดเผยไว้ในอรรถกถากถาวัตถุ ชื่อปรมัตถทีปนี ซึ่ง

แต่งโดยพระพุทธโฆส โดยกล่าวว่า กถาวัตถุเป็นเรื่องของถ้อยคำที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้โดยสังเขป มีแต่หัวข้อตั้งไว้ แล้วพระโมคคัลลิบุตรเป็นผู้ขยายความอีกทีหนึ่ง

วัตถุ 10 ประการ

คัมภีร์ปรมัตถทีปนี กล่าวถึงการสังคายนาครั้งที่ 2 และการสังคายนาครั้งที่ 3 ซึ่งเชื่อมโยงกับกถาวัตถุ ดังนี้

พระพุทธองค์ทรงแสดงธัมมสังคณี(อภิธรรม)ได้ 100 ปี พวกภิกษุวัชชีบุตรก็เกิดความเห็นผิด คือวัตถุ(เรื่อง) 10 ประการ อันผิดเพี้ยนไปจากพระธรรมวินัย ความเห็นผิดหรือวัตถุ 10 ประการนั้น คือ

1. เห็นว่า ภิกษุเก็บเกลือไว้ในกลักเพื่อฉันกับอาหารไม่ผิด

2. เห็นว่า ภิกษุฉันอาหารเมื่อเลยเที่ยงไป 2 นิ้ว (วัดด้วยเงาแดด) ไม่ผิด

3. เห็นว่า เมื่อภิกษุห้ามภัตแล้ว(ฉันเสร็จแล้ว) เข้าไปฉันในละแวกบ้านได้อีก โดยไม่ทำให้ถูกวินัยก่อน ไม่ผิด

4. เห็นว่า ภิกษุในอาวาสเดียวกัน แยกกันทำสังฆกรรมได้ ไม่ผิด

5. เห็นว่า ภิกษุทำอุโบสถได้เลย ไม่ต้องรอการมอบฉันทะ

6. เห็นว่า การปฏิบัติตามอุปัชฌาย์อาจารย์ ผิดถูกอย่างไรก็ถือว่าถูกต้อง

7. เห็นว่า ภิกษุห้ามภัต(ฉันเสร็จแล้ว)แล้ว ฉันนมสดที่ยังไม่แปรเป็นนมส้มได้ ไม่ผิด

8. เห็นว่า สุราอ่อนๆ ภิกษุฉันได้

9. เห็นว่า ผ้าปูนั่ง(นิสีทนะ)ที่ไม่มีชาย ภิกษุใช้ได้ (คือผืนผ้าชนิดใหนก็ใช้เป็นนิสีทนะได้)

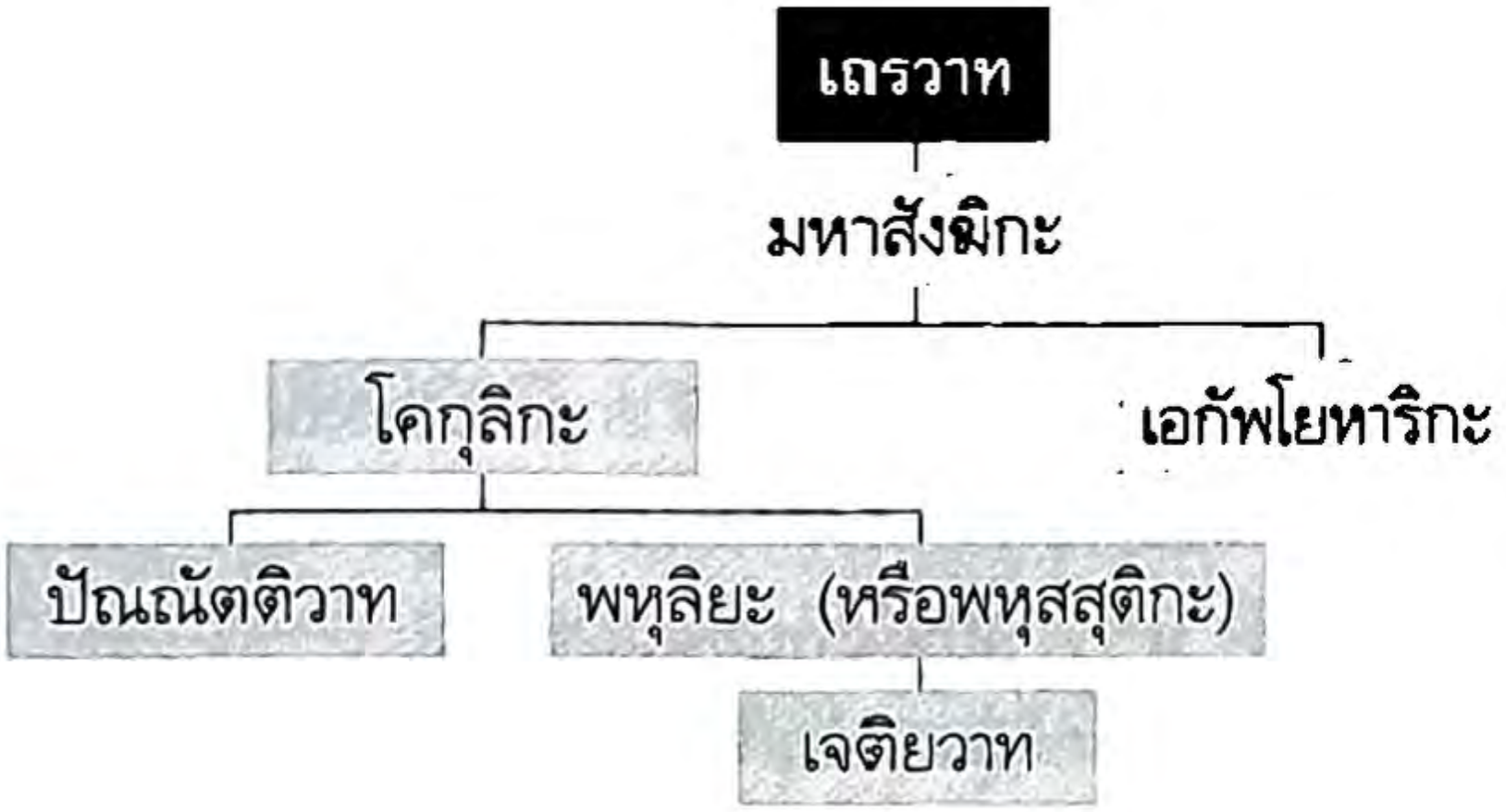
10. เห็นว่า ภิกษุรับหรือยินดีเงินและทองที่เขาเก็บไว้เพื่อตนได้ ไม่ผิด

การสังคายนาครั้งที่ 2 (ทุติยสังคีติ)

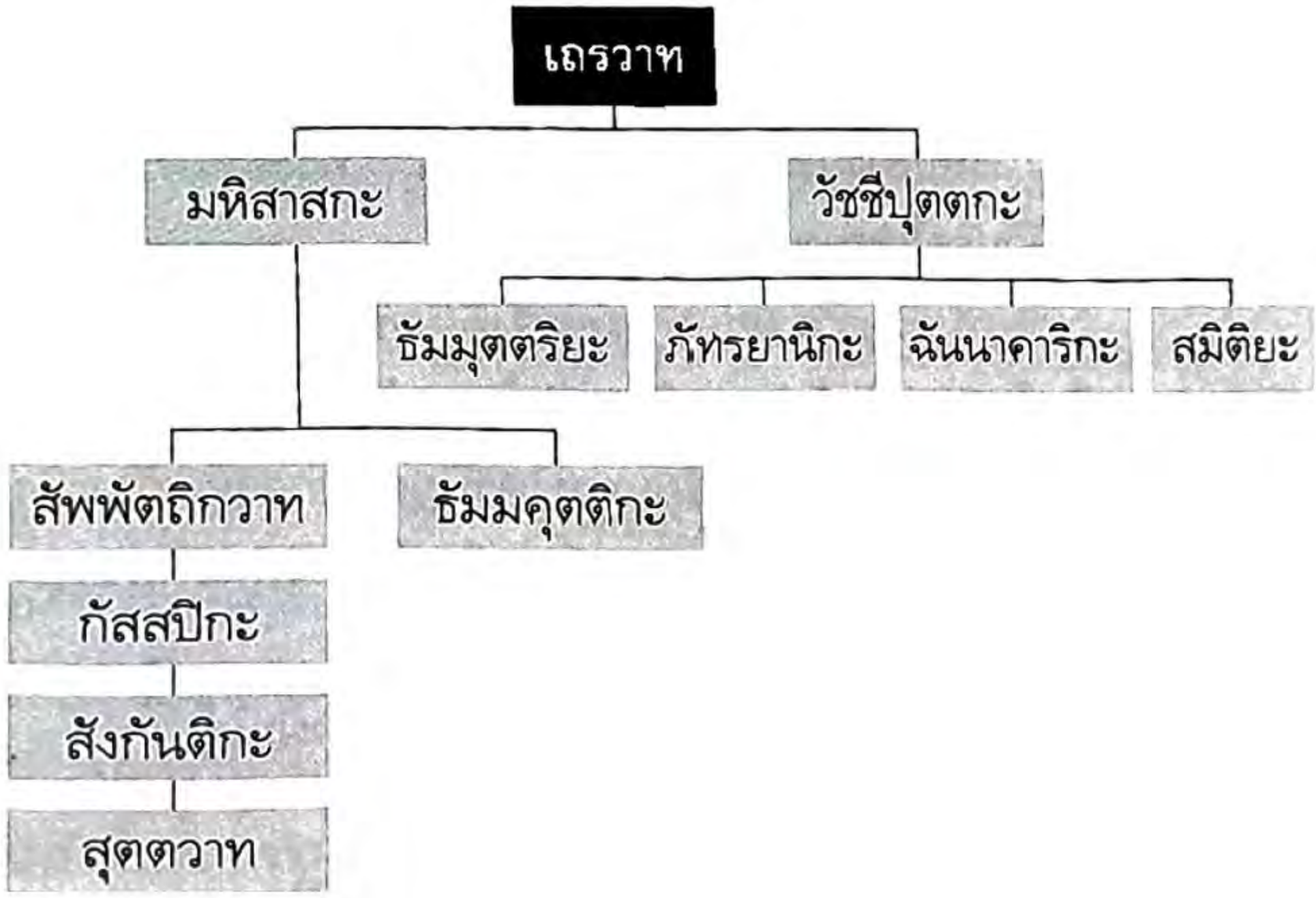
พระยสกากัณฑบุตร (พระยสะบุตรของพราหมณ์ชื่อกากัณฑะ) ได้ยินได้ฟังเรื่องความเห็นผิดนี้ จึงขอให้พระเจ้าอโศก (กาลาโศกราช-พระโอรสของพระเจ้าสุสุนาคะ) ซึ่งเป็นพระสหายเป็นผู้อุปถัมภ์การสังคายนา โดยท่านเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ การสังคายนาครั้งนี้เป็นครั้งที่ 2 เพื่อกำจัดความเห็นผิด 10 ประการดังกล่าว

เวลานั้น ภิกษุสงฆ์ฝ่ายที่ดำเนินการสังคายนามีประมาณ 12 แสนรูป คัดพระเถระมาทำการสังคายนา 700 รูป ในขณะที่พวกภิกษุวัชชีบุตรผู้เห็นผิด มีประมาณ 1 หมื่นรูป

เมื่อถูกกล่าวโทษว่าเป็นพวกนอกธรรมนอกวินัย พวกภิกษุวัชชีบุตรก็หาสมัครพรรคพวกตั้งนิกายขึ้นใหม่ เรียกชื่อว่ามหาสังฆิกะ(สงฆ์หมู่ใหญ่) จากนั้นก่อนถึง พ.ศ. 200 ก็เกิดนิกายแยกออกมา รวมได้ 5 นิกาย (เป็น 6 นิกายกับมหาสังฆิกะ) ดังนี้

นับแต่ พ.ศ. 200 (พุทธศตวรรษที่ 3) เกิดนิกายแตกแยกออกมาจากเถรวาทโดยตรงอีก ดังนี้

เถรวาทเกิดนิกายใหม่ในพุทธศตวรรษที่ 3 รวม 11 นิกาย (เป็น 12 นิกายทั้งเถรวาท) เป็นอันว่า ระหว่าง พ.ศ. 100 ถึง พ.ศ. 200 เถรวาทมีนิกายเกิดใหม่ทั้งสิ้น 17 นิกาย (ความจริงเรียกว่า ตระกูลอาจารย์ หรือ สำนักอาจารย์) ตลอดเวลาที่เกิดนิกายแยกย่อยออกไปนี้ เถรวาทก็ยังดำรงอยู่เป็นหลัก อรรถกถาจึงกล่าวว่า เถรวาทเป็นนิกายที่ไม่แตกกัน

มีอีก 6 นิกายที่ผู้แต่งคัมภีร์ไม่ยกมากล่าวถึง คือ 1. เหมวติกะ 2. ราชคิริกะ 3. สิทธัตถิกะ 4. ปุพพเสลิยะ 5. อปรเสลิยะ 6. วาชิริยะ

มหาสังคีติของภิกษุวัชชีบุตร

พวกภิกษุวัชชีบุตรนั้น รวมตัวกันได้ประมาณหมื่นรูป ทำการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งใหญ่ เรียกว่ามหาสังคีติ ผลแห่งการสังคายนาครั้งนี้เอง ได้สร้างความขัดแย้งไว้ในพระศาสนา เพราะเป็นการลบล้างการสังคายนาครั้งที่ 1 พระธรรมวินัยถูกแต่งเติมให้วิปริตไปหมด

บางแห่งกล่าวว่า ผู้ก่อการมหาสังคีติครั้งนั้น คือพระมหาเทวะ ซึ่งเป็นบุตรพ่อค้าขายเครื่องหอมในแคว้นอวันตี มาบวชที่เมืองปาตลิบุตรแคว้นมคธ เรียนพระไตรปิฎกแตกฉาน วันหนึ่งเมื่อขึ้นสวดปาติโมกข์ ท่านเสนอความเห็นอันวิปริตต่อที่ประชุมสงฆ์ 5 ข้อ คือ

1. พระอรหันต์อาจถูกมารยั่วยวนในความฝันได้
2. พระอรหันต์ยังมีอัญญาณ (ความไม่รู้)
3. พระอรหันต์ยังมีความสงสัย (วิจิกิจฉา)

4. พระอรหันต์จะรู้ว่าตนได้มรรคผล ก็เพราะผู้อื่นบอก
5. เมื่อเกิดมรรคผล ต้องเปล่งคำว่าทุกข์หนอๆ

ความเห็นทั้ง 5 ข้อนี้ มีสงฆ์ที่ไม่เห็นด้วย จนเป็นความแตกแยกไม่ร่วมสังฆกรรมกัน พระเจ้ากาลาโศกราชต้องเสด็จไปไกล่เกลี่ยให้ยุติความขัดแย้ง พระมหาเทวะใช้เสียงข้างมากระงับอธิกรณ์ครั้งนั้นและเป็นฝ่ายชนะ เพราะตนมีพวกมากกว่า ต่อมาพระมหาเทวะก็ได้ดำเนินการสังคายนาครั้งใหญ่ที่เรียกว่า มหาสังคีติ ดังกล่าว

การสังคายนาครั้งที่ 3 (ตติยสังคีติ)

เถรวาทไม่นับมหาสังคีติเป็นการสังคายนา แต่นับการสังคายนาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ. 234 หรือ 235) ซึ่งพระโมคคัลลิบุตร เป็นประธานสงฆ์ ว่าเป็นการสังคายนาครั้งที่ 3 คัมภีร์ปรมัตถทีปนี เล่าว่า

พระเจ้าอโศกมหาราชนั้น ทรงศรัทธาในพระพุทธศาสนาทั้ง 18 นิกาย (17 นิกายย่อยและเถรวาท) ที่มีอยู่ก่อนแล้ว พระอาจารย์ของพระองค์คือพระนิโครธเถระ วันหนึ่งๆ ทรงสละพระราชทรัพย์เป็นหลายแสนในการทำบุญ พวกเดียรถีย์เสื่อมจากลาภสักการะอย่างหนัก จนต้องปลอมบวชเป็นภิกษุ ทำให้มีอลัชชีประพฤติปฏิบัติวิปริตผิดแปลกต่าง ๆ นานาตามความเคยชินในลัทธิเดิม จนในที่สุด ภิกษุสงฆ์ก็ไม่ทำอุโบสถและปวารณาร่วมกับภิกษุแปลกปลอม วัดอโศการาม (เมืองปาตลิบุตร) ไม่มีอุโบสถกรรมนานถึง 7 ปี พระเจ้าอโศกมหาราชจะมีพระ

บัญชาเกณฑ์ให้ภิกษุทั้งหลายทำอุโบสถก็ไม่ได้ มีภิกษุไม่น้อยที่ถูกพวกอำมาตย์ใจทรามประหารชีวิต ก็ยิ่งทำความเดือดร้อนแก่พระราชหฤทัย

เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นนั้น พระเจ้าอโศกมหาราชได้ตรัสถามภิกษุสงฆ์ว่า ใครจะสามารถช่วยในเรื่องนี้ได้ ได้ทรงทราบว่าพระโมคคัลลิบุตรแห่งอโธคงคาบรรพต (ภูเขาทางฝั่งใต้แม่น้ำคงคา) จะช่วยได้ จึงทรงขอให้สงฆ์นิมนต์มา

พระโมคคัลลิบุตรได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์จนเป็นที่พอพระทัย แล้วพักอยู่กับพระเจ้าอโศกมหาราชที่พระราชอุทยานนั้นเอง ถวายความรู้ในเรื่องลิทธิต่างๆ แก่พระองค์ติดต่อกัน 7 วัน ในวันที่ 7 นั้น มีรับสั่งให้ประชุมสงฆ์ครั้งใหญ่ที่วัดอโศการาม ทรงให้กั้นม่านเป็นกำแพงรอบด้าน พระองค์เองประทับนั่งอยู่ภายในกำแพงม่าน ส่วนภิกษุทั้งหลายที่มาประชุมกันนั้น ทรงให้อยู่เป็นพวกๆ ตามลัทธิของตน แล้วรับสั่งให้เข้าเฝ้าทีละพวก เพื่อทรงสอบถามความเห็นเกี่ยวกับพระธรรมวินัย

พวกเดียรถีย์ปลอมบวช ไม่ได้ศึกษาพระธรรมวินัย เมื่อเข้าเฝ้าถวายคำตอบ ต่างก็ตอบไปตามความรู้ในลัทธิเดิมของตนทั้งสิ้น พระเจ้าอโศกมหาราชทรงตัดสินได้ว่า เขาเหล่านั้นคือเดียรถีย์ไม่ใช่ภิกษุ เพราะพระองค์ได้ศึกษาลัทธิจากพระโมคคัลลิบุตรดังกล่าวแล้ว เมื่อทรงรู้ว่าเป็นเดียรถีย์ก็พระราชทานผ้าขาวให้พวกเขาสึกออกไป ปรากฏว่า มีเดียรถีย์ถูกจับสึกถึง 6 หมื่นคน สำหรับภิกษุที่ตอบว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นวิภัชชวาที (กล่าวโดยวิธีแจกแจงแยกแยะตามเหตุปัจจัย) พระเจ้าอโศก-

มหาราชทรงถามพระโมคคัลลิบุตร ว่าเป็นอย่างนั้นจริงหรือ เมื่อพระเถระถวายพระพรว่าจริง ก็ทรงพอพระทัยว่า ได้พระศาสนาอันบริสุทธิ์กลับคืนมาแล้ว ทรงขอให้ภิกษุสงฆ์ทำอุโบสถพร้อมกับถวายการอารักขาอย่างดี การทำอุโบสถครั้งนั้น มีภิกษุประชุมพร้อมเพรียงกันถึง 6 ล้านรูป

เพิ่มกถาวัตถุไว้ในพระไตรปิฎก

คัมภีร์ปรมัตถทีปนีกล่าวว่า พระโมคคัลลิบุตรมุ่งที่จะป้องกันไม่ให้เกิดความเห็นผิดอย่างวัตถุ 10 ประการในครั้งนั้นและในอนาคต จึงตั้งหัวข้อ (มาติกา) ตามอย่างพระพุทธองค์ แล้วขยายความด้วยวิธีถาม-ตอบ เป็นคำถาม 500 คำตอบ 500 (เรียกว่า 1,000 สูตร) ลักษณะคำถาม-คำตอบ เป็นการซักไซ้ย้อนไปย้อนมาด้วยเหตุด้วยผล จนฝ่ายเห็นผิดจนมุม ไม่มีทางโต้แย้งเป็นอย่างอื่น คำถาม-คำตอบนี้แหละคือกถาวัตถุทั้งหมด

พระโมคคัลลิบุตร ได้คัดเลือกภิกษุผู้แตกฉานในพระไตรปิฎกจำนวนหนึ่ง และภิกษุผู้แตกฉานในปฏิสัมภิทาญาณ(เป็นพระอริยบุคคล)จำนวนหนึ่ง รวม 1,000 รูป (จาก 6 ล้านรูป) ทำการสังคายนาครั้งที่ 3 โดยวิธีการอย่างเดียวกับคราวปฐมสังคายนาและทุติยสังคายนา และเมื่อสังคายนาถึงพระอภิธรรมปิฎก ก็มีมติให้รวมกถาวัตถุไว้ในพระอภิธรรมปิฎกด้วย

สาระสำคัญของกถาวัตถุ

เรื่องหรือประเด็นที่ยกขึ้นเพื่อทำความเข้าใจให้ถูกต้องใน

กถาวัตถุ มี 219 เรื่อง แต่ละเรื่องดำเนินไปด้วยวิธีถาม-ตอบ จนฝ่ายเห็นผิดไม่มีข้อโต้แย้งได้ เฉพาะเรื่องบุคคลในปุคคลกถา ก็มีคำถาม-คำตอบเป็นร้อยชุด ปริมาณเนื้อหาของเรื่องเดียวนี้ มากถึง 80 หน้าในฉบับบาลี

ต่อไปนี้ คือสาระสำคัญของกถาวัตถุ 219 เรื่อง

บุคคลไม่มีอยู่จริง

1. *(ปุคคลกถา)* นิกายวัชชีปุตตกะ, นิกายสมิติยะ (และพวกนอกศาสนาอื่น) เห็นว่า บุคคลมีอยู่จริง แต่พระพุทธศาสนาสอนว่า บุคคลเป็นเพียงสมมติสัจจะ เมื่อแยกแยะให้เห็นสภาวะ(ปรมัตถสัจจะ)แล้ว บุคคลหามีไม่

พระอริยบุคคลไม่เสื่อมจากธรรมที่บรรลุ

2. *(ปริหานิกถา)* นิกายสมิติยะ, นิกายวัชชีปุตตกะ, นิกายสัพพัตถิกวาท และนิกายมหาสังฆิกะบางพวก เห็นว่า พระอรหันต์ (และพระอริยบุคคล) อาจเสื่อมจากธรรมที่บรรลุได้ ซึ่งเป็นความเห็นผิด

เทวดามีการประพฤติพรหมจรรย์

3. *(พรหมจริยกถา)* นิกายสมิติยะ เห็นว่า ในเทวโลกไม่มีการประพฤติพรหมจรรย์ ความเห็นที่ถูกคือ ในเทวโลกไม่มีการบวช (ซึ่งเป็นพรหมจรรย์อย่างหนึ่ง) ก็จริง แต่เทวดาก็มีการเจริญมรรค เพื่อความดีงามต่อไปได้ (การเจริญมรรคเป็นพรหม-

จรรย์อย่างหนึ่ง)

กิเลสที่อริยบุคคลละได้เป็นการละขาด

4. *(โอธิโสกถา)* นิกายสมิติยะ เห็นว่า กิเลสที่อริยบุคคลละได้นั้น แต่ละชนิด ไม่ใช่ละได้อย่างเด็ดขาดโดยไม่เหลือเลย ที่ถูกคือ กิเลสใดที่อริยบุคคลละได้ ก็ละได้อย่างเด็ดขาด ไม่ใช่ละได้ครึ่งๆ กลางๆ หรือละได้แล้วกิเลสยังกลับมาเกิดได้อีก

ปุถุชนละกามราคะและพยาบาทไม่ได้

5. *(ชหิตกถา)* มีนิกายสมิติยะเป็นต้น เห็นว่า ปุถุชนละกามราคะ (ความกำหนัดในกาม) และพยาบาท(คิดปองร้ายผู้อื่น)ได้ คืออาจจะละได้ด้วยฌาน คำตอบที่ถูกคือ ปุถุชนละกามราคะและพยาบาทไม่ได้

ไม่มีอะไรที่มีอยู่จริง

6. *(สัพพมัตถิกถา)* นิกายสัพพัตถิกวาท เห็นว่าทุกอย่างมีอยู่จริง เมื่อถูกถามต้อนไปมา ก็ได้คำตอบว่าไม่มีอะไรที่มีอยู่จริง

ขันธ์ปัจจุบันเท่านั้นมีอยู่

7. *(อตีตขันธาติกถา)* ไม่ระบุว่า เป็นความเห็นของนิกายใดที่เห็นว่า มีขันธ์(กายและจิต)ในอดีตและในอนาคต ส่วนพระพุทธศาสนาสอนว่า ขันธ์ที่เป็นปัจจุบันเท่านั้นมีอยู่ (ขันธ์

อายตนะ ธาตุ มีทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต แต่ "มีอยู่" เฉพาะในปัจจุบันเท่านั้น)

ผลกรรมขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย

8. *(เอกัจจมัตถีติกถา)* นิกายกัสสปิกะเห็นว่า ผลกรรม (วิบาก) ไม่ว่าจะให้ผลแล้วหรือยังไม่ให้ผล ยังเป็นผลกรรมที่มีอยู่ก็มี ไม่มีอยู่ก็มี ผิดจากหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่ว่า ความมีอยู่หรือไม่มีอยู่ของกรรม ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย ไม่ใช่มีหรือไม่มีได้เอง หรือด้วยกฎตายตัวใดๆ

สติปัฏฐานเป็นกุศลอย่างเดียว

9. *(สติปัฏฐานกถา)* นิกายอันธกะ(ซึ่งเป็นต้นเค้าของนิกายปุพพเสลิยะ นิกายอปรเสลิยะ นิกายราชคิริยะ และนิกายสิทธัตถิกะ เห็นว่า ธรรมทั้งปวง (ทั้งกุศล อกุศล และอัพยากฤต) เป็นบ่อเกิดหรือเป็นที่ตั้งแห่งสติ(สติปัฏฐาน)ได้ ที่ถูก สติปัฏ-ฐาน เป็นกุศลได้อย่างเดียว

ความมีอยู่กับความไม่มีอยู่ ไม่เหมือนกัน

10. *(เหวัตถีติกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นว่า ความมีอยู่และความไม่มีอยู่ของธรรมทั้งหลาย มีความหมายอย่างเดียวกัน คือมีหรือไม่มีก็คือมี แต่เมื่อถูกซักก็จนมุม คือชี้ชัดไม่ได้ว่า มีกับไม่มี เป็นอันเดียวกันหรือเป็นคนละอย่าง

พระอรหันต์ไม่มีการสำเร็จความใคร่

11. *(ปฐมหารกถา)* นิกายปุพพเสลิยะกับนิกายอปรเสลิยะมีความเห็นผิดว่า พระอรหันต์ก็มีการสำเร็จความใคร่ แต่เมื่อถูกซักว่า พระอรหันต์มีกามราคะหรือไม่ ก็ตอบว่าไม่มี แล้วยังให้ความเห็นอีกว่า การสำเร็จความใคร่ของพระอรหันต์เป็นไปได้โดยมารนำความใคร่เข้าทางขุมขนเพื่อกลั่นแกล้ง

ความรู้ของพระอรหันต์คือรู้อริยสัจ

12. *(อัญญาณกถา)* นิกายปุพพเสลิยะ มีความเห็นผิดว่า การที่พระอรหันต์ไม่รู้จักชื่อคนเป็นต้น แสดงว่า มีความไม่รู้ (อัญญาณะ) เมื่อถูกถามว่า พระอรหันต์มีอวิชชาหรือ ก็ยอมรับว่าไม่มี ความเห็นที่ถูกก็คือ พระอรหันต์รู้ในอริยสัจ ไม่ใช่รู้ในสิ่งที่ไม่มีสาระด้วย

พระอรหันต์ไม่สงสัยในพระรัตนตรัย

13. *(กังขากถา)* 14. *(ปรวิตารณกถา)* เป็นความเห็นผิดของนิกายปุพพเสลิยะว่า พระอรหันต์ยังมีความสงสัย และยังอาศัยคำบอกกล่าวของคนอื่น(จึงรู้) ที่ถูกคือ พระอรหันต์ไม่มีความสงสัยในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ฯลฯ และไม่ต้องอาศัยผู้อื่นบอกกล่าวในเรื่องธรรมที่ท่านได้บรรลุ (เพราะประจักษ์แก่ใจของท่านเอง)

บรรลุธรรมไม่ใช่แสดงออกด้วยคำพูดเสมอไป

15. *(วจีภาทกถา)* นิกายปุพพเสลิยะ (รวมถึงนิกายพวกเดียวกัน) มีความเห็นว่า ผู้เข้าฌานที่ 1 ในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค(ได้ดวงตาเห็นธรรมครั้งแรก) จะมีการเปล่งวาจาว่าทุกข์ เพราะได้เห็นความจริงในทุกข์ เรื่องนี้ถูกแก้ความเห็นผิดนั้นว่า ไม่ใช่หรือไม่จำเป็นต้องมีการแสดงออกอย่างนั้น

พูดว่าทุกข์ไม่ได้หมายถึงรู้ทุกขสัจ

16. *(ทุกขาหารกถา)* นิกายปุพพเสลิยะเห็นว่า คนที่เปล่งวาจาว่าทุกข์ ทุกข์ แสดงว่ารู้ในทุกขอริยสัจ เมื่อถูกย้อนถามว่าคนซัวพูดว่าทุกข์ ทุกข์ ก็แสดงว่าได้อริยมรรคอย่างนั้นหรือ พวกเขายอมจำนน

จิตเกิดและดับอยู่ตลอดเวลา

17. *(จิตตฐิติกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นผิดว่า จิตแต่ละดวงเกิดหรือดับอยู่ได้นานๆ เพราะเห็นว่าจิตในสมาบัติกับภวังคจิต เป็นไปต่อเนื่องกันได้นานๆ แต่ความจริงจิตเกิดดับอยู่ตลอดเวลา

สังขารไม่ใช่มีแต่ทุกข์ด้านเดียว

18. *(กุกกุฬกถา)* นิกายโคกุลิกะเห็นว่า สังขารทั้งปวงเหมือนถ่านไฟร้อน แต่ความจริง สังขารมีสุขในระดับต่างๆ ตั้งแต่สุขเวทนาไปจนถึงสุขสงบและสุขอันเกิดจากการตรัสรู้ (พระ

พุทธศาสนาไม่ใช่ทุนิยม ไม่ได้มองโลกในแง่ร้ายไปหมด)

การบรรลุมรรคผล ไม่ใช่บรรลุทีละน้อย

19. *(อนุปุพพาภิสมยกถา)* นิกายอันธกะ, นิกายสัพพัตถิกวาท, นิกายสมิติยะ และนิกายภัทรยานิกะ มีความเห็นผิดว่า การบรรลุธรรมในอริยสัจหรือการบรรลุมรรคผล เกิดขึ้นเป็นส่วนๆ ทีละเล็กทีละน้อย เช่น เมื่อเห็นทุกข์ก็ละกิเลสได้ส่วนหนึ่ง เห็นสมุทัยก็ละกิเลสได้ส่วนหนึ่ง เป็นต้น แต่ความจริง เมื่อรู้แจ้งในอริยสัจก็รู้ครบทั้งกระบวนการเกิด-ดับของทุกข์ เมื่อเกิดดวงตาเห็นธรรมก็ละสังโยชน์ได้ทั้ง 3 อย่างพร้อมกัน (สำหรับโสดาบัน)

ปุถุชนก็รู้แจ้งในพระพุทธดำรัสได้

20. *(โวหารกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นผิดว่า คำพูดที่ออกจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้าเป็นโลกุตระ การที่จะรับรู้ได้ต้องเป็นการรับรู้ที่เป็นโลกุตระ ปุถุชนสัมผัสไม่ได้ วิญญาณที่ทำหน้าที่รับรู้ต้องเป็นวิญญาณโลกุตระเท่านั้น แท้จริงแล้วพระวาจาของพระพุทธเจ้าก็เปล่งให้ปุถุชนเข้าใจได้ ไม่ใช่ว่ามีหูที่เป็นโลกุตระจึงจะรับรู้ได้

ไม่มีนิโรธสัจที่เป็นโลกิยะ

21. *(นิโรธกถา)* นิกายมหิสาสกะและนิกายอันธกะ มีความเห็นผิดว่า นิโรธ-ความดับทุกข์ที่เป็นอริยสัจ มีได้ 2 อย่าง

คือ นิโรธที่เป็นโลกิยะ(อัปปฏิสังขานิโรธ) และนิโรธที่เป็นโลกุตระ (ปฏิสังขานิโรธ-ดับด้วยโลกุตรญาณ) แต่ความจริง ถ้าเป็นความดับที่ยังเกิดได้อีก ไม่ใช่นิโรธสัจ คือไม่ใช่นิโรธที่เป็นอริยสัจ

กำลังญาณของพระพุทธเจ้าและพระสาวกมีไม่เท่ากัน

22. *(พลกถา)* นิกายอันธกะเข้าใจผิดว่า กำลังแห่งญาณของพระพุทธเจ้านั้นพระสาวกก็มีได้ แต่ความจริง ญาณ(หรือกำลังที่เกิดจากญาณ)ของพระพุทธเจ้ากับญาณของพระสาวก มีไม่เท่ากัน ของพระพุทธเจ้ามีกำลังมากกว่า

อาสวักขยญาณเท่านั้นเป็นญาณดับทุกข์ได้

23. *(อริยันติกถา)* นิกายอันธกะเห็นว่า ญาณ 10 (คือทศพลญาณ-ญาณที่เป็นกำลังของพระพุทธเจ้า)เป็นอริยะ คือทำให้ดับทุกข์ดับกิเลสหรือเป็นนิพพานทั้งหมด ที่ถูกคือ อาสวักขยญาณอย่างเดียวเป็นอริยะ

จิตที่ยังมีราคะหลุดพ้นไม่ได้

24. *(วิมุจจติกถา)* นิกายอันธกะ มีความเห็นผิดว่า จิตที่มีราคะก็หลุดพ้นได้ แต่ความจริง ขณะที่จิตหลุดพ้นย่อมไม่มีราคะ

จิตหลุดพ้นไม่ใช่หลุดพ้นเป็นส่วน ๆ

25. *(วิมุจจมานกถา)* ไม่ระบุนิกาย มีความเห็นผิดว่า เมื่อจิตหลุดพ้นด้วยฌาน ก็ยังจะต้องหลุดพ้นต่อไปอีก (ด้วยสมุจ-

เฉทวิมุตติ) เมื่อถูกซักว่า จิตที่เป็นโสดาบัน ก็แสดงว่าเป็นเพียงบางส่วนอย่างนั้นหรือ ฝ่ายเห็นผิดจำนนด้วยเหตุผล ความเห็นที่ถูกคือ จิตไม่ได้บรรลุธรรมหรือหลุดพ้นเป็นส่วนๆ

โสดาปัตติมรรคละมิจฉาทิฐิและวิจิกิจฉายังไม่ได้

26. *(อัฏฐมกกถา)* นิกายอันธกะและนิกายสมิติยะมีความเห็นผิดว่า บุคคลในชั้นโสดาปัตติมรรค ละกิเลสรัดรึงจิต(ปริยุฏฐานกิเลส)ได้ 2 อย่าง คือ ทิฐิ-ความเห็นผิด และวิจิกิจฉา-ความลังเลสงสัย แต่ที่ถูกคือ ผู้เป็นโสดาบัน หรือผู้ได้โสดาปัตติ-ผล จึงละกิเลส 2 อย่างนั้นได้ (ในที่นี้ เรียกผู้ได้โสดาปัตติมรรคว่าอัฏฐมกบุคคล คือบุคคลที่ 8 เพราะนับผู้ได้อรหัตตผลเป็นบุคคลที่ 1 ผู้ได้อรหัตมรรคเป็นบุคคลที่ 2 เป็นต้น)

ผู้ได้โสดาปัตติมรรคมีอินทรีย์ครบ

27. *(อัฏฐมกัสสะ อินทริยกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นว่า ผู้ได้โสดาปัตติมรรค ยังไม่มีอินทรีย์คือศรัทธา เป็นต้น ถูกหักล้างด้วยเหตุผลหลายข้อและด้วยพุทธภาษิต ได้คำตอบที่ถูกต้องว่า อริยบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งในโสดาปัตติผล (คือผู้อยู่ในโสดาปัตติมรรค) ก็มีอินทรีย์ 5 มีศรัทธา เป็นต้น

ตาทิพย์ หูทิพย์ ไม่ใช่ตาเนื้อหูเนื้อ

28. *(ทิพพจักขุกถา)* นิกายอันธกะและนิกายสมิติยะมีความเห็นว่า ตาทิพย์ ก็คือตาเนื้อ (มังสจักษุ) ของผู้ได้ฌานที่ 4

นั่นเอง แต่ความจริง ตาเนื้อ ตาทิพย์ และตาปัญญา (ปัญญา-จักษุ) เป็นคนละอย่างกัน

29. *(ทิพพโสตกถา)* เนื้อหาเหมือนกับข้อ 28 แต่เป็นเรื่องหูทิพย์(ทิพพโสต) และหูเนื้อ(มังสโสต) ซึ่งพระพุทธศาสนาแยกไว้คนละส่วน ไม่ใช่หูเดียวกัน

ทิพยจักษุไม่ใช่ญาณรู้ความเกิดของสัตว์

30. *(ยถากัมมูปคตญาณกถา)* มีความเห็นผิดอีกว่า ญาณที่รู้ความเกิดของสัตว์ ซึ่งเป็นไปตามกรรม คือทิพยจักษุ แต่ที่ถูกคือ ผู้ไม่ได้ทิพยจักษุ ก็มีญาณรู้ความเกิดของสัตว์ได้ แสดงว่าเป็นญาณคนละอย่าง

เทวดามีศีล 5 อยู่เป็นปกติ

31. *(สังวรกถา)* ไม่ระบุนิกาย มีความเห็นว่า เทวดาทั้งหลาย (ชั้นดาวดึงส์ขึ้นไป) ยังต้องมีความสำรวมเพื่อที่จะไม่ละเมิดศีล 5 (เหมือนมนุษย์) ที่ถูกคือ การไม่ละเมิดศีล 5 เป็นปกติธรรมดาของเทวดาอยู่แล้ว จึงไม่ควรกล่าวว่า สำรวมหรือไม่สำรวมในเรื่องนี้

อสัญญีสัตว์ไม่มีสัญญาตั้งแต่เกิดจนตาย

32. *(อสัญญกถา)* มีเทวดาจำพวกหนึ่ง เรียกว่า อสัญญ-สัตว์หรืออสัญญีสัตว์ ซึ่งมีแต่รูปขันธ์ ไม่มีสัญญา(ความหมายรู้) และไม่มีความรู้สึก(เวทนา) ภพของเทวดาเหล่านี้ เรียกว่า

อสัญญภพหรือเอกโวการภพ (ภพของสัตว์ที่มีแต่รูปขันธ์)

เทวดาเหล่านี้ ไม่มีสัญญาอะไรเลยทั้งในขณะเกิด (ปฏิสนธิ) ในขณะดำรงอยู่ และในขณะจุติ(เท่ากับตาย) ต่างจากสัตว์หรือเทวดาประเภทอื่นที่มีสัญญาในขณะปฏิสนธิ แต่สัญญาดับขณะจุติ และต่างจากผู้เข้านิโรธสมาบัติซึ่งสัญญาดับเฉพาะเมื่อเข้านิโรธสมาบัติ (ตามคำอธิบายในคัมภีร์ยมก)

ส่วนนิกายอันธกะ มีความเห็นว่า อสัญญีสัตว์ มีสัญญาทั้งในขณะปฏิสนธิและขณะจุติ ไม่มีสัญญาเฉพาะเมื่อดำรงอยู่ในภพนั้น

อสัญญีกับเนวสัญญานาสัญญีไม่เหมือนกัน

33. *(เนวสัญญานาสัญญายตนกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นว่า เนวสัญญานาสัญญายตนะ(อายตนะที่มีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่) ไม่ควรจะเรียกว่ามีสัญญา แต่เมื่อถูกซักว่าถ้าอย่างนั้น เทวดาประเภทนี้ก็ต้องอยู่ในอสัญญภพเหมือนกับพวกอสัญญีสัตว์อย่างนั้นหรือ ซึ่งความจริง เทวดา 2 จำพวกนี้ต่างกัน เทวดาพวกเนวสัญญานาสัญญายตนะ ไม่มีรูปขันธ์ มีแต่นามขันธ์ 4 เกิดในอรูปภพ ส่วนพวกอสัญญีสัตว์ มีแต่รูปขันธ์ ไม่มีนามขันธ์ เกิดในอสัญญภพ

คฤหัสถ์บรรลุอรหัตตผลได้

34. *(คิหิสสะ อรหาติกถา)* นิกายอุตตราปถกะมีความเห็นว่า คฤหัสถ์เป็นพระอรหันต์ได้ แต่ความจริง คฤหัสถ์ที่ได้บรรลุ

อรหัตผลนั้นมี เช่น ยสกุลบุตร สันตดิมหาอำมาตย์ เป็นต้น แต่ในการใช้คำ ไม่ควรพูดว่าคฤหัสถ์เป็นพระอรหันต์ เพราะภาวะของพระอรหันต์พ้นไปแล้วจากความเป็นคฤหัสถ์ คือไม่ครองเรือน ไม่เสพกาม ไม่ดำรงชีวิตอย่างคฤหัสถ์

อนาคามีไม่ได้เป็นอรหันต์พร้อมกับการเกิด

35. *(อุปปัตติกถา)* นิกายอุตตราปถกะ มีความเห็นว่า บุคคลเกิดมาพร้อมกับเป็นพระอรหันต์ได้ โดยเข้าใจผิดว่า อนาคามีที่ไปเกิดและปรินิพพานในชั้นสุทธาวาสนั้นเป็นพระอรหันต์พร้อมกับการเกิด แต่ความจริง อนาคามีเกิดแล้วจึงเป็นอรหันต์และปรินิพพานในภพนั้น (อุปปตฺติหรืออุปบัติ แปลว่าเข้าถึง อุปฺปตฺติหรืออุบัติ แปลว่าเกิด)

กายและบริขารของพระอรหันต์เหมือนของคนทั่วไป

36. *(อนาสวกถา)* นิกายอุตตราปถกะมีความเห็นว่า ทุกอย่างในกายและใจ(ธรรมทั้งปวง)ของพระอรหันต์ ล้วนไม่มีอาสวะ แต่ความจริง กายและเครื่องใช้สอยของพระอรหันต์ก็เหมือนของคนทั่วไป(มิใช่ปลอดอาสวะหรือวิเศษกว่าสังขารทั้งหลาย)

อริยผลของอริยบุคคลต่างกัน

37. *(สมันนาคตกถา)* นิกายอุตตราปถกะ มีความเห็นว่า พระอรหันต์ประกอบด้วยอริยผล 4 (คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล และอรหัตตผล) ซึ่งความจริง ควรจะ

กล่าวว่า พระอรหันต์ประกอบด้วยอรหัตตผล ก็พอ

อุเบกขาของพระอรหันต์ไม่ได้เกิดพร้อมกันทุกทวาร

38. *(อุเบกขาสมันนาคตกถา)* ไม่ระบุนิกาย มีความเห็นว่า พระอรหันต์ประกอบด้วยอุเบกขาในทวารทั้ง 6 (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) พร้อมกันทุกเมื่อ ซึ่งความจริง อุเบกขาของพระอรหันต์ ไม่ได้เกิดขึ้นพร้อมกันทุกทวาร

ตรัสรู้ไม่ใช่เกิดๆ ดับๆ

39. *(โพธิยา พุทโธติกถา)* นิกายอุตตราปถกะ มีความเห็นว่า เมื่อมีโพธิ (โพธิญาณ-ปัญญาตรัสรู้, มรรคญาณ, สัพพัญญุตญาณ) บุคคลจึงเป็นพระพุทธเจ้า เป็นความเห็นที่ผิด เพราะเมื่อตรัสรู้แล้ว ความตรัสรู้นั้นไม่ใช่เกิดๆ ดับๆ ได้

มหาบุรุษลักษณะไม่ใช่มีแต่โพธิสัตว์

40. *(ลักขณกถา)* นิกายอุตตราปถกะมีความเห็นว่า คนที่ประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะ 32 ประการ คือโพธิสัตว์ แต่ความจริง คนที่ประกอบด้วยลักษณะอันเพียบพร้อมอย่างนั้นเป็นพระเจ้าจักรพรรดิก็มี (ลักษณะภายนอกไม่ใช่เครื่องวัดความเป็นโพธิสัตว์ไปทั้งหมด เป็นคุณสมบัติส่วนหนึ่งที่โพธิสัตว์มีอยู่เท่านั้น)

เส้นทางเป็นพระพุทธเจ้าอยู่ที่การบำเพ็ญบารมี

41. *(นิยาโมกกันติกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นว่า โพธิสัตว์จะต้องเกิดประพฤติพรหมจรรย์ในพระศาสนาของพระพุทธเจ้า(องค์ใดองค์หนึ่ง) ก่อนจะมาได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในชาติสุดท้าย แต่ที่ถูกคือ ความเป็นโพธิสัตว์หรือพระพุทธเจ้า ไม่ใช่อยู่ที่เงื่อนไขตายตัวอย่างนั้น แต่อยู่ที่การบำเพ็ญบารมีและการตรัสรู้ด้วยตนเอง (จึงได้ชื่อว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า)

42. *(อปราปิสมันนาคตกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นในลักษณะเดียวกับข้อ 37 แต่เป็นความเห็นในเรื่องอรหัตตมรรคซึ่งไม่ถูกต้อง

อริยมรรค 4 ละสังโยชน์ได้ต่างกัน

43. *(สัพพสัญโญชนปหานกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นว่า การละสัญโญชน์(สังโยชน์-กิเลสร้อยรัดให้สัตว์ติดอยู่ในภพ)ได้ทั้งหมด คือความเป็นอรหันต์ ความเห็นเช่นนี้ แม้จะมีส่วนถูกแต่ก็ไม่ตรงกับความเป็นจริงที่ว่า แต่ละมรรคละสัญโญชน์อะไรได้บ้าง ไม่ใช่กล่าวคลุมๆ อย่างไม่มีหลัก ซึ่งชี้ชัดไม่ได้อย่างนั้น

ญาณที่ทำให้หลุดพ้นคือผลญาณ

44. *(วิมุตตกถาหรือวิมุตติกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นว่า วิมุตติญาณเป็นตัวหลุดพ้น แต่ความจริง วิมุตติญาณไม่ใช่มีอย่างเดียว แต่มีถึง 4 อย่าง คือ 1. วิปัสสนาญาณ 2. มรรคญาณ 3. ผลญาณ 4. ปัจจเวกขณญาณ ญาณที่ทำให้ลุดพ้น

โดยตรง คือ ผลญาณ (การกล่าวว่า วิมุตติญาณเป็นตัวหลุดพ้น เป็นการกล่าวคลุมๆ)

ผู้ไม่ใช่พระอรหันต์รู้ญาณของพระอรหันต์ไม่ได้

45. *(อเสขกถา)* นิกายอุตตราปถกะมีความเห็นว่า อริย-บุคคลที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์(เสขบุคคล)บางท่าน (เช่น พระอานนท์ เป็นต้น) รู้ถึงญาณของพระอรหันต์ (อเสขญาณ) ได้ แต่ความจริง รู้ไม่ได้

ญาณจะถูกหรือผิดไม่ใช่ขึ้นอยู่กับกสิณที่เพ่ง

46. *(วิปริตกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นผิดว่า ผู้เข้าสมาบัติด้วยมีปฐวีกสิณ(เพ่งดิน)เป็นอารมณ์ เป็นพวกมีญาณที่ผิด แต่เมื่อถูกย้อนถามว่า ผู้นั้นเห็นทุกข์เป็นสุข เห็นความไม่เที่ยงว่าเที่ยง เห็นอนัตตาว่าเป็นอัตตาหรือ? กลับตอบไม่ได้ (แสดงว่าผู้เข้าสมาบัติจะมีญาณที่ถูกหรือผิด ไม่ใช่ดูที่กสิณหรืออารมณ์ที่เพ่ง)

ญาณไม่ใช่มีได้เอง ต้องทำให้เกิดจึงมี

47. *(นิยามกถา)* นิกายอุตตราปถกะมีความเห็นว่า ปุถุชน (อนิยตบุคคล) มีญาณเพื่อบรรลุธรรมอยู่แล้วในตัว แต่ความจริง ปุถุชนไม่มีญาณนั้น จะมีก็ต่อเมื่อทำให้เกิดมี (ถ้าญาณนั้นมีอยู่แต่ดั้งเดิมในคนเรา ก็แสดงว่า ญาณของอริยบุคคลเท่ากับญาณของปุถุชน ซึ่งญาณนั้นอาจจะทำให้อริยบุคคลกลับมาเป็นปุถุชน

อีกก็ได้)

อริยบุคคลเท่านั้นได้ปฏิสัมภิทา

48. *(ปฏิสัมภิทากถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นว่า ญาณ(ความรู้)ทุกอย่างเป็นปฏิสัมภิทา(ความรู้แตกฉาน) เมื่อถูกซักว่า ความรู้ในสิ่งที่สมมติเรียกขานกัน เช่น ชื่อ ก็เป็นปฏิสัมภิทาหรือ? ตอบไม่ได้ ยอมจำนนว่า ปฏิสัมภิทาไม่ใช่ญาณทุกอย่าง แต่เป็นญาณของอริยบุคคล

ความจริงมีอยู่ 2 ระดับ

49. *(สัมมติญาณกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นว่า ความรู้ในสิ่งสมมติทั้งหลาย ไม่ควรเรียกว่าจริง แต่พระพุทธศาสนายอมรับว่ามีสัจจะ 2 ระดับ คือ สมมติสัจจะ(จริงโดยสมมติ) และปรมัตถสัจจะ(จริงแท้โดยสภาวะ)

เจโตปริยญาณรู้ทั้งจิตและเจตสิก

50. *(จิตตารัมมณกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นว่า เจโตปริยญาณ(ญาณรู้จิตของผู้อื่น) ทำหน้าที่รู้แต่ตัวจิตเท่านั้น แต่ความจริง ญาณนี้รู้ถึงธรรมที่ประกอบอยู่ในจิตหรือเจตสิกด้วย เช่นรู้ว่า จิตมีราคะ จิตมีโทสะ จิตมีโมหะ เป็นต้น

ญาณรู้อนาคต ไม่รู้กิเลสที่จะเกิดล่วงหน้า

51. *(อนาคตญาณกถา)* นิกายอันธกะ มีความเห็นว่า

อนาคตญาณ(ญาณรู้อนาคต) ได้แก่ความรู้ล่วงหน้าว่า สภาวธรรมอะไรจะเกิด เช่น โทสะจะเกิดก็รู้ได้ล่วงหน้า เกิดเพราะอะไร เกิดแล้วจะมีผลอย่างไรก็รู้ได้ล่วงหน้า ความเข้าใจอย่างนี้ผิด ญาณรู้อนาคตคือ รู้อย่างที่พระพุทธองค์รู้ว่า เมืองปาตลิบุตรจะเกิดอุบัติภัยอะไรในอนาคต

ญาณไม่ใช่ความรู้อย่างเดียวกันหมด

52. *(ปัจจุปันนญาณกถา)* นิกายอันธกะเห็นว่า ญาณ(ความรู้)ทุกอย่างเป็นอันเดียวกัน ถูกแย้งว่า ถ้าญาณเป็นอย่างเดียวกันหมด ก็แสดงว่าญาณรู้ตัวเองได้ ซึ่งเป็นไปไม่ได้ เหมือนขวานถากตัวเองย่อมเป็นไปไม่ได้ สติรู้สติ ย่อมเป็นไปไม่ได้

พระสาวกไม่สามารถรู้ว่าใครได้บรรลุธรรมอะไร

53. *(ผลญาณกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นว่า พระสาวกก็มีผลญาณ คือรู้อริยผลที่บุคคลได้บรรลุ เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า แต่ความจริง ญาณชนิดนี้เป็นของพระพุทธเจ้าเท่านั้น (เรียกว่า อินทริยปโรปริยัตตญาณ) พระพุทธเจ้าจึงบัญญัติเรื่องขันธ์ อายตนะ เป็นต้นได้ ส่วนพระสาวกแม้จะบรรลุธรรมได้ก็บัญญัติว่าธรรมที่บรรลุคืออะไรบ้างไม่ได้ (จึงมีเรื่องเล่าว่า พระสารีบุตรแสดงธรรมให้พระอรหันต์ฟังโดยไม่รู้ว่าผู้ฟังเป็นพระอรหันต์แล้ว)

อริยมรรคไม่ใช่นิพพาน

54. *(นิยามกถา)* (ชื่อตรงกับข้อ 47 แต่คำว่านิยามในที่นี้

หมายถึงอริยมรรค) นิกายอันธกะมีความเห็นว่า อริยมรรคเป็นอสังขตะ คือไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง เมื่อถูกซักว่า ถ้าอย่างนั้นอริยมรรคก็คือนิพพาน ซึ่งความจริง นิพพานเท่านั้นเป็นอสังขตะ

ปฏิจจสมุปบาทไม่ใช่กฎตายตัว

55. *(ปฏิจจสมุปปาทกถา)* นิกายปุพพเสลิยะและนิกายมหิสาสกะ มีความเห็นว่า ปฏิจจสมุปบาทไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง (เป็นกฎตายตัว) แต่ความจริงขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย ไม่ใช่อสังขตะเหมือนนิพพาน

อริยสัจไม่ใช่นิพพาน

56. *(สัจจกถา)* นิกายปุพพเสลิยะเห็นว่า อริยสัจ 4 คือนิพพาน เป็นความเห็นที่ผิด เพราะอริยสัจ 4 เป็นเรื่องของเหตุปัจจัย (เหมือนกับปฏิจจสมุปบาท)

นิพพานไม่ใช่ที่อยู่อย่างภพ

57. *(อารุปปกถา)* นิกายปุพพเสลิยะมีความเห็นผิดว่า อากาสานัญจายตนะ (และอรูปภพที่เหลือ) เป็นอสังขตะ แต่ไปจำนนด้วยเหตุผลว่า อรูปภพไม่ใช่นิพพาน จึงเป็นอสังขตะไม่ได้ (นิพพานไม่ใช่ภพ)

นิโรธสมาบัติต่างจากนิพพาน

58. *(นิโรธสมาปัตติกถา)* นิกายอันธกะและนิกายอุตตราปถกะมีความเห็นว่า นิโรธสมาบัติเป็นอสังขตะ(ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง) เมื่อถูกย้อนถามว่า ถ้าอย่างนั้นนิโรธสมาบัติก็คือนิพพานล่ะสิ เพราะนิพพานเป็นอสังขตะ? ปรากฏว่านิกายทั้งสองก็ไม่ยอมรับว่านิโรธสมาบัติคือนิพพาน (เพราะอสังขตะมีเพียงอย่างเดียว คือนิพพาน)

ระหว่างนิโรธกับนิพพาน ข้อที่เห็นได้ชัดก็คือนิโรธสมาบัตินั้น บุคคลสามารถจะเข้าและออกได้ แต่บุคคลจะเข้านิพพานและออกจากนิพพานเหมือนนิโรธ-สมาบัติไม่ได้

อรรถกถากล่าวว่า ความไม่เป็นไปแห่งนามขันธ์ทั้ง 4 (เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) คือนิโรธ-สมาบัติ (นามขันธ์ทั้ง 4 ไม่ปรากฏในขณะที่เข้านิโรธ-สมาบัติ จึงเรียกว่าเป็นสมาบัติที่ดับไปแล้ว) นิโรธสมา-บัติจึงไม่ควรจะเรียกว่าเป็นสังขตะหรืออสังขตะ เพราะเป็นสภาวะที่ดับ แต่ก็ไม่ใช่นิพพาน (เรื่องนี้น่าพิจารณา เพราะในที่บางแห่ง พระพุทธองค์ตรัสว่า การเข้ารูป-สมาบัติและอรูปสมาบัติ เป็นนิพพานโดยอ้อม (โดยปริยาย) การเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธหรือนิโรธสมาบัติเป็นนิพพานโดยตรง(โดยนิปปริยาย)

นิพพานไม่ใช่ความว่างอย่างอากาส

59. *(อากาสกถา)* อรรถกถากล่าวว่า อากาส(ช่องว่าง-โปรดสังเกตว่า ใช้คำว่าอากาส ไม่ใช่อากาศ) มี 3 อย่าง คือ 1. ช่องว่างในระหว่างรูป(ปริจเฉทากาส) 2. ช่องว่างที่กำหนดเป็นกสิณของผู้เข้าฌาน(กสิณุคฆาฏิมากาส) 3. ช่องว่างที่เรียกว่าอากาศหรือท้องฟ้า(อชฏากาส) ช่องว่างอย่างแรกเป็นสังขตะ(มีปัจจัยปรุงแต่ง) อีกสองอย่างหลังเป็นเพียงบัญญัติ(เป็นชื่อเรียกให้รู้กันเท่านั้นเอง) นิกายอุดดราปถกะและนิกายมหิสาสกะมีความเห็นว่า อากาสเป็นอสังขตะ แต่พอถูกซักว่าอากาสเป็นนิพพานหรือก็ตอบไม่ได้ (นิพพานไม่ได้ว่างอย่างอากาส)

อากาสไม่ใช่สภาวะที่ตามองเห็นได้

60. *(อากาโสสนิทัสสโนติกถา)* นิกายอันธกะ มีความเห็นว่า อากาส (ช่องว่างประเภทอชฏากาส หรือท้องฟ้า)เป็นของที่เห็นได้ แต่ความจริงแล้ว ตาไม่สามารถจะมองเห็นอากาสได้ การที่เห็นเป็นช่องเป็นรูเป็นท้องฟ้า ก็เพราะแสงหรือคลื่นแสงที่สะท้อนจากฝุ่นละออง (อากาสรับรู้ได้ด้วยมโนวิญญาณ คือใจรับรู้ว่าเป็น อากาส)

ปฐวีธาตุไม่ใช่เนื้อดินที่เห็นได้

61. *(ปฐวีธาตุสนิทัสสนาตยาทิกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นว่า ธาตุดิน (ปฐวีธาตุ) สามารถมองเห็นได้ด้วยตา แต่ความจริง ธาตุดินได้แก่สภาวะแข้นแข็ง (ไม่ใช่เนื้อดินหรือของแข็งที่

มองเห็น)

อินทรีย์ทำหน้าที่เห็น ไม่ใช่ดวงตา

62. *(จักขุนทริยสนิทัสสนันติกถา)* ไม่ระบุนิกายเห็นว่า จักขุนทรีย์(ประสาทที่ทำหน้าที่เห็น) เป็นสิ่งที่เห็นได้ด้วยตา แต่ความจริง จักขุนทรีย์ไม่ใช่ดวงตา

กายกรรมไม่ใช่อาการกิริยาที่ตาเห็น

63. *(กายกัมมสนิทัสสนันติกถา)* ไม่ระบุนิกายเห็นว่า กายกรรม(การกระทำทางกาย) เป็นสิ่งที่เห็นได้ด้วยตา

ตั้งแต่ข้อ 59 ถึงข้อ 63 เป็นความเข้าใจผิดอย่างที่ชาวโลกเข้าใจ เมื่อเข้าใจชัดในสภาวธรรม (ตามแนวอภิธรรม) ก็จะเกิดความเห็นตามความเป็นจริงว่าอะไรเป็นสภาวะชนิดไหน เช่น กายกรรม ไม่ใช่เพียงสิ่งที่ตามองเห็นเท่านั้น

ธรรมทั้งหลายจัดหมวดหมู่ได้

64. *(สังคหิตกถา)* นิกายราชคิริกะและนิกายสิทธัตถิกะมีความเห็นว่า ธรรมทั้งหลายไม่มีการจัดกลุ่มจัดพวก แต่ความจริง การจัดกลุ่มจัดประเภทของธรรมมีอยู่ เช่น ตา เป็นรูปขันธ์ สุขทุกข์เป็นเวทนาขันธ์ เป็นต้น (ธรรมมีระบบหมวดหมู่อยู่ในตัวเอง)

มีธรรมที่เกิดดับพร้อมกันได้

65. *(สัมปยุตตกถา)* นิกายราชคิริกะและนิกายสิทธัตถิกะ

มีความเห็นว่า ไม่มีธรรมที่เกิดดับพร้อมกัน แต่ความจริงมี และไม่ใช่มีอย่างน้ำมันซึมซับอยู่ในงาหรือรสหวานซึมซับอยู่ในอ้อย แต่อยู่กันคนละส่วน เมื่อมาเกี่ยวข้องกันก็เกิดดับพร้อมกันได้

จิตมีเจตสิกต่าง ๆ เกิดดับพร้อมกัน

66. *(เจตสิกกถา)* นิกายราชคิริกะและนิกายสิทธัตถิกะ มีความเห็นว่า เจตสิกไม่มี (มีแต่จิต) แต่ความจริงมีสภาวธรรมที่เกิดดับพร้อมกับจิตได้มากมาย ซึ่งแต่ละอย่างเป็นเจตสิกหนึ่งๆ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า *"จิตนี้และบรรดาเจตสิกธรรม ย่อมปรากฏแก่ผู้ทราบชัดว่าเป็นอนัตตา ครั้นทราบชัดทั้งจิตและเจตสิกนั้นทั้งที่เลวและดี ก็เป็นผู้มีความเห็นที่ถูกต้อง รู้ชัดว่าจิตและเจตสิกย่อมมีการแตกดับเป็นธรรมดา"* และเคยตรัสแก่เกวัฏฏะว่า *"ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมทาย(อาทิสติ)จิต, เจตสิก, การตรึก(วิตกฺกิตํ), การตรอง(วิจาริตํ) ของสัตว์และบุคคลอื่นๆ ได้ว่า ใจ(มโน)และจิตเป็นอย่างไร"* (ที.สี. 9/340) แสดงว่าจิตและเจตสิกมี

ทานมีทั้งที่เป็นเจตสิกและวัตถุ

67. *(ทานกถา)* นิกายราชคิริกะและนิกายสิทธัตถิกะ มีความเห็นว่า ทานนั้นเป็นเจตสิกอย่างหนึ่ง (คือเป็นการให้ทางใจ)

แต่หลักวิชาทางพระพุทธศาสนากล่าวว่า ทานมี 3 อย่าง คือ 1. จาคเจตนา (เจตนาบริจาค) 2. วิรติ (หรืออภัยทาน-เจตนางดเว้นจากความชั่ว) 3. เทยย-ธรรม (หรือไทยธรรม-สิ่งของที่ให้)

ตามหลักวิชาดังกล่าวนั้น จาคเจตนาที่ได้ชื่อว่าทาน เพราะเป็นการให้ด้วยเจตนาบริจาค วิรตีได้ชื่อว่าทาน เพราะทำลายอกุศลจิต ส่วนไทยธรรมได้ชื่อว่าทาน เพราะเป็นสิ่งของอันบุคคลพึงให้

กล่าวอีกอย่างหนึ่ง ทานมีเพียง 2 อย่าง คือ ทานที่เป็นเจตสิก (เป็นธรรมในใจ) กับทานที่เป็นไทยธรรม (คือเป็นวัตถุสิ่งของ)

นิกายทั้งสองนั้นเห็นว่า ทานที่เป็นเจตสิกเท่านั้นเป็นทาน จึงถูกย้อนถามว่า เจตสิกให้กันได้หรือ ฝ่ายที่เห็นถูกชี้ว่า ไทยธรรมที่บุคคลให้ด้วยเจตนาบริจาคก็เป็นทานอย่างหนึ่ง ลำพังสิ่งของไม่ใช่ตัวทาน

ทั้งสองฝ่ายต่างก็ยืนยันความเห็นของตนด้วยพุทธวจนะ กล่าวคือ ฝ่ายที่ว่าเจตสิกเท่านั้นเป็นทานอ้างพุทธวจนะที่ว่า

"ธรรมเหล่านี้ คือ ศรัทธา หิริ และทาน ที่เป็นกุศล(กุสลำ ทานำ) ไปตามสัตบุรุษ สัตบุรุษทั้งหลายกล่าวว่าเป็นทางไปสู่เทวโลก เพราะบุคคลไปสู่เทวโลกด้วยธรรม 3 ประการนี้" (องฺ. อฏฐก. 23/122)

ในพุทธวจนะนี้ คำว่าทานอันเป็นกุศล เป็นเจตสิก และอ้างพุทธวจนะ(ในองฺ.อฏฺฐก.23/129)ที่ตรัสว่า เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ และดื่มน้ำเมา แต่ละอย่างเป็นมหาทาน เป็นอภัยทาน (แสดงว่า ทานเป็นเจตสิก)

ฝ่ายที่ให้นับไทยธรรมเป็นทานด้วย ก็อ้างพุทธวจนะที่ว่า *"บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมให้ข้าว ให้น้ำ ให้ผ้า ให้ยาน ให้ดอกไม้ ให้ของหอม ให้เครื่องลูบไล้ ให้ที่นอน ให้ที่พัก ให้เครื่องประทีป"* (แสดงว่า การให้สิ่งของที่พึงให้ก็เป็นทานอย่างหนึ่ง)

ทานที่ไม่ถูกใช้สอยก็เป็นบุญได้

68. *(ปริโภคมยปุญญกถา)* นิกายราชคิริกะ นิกายสิทธัตถิกะ และนิกายสมิติยะ มีความเห็นผิดว่า เมื่อให้ทานแล้ว ถ้าผู้รับทานได้มีการใช้สอยสิ่งของที่รับมา จึงจะเป็นบุญ แต่ถ้าไม่มีการใช้สอย บุญก็จะไม่เกิดแก่ผู้ให้ทาน โดยอ้างพุทธวจนะ (ใน สำ.ส. 15/146) ที่ว่า บุคคลที่ปลูกสร้างสวน ปลูกสร้างป่า สร้างสะพาน เป็นต้น ย่อมได้บุญ และอ้างพุทธวจนะ (ใน องฺ. จตุกฺก. 21/51) ที่ว่า เมื่อภิกษุใช้สอยจีวร(เป็นต้น)ของบุคคลใด แล้วเข้า

เจโตสมาธิ บุญของบุคคลนั้นย่อมเจริญ ความเข้าใจของนิกายทั้ง 3 ดังกล่าวนี้ผิด เพราะความจริงมีอยู่ว่า การให้ทานจะได้บุญหรือไม่ได้บุญขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยหลายอย่าง เช่น ขึ้นอยู่กับเจตนา เป็นต้น สิ่งของที่ให้เป็นทานไปแล้ว แม้ถูกไฟไหม้ ผู้รับไม่ได้ใช้สอย ก็เป็นบุญได้

เปรตได้รับส่วนบุญเพราะตนได้อนุโมทนา

69. *(อิโตทินนกถา)* นิกายราชคิริกะและนิกายสิทธัตถิกะ มีความเห็นว่า บุคคลในปรโลก(เปรต) เป็นอยู่ด้วยทานที่เขาทำบุญอุทิศไปให้ แต่ความจริง ไม่ใช่ว่า เขาทำบุญด้วยอะไรก็จะได้รับสิ่งนั้น เพราะการที่คนหนึ่งทำ อีกคนหนึ่งจะได้รับผลของการกระทำนั้นโดยตรง เป็นไปไม่ได้ บุคคลในปรโลกจะได้รับส่วนบุญก็ต่อเมื่อตนเองได้พลอยยินดี คืออนุโมทนา บุญที่เกิดแก่เขา คือการอนุโมทนานั้นเอง

แผ่นดิน (โลก) ไม่ได้เกิดจากผลของกรรม

70. *(ปฐวีกัมมวิปาโกติกถา)* นิกายอันธกะ มีความเห็นว่า แผ่นดินเป็นผลของกรรม(กรรมวิบาก) เนื่องจากว่า มีกรรมที่ส่งผลให้สัตว์เกิดในแผ่นดิน แต่ความจริง แผ่นดินไม่มีความรู้สึกสุขทุกข์ใดๆ และแผ่นดินก็ไม่ใช่เครื่องวัดผลของกรรมได้ เพราะสัตว์ที่เกิดในแผ่นดินมีผลกรรมเป็นของตนเองไม่เหมือนกัน จะว่าแผ่นดินเท่านั้นเป็นที่นิพพานก็ไม่ได้ เพราะนิพพานมีขึ้นในอรูปภพก็ได้

ชราและมรณะไม่ใช่ผลของกรรม

71. *(ชรามรณกัมมวิปาโกติกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นว่า ความแก่ความตายเป็นผลของกรรม ซึ่งขัดกับหลักวิชาทางพระพุทธศาสนาที่ว่า ผลของกรรม(กรรมวิบาก) จะต้องเกี่ยวข้องกับเวทนา ผัสสะ สัญญา เจตนา จิต ส่วนความแก่ความตายนั้นไม่เกี่ยวข้องกับเวทนาเป็นต้นนั้นเลย กล่าวคือ ความแก่ความตายเองไม่รู้สึกสุขทุกข์หรือคิดนึกอะไรได้ จึงไม่ใช่ผลของกรรม ไม่ว่าจะเป็นผลของกุศลกรรมหรืออกุศลกรรม

กรรมของโลกุตรจิตเท่านั้นไม่เป็นกรรมวิบาก

72. *(อริยธัมมวิปากกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นว่า อริยธรรม(ธรรมของอริยบุคคล) ไม่มีวิบาก คือไม่เกิดเป็นผลของกรรม มีแต่ความสิ้นกิเลสเป็นผล แต่ความจริง พระพุทธองค์ตรัสว่า สามัญญะและพรหมัญญะ(หมายถึงอริยมรรค) มีผลมาก เมื่อจะกล่าวให้ถูก ต้องแยกแยะให้ดี(ตามแนวอภิธรรม) เพราะอริยมรรคยังมีผลเพื่อให้เกิดอริยผล กรรมของกามาวจรจิต รูปาวจรจิต และอรูปาวจรจิต ยังมีผล(กรรมวิบาก) กรรมของโลกุตรจิตเท่านั้นไม่มีผลเพื่อให้เกิดต่อไป ความเห็นของนิกายอันธกะ เป็นความเห็นที่ไม่แยกแยะ จึงไม่ถูกต้องตามความเป็นจริง

ผลของกรรมไม่ส่งผลให้เกิดกรรมอีก

73. *(วิปาโกวิปากธัมมธัมโมติกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นว่า ผลของกรรม(เมื่อให้ผลแล้ว)ย่อมส่งผลให้เกิดกรรมต่อไป

อีก ถ้าเป็นอย่างนั้น กรรมก็ไม่มีที่สิ้นสุด วัฏฏะ(การเวียนว่ายตายเกิด)ก็ไม่มีที่สิ้นสุด นิพพานก็มีไม่ได้ การพัฒนาปรับปรุงชีวิตก็เป็นไปไม่ได้

อสุรกายเป็นเปรตจำพวกหนึ่ง

74. *(ฉคติกถา)* พระพุทธองค์ตรัสว่า คติ (ภพหรือภูมิที่ไปเกิด) มี 5 ประเภท คือ 1. นรก 2. กำเนิดเดรัจฉาน 3. เปรต (ปิตติวิสัย) 4. มนุษย์ 5. เทวดา แต่นิกายอันธกะและนิกายอุตตราปถกะ เห็นว่า เคยตรัสถึงอสุรกาย จึงน่าจะมี 6 คติ แต่ความจริง อสุรกายก็คือเปรตจำพวกหนึ่ง (อสูรที่เป็นบริวารของเทพเวปจิตติ จัดเป็นเทพ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่ายักษ์ ไม่ใช่เปรต)

ภพสุทธาวาสมีเพียง 5 ชั้น

75. *(อันตราภวกถา)* อนาคามี 5 ประเภท ประเภทที่ 1 คือ อันตราปรินิพพายี ได้แก่อนาคามีที่ไปเกิดในภพสุทธาวาสชั้นใดชั้นหนึ่งแล้วได้สิ้นกิเลสเป็นอรหันต์ (ปรินิพพายี) เมื่อมีอายุยังไม่ถึงครึ่งของอายุขัย คำว่าอันตราปรินิพพายีนี้เอง ทำให้นิกายปุพพเสลิยะและนิกายสมิติยะเห็นว่า มีภพอีกภพหนึ่ง(อันตรา-ภพ) นอกเหนือจากภพต่างๆ ที่รับรู้กันแล้ว แต่เมื่อถูกซักว่า ภพนั้นอยู่ที่ไหน มีสภาพอย่างไร ก็ตอบไม่ได้

กามธาตุไม่ได้หมายถึงแต่กามคุณ 5

76. *(กามคุณกถา)* นิกายปุพพเสลิยะ มีความเข้าใจสับสนระหว่างกามคุณกับกามธาตุ จึงมีความเชื่อว่า กามคุณ 5

คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าพอใจน่ารักใคร่เท่านั้น เป็นกามธาตุ(ธาตุใคร่) แต่ที่ถูกนั้น วัตถุกาม (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) กิเลสกาม (เช่น ฉันทะ ที่เนื่องด้วยปีติอันประกอบด้วยกาม เป็นต้น) และกามภพ (ภพที่ยังเกี่ยวข้องด้วยกาม) ล้วนแต่เป็นกามธาตุได้ทั้งสิ้น ไม่ใช่แต่กามคุณ 5 เท่านั้นเป็นกามธาตุ

กามคุณ 5 ไม่ใช่กิเลส(กาม)

77. *(กามกถา)* นิกายปุพพเสลิยะไม่พิจารณาพระพุทธภาษิตด้วยโยนิโสมนสิการ ได้ฟังว่า พระพุทธองค์ตรัสว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ คือกามคุณ 5 ก็สรุปเอาว่า กามคุณ 5 เท่านั้นคือกาม ฝ่ายชำระความเห็นผิดต้องอ้างพุทธวจนะอีกบทหนึ่งที่ตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย กามคุณ 5 อย่าง คือ รูปอันเป็นวิสัยแห่งจักขุวิญญาณ ฯลฯ โผฏฐัพพะอันเป็นวิสัยแห่งกายวิญญาณที่น่าปรารถนา น่าใคร่น่าพอใจ ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความยินดี แต่ว่า กามคุณทั้ง 5 นี้มิใช่กาม ในวินัยของพระอริยะเรียกว่ากามคุณ ความกำหนัดที่เกิดจากความดำริ เป็นกามของคน สิ่งที่สวยงามในโลก ไม่ใช่กาม สิ่งที่สวยงามมีอยู่ในโลกอย่างนั้นเอง คนต่างหากไปคิดกำหนัดว่ามันสวยงาม ส่วนนักปราชญ์ย่อมกำจัดความพอใจในสิ่งที่สวยงามนี้ได้" (องฺ.ฉกฺก.22/334)

รูปภพที่ตามองไม่เห็นก็เป็นรูปธาตุ

78. *(รูปธาตุกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นว่า สิ่งที่มีรูป

(รูปธรรม)เท่านั้นเป็นรูปธาตุ แต่ความจริง คำว่ารูป เป็นสภาวะที่ละเอียดกว้างไกลกว่านั้น แม้แต่รูปภพ(ที่ตามองไม่เห็น แต่มโนวิญญาณรับรู้ได้) ก็เป็นรูปอย่างหนึ่ง

อรูปภพเป็นอรูป ทั้ง ๆ ที่เป็นที่อยู่อย่างหนึ่ง

79. *(อรูปธาตุกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นว่า สิ่งที่ไม่มีรูปเท่านั้นคืออรูป เห็นว่านามขันธ์(เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) เท่านั้นเป็นอรูป แต่ความจริง อรูปภพก็เป็นอรูป (ทั้งๆ ที่อรูปภพเป็นที่อยู่ของวิญญาณหรือของสัตว์อีกประเภทหนึ่ง)

รูปพรหมไม่มีอายตนะภายในเหมือนมนุษย์

80. *(รูปธาตุยา อายตนกถา)* คำว่ารูปธาตุในที่นี้หมายถึงรูปภพ นิกายอันธกะและนิกายสมิติยะมีความเห็นว่า พวกรูปพรหมมีอัตภาพ มีอายตนะ 6 (เหมือนมนุษย์) เพราะมีพระสูตรกล่าวว่า มีอินทรีย์ครบครัน มีอัตภาพสมบูรณ์ แต่ความจริง รูปพรหมต่างจากมนุษย์ ไม่มีตาหูจมูกเป็นต้นอย่างมนุษย์ เพราะในพรหมโลกนั้น ไม่มีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อย่างโลกมนุษย์

อรูปพรหมไม่มีรูปโดยสิ้นเชิง

81. *(อรูเป รูปกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นว่าอรูปพรหมก็ยังมีรูปที่ละเอียดอยู่ แต่ความจริง อรูปพรหมไม่มีรูปเลย

เจตนาคือกรรม

82. *(รูปัง กัมมันติกถา)* นิกายมหิสาสกะและนิกายสมิติยะ มีความเห็นว่า การเคลื่อนไหวหรือการแสดงออกทางกายและทางวาจา(กายวิญญัติ วจีวิญญัติ) เป็นกรรม เป็นกุศลและอกุศลได้ แต่ความจริงลำพังการกระทำทางกายและทางวาจา ยังไม่นับว่าเป็นกรรม เพราะการกระทำไม่มีความคิดนึกตรึกตรอง ไม่มีอารมณ์ ไม่มีเจตนาอยู่ในตัวเอง ฝ่ายซักค้านนิกายทั้งสองนั้น อ้างพุทธวจนะดังนี้

"ภิกษุทั้งหลาย! เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลคิดแล้ว จึงทำกรรมด้วยกาย วาจา ใจ" (องฺ. ฉกฺก.22/334)

"อานนท์! เมื่อกายมีอยู่ สุขทุกข์ภายในตนย่อมเกิดขึ้นเพราะกายสัญเจตนา (ความจงใจทางกาย) เป็นเหตุ หรือเมื่อวาจามีอยู่ สุขทุกข์ภายในตนย่อมเกิดขึ้นเพราะวจีสัญเจตนา(ความจงใจทางวาจา) เป็นเหตุ หรือเมื่อใจมีอยู่ สุขทุกข์ภายในตนย่อมเกิดขึ้นเพราะมโนสัญเจตนา (ความจงใจทางใจ) เป็นเหตุ" (สํ.นิ.16/83)

"ภิกษุทั้งหลาย! กายสัญเจตนา 3 อย่าง เป็นกายกรรมฝ่ายอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก วจีสัญเจตนา 4 อย่าง เป็นวจีกรรมฝ่ายอกุศล มี

ทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก มโนสัญเจตนา 4 อย่าง เป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก...(ฝ่ายกุศล มีผลตรงกันข้าม)"

"อานนท์! ถ้าสมิทธิผู้โมฆบุรุษนี้ถูกปาตลิบุตร-ปริพาชกถามอย่างนี้ ควรตอบไปว่า บุคคลทำกรรมด้วยสัญเจตนาทางกาย วาจา ใจ ถ้าเป็นกรรมที่จะให้ได้เสวยสุขแล้ว เขาย่อมจะได้เสวยสุข...(ถ้าตรงกันข้ามก็จะได้เสวยทุกข์ หรือถ้าเป็นกรรมที่จะให้ได้เสวยเวทนาที่ไม่สุขไม่ทุกข์ ก็จะได้เสวยเวทนาอันไม่สุขไม่ทุกข์) อานนท์! สมิทธินั้น เมื่อได้คำตอบอย่างนี้ตอบแก่ปาตลิบุตรปริพาชก ก็จะได้ชื่อว่าเป็นการตอบที่ถูกต้อง" (ม.อุ.14/602)

ชีวิตินทรีย์เป็นรูปอย่างหนึ่ง (อุปาทายรูป)

83. *(ชีวิตินทริยกถา)* นิกายปุพพเสลิยะและนิกายสมิติยะมีความเห็นว่า ชีวิตินทรีย์ (the faculty of life: psychic life) ที่เป็นรูป ไม่มี แต่ความจริง อายุ ความดำรงอยู่ ความเป็นไปเป็นต้นของรูปธรรมทั้งหลายมี นั่นคือชีวิตินทรีย์ จะปฏิเสธว่าไม่มีได้อย่างไร ที่เห็นได้ชัดคือ ผู้เข้านิโรธสมาบัติแม้นามขันธ์จะดับไปในระหว่างเข้าสมาบัตินั้น แต่ชีวิตินทรีย์ก็ยังมีอยู่ และอสัญญสัตว์ ทั้งๆ ที่ไม่มีสัญญา แต่ก็มีชีวิตินทรีย์

อริยผลไม่มีทางเสื่อมได้เลย

84. *(กัมมเหตุกถา)* นิกายปุพพเสลิยะและนิกายสมิติยะมีความเห็นว่า อรหัตตผลยังเสื่อมได้เพราะกรรม กรรมนั้นคือการที่เคยกล่าวตู่พระอรหันต์ แต่ความจริง ผู้ที่ได้บรรลุอรหัตตผลแล้ว ย่อมไม่ทำกรรมที่จะเป็นเหตุให้เสื่อมจากอริยผลได้เลย

ละสังโยชน์ด้วยสุขไม่ได้

85. *(อานิสังสกถา)* มีพระพุทธดำรัสว่า *"ภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้พิจารณาเห็นว่าเป็นสุข หมายรู้ว่าเป็นสุข มีความรู้สึกว่าเป็นสุข น้อมใจไปเนืองนิตย์สม่ำเสมอ ไม่สับสน หยั่งปัญญาลงในนิพพานอยู่"* นิกายอันธกะตีความว่า การน้อมนึกว่านิพพานเป็นสุข คือวาระที่จิตละสังโยชน์(กิเลส)ได้ แต่ความจริง การพิจารณาเห็นสังขารว่าไม่เที่ยงเป็นทุกข์(เป็นต้น) ต่างหาก ทำให้ละสังโยชน์ได้

นิพพานเป็นอารมณ์ให้เกิดสังโยชน์ไม่ได้

86. *(อมตารัมมณกถา)* คำว่าอมตะในที่นี้หมายถึงนิพพาน นิกายปพพเสลิยะมีความเห็นว่า นิพพานเป็นอารมณ์ให้เกิดสังโยชน์(กิเลส)ได้ แต่ความจริง นิพพานไม่เป็นที่ตั้งแห่งราคะ โทสะ โมหะ คือไม่ก่อให้เกิดความกำหนัดเป็นต้น (อะไรที่ก่อให้เกิดราคะ โทสะ โมหะ ได้อยู่ ย่อมไม่ใช่นิพพาน) พุทธวจนะที่นิกายปุพพเสลิยะยกขึ้นอ้างว่า *"ปุถุชน...หมายรู้นิพพานโดยความเป็นนิพพาน ครั้นหมายรู้อย่างนั้นแล้ว ย่อมนึกว่าตนได้นิพพาน*

ย่อมชื่นชมนิพพาน" อรรถกถากล่าวว่า นิพพานในพระดำรัสนี้หมายถึงนิพพานในภพปัจจุบัน (แต่ก็ไม่ได้ทำให้เกิดสังโยชน์ตามที่นิกายนั้นเข้าใจ)

รูปรับรู้อารมณ์ไม่ได้

87. *(รูปัง สารัมมณันติกถา)* รูปมีปัจจัย แต่ไม่มีอารมณ์รู้อารมณ์ไม่ได้ นิกายอุตตราปถกะมีความเห็นว่า รูปมีอารมณ์ (โดยเข้าใจผิดว่า ปัจจัยของรูปคืออารมณ์ ซึ่งเป็นคนละอย่าง)

อนุสัยคือกิเลสส่วนที่ละยังไม่ได้เด็ดขาด

88. *(อนุสยา อนารัมมณาติกถา)* อนุสัยเป็นกิเลสอย่างละเอียดที่นอนเนื่องหรือแฝงตัวอยู่ในจิต กิเลสใดๆ ก็ตามที่ทำให้เบาบางได้แล้ว ยังไม่หมดไปอย่างสิ้นเชิง จัดว่าเป็นกิเลสประเภทอนุสัย นิกายอันธกะและนิกายอุตตราปถกะบางส่วน มีความเห็นว่า อนุสัยไม่มีอารมณ์ คือไม่เนื่องอยู่กับจิต แต่ความจริง อนุสัยก็นอนเนื่องอยู่ในจิตเหมือนกิเลสอย่างหยาบนั่นเอง เพียงแต่ว่าเมื่อยังไม่โผล่ขึ้นก็ดูเหมือนไม่มี

ญาณไม่ใช่รูปไม่ใช่อายตนะ

89. *(ญาณัง อนารัมมณันติกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นว่า ญาณ(ความรู้) ไม่มีอารมณ์ คือไม่ได้เกิดอยู่กับจิต แต่ความจริง ญาณก็เหมือนปัญญาทั้งหลาย นับเนื่องอยู่ในสังขารขันธ์ (เจตนา, ความคิดนึก) ญาณไม่ใช่รูป ไม่ใช่อายตนะ

อดีต (และอนาคต) เป็นอารมณ์ของจิตได้

90. *(อดีตารัมมณกถา)* นิกายอุตตราปถกะมีความเห็นว่า จิตที่มีอดีตเป็นอารมณ์ ถือว่าไม่มีอารมณ์ เป็นความเห็นที่ขัดแย้งอยู่ในตัวเอง เพราะเมื่อมีอดีตเป็นอารมณ์ ก็แสดงว่าจิตมีอารมณ์นั่นเอง

91. *(อนาคตารัมมณกถา)* มีนัยทำนองเดียวกับข้อ 90

จิตไม่ได้ตรึกอยู่ตลอดเวลา

92. *(วิตักกานุปติตกถา)* นิกายอุตตราปถกะ มีความเห็นว่า จิตมีการตรึก (วิตก-thought conception: thought: initial application.) อยู่ตลอดเวลา แต่ความจริง จิตไม่ได้มีการตรึกอยู่ตลอดเวลา มีเกิดอย่างอื่นได้มากมาย เช่น มีแต่วิจาร (ตรอง) ไม่มีวิตกก็ได้ (พิจารณาได้จากองค์ฌาน)

วิตกวิจารไม่ใช่เสียงที่พูด

93. *(วิตักกวิปผารกถา)* การตรึก(วิตก) การตรอง(วิจาร) เป็นวจีสังขาร คือเป็นตัวปรุงแต่งให้เกิดการพูด เพราะก่อนจะพูดต้องมีการตรึกตรองก่อน นิกายปุพพเสลิยะเข้าใจว่า วิตกและวิจาร แผ่สร้านออกมาเป็นเสียง ซึ่งเป็นความเข้าใจผิด

พูดอย่างหนึ่ง คิดอีกอย่างหนึ่งไม่ได้

94. *(นยถาจิตตัสสะ วาจาติกถา)* นิกายปุพพเสลิยะมีความเห็นว่า เป็นไปได้ที่คนเราพูดอย่างหนึ่งคิดอีกอย่างหนึ่ง คือ

ปากกับใจไม่ตรงกัน แต่ความจริง เป็นไปไม่ได้ เพราะวาจามีจิตเป็นสมุฏฐาน เกิดร่วมกับจิต เกิดขณะเดียวกับจิต ไม่ว่าจะพูดอะไรออกมา ก็ล้วนแต่คิดก่อนจึงพูดได้

คิดอย่าง ทำอีกอย่างไม่ได้

95. *(นยถาจิตตัสสะ กายกัมมันติกถา)* นิกายปุพพเสลิยะมีความเห็นอีกว่า การกระทำทางกายไม่ตรงกับที่จิตคิดก็ได้ เช่น ว่าจะไปทางหนึ่งแต่ก็ไปอีกทางหนึ่ง คิดจะยกแขนขวาแต่ก็ยกแขนซ้าย เป็นต้น แต่ความจริง เป็นไปไม่ได้ เพราะกายกรรมทุกอย่างมาจากจิตทั้งสิ้น

อยู่กับอดีต อนาคตและปัจจุบันพร้อมกันไม่ได้

96. *(อตีตานาคตปัจจุปปันนกถา)* นิกายอันธกะมีความเข้าใจสับสนระหว่างการมี(สมนฺนาคต) กับการได้(ปฏิลาภ) จึงกล่าวว่า ผู้ได้สมาบัติ 8 ก็คือมีสมาบัติทั้ง 8 ในขณะเดียวกัน เลยมีความเห็นว่า คนเรามีทั้งอดีตอนาคตและปัจจุบันในขณะเดียวกัน แต่ความจริง อดีตก็ผ่านไปแล้ว อนาคตก็ยังมาไม่ถึง คนเราอยู่กับปัจจุบันเท่านั้น

จุติจิตไม่ใช่จิตหลังตาย

97. *(นิโรธกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นว่า ขณะที่ขันธ์ 5 ยังเป็นไปอยู่ (ยังแสวงหาอุปบัติ-ยังไม่เกิดใหม่) ขันธ์ 5 ที่เป็นกิริยา(ขันธ์ 5 ของผู้ได้อรหัตตผล) ก็เกิดขึ้นได้ แต่ความจริง

ขันธ์ 5 จะเกิดพร้อมกันอย่างนั้นไม่ได้ เพราะจะเท่ากับเป็นขันธ์ 10 (ในขณะจิตหนึ่งๆ ขันธ์มีเพียง 5 เท่านั้น) นิกายนี้ มีความเห็นว่า จุติจิต เป็นจิตของคนที่ตายแล้ว จึงถือหลักว่ามรรคผลเกิดขึ้นเมื่อตายแล้วไม่ได้ แต่ความจริง(อรรถกถากล่าวว่า)จุติจิตเป็นจิตของคนที่ยังมีชีวิตอยู่ ดังนั้น มรรคผลอาจเกิดได้จนขณะจิตสุดท้ายของคนที่ยังมีชีวิต ตราบเท่าที่ยังไม่เกิดปฏิสนธิจิต

สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ไม่ใช่รูป

98. *(รูปังมัคโคติกถา)* นิกายมหิสาสกะ นิกายสมิติยะ และนิกายมหาสังฆิกะ มีความเห็นว่า องค์มรรค 3 อย่าง คือ สัมมาวาจา(วาจาชอบ) สัมมากัมมันตะ(การงานทำชอบ) และสัมมาอาชีวะ(การเลี้ยงชีพชอบ) เป็นรูป แสดงว่ารูปของผู้ได้มรรค เป็นมรรคได้ แต่ความจริง องค์มรรคทั้ง 3 นั้น ไม่ใช่รูป หากแต่มีความเกี่ยวเนื่องกับจิตเหมือนองค์มรรคอื่นๆ จึงเป็นมรรคได้

เจริญมรรคขณะเกิดวิญญาณ 5 ไม่ได้

99. *(ปัญจวิญญาณสมังคิสสะ มัคคภาวนากถา)* มีพุทธวจนะว่า

"ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักษุแล้ว เป็นผู้ไม่ถือโดยนิมิต ไม่ถือโดยอนุพยัญชนะ..." (ม.ม.12/387; องฺ. จตุกฺก. 21/37)

นิกายมหาสังฆิกะเข้าใจว่า ขณะเกิดวิญญาณ 5 (มีจักขุวิญญาณ เป็นต้น) สามารถเจริญมรรคได้ แต่ความจริง การเจริญมรรค เกิดขึ้นได้ทางมโนวิญญาณเท่านั้น และวิญญาณทั้ง 5

จะเกิดขึ้นในขณะเดียวกันก็ไม่ได้ (การเห็นรูปแล้วไม่ถือโดยนิมิตและโดยอนุพยัญชนะ อรรถกถากล่าวว่า ไม่ใช่ถือเมื่อเกิดจักขุวิญญาณ แต่ถือในขณะแห่งชวนะ คือขณะที่เห็นรูปเท่านั้น)

วิญญาณ 5 ไม่ดีไม่ชั่ว

100. *(ปัญจวิญญาณากุสลาปีติกถา)* นิกายมหาสังฆิกะมีความเห็นว่า วิญญาณ 5 (จักขุวิญญาณ ฯลฯ กายวิญญาณ) เป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มี แต่ความจริง เป็นเพียงการรับรู้ทางตาหูจมูกลิ้นกายเท่านั้น ยังไม่ดีไม่ชั่ว (ดีชั่วเกิดขึ้นในมโนวิญญาณความรับรู้ทางใจ)

วิญญาณ 5 คิดไม่ได้

101. *(ปัญจวิญญาณาสาโภคาติกถา)* วิญญาณ 5 (มีจักขุวิญญาณเป็นต้น) ทำหน้าที่คิดคำนึงไม่ได้ เพียงแต่รับรู้เท่านั้น แต่นิกายมหาสังฆิกะเข้าใจผิดว่า วิญญาณ 5 คิดคำนึงได้

ผู้ได้มรรคมีแต่โลกุตรศีล

102. *(ทวีหิ สีเลหิ สมันนาคโตติกถา)* ศีลมี 2 ระดับ คือ โลกิยศีลและโลกุตรศีล นิกายมหาสังฆิกะจับเอาประเด็นว่า คนทุศีลในระดับโลกิยศีล ย่อมทำให้มรรคเกิดไม่ได้ ก็เลยมีความเห็นว่า ผู้ได้มรรคนั้นมีทั้งโลกิยศีลเและโลกุตรศีล แต่ความจริงผู้ได้มรรคมีเพียงโลกุตรศีลเท่านั้น เพราะจิตจะเป็นโลกิยะและโลกุตระพร้อมกันไม่ได้

ศีลเป็นเจตสิกอย่างหนึ่ง

103. *(สีลัง อเจตสิกันติกถา)* นิกายมหาสังฆิกะมีความเห็นว่า ศีลไม่เป็นเจตสิก คือไม่เกี่ยวข้องกับจิต ไม่มีผลทางจิต แต่ความจริง ศีลเป็นเจตสิกเหมือนศรัทธา วิริยะ เป็นต้น ศีลไม่ใช่รูป ไม่ใช่อายตนะ

ศีลเกิดคล้อยตามจิต

104. *(สีลัง น จิตตานุปริวัตตีติกถา)* ไม่ระบุว่าเป็นนิกายใด (น่าจะเป็นพวกเดียวกับข้อ 103) มีความเห็นว่า ศีลไม่เกิดคล้อยตามจิต ซึ่งเป็นความเห็นที่ผิด เพราะการสำรวมระวังหรือการงดเว้นเกิดขึ้นทีจต

ตรึกอกุศลอยู่ ศีลยังไม่เกิด

105. *(สมาทานเหตุกกถา)* นิกายมหาสังฆิกะมีความเห็นว่า การสมาทาน(ตั้งใจถือศีล) ทำให้ศีลเจริญ แต่ความจริง การสมาทานศีลยังไม่ทำให้ศีลเจริญได้ ถ้ายังมีการตรึกในทางอกุศลอยู่ศีลก็เกิดขึ้นไม่ได้ เพราะอกุศลจิตเกิดพร้อมกับศีลไม่ได้ (ขณะหนึ่งๆ จิตเกิดได้อย่างเดียว กุศลกับอกุศลเกิดในขณะเดียวกันไม่ได้)

การแสดงออกทางกายวาจาไม่ใช่ศีล

106. *(วิญญัตติ สีลันติกถา)* นิกายมหาสังฆิกะและนิกายสมิติยะมีความเห็นว่า วิญญัติ-การแสดงกิริยาอาการทางกายวาจา

ให้ผู้อื่นรู้ความหมาย เป็นศีล เป็นกายกรรมวจีกรรม แต่ความจริง วิญญัติเป็นรูปอย่างหนึ่ง คืออุปาทายรูป ไม่ใช่เจตนา ไม่เกี่ยวข้องกับจิต จึงเป็นศีลไม่ได้

การไม่ทำ ไม่พูด ไม่ใช่ทุศีล

107. *(อวิญญัตติทุสสีลยันติกถา)* นิกายมหาสังฆิกะเมื่อเห็นว่าวิญญัติเป็นศีล ก็เลยเห็นว่า อวิญญัติ(การไม่ทำอะไรทางกายวาจา)เป็นทุศีล เมื่อถูกซักว่า อวิญญัติฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์เป็นต้นได้หรือ จึงยอมจำนน

อนุสัยเกิดจากเหตุที่เป็นอกุศล

108. *(ติสโสปิ อนุสยกถา)* อนุสัย (กิเลสอย่างละเอียด) เป็นอกุศล เป็นสเหตุกะ(มีเหตุประกอบคือกิเลส) และเป็นจิตตสัมปยุต(เกิดดับพร้อมกับจิต) แต่นิกายมหาสังฆิกะและนิกายสมิติยะมีความเห็นผิดว่า อนุสัยเป็นอัพยากฤต (ไม่ดีไม่ชั่ว) เป็นอเหตุกะ(ไม่เกิดจากกิเลส-ไม่มีกิเลสเป็นเหตุประกอบ) และเป็นจิตตวิปยุต(ไม่เกิดดับพร้อมกับจิต)

ความรู้ทางวิญญาณไม่มีผลต่อมรรคญาณ

109. *(ญาณกถา)* นิกายมหาสังฆิกะมีความเห็นว่า เมื่อโมหะ(อัญญาณะ-ความไม่รู้)สิ้นไปด้วยมรรค ถ้าจิต(วิญญาณ)ที่เป็นญาณวิปยุต (เช่น จักขุวิญญาณ-ความรับรู้ทางตา เป็นต้น) ของผู้นั้นยังทำงานอยู่ ก็เท่ากับว่ามรรคญาณยังไม่มี (เท่ากับว่า

โมหะยังไม่หมดไป) ความเห็นนี้ถูกแย้งว่า ถ้าอย่างนั้น บุคคลที่ราคะสิ้นแล้ว ก็เท่ากับว่ายังเป็นบุคคลที่มีราคะอยู่อย่างนั้นหรือ

มรรคญาณเกิดดับพร้อมกับจิต

110. *(ญาณัง จิตตวิปปยุตตันติกถา)* นิกายปุพพเสลิยะมีความเห็นว่า การที่พระอรหันต์ได้ชื่อว่าผู้มีญาณ(มรรคญาณ)ทั้งๆ ที่มีการรับรู้ด้วยจักขุวิญญาณเป็นต้นอยู่ แสดงว่าญาณหรือปัญญาของพระอรหันต์ไม่เกิดดับพร้อมกับจิต(จิตตวิปยุต) เมื่อถูกย้อนถามว่า ญาณหรือปัญญาเป็นรูปหรือ? เป็นอายตนะหรือ? ก็ตอบไม่ได้

พูดว่าทุกข์ ไม่ได้หมายถึงรู้ทุกข์

111. *(อิทัง ทุกขันติกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นว่า การเปล่งวาจาหรือเอ่ยเป็นคำพูดออกมาว่า ทุกข์ ก็เป็นญาณคือความรู้ในทุกข์แล้ว แต่ความจริง ญาณในอริยสัจไม่ได้วัดที่ภาษาพูด เพราะถ้าวัดที่ภาษาพูด คนพูดว่านิโรธออกมาได้ ก็เท่ากับว่า เขาเป็นพระอรหันต์ไปทันที ซึ่งเป็นไปไม่ได้

อายุกัปของมนุษย์ราว 100 ปี

112. *(อิทธิพลกถา)* พระพุทธองค์เคยตรัสว่า

"อานนท์! อิทธิบาท 4 อันผู้ใดผู้หนึ่งอบรม ทำ

ให้มาก ทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่พึ่ง ให้แน่วแน่ ชำชองคล่องแคล่วดีแล้ว ผู้นั้นเมื่อหวังอยู่ พึงดำรงอยู่ได้ตลอดกัปหรือตลอดกัปส่วนที่เหลือ (กปฺป์ วา ติฏฺเจยฺย กปฺปาวเสสํ วา)" (ขุ.อุ. 25/127)

นิกายมหาสังฆิกะถือเอาพระดำรัสนี้ จึงมีความเห็นว่า กำลังอิทธิฤทธิ์สามารถจะทำให้บุคคลมีชีวิตอยู่ได้นานเป็นกัป และกัปนั้นหมายถึงมหากัป

อรรถกถาอธิบายเรื่องกัปว่า กัปมี 3 อย่าง คือ 1. **มหากัป** หมายถึงอสงไขยกัป (ยาวนานจนคำนวณด้วยวันเดือนปีไม่ได้) 2. **กัปปเอกเทส(กัลป-เอกเทศ)** หมายถึงช่วงอายุขัยของพรหมทั้งหลาย 3. **อายุกัป** หมายถึงช่วงอายุขัยของสัตว์ทั้งหลาย เช่น สัตว์นรกหมกไหม้อยู่ในนรก เมื่อพ้นกรรมก็นับเป็น 1 กัป มนุษย์อายุประมาณ 100 ปีนับเป็น 1 กัป (แต่ละคนมีอายุกัปไม่เท่ากัน ขึ้นอยู่กับกรรมของตน) อายุกัปคำนวณด้วยจำนวนปีได้

ความเห็นของนิกายมหาสังฆิกะนั้น เป็นความเห็นผิด เพราะอิทธิฤทธิ์ไม่ใช่อำนาจหรือพลังที่จะกำหนดอายุหรืออัตภาพของสัตว์ได้ การเจริญอิทธิบาท 4(อิทธิบาทภาวนา) ช่วยให้ดำรงชีวิตอยู่ได้จนตลอดอายุกัปของตน ไม่ให้เกิดอันตราย(อันตรายิกธรรม) แก่ชีวิตจนเสียชีวิตก่อนเวลาอันควร(อกาลมรณะ) ต่าง

จากผู้ไม่ได้เจริญอิทธิบาทซึ่งอาจตายก่อนเวลาอันควรได้

พระพุทธองค์ตรัสว่า มีธรรม 4 อย่าง ที่สมณะก็ตาม พราหมณ์ก็ตาม เทวดาก็ตาม มารก็ตาม พรหมก็ตาม หรือใครๆ ในโลกก็ตาม ไม่อาจจะรับประกันได้ คือ 1. ชราธรรม-ความแก่ 2. พยาธิธรรม-ความเจ็บไข้ 3. มรณธรรม-ความตาย 4. บาปกรรม-กรรมชั่วแต่ปางก่อนที่เป็นเหตุให้เวียนว่ายตายเกิดจะต้องให้ผลเป็นทุกข์ให้เกิดแก่ตายต่อไป ธรรมทั้ง 4 อย่างนี้ ไม่มีใครจะหยุดยั้งได้ (องฺ.จตุกฺก. 21/182)

จิตเกิดดับต่อเนื่องไม่ใช่สมาธิ

113. *(สมาธิกถา)* นิกายสัพพัตถิกวาท และนิกายอุตตรา-ปถกะมีความเห็นว่า ความเกิดดับต่อเนื่องหรือความสืบต่อของจิต (จิตตสันตติ) เป็นสมาธิ เท่ากับเห็นว่า จิตที่เกิดขึ้นแล้วและจิตที่ยังไม่เกิดก็เป็นสมาธิ และเท่ากับว่าอกุศลจิตก็เป็นสมาธิได้ แต่ความจริง จิตที่เป็นสมาธิ(ตามแนวทางของพระพุทธศาสนาหรือสัมมาสมาธิ) ได้แก่กุศลจิตที่แน่วนิ่งเป็นหนึ่ง(เอกัคคตาจิต) ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า ไม่ใช่จิตที่เกิดสืบต่อปะปนกับจิตที่เป็นอดีตหรือจิตที่เป็นอนาคต ชั่วขณะที่เกิดจิตเห็น จิตได้ยิน (จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ) เป็นต้น ไม่เรียกว่าสมาธิ จิตที่ประกอบ

ด้วยราคะ โทสะ เป็นต้น แม้จะจดจ่อก็ไม่เรียกว่าสมาธิ

พระพุทธดำรัสที่ว่า *"นิครนถ์ทั้งหลาย! เรานี้แหละสามารถที่จะไม่ไหวกาย(ไม่ขยับเขยื้อนกาย) ไม่เอ่ยวาจา เสวยแต่สุขอย่างเดียวได้ถึง 7 คืน 7 วัน"* นั่นหมายความว่า ทรงแน่วนิ่งอยู่ด้วยสมาธิคือเอกัคคตาจิต-จิตที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าแต่ละขณะ เป็นการอยู่กับจิตที่เป็นปัจจุบันเท่านั้น ไม่มีจิตที่เกิดแล้วหรือจิตที่ยังไม่เกิดหรืออกุศลจิตใดๆ ปะปนได้เลย ผลจึงเป็นความสุขแต่อย่างเดียว (เพราะไม่มีความคิดปรุงแต่งอะไรแทรกได้)

ปฏิจจสมุปบาทเป็นไปด้วยเหตุปัจจัย

114. *(ธัมมัฏฐิติกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นว่า ธรรมทั้งหลาย (ปฏิจจสมุปบาทแต่ละอย่าง) เป็นอะไรก็เป็นอยู่อย่างนั้น (ปรินิปฺผนฺนา) คือมีสภาวะที่สำเร็จรูปอยู่อย่างนั้น ไม่เป็นอย่างอื่นได้ แต่ความจริง ธรรมทั้งหลายไม่ได้เป็นอย่างนั้น เพราะถ้าสำเร็จรูปอยู่อย่างนั้น ทุกข์ก็ทุกข์ไปตลอด ไม่มีความสิ้นทุกข์ได้ และนิพพานก็มีขึ้นไม่ได้ ปฏิจจสมุปบาทไม่ใช่สูตรสำเร็จ แต่เป็นเรื่องของเหตุปัจจัย ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย (ธรรมทั้งหลายอื่นๆ ก็เหมือนกัน)

ความไม่เที่ยงไม่ใช่ภาวะตายตัว

115. *(อนิจจตากถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นว่า ความเป็นของไม่เที่ยง(อนิจฺจตา)นั้น เป็นสภาวะที่ไม่เปลี่ยนแปลงเป็น

อย่างอื่นได้ อะไรๆ ก็จะต้องไม่เที่ยงอยู่อย่างนั้น เมื่อถูกซักว่า แม้แต่ความไม่เที่ยงนั้นก็ไม่เที่ยงไม่แน่นอนไปด้วยหรือ? ทำให้จนมุมว่า ถ้าความไม่เที่ยงก็ไม่แน่นอน แสดงว่าความไม่เที่ยงก็ไม่ใช่สภาวะที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ จึงได้คำตอบว่า ความไม่เที่ยงมีการเปลี่ยนแปลงเป็นความเที่ยงได้ เช่น ความตายมีที่สิ้นสุด แทนที่จะเวียนเกิดเวียนตายอย่างไม่สิ้นสุด ภาวะไม่เที่ยงจึงขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย มิใช่เป็นภาวะตายตัว

เพียงแต่สำรวมไม่ใช่กรรม

116. *(สังวโร กัมมันติกถา)* นิกายมหาสังฆิกะมีความเห็นว่า ความสำรวม(สังวร)ทางกายวาจาใจเป็นกรรม ขัดกับคำสอนที่ว่า เจตนาเป็นกรรม เมื่อมีการสำรวมระวังในการดูในการฟังเป็นต้น จะรู้ว่าเป็นกรรมหรือไม่ ต้องดูที่ว่ามีเจตนาหรือไม่ คือเป็นไปด้วยความจงใจหรือไม่ กรรมนั้นดูจากกิริยาอาการภายนอกยังไม่พอ

กรรมที่ไม่ให้ผลก็มี

117. *(กัมมกถา)* เจตนานั้น มีทั้งดีชั่วและไม่ดีไม่ชั่ว และเจตนาของพระอรหันต์นั้น ถึงจะมีก็สักแต่ว่ามี เพราะไม่เกิดเป็นบาปเป็นบุญได้ นิกายมหาสังฆิกะมีความเห็นผิดว่า กรรมทุกอย่างต้องให้ผล แต่ความจริง กรรมที่ไม่ให้ผลก็มี

เสียงเป็นรูปไม่ใช่วิบากจิต

11B. *(สัทโท วิปาโกติกถา)* คำว่าวิบาก หมายถึงนามขันธ์ (เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ที่เกิดจากกุศลกรรมและอกุศลกรรมในอดีต (จึงเรียกว่าวิบากจิต) วิบากแปลว่าผลก็ได้ แต่ผลไม่ได้หมายถึงวิบากจิต เช่น พระพุทธเจ้ามีบริวารดี เป็นผลของกรรม ผลนั้นเรียกว่ากัมมชรูป ไม่ใช่วิบากจิต (วิบากคือ วิบากจิต 36 เจตสิก 38 ไม่มีรูป)

นิกายมหาสังฆิกะจับความจากพุทธวจนะที่ว่า *"ตถาคตนั้นเป็นผู้มีเสียงดุจพรหม...เพราะกรรมอันได้ทำไว้แล้ว..." (ที. ปา. 11/166)* มีความเห็นว่า เสียงเป็นวิบาก เป็นความเห็นที่ผิด เพราะเสียงเป็นรูปอย่างหนึ่ง ไม่ได้เกิดดับพร้อมกับจิต (ถ้าจะพูดให้ถูก ควรพูดว่า เป็นผลของกรรมหรือเป็นกัมมชรูป)

อายตนะ 6 เป็นรูปไม่ใช่กรรมวิบาก

119. *(สฬายตนกถา)* นิกายมหาสังฆิกะ มีความเห็นว่า อายตนะ 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นวิบาก แต่ความจริงใจ(มนายตนะ)เท่านั้นที่เป็นวิบาก นอกนั้นเป็นล้วนรูป จึงเป็นวิบากไม่ได้

โสดาบันไม่มีจำนวนชาติเกิดตายตัว

120. *(สัตตักขัตตุปรมกถา)* ผู้เป็นโสดาบัน มี 3 ประเภท คือ 1. เอกพีชี (เกิดอีกครั้งเดียว) 2. โกลังโกละ (เกิดอีก 2-3 ครั้ง) 3. สัตตักขัตตุปรมะ(เกิดอีก 7 ครั้งเป็นอย่างมาก) นิกาย

อุดดราปถกะมีความเห็นว่า โสดาบันประเภทสัตตักขัตตุปรมะ จะต้องเกิดอีก 7 ครั้ง (7 ชาติ) อย่างแน่นอน แต่ความจริง โสดาบันไม่ได้มีกำหนดว่าจะเกิดกี่ชาติอย่างตายตัว อรรถกถากล่าวว่า แต่ละท่านอาจจะเป็นพระอรหันต์ในระหว่างชาติไหนก็ได้ ขึ้นอยู่กับมรรคญาณ โสดาบัน 3 ประเภทนั้น ได้แก่บุคคลที่พระพุทธองค์ทรงทราบได้ด้วยพระญาณของพระองค์ ว่าใครจะเกิดอีก 7 ครั้ง หรือ 2-3 ครั้ง หรืออีกครั้งเดียว ที่กล่าวว่าโสดาบันมีความเที่ยงแท้แน่นอนที่จะได้ตรัสรู้ หมายความว่า จำเดิมแต่ได้โสดาปัตติมรรคแล้ว บุคคลนั้นจะไม่ตกสู่อบายได้เลย ส่วนการบรรลุมรรคผลที่สูงขึ้นไป จะช้าหรือเร็วขึ้นอยู่กับตัวท่านเอง ไม่ได้ขึ้นอยู่กับจำนวนภพที่เกิด (ต่างจากอนาคามี ซึ่งมีกำหนดภพที่ตรัสรู้ไว้ชัดเจน)

121. *(โกลังโกลเอกพีชีกถา)* นิกายเดียวกับในข้อ 120 มีความเข้าใจในเรื่องโสดาบันเหมือนในข้อนั้น ที่จัดว่าเป็นความเห็นผิด เพราะไม่ยึดการบรรลุมรรคผลเป็นหลัก แต่เห็นว่าโสดาบันมีจำนวนภพที่จะเกิดอีกเป็นเกณฑ์ตายตัว

โสดาบันไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต

122. *(ชีวิตาโวโรปนกถา)* นิกายปุพพเสลิยะมีความเห็นว่า โสดาบัน(ทิฏฺฐิสมฺปนฺโน) ยังมีความจงใจทำลายชีวิตได้อยู่ แต่ความจริง โสดาบันไม่มีความคิดที่จะฆ่าใครได้เลย โสดาบันไม่ทำอนันตริยกรรมทุกอย่าง โสดาบันมีความเคารพในพระพุทธเจ้า ในพระธรรมและในพระสงฆ์ แม้แต่จะถ่ายหรือถ่มถุยน้ำลายรด

พุทธสถูป ก็ทำไม่ได้ และเมื่อทำพุทธสถูป ก็เป็นไปไม่ได้ที่จะทำไว้ด้านซ้าย(พุทฺธถูเป อปพฺยามโต กเรยฺย) ซึ่งถือกันว่าไม่เคารพในพระพุทธเจ้า

พระพุทธองค์เคยตรัสว่า *"ภิกษุทั้งหลาย! มหาสมุทรดำรงสภาวะไว้ ย่อมไม่ล่วงขอบเขตฉันใด สาวกของเรายอมไม่ละเมิดสิกขาบทนั้นที่เราบัญญัติไว้แก่สาวกทั้งหลาย แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต ฉันนั้นแล" (ขุ.อุ. 25/118)* หมายความว่า อริยสาวกนั้นเข้มงวดในการที่จะไม่ละเมิดสิกขาบทยิ่งกว่าชีวิต

ทุคติบางอย่าง โสดาบันยังละไม่ได้

123. *(ทุคคติกถา)* ทุคติมี 2 อย่าง คือ 1. อบายภูมิ 4 (นรก-กำเนิดเดรัจฉาน-ภูมิแห่งเปรต-อสุรกาย) รวมถึงความชั่วที่จะเป็นเหตุให้ไปเกิดในอบาย 2. ตัณหาในทุคติสัตว์ (เช่น ความยินดีรักใคร่ในสัตว์เดรัจฉาน เป็นต้น)

นิกายอุตตราปถกะมีความเห็นว่า โสดาบันละทุคติได้ โดยไม่แยกแยะว่าเป็นทุคติประเภทไหน ถ้าหมายถึงไม่ไปเกิดในอบายและไม่ทำชั่วที่จะเป็นเหตุให้เกิดในอบาย ก็เป็นความเห็นที่ไม่ผิด แต่ถ้ารวมไปถึงละตัณหาในทุคติสัตว์ด้วยก็ผิด เพราะโสดาบันยังอาจเสพเมถุนกับสัตว์เดรัจฉานและอมนุษย์ได้ ยังอาจยินดีรักใครในทุคติสัตว์ได้ ยังอาจเลี้ยงไก่เลี้ยงสุนัขไว้ด้วยความยินดีพอใจได้

124. *(สัตตมภวิกกถา)* น่าจะเป็นนิกายเดียวกับในข้อ 123 มีความเห็นว่า โสดาบันประเภทสัตตักขัตตุปรมะ ซึ่งจะไม่มีการ

เกิดอีกเป็นครั้งที่ 8 ละทุคติได้ทุกอย่าง (เหมือนในข้อ 123) โดยเข้าใจว่า ทุคติคืออบายภูมิเท่านั้น

ทำสังฆเภทตกนรกชั่วอายุกัปของสัตว์นรก

125. *(กัปปัฏฐกถา)* คำว่า กัปปัฏฐะ หมายถึงผู้ทำกรรมหนักเช่นทำสังฆเภท ซึ่งจะต้องไปเกิดในนรกจนตลอดกัป กัปในที่นี้หมายถึงอายุกัปของสัตว์นรก อรรถกถากล่าวว่า อายุกัป(อายุ-ขัย)ของสัตว์นรก เท่ากับ 1 ใน 80 ส่วนของอสงไขยกัป(กัปที่ยาวนานเหลือเกิน) นิกายราชคิริกะมีความเห็นว่า ผู้ทำกรรมหนักเช่นนั้น จะตกนรกตลอดกัปที่เป็นอสงไขย

พุทธวจนะที่นิกายนี้ตีความผิดมีว่า

"ผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน จะต้องไปอบาย จะต้องตกนรก ผู้ยินดีในการเป็นฝักเป็นฝาย (แยกพวก) ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมคลาดจากธรรมอันปลอดจากกิเลส เขาทำให้สงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกันแตกกันแล้ว จะหมกไหม้อยู่ในนรกตลอดกัป" (วิ.จุ. 7/408)

สัตว์นรกก็มีกุศลจิตได้

126. *(กุสลจิตตปฏิลาภกถา)* นิกายอุตตราปถกะ มีความเห็นว่า สัตว์นรกประเภทกัปปัฏฐะ ไม่อาจจะมีกุศลจิตได้ แต่ความจริง สัตว์นรกพวกนี้ให้ทานได้ ยกมือไหว้พระเจดีย์ ทำประทักษิณพระเจดีย์ได้ แสดงว่า กุศลจิตเกิดขึ้นได้ แต่เป็นกุศลจิตระดับกามาวจรเท่านั้น

ทำอนันตริยกรรมด้วยเจตนาจึงบรรลุธรรมไม่ได้

127. *(อนันตราปยุตตกกถา)* ผู้ทำอนันตริยกรรม(มีฆ่ามารดาเป็นต้น) โดยถูกสั่งหรือถูกบังคับให้ทำ ถ้าทำโดยมีเจตนาอย่างสมบูรณ์ จึงไม่อาจบรรลุธรรมที่ถูกต้องได้ (เช่น พระเจ้าอชาตศัตรู ผู้ปลงพระชนม์พระราชบิดา) แต่นิกายอุตตราปถกะมีความเห็นว่า ไม่ว่าจะทำโดยมีเจตนาสมบูรณ์หรือไม่สมบูรณ์ ก็สามารถจะบรรลุธรรมที่ถูกต้องได้

ทุกคนไม่ใช่แน่นอนว่าจะได้ตรัสรู้

128. *(นิยตัสสะ นิยามกถา)* นิยตบุคคล แปลว่า บุคคลผู้เที่ยงแท้แน่นอนที่จะเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าเป็นในทางชั่ว (มิจฉัตตนิยาม) ได้แก่ผู้ทำอนันตริยกรรม ถ้าเป็นในทางดี(สัม-มัตตนิยาม) ก็ได้แก่ผู้บรรลุอริยมรรค ผู้ทำอนันตริยกรรมย่อมเที่ยงแท้แน่นอนที่จะตกนรกอยู่ชั่วกัป ผู้บรรลุอริยมรรคย่อมเที่ยงแท้แน่นอนที่จะได้ตรัสรู้(เป็นพระอรหันต์) แต่นิกายปุพพ-เสลิยะและนิกายอปรเสลิยะ มีความเห็นคลุมๆ ว่านิยตบุคคลทุกประเภทย่อมเที่ยงแท้แน่นอนที่จะได้ตรัสรู้

การละนิวรณ์ในฌานเกิดขึ้นชั่วคราว

129. *(นีวุตกกถา)* นิวรณ์ 5 เป็นกิเลสชั้นกลาง ผู้เข้าฌานสามารถข่มไว้ได้(เรียกว่าวิกขัมภนปหาน-ละกิเลสด้วยการข่มไว้) ขณะที่ข่มนิวรณ์ไว้ด้วยฌานนั้น จิตของผู้เข้าฌานมีความบริสุทธิ์ ทั้งๆ ที่ยังละนิวรณ์ไม่ได้ นิกายอุตราปถกะมีความเห็น

ผิดว่า เมื่อจิตบริสุทธิ์ได้อย่างนั้น ก็ไม่จำเป็นต้องละหรือกำจัดนิวรณ์ จึงถูกซักว่า ผู้มีราคะสามารถละราคะได้หรือ ธรรมที่เป็นกุศลกับธรรมที่เป็นอกุศลเกิดดับในจิตพร้อมกันได้หรือ?

130. *(สัมมุขีภูตกถา)* สังโยชน์หรือสัญโญชน์ก็เหมือนกับนิวรณ์ น่าจะเป็นนิกายอุตตราปถกะเหมือนกันที่เห็นผิดว่า ไม่ต้องละสังโยชน์(กิเลส) จิตก็บริสุทธิ์ได้

ยินดีพอใจในฌานขณะเข้าฌานไม่ได้

131. *(สมาปันโน อัสสาเทติกถา)* มีพุทธวจนะว่า *"ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดแล้วจากกามทั้งหลาย...บรรลุปฐมฌานอยู่ เธอยินดีในฌานนั้น รักใคร่ฌานนั้น และประสบความชื่นใจด้วยฌานนั้น..."* หมายความว่า ความยินดีพอใจในฌานเกิดขึ้นเมื่อออกจากฌานแล้ว แต่นิกายอันธกะมีความเห็นผิดว่า ขณะที่เข้าฌานมีความยินดีพอใจในฌาน ซึ่งเป็นไปไม่ได้ เพราะฌานเป็นอารมณ์ของฌานไม่ได้ อารมณ์ของฌานมีอยู่ต่างหาก

ทุกขเวทนาก็ยึดเป็นอัตตาได้

132. *(อสาตราคกถา)* นิกายอุตตราปถกะมีความเห็นว่า คนเรามีความยินดีพอใจในทุกขเวทนาก็ได้ โดยอ้างพุทธวจนะที่ว่า *"บุคคล...เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง สุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มีใช่ทุกข์มีใช่สุขก็ตาม เขาเพลิดเพลินบ่นถึงหมกมุ่นเวทนานั้น" (ม.มู. 12/453)* ความจริง พุทธวจนะนี้หมายถึงบุคคลมีความยึดถือว่าเวทนาทุกอย่างเป็นอัตตาของตน มิได้หมายความว่า ต้องการให้ตนประสบทุกขเวทนาอีก

ธัมมตัณหาหมายถึงตัณหาในธัมมารมณ์

133. *(ธัมมตัณหา อัพยากตาติกถา)* ตัณหาก็คือโลภะ ตัณหาจึงเป็นอกุศล แต่นิกายปุพพเสลิยะเข้าใจว่า ธัมมตัณหาเป็นอัพยากฤต คือไม่ดีไม่ชั่ว ความจริง ธัมมตัณหาหมายถึงตัณหาในธัมมารมณ์ หรือตัณหาที่เกิดขึ้นเพราะความนึกคิด มีพุทธวจนะว่า

"ตัณหานี้ได้ทำความเกิดอีก เป็นไปพร้อมกับความกำหนัดด้วยความเพลิดเพลิน เพลิดเพลินยิ่งในอารมณ์นั้น ตัณหาดังกล่าวนี้คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา" (สำ.ม.19/1665)

อรรถกถากล่าวว่า ตัณหาที่เป็นไปในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ หรือในธัมมารมณ์ ถ้าเป็นไปด้วยความยินดีในกาม เป็นกามตัณหา ถ้าเป็นไปด้วยสัสสตทิฐิ (ด้วยความเห็นว่า อัตตาและโลกมีอยู่เป็นนิรันดร์) เป็นภวตัณหา ถ้าเป็นไปด้วยอุจเฉททิฐิ (ด้วยความเห็นว่า อัตตาและโลกไม่มีโดยประการทั้งปวง) เป็นวิภวตัณหา

134. *(ธัมมตัณหา น ทุกขสมุทโยติกถา)* นิกายปุพพเสลิยะ มีความเห็นว่า ธัมมตัณหาไม่ใช่เหตุเกิดแห่งทุกข์ (ทุกขสมุทัย) แต่ความจริง ธัมมตัณหาคือตัณหาในธัมมารมณ์ เป็นกิเลสสายโลภะนั่นเอง จึงเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์โดยแท้

กุศลและอกุศลไม่เกิดต่อเนื่องกัน

135. *(กุสลากุสลปฏิสันทหนกถา)* กุศลและอกุศลไม่เกิดต่อเนื่องกัน คือกุศลไม่เป็นเหตุให้เกิดอกุศล และอกุศลก็ไม่เป็น

เหตุให้เกิดกุศลได้ แต่นิกายมหาสังฆิกะมีความเห็นว่า กุศลและอกุศลเกิดต่อเนื่องกัน

แรกปฏิสนธิ สัตว์เกิดในครรภ์มีอายตนะ 2

136. *(สฬายตนุปปัตติกถา)* มีพุทธวจนะว่า *"สัตว์ผู้เกิดในครรภ์เกิดเป็นกลละขึ้นก่อน จากกลละเป็นอัพพุทะ จากอัพพุทะเป็นเปสิ จากเปสิเป็นฆนะ จากฆนะเป็นปัญจสาขา ผม ขน และเล็บ มารดาบริโภคสิ่งใดคือข้าว น้ำ และโภชนะ ทารกผู้อยู่ในครรภ์ย่อมเติบโตขึ้นในครรภ์มารดานั้นด้วยสิ่งที่มารดาบริโภคนั้น" (ส.ส. 15/803)* ส่วนนิกายปุพพเสลิยะและนิกายอปรเสลิยะมีความเห็นว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ (สฬายตนะ) เกิดขึ้นครบครันพร้อมกับปฏิสนธิจิต

อรรถกถากล่าวว่า สัตว์ประเภทโอปปาติกะ ได้อายตนะ 6 พร้อมกับปฏิสนธิจิต คือทันทีที่ถือกำเนิด ก็มีอายตนะทั้ง 6 ครบถ้วน ส่วนสัตว์ประเภทเกิดในครรภ์ (คัพภเสยยกะ) นั้น อายตนะที่เกิดพร้อมกับปฏิสนธิจิตมีเพียงกาย (กายายตนะ) กับใจ (มนายตนะ) เท่านั้น อีก 4 อายตนะเกิดขึ้นภายหลัง (หลัง 7 วัน)

ความรู้ทางอายตนะไม่เกิดติดต่อกัน

137. *(อนันตรปัจจยกถา)* นิกายอุตตราปถกะมีความเห็นว่า ความรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เกิดติดต่อกันได้เลย เช่น ตาเห็นรูปเกิดจักขุวิญญาณ แล้วก็เกิดโสตวิญญาณเป็นต้น

ได้ทันที แต่ความจริง โสตวิญญาณจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะหูได้ฟังเสียง หูจะรับรู้รูปเหมือนตาไม่ได้เลย แต่เมื่อเกิดวิญญาณทางตา หูจมูกลิ้นกายใจนั้นเป็นไปรวดเร็วมาก จึงดูเหมือนว่าวิญญาณแต่ละอย่างเกิดต่อเนื่องกันไปเลย

สัมมาวาจา-สัมมากัมมันตะไม่ใช่รูป

138. *(อริยรูปกถา)* นิกายอุตตราปถกะมีความเห็นว่า สัมมาวาจาและสัมมากัมมันตะของพระอริยะ เป็นอุปาทารูปหรือรูปอาศัยของมหาภูตรูป แต่ความจริง แม้จะเรียกว่าอริยรูปก็ไม่ใช่อุปาทารูปทั้ง 24

อนุสัยกับปริยุฏฐานเป็นกิเลสอย่างเดียวกัน

139. *(อัญโญ อนุสโยติกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นว่า อนุสัย(กิเลสอย่างละเอียด นอนเนื่องอยู่ในสันดาน) กับปริยุฏฐาน(กิเลสที่รัดรึงจิตหรือกลุ้มรุมจิต) เป็นกิเลสคนละประเภทกัน เช่น ถ้าเป็นราคะก็เป็นราคะคนละอย่าง แต่ความจริงเป็นกิเลสตัวเดียวกัน ต่างกันที่ว่า เมื่อกิเลสนั้นยังไม่แสดงตัว ก็เรียกว่าอนุสัย เมื่อกิเลสนั้นแสดงตัว(โดยแสดงอาการกลุ้มรุมจิต) ก็เรียกว่าปริยุฏฐานกิเลส

140. *(ปริยุฏฐานัง จิตตวิปปยุตตันติกถา)* นิกายอันธกะเมื่อมีความเห็นตามข้อ 139 นั้น ก็เลยเข้าใจว่า ปริยุฏฐานกิเลสไม่ได้เกิดดับพร้อมกับจิต ซึ่งเป็นความเข้าใจผิด

รูปราคะแฝงตัวอยู่ทั้งในรูปธาตุและอรูปธาตุ

141. *(ปริยาปันนกถา)* กามราคะ(ความกำหนัดในกาม) พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในกามธาตุ (กามวิตก) และนับเนื่องอยู่ในกามธาตุ นิกายอันธกะและนิกายสมิติยะก็เลย ถือว่า รูปราคะ(ความกำหนัดในรูป) ก็นอนเนื่องและนับเนื่องอยู่ในรูปธาตุเช่นกัน (ไตร.ปช.กล่าวว่า ความกำหนัดในรูป ย่อมแฝงตัวตามทั้งรูปธาตุและอรูปธาตุ)

มิจฉาทิฐิเป็นอกุศล

142. *(อัพยากตกถา)* คำว่า อัพยากตะ หรืออัพยากฤตมี 2 ความหมาย คือ 1. อัพยากตะที่หมายถึงไม่ดีไม่ชั่ว(ไม่เป็นกุศลและอกุศล) อันได้แก่อัพยากตธรรม 4 อย่างคือ วิบาก กิริยา รูป และนิพพาน 2. อัพยากตะที่แปลว่า เรื่องหรือธรรมอันพระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ คือไม่ทรงตอบปัญหาหรือไม่ทรงรับรองตามนั้น

นิกายอันธกะและนิกายอุตตราปถกะมีความเห็นว่า มิจฉาทิฐิ(ทิฏฐิคตะ) เป็นอัพยากตะ คือไม่ดีไม่ชั่ว โดยอ้างพุทธวจนะที่ตรัสว่า

"วัจฉะ! คำว่าโลกเที่ยงนี้ เรามิได้พยากรณ์ คำว่าโลกขาดสูญนี้ เราก็มิได้พยากรณ์"

ในที่นี้หมายถึงไม่ทรงยอมรับตามมิจฉาทิฐินั้น หาได้หมายความว่า มิจฉาทิฐิเช่นนั้นไม่ดีไม่ชั่วแต่อย่างใดไม่

มิจฉาทิฐิเป็นอกุศลโดยแท้ ดังพุทธวจนะที่ว่า

"วัจฉะ! มิจฉาทิฐิแลเป็นอกุศล สัมมาทิฐิเป็นกุศล"
(ม.ม. 13/254)

"ปุณณะ! เรากล่าวคติของบุคคลผู้เป็นมิจฉาทิฐิว่าเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งใน 2 อย่างคือ ตกนรก หรือเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน" (ม.ม. 13/85)

"ภิกษุทั้งหลาย! กายกรรมใดก็ดีอันบุคคลผู้เป็นมิจฉาทิฐิสมาทานให้บริบูรณ์ตามทิฐิ...วจีกรรมใดก็ดี...มโนกรรมใดก็ดี...ธรรมเหล่านั้นทั้งหมดย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อผลอันไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าชอบใจ เพื่อสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์" (องฺ. เอก. 20/189)

ทิฐิไม่ใช่โลกุตรธรรม

143. *(อปริยาปันนกถา)* นิกายปุพพเสลิยะมีความเห็นผิดว่า ทิฐิ(ความเห็น) เป็นอปริยาปันนธรรม คือเป็นโลกุตระ โดยอ้างหลักที่ว่า เมื่อปุถุชนเข้าฌานก็ไม่มีราคะ ไม่มีกล่าวว่า เมื่อปุถุชนเข้าฌานก็ไม่มีทิฐิ แสดงว่าทิฐิไม่ใช่ธรรมระดับโลกิยะที่จะต้องละ

เหตุทำให้เกิดผล ผลกลายเป็นเหตุได้

144. *(ปัจจยตากถา)* ความที่สิ่งหนึ่งทำให้เกิดสิ่งหนึ่ง เรียกว่าปัจจัย นิกายมหาสังฆิกะมีความเห็นว่า ความเป็นปัจจัยของสิ่งทั้งหลาย(หรือของธรรมทั้งหลาย)นั้น ถูกกำหนดหรือจำกัดไว้ตายตัว เช่นอะไรที่เป็นเหตุให้เกิดสิ่งหนึ่งแล้วก็เป็นเหตุได้อย่าง-

เดียว แต่ความจริง สิ่งที่เป็นผลก็เป็นเหตุให้เกิดสิ่งอื่นต่อไปได้อีก

อิทัปปัจจยตาไม่ใช่กฎนิ่งตายตัว

145. *(อัญญมัญญปัจจยกถา)* นิกายมหาสังฆิกะมีความเห็นว่า ความเป็นเหตุปัจจัยในอิทัปปัจจยตา เป็นกฎตายตัวตามลำดับธรรมที่เรียงไว้เป็นหลักการ เช่น มีอวิชชาจึงมีสังขาร แต่ความจริง มีสังขาร(อปุญญาภิสังขาร) จึงมีอวิชชาก็ได้ ดังนี้เป็นต้น ข้ออื่น ๆ ก็เหมือนกัน

ช่วงกาลเวลาไม่มีรูปจริง

146. *(อัทธากถา)* ไม่ระบุนิกาย มีความเห็นว่า ระยะกาลที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน มีอยู่เป็นส่วน ๆ จริง แต่ที่แท้ ระยะกาลเป็นเพียงบัญญัติให้หมายรู้เท่านั้น เช่นเมื่อพูดว่า รูปที่เป็นอดีต ก็มิได้หมายความว่า ระยะกาลแห่งอดีตของรูปนั้นมี รูปด่างหากเคยมี ดังนี้เป็นต้น

ขณะสั้น ๆ ของกาลก็ไม่มีอยู่จริง

147. *(ขณลยมุหุตตกถา)* ไม่ใช่แต่ไม่มีระยะกาลยาวไกลอย่างอดีต ปัจจุบันและอนาคตแบบกำหนดตายตัวได้เท่านั้น ขณะสั้นๆ ชนิดใดๆ ก็ไม่มี แต่มีนิกายที่เห็นผิดว่า มีขณะสั้นๆ ที่กำหนดวัดได้ (คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกากล่าวว่า ระยะเวลา 10 นิ้ว เป็น 1 ขณะ, 10 ขณะเป็น 1 ลยะ, 10 ลยะเป็น 1 ขณลยะ, 10 ขณลยะเป็น 1 มุหุตตะ, 10 มุหุตตะ เป็น 1 ขณมุหุตตะ)

กาม-ภพ-มิจฉาทิฐิ-อวิชชาเป็นอาสวะ

148. *(อาสวกถา)* กามภพ (ความมีความเป็น) ทิฐิ (มิจฉาทิฐิ) และอวิชชา แต่ละอย่างคืออาสวะ(กิเลสที่หมักหมมอยู่ในสันดาน) เป็นตัวการชืมชาบย้อมจิตเมื่อได้อารมณ์ต่างๆ นิกายเหตุวาทมีความเห็นว่า ทั้ง 4 อย่างนี้ไม่ใช่อาสวะ เมื่อถูกถามว่า ถ้าไม่เป็นอาสวะ แล้วเป็นมรรคหรือ? ก็ตอบไม่ได้

ชรามรณะไม่ใช่ทั้งโลกิยะและโลกุตระ

149. *(ชรามรณกถา)* ชรามรณะนั้นไม่ใช่ทั้งโลกิยะและโลกุตระ เพราะมิใช่สภาวะทั้งหลายมีรูปเป็นต้น แต่นิกายมหาสังฆิกะมีความเห็นว่า ชรามรณะของโลกุตรธรรมย่อมเป็นโลกุตระไปด้วย (โลกุตรธรรม คือโลกุตรจิต 8 เจตสิก 36 และนิพพาน)

นิโรธสมาบัติไม่ใช่มรรคผลนิพพาน

150. *(สัญญาเวทยิตกถา)* นิกายเหตุวาทมีความเห็นว่า สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ(สมาบัติดับสัญญาและเวทนา) เป็นโลกุตระ แต่ความจริง สมาบัตินี้ไม่ใช่มรรคผลนิพพาน แต่ก็ไม่ใช่โลกิยธรรม เป็นการดับของนามขันธ์ทั้ง 4 เท่านั้น (โปรดอ่านข้อ 58 เรื่อง "นิโรธสมาบัติ" ประกอบ)

151. *(ทุติยสัญญาเวทยิตกถา)* นิกายเหตุวาทมีความเห็นอีกว่า ถ้าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติไม่ใช่โลกุตระ ก็ต้องเป็นโลกิยะ ซึ่งก็เป็นความเห็นผิดเช่นกัน

ไม่มีการตายในนิโรธสมาบัติ

152. *(ตติยสัญญาเวทยิตกถา)* นิกายราชคิริกะ มีความเห็นว่า ผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติตายในสมาบัตินั้นได้ เพราะถือหลักว่า ความตายนั้นไม่มีกฎว่า ผู้เข้าสมาบัตินี้ไม่มีการตาย แต่ความจริง ไม่มีการตายเกิดขึ้นได้ในสมาบัตินี้ เพราะผู้เข้าสมาบัตินี้ไม่มีผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต ที่คนจะตายพึงมี และในระหว่างที่อยู่ที่ในสมาบัตินี้ อะไรๆ ก็ทำอันตรายไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นอาวุธหรือยาพิษใดๆ ก็ตาม

ปุถุชนได้นิโรธสมาบัติไปเกิดเป็นอสัญญสัตว์

153. *(อสัญญสัตตุปปาทกถา)* นิกายเหตุวาทมีความเห็นว่า ผู้ได้สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ เมื่อตายไป ย่อมไปเกิดเป็นอสัญญสัตว์(เทวดาที่ไม่มีสัญญา-เวทนา) แต่ความจริง สมาบัตินี้มีทั้งที่เป็นโลกียะและโลกุตระ คือปุถุชนก็เข้าได้ อริยบุคคลก็เข้าได้ ปุถุชนผู้ได้สมาบัตินี้ย่อมไปเกิดเป็นอสัญญสัตว์ ไม่เกี่ยวกับอริยบุคคล (ดูไตร.ปช.หน้า 733 ประกอบด้วย)

กรรมและการสั่งสมกรรมเกิดพร้อมกับจิต

154. *(กัมมูปจยกถา)* มีพระพุทธดำรัสว่า

"ปุณณะ! บุคคลบางคนในโลกนี้ สั่งสมกายสังขาร ที่มีความเบียดเบียนบ้าง ที่ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง สั่งสมวจีสังขาร...มโนสังขาร ที่มีความเบียดเบียนบ้าง ที่ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง บุคคลนั้น ครั้นสั่งสมกายสังขาร...วจีสังขาร...มโนสังขาร

(อย่างนั้น)แล้ว ผัสสะทั้งหลายที่มีความเบียดเบียนบ้าง ที่ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ย่อมถูกต้องบุคคลผู้เข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียนบ้าง ที่ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง เขาย่อมเสวยเวทนาที่มีความเบียดเบียนบ้าง ที่ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง มีสุขและทุกข์เกลือกกลั้ว ดังที่มนุษย์-เทวดาบางจำพวกและวินิปาติกะบางจำพวกเป็นอยู่ ปุณณะ! ความเข้าถึงแห่งสัตว์น้อยใหญ่เป็นอย่างนี้แล เขาทำกรรมใด ย่อมเข้าถึงด้วยกรรมนั้น ผัสสะทั้งหลายย่อมถูกต้องบุคคลผู้เข้าถึงแล้วนี้ ปุณณะ! เรากล่าวว่า สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้รับมรดกแห่งกรรม ด้วยประการฉะนี้" (ม.ม. 13/88)

ตามพระดำรัสนี้ กรรมและการสั่งสมกรรมเกิดพร้อมกับจิตด้วยกัน ไม่ได้แยกจากกัน แต่นิกายอันธกะมีความเห็นผิดว่ากรรมกับการสั่งสมกรรมเป็นคนละส่วน เห็นว่า การสั่งสมกรรมไม่ประกอบหรือไม่สัมปยุตกับจิต

อำนาจจิตไม่สามารถบังคับจิตคนอื่นได้

155. *(นิคคหกถา)* นิกายมหาสังฆิกะมีความเห็นว่า คนผู้มีพลังอำนาจ(ทางจิต) สามารถที่จะข่มจิตผู้อื่นได้ ถูกตั้งคำถามว่า คนหนึ่งสั่งอีกคนหนึ่งได้ไหมว่า อย่าโลภ อย่าโกรธ อย่าหลง คนบรรลุธรรมแทนกันได้หรือ? ปรากฏว่า นิกายมหาสังฆิกะยอมจำนน มีพุทธวจนะเป็นหลักยืนยันอีกทางหนึ่งว่า *"บุคคลทำบาปด้วยตนเองย่อมเศร้าหมองเอง เมื่อตนไม่ทำบาป ตนเองก็ย่อมหมดจด ความไม่หมดจดเป็นของเฉพาะตน คนอื่นจะยัง*

คนอื่นให้หมดจดไม่ได้" (ขุ.ธ. 25/22)

156. *(ปัคคหกถา)* การข่มจิตผู้อื่นให้อยู่ในอำนาจตน ทำไม่ได้ การช่วยยกจิตของผู้อื่นให้ดีงามก็ทำไม่ได้เหมือนกัน ยกเว้นแต่ตัวเขาเองช่วยเหลือตัวเอง

ทั้งข้อ 155 และ 156 ให้คำตอบว่า ความบริสุทธิ์ และความตรัสรู้ เป็นเรื่องเฉพาะตน ทำแทนกันไม่ได้

สุขทุกข์และดีชั่ว บันดาลให้กันไม่ได้

157. *(สุขานุปปทานกถา)* พระอุทายีเคยกล่าวว่า *"พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทรงขจัดทุกข์ทั้งหลายแก่ชนเป็นอันมากหนอ ทรงประทานสุขทั้งหลายแก่ชนเป็นอันมากหนอ ทรงขจัดอกุศลธรรมทั้งหลายแก่ชนเป็นอันมากหนอ ทรงประทานกุศลธรรมทั้งหลายแก่ชนเป็นอันมากหนอ" (ม.ม.13/176)* คำกล่าวนี้ หมายถึงพระพุทธองค์ทรงเป็นปัจจัยเกื้อหนุนส่งเสริมให้คนทำกุศลเพื่อตนเองจะได้มีความสุข มิใช่ว่าพระองค์ทรงบันดาลความสุขให้แก่ใครๆ แต่นิกายเหตุวาทเข้าใจว่า ความสุขความทุกข์ กุศลธรรม และอกุศลธรรม เป็นสิ่งที่หยิบยื่นให้กันได้เหมือนสิ่งของ

พิจารณาสังขารไม่ใช่พิจารณารวมๆ

158. *(อธิคคัยหมนสิการกถา)* มีพระพุทธดำรัสว่า *"เมื่อใดเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์ นี่เป็นทางแห่งวิสุทธิ เมื่อใดเห็นด้วยปัญญาว่าสังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์ นี่เป็นทางแห่งวิสุทธิ เมื่อ*

ใดเห็นด้วยปัญญาว่าธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อนั้นย่อมหน่าย ในทุกข์ นี่เป็นทางแห่งวิสุทธิ" (ขุ.ธ. 25/30)

ด้วยพระดำรัสนี้ นิกายปุพพเสลิยะมีความเห็นผิดว่า การพิจารณา(มนสิการ)สังขาร คือการรวบเอาสังขารทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบันและอนาคตมาพิจารณา แต่ความจริง การพิจารณาสังขารเป็นอารมณ์(อารัมมณโตมนสิการ) จะรวบพิจารณาอย่างนั้นไม่ได้ ต้องแยกพิจารณาส่วนใดส่วนหนึ่งเท่านั้น (คือพิจารณาสังขารส่วนอดีต หรือส่วนปัจจุบัน หรือส่วนอนาคต อย่างใดอย่างหนึ่ง) เมื่อพิจารณาเห็นว่าสังขารส่วนใดไม่เที่ยงเป็นต้น และเกิดความหน่ายในทุกข์ ก็เท่ากับว่า ได้เกิดความหน่ายในทุกข์เพราะพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวง คือพิจารณาเห็นสังขารเดียวแต่ก็เป็นการพิจารณาเห็นสังขารอื่นๆ ทั้งหมด(นยโตมนสิการ)

รูปเป็นที่อาศัยแต่ไม่เป็นเหตุ

159. *(รูปัง เหตูติกถา)* รูป(มหาภูตรูป) เป็นปัจจัยหรือเป็นที่อาศัยของอุปาทายรูป แต่จะเรียกว่าเป็นเหตุไม่ได้ เพราะคำว่าเหตุ หมายถึงเหตุให้เกิดกุศลอกุศล รูปไม่มีความคิดนึกจึงเป็นเหตุไม่ได้ นิกายอุตตราปถกะเห็นว่า รูปเป็นเหตุ เพราะจับเอาคำว่ามหาภูตรูปเป็นที่อาศัยของอุปาทายรูป

160. *(รูปัง สเหตุกันติกถา)* รูปเป็นสภาวะที่ไม่มีเหตุ คือกุศลอกุศลทำให้เกิดรูป(มหาภูตรูป)ไม่ได้ เพราะรูปไม่มีความรู้สึกนึกคิด (นอกจากไม่เป็นเหตุแล้วยังไม่มีเหตุด้วย นิกายที่เห็นผิดไปจากนี้ น่าจะเป็นพวกเดียวกับในข้อ 159)

การแสดงออกทางกายวาจาไม่เป็นกุศลและอกุศล

161. *(รูปัง กุสลากุสลันติกถา)* นิกายมหิสาสกะและนิกายสมิติยะถือหลักว่า กายกรรม วจีกรรม เป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มี แสดงว่าการกระทำทางกายวาจา(กายวิญญัติ-วจีวิญญัติ) เป็นกุศลและอกุศลได้ แต่ความจริง การแสดงออกทางกายวาจาเป็นอุปาทายรูป ไม่มีความรู้สึกนึกคิด จึงเป็นกุศล-อกุศลไม่ได้

รูปไม่ใช่ผลของกรรม

162. *(รูปัง วิปากติกถา)* นิกายอันธกะและนิกายสมิติยะมีความเห็นผิดว่า รูปเป็นผลของกรรม(วิบาก) แต่ความจริง รูปไม่มีความรู้สึกนึกคิด(ไม่ใช่จิตเจตสิก) จึงไม่ใช่วิบาก (เหตุผลเดียวกับเรื่อง "เสียงไม่ใช่วิบาก" ในข้อ 118)

163. *(รูปัง รูปาวจรารูปาวจรันติกถา)* เมื่อรูปไม่ใช่วิบากหรือไม่ได้เกิดขึ้นเพราะกรรม รูปจึงจำแนกอย่างจิตไม่ได้ว่า เป็นกามาวจร รูปาวจร หรืออรูปาวจร แต่นิกายอันธกะมีความเห็นผิดว่า รูปเป็นผลของกรรม จึงมีรูปที่เป็นกามาวจร รูปาวจร และอรูปาวจร

164. *(รูปราโค รูปธาตุปริยาปันโนติกถา)* มีนัยตรงกับข้อ 163 (อรรถกถากล่าวว่า ความเห็นผิดในเรื่องนี้ มีทั้งในนิกายอันธกะและนิกายสมิติยะ แต่ผู้แสดงข้อปัญหาคือนิกายอันธกะ)

พระอรหันต์ไม่มีการสั่งสมบุญ

165. *(อัตถิ อรหโต ปุญญูปจโยติกถา)* พระอรหันต์ แม้

จะยังมีการให้ทานเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่อยู่ แต่ก็เป็นเพียงกิริยา คือสักแต่ว่าทำ ไม่เกิดผลเป็นบุญหรือบาป เพราะละได้แล้วทั้งบุญและบาป แต่นิกายอันธกะมีความเห็นผิดว่า พระอรหันต์ยังมีการสั่งสมบุญอยู่

พระอรหันต์ตายก่อนอายุขัย์ได้

166. *(นัตถิ อรหโต อกาลมัจจุติกถา)* อกาลมัจจุ หรืออกาลมรณะ แปลว่าความตายก่อนเวลาอันควร คือไม่ใช่ตายตามอายุขัย พระอรหันต์ก็ตายก่อนอายุขัยด้วยเหตุต่างๆ ได้ (เช่น พระมหาโมคคัลลานะถูกฆ่าตาย) เพราะกรรมเก่าเมื่อมีโอกาสให้ผลก็จะตามให้ผลทันที พระอรหันต์จึงอาจจะตายได้ด้วยอาวุธและยาพิษเป็นต้นก่อนถึงอายุขัย แต่นิกายราชคิริกะและนิกายสิทธัตถิกะมีความเห็นว่า อกาลมรณะไม่มีสำหรับพระอรหันต์

ไม่ใช่ว่าอะไรก็เกิดจากกรรมไปหมด

167. *(สัพพมิทังกัมมโตติกถา)* ด้วยพระพุทธดำรัสที่ว่า *"โลกเป็นไปเพราะกรรม หมู่สัตว์เป็นไปเพราะกรรม สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเครื่องกำกับเหมือนลิ่มสลักแห่งรถที่แล่นไปอยู่..." (ขุ.สุ. 25/382)* นิกายราชคิริกะและนิกายสิทธัตถิกะตีความว่า อะไรๆ ก็เกิดจากกรรม แท้จริงแล้ว ที่พระพุทธเจ้าได้ชื่อว่าเป็นกัมมวาทีหมายถึงทรงสอนว่า สิ่งที่เกิดจากกรรมมีอยู่ ซึ่งต่างจากพวกอกัมมวาทีที่ปฏิเสธความมีอยู่ของกรรมโดยสิ้นเชิง ถ้าเห็นว่า ทุกสิ่งเกิดจากกรรม ก็ผิด เพราะการกระทำหลายอย่างก็ไม่จำเป็น

ต้องเกิดจากผลของกรรม เช่น การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ เป็นต้น ไม่ใช่ผลของกรรมทำให้ฆ่าให้ลัก สิ่งของที่ให้ก็ไม่ใช่กรรม เจตนาในการให้ต่างหากเป็นกรรม

ทุกข์ของสิ่งมีชีวิตเป็นทั้งทุกข์และทุกขสัจ

168. *(อินทริยพัทธกถา)* ทุกข์ที่เป็นคำกลางๆ หมายถึงทั้งสิ่งมีชีวิต(อินทรีย์)และสิ่งไม่มีชีวิต สิ่งมีชีวิตเป็นทุกข์เรียกว่าอินทริยพัทธทุกข์ สิ่งไม่มีชีวิตเป็นทุกข์เรียกว่าอนินทริยพัทธทุกข์ สิ่งมีชีวิตเป็นทุกข์เพราะเป็นที่ตั้ง(วัตถุ)ของทุกข์ สิ่งไม่มีชีวิตเป็นทุกข์เพราะทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เกิดแล้วก็จะต้องแตกดับไป นิกายเหตุวาทไม่แยกแยะในเรื่องนี้ มีความเห็นว่า ทุกข์ที่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ควรกำหนดรู้ หมายถึงอินทริยพัทธทุกข์เท่านั้น

อย่างไรก็ตาม เมื่อกล่าวถึงทุกขอริยสัจ ซึ่งเป็นทุกข์ที่จะพึงกำหนดรู้ได้ด้วยอริยมรรคนั้น หมายถึงอินทริยพัทธทุกข์เท่านั้น หมายความว่า ทุกข์ของสิ่งมีชีวิตเป็นทั้งทุกข์ เป็นทั้งอริยสัจ เพราะทุกข์ประเภทนี้ เมื่อกำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์แล้ว ผู้กำหนดรู้ก็จะต้องทำไม่ให้เกิดด้วย

ตัณหาไม่ใช่ตัวทุกข์

169. *(ฐเปตวา อริยมัคคันติกถา)* นิกายเหตุวาทมีความเห็นว่า ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นทุกข์หมด ยกเว้นอริยมรรค (เพราะความหมายของอริยมรรค คือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา-วิธีปฏิบัติ

ให้ถึงความดับทุกข์) เมื่อถูกซักค้านว่า ตัวการให้เกิดทุกข์ (สมุทัย) ก็เป็นทุกข์ด้วยหรือ? พวกเหตุวาทตอบไม่ได้

ให้ทานแก่อริยสงฆ์มีอานิสงส์มาก

170. *(น วัตตัพพัง สังโฆ ทักขิณัง ปฏิคคัณหาตีติกถา)* 171. *(น วัตตัพพัง สังโฆ ทักขิณัง วิโสเธตีติกถา)* 172. *(น วัตตัพพัง สังโฆ ภุญชตีติกถา)* 173. *(น วัตตัพพัง สังผัสสะ ทินนัง มหัปผลันติกถา)* ทั้ง 4 ข้อนี้ เป็นความเห็นผิดของนิกายเวตุลลกะ (มหาสุญญตาวาท) ซึ่งถือว่าพระสงฆ์ที่แท้จริงคือมรรคผล ไม่ใช่บุคคล ผู้รับทานที่แท้จริงจึงได้แก่มรรคผล เป็นการยอมรับแต่ความจริงแบบปรมัตถ์ ไม่ยอมรับสมมติสัจจะ

พระบาลีที่สนับสนุนว่าการให้ทานหรือทักษิณาแก่พระสงฆ์ย่อมได้บุญมีอานิสงส์มีอยู่มากมาย เช่นมีกล่าวว่า พระสงฆ์เป็นผู้ควรแก่ของบูชา เป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ เป็นผู้ควรแก่ของทำบุญ เป็นผู้ควรแก่การทำอัญชลี เป็นเนื้อนาบุญชั้นเยี่ยมของโลก...คำว่าคู่แห่งบุรุษ 4 บุรุษบุคคล 8 (จตฺตาริ ปุริสยุคานิ อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา) ก็หมายถึงพระอริยสงฆ์ทั้ง 8 มีพระสงฆ์ผู้ได้โสดาปัตติมรรคเป็นต้น พระพุทธองค์เคยตรัสว่า พระสงฆ์ผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ย่อมรับของทำบุญดุจไฟรับการบูชา ดุจแผ่นดินรับน้ำฝนจากมหาเมฆ

มีพระพุทธดำรัสครั้งหนึ่งว่า *"โคตมี! ท่านจงให้ (ทาน) ในพระสงฆ์ เมื่อท่านให้ทานในพระสงฆ์แล้ว จักได้ชื่อว่าบูชาเราด้วยบูชาพระสงฆ์ด้วย" (ม.อุ. 14/77)*

ครั้งหนึ่ง ท้าวสักกะจอมเทพทูลถามว่า มนุษย์ทั้งหลาย ผู้จะบูชา เป็นผู้แสวงบุญ เมื่อจะทำบุญส่วนวัฏฏคามี(เพื่อเกิดในภพต่อไปอีก) ให้ทานในที่ไหนจึงจะมีผลมาก พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า

"บุคคลผู้ตั้งอยู่ในอริยมรรค 4 จำพวก และผู้ตั้งอยู่ในอริยผล 4 จำพวก เหล่านี้ชื่อว่าพระสงฆ์ ผู้ปฏิบัติตรง ดำรงอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญา มนุษย์ทั้งหลายผู้จะบูชา เป็นผู้แสวงบุญ เมื่อจะทำบุญส่วนวัฏฏคามี ให้ทานในพระสงฆ์นี้จึงจะมีผลมาก" (ม.อุ. 14/77)

ถวายทานแด่พระพุทธเจ้ามีผลมาก

174. *(น วัตตัพพัง พุทธัสสะ ทินนัง มหัปผลันติกถา)* นิกายเวตุลลกะ(มหาสุญญตาวาท) มีความเห็นผิดว่า พระพุทธเจ้าเมื่อตรัสรู้แล้วย่อมไม่ทรงบริโภคอะไร ที่เห็นว่าทรงบริโภคนั้น เป็นเพียงพระอาการที่คล้อยตามชาวโลกเท่านั้น การถวายอะไรแด่พระองค์จึงไม่มีผลบุญมาก เพราะพระพุทธเจ้าที่แท้จริงคือมรรคผล แต่ความจริง มีพระพุทธดำรัสมากมายที่ยกย่องพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้ประเสริฐสุด ไม่มีใครเปรียบปาน และผู้ได้ถวายทานแด่พระองค์ก็จะได้ประสบผลบุญอันยิ่งใหญ่โดยแท้

ทานจะมีผลมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับผู้ให้และผู้รับ

175. *(ทักขิณาวิสุทธิกถา)* ทานที่จะบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ (คือจะให้ผลบุญมากน้อยอย่างไร) ขึ้นอยู่กับบุคคลทั้งสองฝ่ายคือ

ผู้ให้(ทายก) และผู้รับ(ปฏิคาหก) แต่นิกายอุตตราปถกะมีความเห็นว่า ขึ้นอยู่กับผู้ให้ฝ่ายเดียว ผู้รับจะเป็นใครไม่สำคัญ

มีพระพุทธดำรัสเรื่องความบริสุทธิ์ของทาน(ทักขิณาวิสุทธิ) ดังนี้

"อานนท์! ทักขิณาวิสุทธิมี 4 อย่าง คือ 1. ทักษิณาที่บริสุทธิ์ทางทายกแต่ไม่บริสุทธิ์ทางปฏิคาหก 2. ทักษิณาที่บริสุทธิ์ทางปฏิคาหกแต่ไม่มีบริสุทธิ์ทางทายก 3. ทักษิณาที่ไม่บริสุทธิ์ทั้งทางทายกทั้งทางปฏิคาหก 4. ทักษิณาที่บริสุทธิ์ทั้งทางทายกทั้งทางปฏิคาหก (นั่นก็คือ) ทายกในโลกนี้เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม แต่ปฏิคาหกเป็นผู้ทุศีลมีบาปธรรม อย่างนี้เรียกว่าทักษิณาบริสุทธิ์ทางทายกไม่บริสุทธิ์ทางปฏิคาหก ทายกในโลกนี้เป็นผู้ทุศีลมีบาปธรรม แต่ปฏิคาหกเป็นผู้มีศีลมีกัลยาณธรรม อย่างนี้เรียกว่าทักษิณาบริสุทธิ์ทางปฏิคาหกไม่บริสุทธิ์ทางทายก ทายกในโลกนี้เป็นผู้ทุศีลมีบาปธรรม และปฏิคาหกก็เป็นผู้ทุศีลมีบาปธรรม อย่างนี้เรียกว่าทักษิณาไม่บริสุทธิ์ทั้งทางทายกทั้งทางปฏิคาหก ทายกในโลกนี้เป็นผู้มีศีลมีกัลยาณธรรม และปฏิคาหกก็เป็นผู้มีศีลมีกัลยาณธรรม อย่างนี้เรียกว่า ทักษิณาบริสุทธิ์ทั้งทางทายกทั้งทางปฏิคาหก..." (ม.อุ. 14/714-8)

พระพุทธเจ้าเป็นมนุษย์ไม่ใช่เทพเจ้า

176. *(มนุสสโลกกถา)* นิกายเวตุลลกะ มีความเห็นว่า พระพุทธเจ้า(องค์จริง) อยู่ในเทวโลกชั้นดุสิต ส่วนที่ปรากฏให้ชาวโลกเห็น เป็นเพียงพุทธนิรมิตซึ่งเกิดจากฤทธิ์บันดาล โดย

อ้างพระบาลีที่ว่า *"พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบังเกิดในโลก ทรงเจริญในโลก แต่ทรงเป็นผู้อันโลกไม่แปดเปื้อน ทรงครอบงำโลก เสด็จอยู่"*

แท้จริงนั้น พระพุทธองค์ตรัสเองว่า ทรงประสูติที่ลุมพินีวัน ตรัสรู้ที่โคนโพธิพฤกษ์ เป็นต้น สถานที่เสด็จสู่และสถานที่ประทับทุกแห่งมีระบุชื่อไว้ชัดเจน (แม้แต่บุคคลที่ทรงเกี่ยวข้องด้วยก็มีตัวตนจริง) ไม่ใช่ปรากฏลอยๆ อย่างเทวดาที่ไหน

คำว่า "ทรงครอบงำโลก (โลกं อภิภุยฺย)" หมายถึงครอบงำอารมณ์ต่างๆ ได้โดยสิ้นเชิง (แต่นิกายเวตุลลกะเห็นไปว่าทรงครอบงำมนุษยโลก) คำว่า "เป็นผู้อันโลกไม่แปดเปื้อน (อนุปลิตฺโต โลเกน)" หมายถึงกิเลสแปดเปื้อนพระองค์ไม่ได้ (แต่นิกายนี้เห็นว่า โลกมนุษย์ไม่แปดเปื้อนหรือไม่ถูกต้องพระองค์ได้เลย)

177. *(ธัมมเทสนากถา)* นิกายเวตุลลกะเมื่อเห็นพระพุทธเจ้าในเชิงปรมัตถ์ไปหมด จึงมีความเชื่อว่า ที่เห็นว่าเป็นพระพุทธเจ้าแสดงธรรมนั้น แท้จริงเป็นพุทธนิรมิตเท่านั้น

กรุณาไม่ใช่กิเลสราคะ

178. *(กรุณากถา)* นิกายอุตตราปถกะมีความเห็นว่า กรุณาเป็นความรัก เกิดจากราคะซึ่งเป็นกิเลส จึงกล่าวว่า พระพุทธเจ้าไม่มีพระกรุณาต่อสัตว์โลก แต่ความจริง ทรงมีพรหมวิหารธรรมครบทั้ง 4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา และมีสมาบัติอย่างหนึ่งที่ทรงเข้า คือ มหากรุณาสมาบัติ

อุจจาระปัสสาวะของพระพุทธเจ้าก็เหมือนของคนทั่วไป

179. *(คันธชาติกถา)* นิกายอันธกะและนิกายอุตตราปถกะมีความเห็นว่า อุจจาระปัสสาวะของพระพุทธเจ้ามีกลิ่นหอมยิ่งกว่าของหอมชนิดใดๆ แต่ความจริง พระพุทธเจ้าก็เสวยอาหารเหมือนคนทั่วไป อุจจาระปัสสาวะของพระองค์ก็ไม่ต่างจากคนทั้งหลาย และไม่เคยมีหลักฐานว่า มีใครเก็บอุจจาระปัสสาวะของพระองค์ไว้เป็นเครื่องหอมสำหรับทำประโยชน์ใดๆ

อริยผลเกิดจากอริยมรรคในชั้นของตน

180. *(เอกมัคคกถา)* นิกายอันธกะและนิกายอุตตราปถกะมีความเห็นว่า การบรรลุอริยผลทั้ง 4 เกิดขึ้นได้โดยมรรคเดียว คืออรหัตตมรรค โดยอ้างว่า การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าไม่ต้องผ่านขั้นตอนของมรรคอื่นเลยนอกจากอรหัตตมรรค แต่เมื่อถูกซักค้านว่า การละสังโยชน์ 3 (สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพต-ปรามาส) เป็นหน้าที่ของอรหัตตมรรคหรือ? ก็ยอมรับว่าเป็นหน้าที่ของโสดาปัตติมรรค ไม่ใช่เป็นหน้าที่ของอรหัตตมรรค เพราะฉะนั้นอริยผลแต่ละอย่าง จะเกิดขึ้นได้ก็เพราะมรรคในชั้นของตนเท่านั้น

การเลื่อนเข้าฌานแต่ละขั้นต้องน้อมนึกในใจ

181. *(ฌานสังกันติกถา)* นิกายมหิสาสกะและนิกายอันธกะ (บางส่วน) มีความเห็นว่า เมื่อเข้าฌานหนึ่งได้แล้วก็เลื่อนไปสู่อีกฌานหนึ่งได้เอง แต่ความจริง การออกจากฌานหนึ่งไปยังอีกฌานหนึ่ง (ข้ามลำดับฌานไม่ได้) ผู้เข้าฌานต้องกำหนดในใจ

(มนสิการ) ด้วย การเข้าฌานเป็นไปโดยอาวัชชนจิตเดียว คือจิตดวงเดียวเข้าฌานได้ทุกฌาน

ฌาน 4 กับฌาน 5 เหมือนกัน

182. *(ฌานันตริกากถา)* รูปฌาน 4 เรียกว่าฌานจตุกนัย รูปฌาน 5 เรียกว่าฌานปัญจกนัย ความจริงก็เป็นฌานอย่างเดียวกัน ที่เป็นฌาน 5 เพราะระหว่างฌานที่ 1 กับฌานที่ 2 นั้นมีองค์ฌานต่างจากฌานที่ 1 คือไม่มีวิตก นอกนั้นมีครบทุก

ภาพเขียนพระพุทธเจ้าประทับเข้าฌาน
(จากหนังสือ "เอกบุรุษผู้งามพร้อม")

อย่างเหมือนฌานที่ 1 นิกายสมิติยะและนิกายอันธกะ (บางส่วน) เข้าใจว่า ฌานที่ 2 นี้เป็นฌานอื่นมาคั่น แท้จริงแล้วก็เป็นรูปฌานตามลำดับนั่นเอง ซึ่งสอดคล้องกับสมาธิที่ตรัสว่ามี 3 อย่าง คือ 1. สมาธิที่มีวิตกวิจาร 2. สมาธิที่ไม่มีวิตก มีแต่วิจาร 3. สมาธิที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร (โปรดดูตารางเปรียบเทียบในฌานวิภังค์ หน้า 111)

ผู้เข้าฌานไม่ได้ยินเสียง

183. *(สมาปันโน สัททัง สุณาตีติกถา)* ผู้เข้าฌานจะมีแต่มโนวิญญาณ คือความรับรู้ทางใจเท่านั้น วิญญาณทางตาหูเป็นต้น ไม่มี (วิญญาณเกิดพร้อมกันไม่ได้) นิกายปุพพเสลิยะมีความเห็นผิดว่า ผู้เข้าฌานฟังเสียงได้ โดยอ้างพระพุทธดำรัสที่ว่าเสียงเป็นหนาม(ข้าศึก)ของปฐมฌาน (ปฐมสฺส ฌานสฺส สทฺโท กณฺฏโก) แต่ตามพระพุทธดำรัสนี้ หมายความว่า เสียงดังที่กระทบหูทำให้ออกจากฌานได้ ไม่ได้หมายความว่า ในขณะที่เข้าฌานนั้นหูยังได้ยินเสียงอยู่

รูปกับรูปรับรู้กันไม่ได้

184. *(จักขุนา รูปัง ปัสสตีติกถา)* ตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นรูป และรส กลิ่น เสียง โผฏฐัพพะ ก็เป็นรูป ระหว่างรูปกับรูปรับรู้กันไม่ได้ คำพูดที่ว่าเห็นรูปด้วยตานั้น ถ้าพูดให้เต็มความจริงๆ ต้องพูดว่า เห็นรูปด้วยวิญญาณทางตา (จักขุวิญญาณ) นิกายมหาสังฆิกะมีความเห็นผิดในเรื่องนี้ จึงกล่าวว่าตาเห็นรูปได้

ได้อริยมรรคคือละกิเลสได้

185. *(กิเลสชหนกถา)* การละกิเลสได้นั้น มิได้หมายถึงละกิเลสที่เป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบัน เพราะว่ากิเลสที่เป็นอดีตก็ผ่านไปแล้ว กิเลสที่เป็นอนาคตเมื่อยังไม่เกิดก็ย่อมไม่มีอะไรให้ละ กิเลสที่เป็นปัจจุบันก็คือกิเลสที่กำลังเกิด ซึ่งเท่ากับยังไม่ได้ละ นิกายอุตตราปถกะ (บางส่วน) มีความเห็นผิดว่า การละกิเลสคือละกิเลสที่เป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบัน แต่ที่ถูกคือ เมื่อได้อริยมรรค กิเลสที่ยังไม่เกิด(คืออนุสัยกิเลส) ย่อมไม่เกิดต่อไปอีก การที่กิเลสเกิดอีกไม่ได้เพราะอริยมรรคนี้แหละ คือความหมายของคำพูดที่ว่า "ละกิเลสได้แล้ว"

ความว่างของขันธ์กับนิพพานต่างกัน

186. *(สุญญตากถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นผิดในเรื่องสุญญตา(ความว่าง) จึงแยกไม่ออกว่า ความว่างของขันธ์กับความว่างของนิพพานต่างกันอย่างไร เมื่อแยกไม่ออกก็หลงทางไปถือตามลัทธิอื่นโดยไม่รู้ตัว

อสังขตะมีอย่างเดียวคือนิพพาน

187. *(สามัญญผลกถา)* เรื่องอริยมรรค-อริยผล 188. *(ปัตติกถา)* เรื่องการได้มาซึ่งสิ่งทั้งหลาย 189. *(ตถตากถา)* เรื่องความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย (ตรงกับคำว่า สัจธรรม)

ข้อ 187 เป็นความเห็นผิดของนิกายปุพพเสลิยะ ที่เห็นว่าอริยมรรคอริยผล (สามัญญผล) เป็นอสังขตะ (ไม่ขึ้นอยู่กับปัจจัย

ปรุงแต่ง) ข้อ 188 เป็นความเห็นผิดของนิกายปุพพเสลิยะ ที่เห็นว่าการได้ (ปัตติ) คืออสังขตะ (เป็นความเห็นของลัทธิอื่น) ข้อ 189 เป็นความเห็นผิดของนิกายอุตตราปถกะ(บางส่วน) ที่เห็นว่า ตถตา(ความที่สิ่งทั้งหลายเป็นอย่างนั้นเอง หรือสัจธรรมของสิ่งทั้งหลาย) เป็นอสังขตะ

ทั้งหมดนั้น จัดว่าเป็นความเห็นผิด เพราะอสังขตะมีอยู่อย่างเดียวคือนิพพาน (การพยายามอธิบายนิพพานจึงต้องระวังเป็นพิเศษ เพราะมีทางที่จะหลงไปเข้าลัทธิอื่นได้ง่าย แม้แต่ที่กล่าวว่า สุญญตาคือนิพพานก็เหมือนกัน)

นิพพานไม่ใช่กุศล

190. *(กุสลกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นผิดว่า นิพพานธาตุ(สภาวะดับทุกข์ในนิพพาน)เป็นกุศล แต่ความจริง แม้นิพพานธาตุจะเป็นสภาวะไม่มีโทษเลย แต่ก็ไม่ใช่กุศล เพราะนิพพานธาตุไม่ใช่สภาวะนึกคิด

ชั่วดีมีการเปลี่ยนแปลงได้

191. *(อัจจันตนิยามกถา)* มีพระพุทธดำรัสว่า *"ภิกษุทั้งหลาย! บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยธรรมฝ่ายอกุศล เป็นธรรมดำ (กาฬกอกุศลธรรม) โดยส่วนเดียว บุคคลนั้นเป็นผู้จมลงแล้วครั้งหนึ่ง ก็จมลงอยู่นั่นเอง" (องฺ.สตฺตก. 23/15)* นิกายอุตตราปถกะ (บางส่วน) จับเอาพระดำรัสนี้วางเป็นหลักยึดถือว่า เมื่อปุถุชนตกอยู่ในฝ่ายอกุศลแล้ว ก็จะจมดิ่งอยู่ในอกุศลตลอด

ไป ความเห็นอย่างนี้เป็นความเห็นผิด เพราะแม้แต่ผู้ทำอนันตริย-กรรมเช่นฆ่ามารดาเป็นต้น ก็ยังตกนรกชั่วกัปหนึ่ง หรือชั่วอัตภาพหนึ่ง (เป็นเวลายาวนาน แต่ก็มีวันได้อัตภาพใหม่)

พระพุทธองค์เคยตรัสว่า *"ภิกษุทั้งหลาย! บุคคลบางคนในโลกนี้ ผุดขึ้นแล้วทรงตัวอยู่ ผุดขึ้นแล้วเหลียวแลดูว่ายข้ามไป ผุดขึ้นแล้วไปถึงที่พำนักได้"*

อินทรีย์ไม่ใช่ชื่อของโลกุตรธรรม

192. *(อินทริยกถา)* มีธรรมหมวดหนึ่งชื่อ อินทรีย์ (5) คือ 1. สัทธินทรีย์ (ศรัทธา) 2. วิริยินทรีย์ (วิริยะ) 3. สตินทรีย์ (สติ) 4. สมาธินทรีย์ (สมาธิ) 5. ปัญญินทรีย์ (ปัญญา) คำว่าอินทรีย์ที่ท้ายข้อธรรมนั้นๆ แปลว่าเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน เช่น เมื่อศรัทธาทำหน้าที่ด้านความเชื่อ ก็จะมีพลังครอบงำความไม่เชื่อ ความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน และความหลง เป็นต้น แท้จริงก็คือศรัทธานั่นเอง แต่นิกายเหตุวาทและนิกายมหิสาสกะ เข้าใจผิดว่า ศรัทธา(ที่ไม่มีคำว่าอินทรีย์กำกับ)เป็นโลกิยะ ส่วนสัทธินทรีย์ เป็นโลกุตระ (คือเข้าใจว่าอินทรีย์ 5 นั้นเป็นโลกุตรธรรม)

พระพุทธองค์เคยตรัสว่า *"ภิกษุทั้งหลาย! เราเมื่อตรวจดูโลกด้วยพุทธจักษุ ได้เห็นแล้วซึ่งสัตว์ทั้งหลาย บางพวกเป็นผู้มีธุลีในจักษุน้อย บางพวกเป็นผู้มีธุลีในจักษุมาก บางพวกเป็นผู้มีอินทรีย์แก่กล้า บางพวกเป็นผู้มีอินทรีย์อ่อน บางพวกเป็นผู้มีอาการดี บางพวกเป็นผู้มีอาการทราม บางพวกเป็นผู้ที่จะให้รู้*

แจ้งได้ง่าย บางพวกเป็นผู้ที่จะให้รู้แจ้งได้ยาก บางพวกเป็นผู้เห็นโทษและภัยในปรโลกอยู่" (ม.มู. 12/232)

คำว่าอินทรีย์ในพระดำรัสนี้ หมายถึงอินทรีย์ 5 มีศรัทธาเป็นต้นนั่นเอง

ทำสังฆเภทเพื่อธรรมไม่บาปนัก

193. *(อสัญจิจจกถา)* นิกายอุตตราปถกะ (บางส่วน) มีความเห็นว่า อนันตริยกรรมเป็นกรรมหนัก เมื่อใครทำลงไปแล้ว ไม่ว่าจะจงใจหรือไม่จงใจ(อสัญจิจจะ)ก็ต้องตกนรกตลอดกัป แต่ความจริง กรณีการฆ่าการทำร้าย ต้องดูที่เจตนาด้วย ถ้าไม่มีเจตนาหรือไม่จงใจ ก็ไม่เป็นอนันตริยกรรม

ส่วนกรณีทำสังฆเภท มีพระพุทธดำรัสว่า *"อุบาลี! บุคคลผู้ทำสังฆเภท ที่จะต้องไปอบาย จะต้องไปตกนรกตลอดกัป แก้ไขไม่ได้ มีอยู่ ที่ไม่ต้องไปสู่อบายไม่ต้องไปตกนรกตลอดกัปไม่ใช่แก้ไขไม่ได้ ก็มีอยู่" (วิ.จุ. 7/411)* หมายความว่า สังฆเภทนั้น ถ้าผู้ทำเป็นผู้เห็นแก่ธรรม (ธัมมสัญญี-ธัมมวาที) มุ่งรักษาฝ่ายธรรม ย่อมไม่ไปสู่อบาย ไม่ตกนรกตลอดกัป ยังแก้ไขได้

ญาณมีทั้งโลกิยะและโลกุตระ

194. *(ญาณกถา)* คำว่า ญาณ แปลว่าความรู้ (เรียกว่าปัญญาก็ได้) มีทั้งโลกิยญาณและโลกุตรญาณ ญาณในสมาบัติและญาณที่เกิดขึ้นพร้อมกับการทำบุญให้ทานเป็นต้น (กัมมสกตา-ญาณ) จัดเป็นโลกิยญาณ ส่วนมรรคญาณของอริยบุคคล จัดเป็น

โลกุตรญาณ นิกายเหตุวาทมีความเห็นผิดว่า มรรคญาณเท่านั้นจัดเป็นญาณ

๖ ในนรกมีผู้คุม (นิรยบาล)

195. *(นิรยปาลกถา)* มีปัญหาว่า ในนรกมีนายนิรยบาล(ผู้ทำหน้าที่ลงโทษสัตว์นรก)หรือไม่? นิกายอันธกะมีความเห็นว่าไม่มี โดยเชื่อว่า กรรมนั้นเองเป็นผู้ลงโทษ และอ้างพระสูตรที่กล่าวว่า *"ท้าวเวสสภู(เทพองค์หนึ่ง)ก็มิได้ม่า ท้าวเปตติราช(เจ้าปกครองโลกเปรต)ก็มิได้ม่า ท้าวโสมท้าวยมและท้าวเวสวัณก็มิได้ม่า กรรมของตนต่างหากม่าบุคคลผู้สิ้นบุญจากโลกนี้และเข้าถึงปรโลกในนรกนั้นๆ"* (พระสูตรนี้ก็ไม่ได้ระบุว่าไม่มีนายนิรยบาล)

ฝ่ายที่ยืนยันว่าในนรกมีนายนิรยบาล ได้อ้างพระพุทธดำรัสที่ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย 2 คราว ดังนี้

"ภิกษุทั้งหลาย! พวกนายนิรยบาลย่อมยังสัตว์นรกนั้นให้รับกัมมการณ์ (คือรับการลงโทษ) อันชื่อว่าเครื่องจ่า(พนธน์) 5 อย่าง คือ 1. ตรึงตะปูเหล็กอันร้อนที่มือข้างหนึ่ง 2. ตรึงตะปูเหล็กอันร้อนที่มืออีกข้างหนึ่ง 3. ตรึงตะปูเหล็กอันร้อนที่เท้าข้างหนึ่ง 4. ตรึงตะปูเหล็กอันร้อนที่เท้าอีกข้างหนึ่ง 5. ตรึงตะปูเหล็ก

อันร้อนที่กลางอก สัตว์นรกนั้นเสวยทุกขเวทนาเผ็ด ร้อนอยู่ในนรกนั้น และจะยังไม่ตายตลอดเวลาที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นสุด" (องฺ. ติก. 20/475)

"ภิกษุทั้งหลาย! พวกนายนิรยบาลยังสัตว์นรกนั้นให้นอนแผ่ลงแล้ว พากันถากด้วยผึ่ง(กุธารี-เครื่องมือสำหรับถากไม้ลักษณะคล้ายจอบ)...พวกนายนิรยบาลเอาสัตว์นรกตั้งศีรษะลงที่พื้นเอาขาชี้ฟ้าแล้วถากด้วยพร้า...พวกนายนิรยบาลเอาเขาเทียมรถแล่นไปแล่นมาบนแผ่นดินอันไฟลุกโชติช่วงไปทั่ว...พวกนายนิรยบาลให้สัตว์นรกปีนขึ้นปีนลงที่ภูเขาซึ่งแดงโชนไปด้วยเปลวไฟ...พวกนายนิรยบาลจับสัตว์นรกหันศีรษะลงแล้วยัดลงหม้อทองแดงซึ่งไฟลามเลียแดงฉานไปทั่วเขาหมกไหม้ ร่างกายเป็นฟองฟอดอยู่ในหม้อทองแดงนั้น เดี๋ยวก็โผล่เดี๋ยวก็ผลุบ เดี๋ยวก็พุ่งตัว (กระเสือกกระสนทุรนทุราย) เสวยทุกขเวทนา...พวกนายนิรยบาลจับสัตว์นรกนั้นลงมหานรก มหานรกนั้นมี 4 มุม 4 ประตู แบ่งพื้นที่เป็นส่วนๆ ล้อมรอบด้วยกำแพงเหล็กครอบด้วยเหล็ก พื้นที่มหานรกก็เป็นเหล็ก มีความร้อนลุกเป็นเปลวฉายฉานไปไกลเป็นร้อยโยชน์รอบทิศทางอยู่ตลอดเวลา" (องฺ. ติก. 20/475 : ม.อุ. 14/512)

พระพุทธดำรัสดังกล่าวนี้ นิกายอันธกะก็ยอมรับว่ามีตรัสไว้จริง

ในสวรรค์ไม่มีสัตว์เดรัจฉาน

196. *(ติรัจฉานกถา)* ในสวรรค์ (เทวโลก) มีกล่าวถึงช้างเอราวัณ(และ)ยานทิพย์เทียมด้วยม้า ทำให้นิกายอันธกะมีความเห็นผิดว่าในเทวโลกมีสัตว์เดรัจฉาน แต่ความจริง สัตว์ที่กล่าวถึงในเทวโลก ไม่ใช่สัตว์เดรัจฉาน เป็นเทพจำแลงกายต่างหาก เทวโลกเป็นภพของเทวดา บุคคลไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานในนั้นหาได้ไม่

อริยมรรคบริบูรณ์ได้ด้วยภาวนา

197. *(มัคคกถา)* สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ นับเนื่องอยู่ในมรรคมีองค์ 8 นิกายอุตตราปถกะเห็นว่าเป็นอุปาทายรูป (ดูข้อ 138) นิกายมหิสาสกะก็มีความเห็นว่า องค์มรรคทั้ง 3 นี้เป็นรูปไม่เนื่องอยู่กับจิต (ไม่สัมปยุตกับจิต) ส่วนอริยมรรคเนื่องกับจิต เพราะฉะนั้น สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ จึงไม่ใช่องค์มรรค นั่นหมายความว่า อริยมรรคมีเพียงองค์ 5 ไม่ใช่มีองค์ 8 แต่ที่ไหนๆ พระพุทธองค์ก็ตรัสว่าอริยมรรคมีองค์ 8

นิกายมหิสาสกะอ้างพระพุทธดำรัสที่ตรัสว่า *"กายกรรม วจีกรรม อาชีวะของบุคคลนั้น เป็นอาการบริสุทธิ์มาแต่เดิม (ปุพฺเพว โข...สุปริสุทฺโธ) อริยมรรคมีองค์ 8 นี้ ย่อมถึงความบริบูรณ์ด้วยภาวนาแก่บุคคลนั้น..." (ที.ม. 10/138)* แท้จริงพระพุทธดำรัสนี้หมายถึงว่า มรรคมีองค์ 8 เกิดบริบูรณ์ได้ก็เพราะภาวนา มิได้หมายความว่า สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมา-

อาชีวะไม่ใช่องค์มรรค (โปรดอ่านมัคควิภังค์ ในหน้า 104-106)
ประกอบการพิจารณา

มรรคญาณมีหนึ่งเดียว 12 อาการ

198. *(ญาณกถา)* นิกายปุพพเสลิยะและนิกายอปรเสลิยะมีความเห็นว่า โลกุตรญาณมี 12 อย่าง เพราะเข้าใจว่า แต่ละญาณในสัจจญาณ กิจจญาณ และกตญาณ(ตามนัยแห่งธัมมจักกัปปวัตตนสูตร)เป็นโลกุตรญาณหนึ่งๆ แต่ความจริง โลกุตรญาณก็คือมรรคญาณ ซึ่งมีเพียงหนึ่งเดียว แต่เมื่อแสดงโดยอาการก็มี 12 อย่าง คืออย่างไหนบรรลุก่อนหลังต่างหาก เมื่อได้มรรคญาณแล้วก็จะรู้ความเป็นไปของญาณว่าเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างไร

สังคายนาไม่ได้เปลี่ยนแปลงคำสอน

199. *(สาสนกถา)* นิกายอุตตราปถกะ (บางส่วน) มีความเห็นว่า คำสอนของพระพุทธเจ้าถูกแต่งขึ้นใหม่โดยการสังคายนา 3 ครั้ง จึงถูกต้อนด้วยคำถามว่า หลักสติปัฏฐาน เป็นต้น เป็นคำสอนที่แต่งขึ้นใหม่หรือ? คำสอนเรื่องอกุศลแต่งให้เป็นกุศลหรือ? เรื่องกิเลสแต่งให้ไม่เป็นกิเลสหรือ? ในที่สุดก็ต้องยอมรับว่า คำสอนของพระพุทธเจ้าก็ไม่ได้เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น

จิตปุถุชนก็วิเวกได้เมื่อเกิดญาณ

200. *(อวิวิตตกถา)* มีปัญหาว่า ปุถุชนสงัดจากธรรมที่มีธาตุ 3 (กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ)ได้หรือไม่? นิกายอุตตรา

ปถกะมีความเห็นว่าไม่ได้ (เหมือนกับพูดว่า จิตของปุถุชนไม่มีขณะใดที่จะว่างได้เลย) แต่ความจริง จิตของปุถุชนก็สงัดปลอดจากอารมณ์ในชั้นกาม ในรูปฌานและในอรูปฌานได้ เช่น ขณะถวายจีวร จิตขณะนั้นเกิดญาณซึ่งไม่เกี่ยวกับกามและไม่ได้อยู่ในรูปฌานหรืออรูปฌานด้วย

พระอรหันต์ไม่สามารถหยั่งรู้พุทธวิสัย

201. *(สัญโญชนกถา)* พระอรหันต์ทั้งหลายไม่สามารถที่จะหยั่งรู้ถึงพุทธวิสัยได้ เรื่องนี้นิกายมหาสังฆิกะมีความเห็นว่า บุคคลถึงจะละสังโยชน์(กิเลสผูกมัดสัตว์ไว้ในภพ)ได้ไม่หมดสิ้นทุกอย่างก็บรรลุอรหัตผลได้ และการที่พระอรหันต์ไม่สามารถหยั่งรู้พุทธวิสัยได้ ก็เพราะยังมีอวิชชา(ความไม่รู้) และวิจิกิจฉา(ความลังเลสงสัย) ซึ่งเป็นสังโยชน์ แต่ความจริงพระอรหันต์ละสังโยชน์ ได้หมดสิ้นไม่มีส่วนเหลือเลย การที่หยั่งรู้พุทธวิสัยไม่ได้ก็เพราะพระอรหันต์ไม่มีสัพพัญญุตญาณ ซึ่งเป็นญาณของพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะ

อิทธิฤทธิ์ไม่ใช่บันดาลได้ทุกอย่างตามต้องการ

202. *(อิทธิกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นว่า อิทธิฤทธิ์ของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์นั้น เมื่อต้องการให้เป็นอย่างไรก็ย่อมจะเป็นไปตามความต้องการ แต่ความจริง อิทธิฤทธิ์บางอย่างก็เป็นไปตามต้องการได้ บางอย่างก็เป็นไปไม่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อิทธิฤทธิ์ไม่อาจจะทำให้ความจริงตามธรรมชาติเปลี่ยน

ไปตามความต้องการได้ เช่น ไม่อาจจะทำให้ความไม่เที่ยงเป็นความเที่ยงได้ ไม่อาจจะบันดาลให้ใบไม้เขียวสดอยู่ได้ตลอดไป เป็นต้น อิทธิฤทธิ์ที่บันดาลขึ้นได้ ขึ้นอยู่กับปัจจัยอย่างอื่นด้วย เช่นบุญของผู้ที่จะรับผลของอิทธิฤทธิ์ ดังกรณีพระปิลินท-วัจฉะได้อธิษฐานให้ปราสาทของพระเจ้าพิมพิสารเป็นทอง นั่นเพราะผลบุญของพระเจ้าพิมพิสารด้วย

พระพุทธเจ้าทุกพระองค์เท่าเทียมกันโดยธรรม

203. *(พุทธกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นว่า ระหว่างพระพุทธเจ้าด้วยกัน แต่ละองค์มีดีต่างกัน เรื่องนี้ต้องแยกกล่าวว่ามองในด้านใด ถ้าเป็นด้านสรีระ ด้านอายุ หรือด้านรัศมี ก็ต่างกัน แต่ในด้านพุทธธรรมนั้น พระพุทธเจ้าทุกพระองค์มีธรรมเสมอเหมือนกันหมด ไม่มีองค์ใดตรัสรู้ธรรมเป็นอย่างอื่น

พระพุทธเจ้ามีตัวตนเป็นมนุษย์

204. *(สัพพทิสากถา)* นิกายมหาสังฆิกะมีความเห็นว่า พระพุทธเจ้าประทับอยู่ทั่วทุกทิศ แต่เมื่อถูกซักถามว่า ทางทิศตะวันออก พระพุทธเจ้ามีพระนามว่าอะไร? มีพระอุปัฏฐากชื่อไร? เป็นต้น ก็ตอบไม่ได้ (พระพุทธเจ้าไม่ใช่ภาวะไร้ตัวตนเหมือนเทพเจ้าของบางลัทธิ หากแต่เป็นมนุษย์ผู้ประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์ จึงมีตัวตน มีที่อยู่เหมือนมนุษย์ ถ้ามีความเชื่อที่ผิดไปจากนี้ ก็เป็นการหลงทางไปเชื่ออย่างลัทธิอื่น)

ธรรมทั้งหลายขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย

205. *(ธัมมกถา)* ธรรมทั้งหลายนั้น พระพุทธเจ้าทรงจำแนกไว้ 3 ประเภท(ราสิ) คือ 1. เที่ยง(แน่นอน)ในทางผิด (มิจฉัตตนิยตะ) 2. เที่ยงในทางถูก(สัมมัตตนิยตะ) 3. ไม่แน่ว่าจะผิดหรือถูก(อนิยตะ) แต่นิกายอันธกะและนิกายอุตตราปถกะ (บางส่วน) มีความเห็นว่า ธรรมทั้งปวงมีความแน่นอนตายตัว (นิยตะ) ไม่เปลี่ยนสภาวะเป็นอย่างอื่น เช่น รูปก็ต้องเป็นรูป ไม่เป็นอย่างอื่นไปได้ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณก็เหมือนกัน ความเห็นอย่างนี้ ไม่ครอบคลุมไม่รัดกุมไม่ทั่วถึงพอ

206. *(กัมมกถา)* ความแน่นอนตายตัวในเรื่องกรรมก็เหมือนกับเรื่องธรรม เป็นความเห็นผิดของสองนิกายนั้นเหมือนกัน

207. *(ปรินิพพานกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นผิดเหมือนในข้อ 201

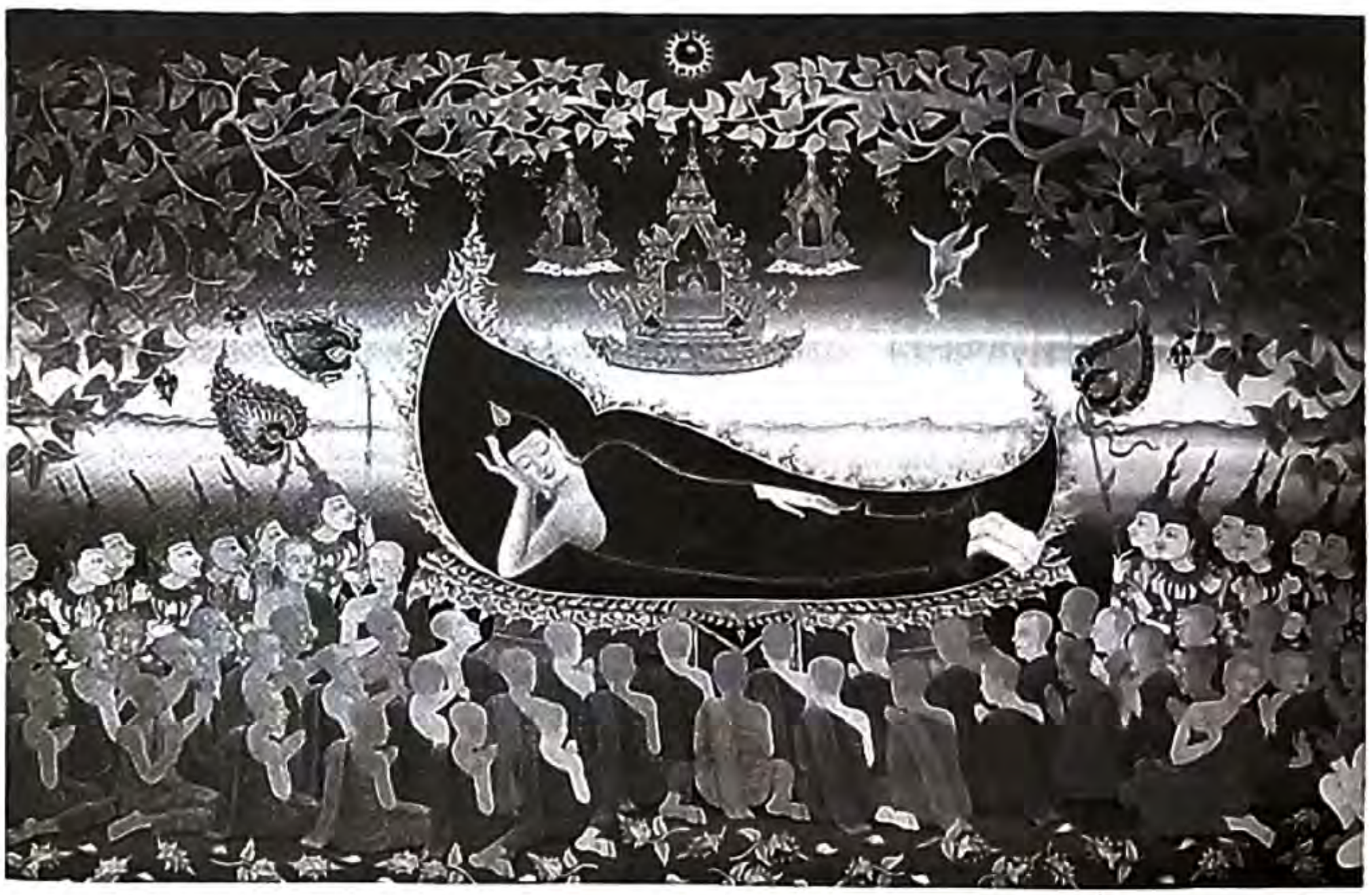
พระอรหันต์ไม่มีกุศลจิต

208. *(กุสลจิตตกถา)* กุศลจิตนั้นจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะมีเจตนาในการสั่งสมบุญ(ปุญญาภิสังขาร) พระอรหันต์เป็นผู้ละบุญละบาปแล้ว จึงไม่มีทั้งกุศลจิตและอกุศลจิต นิกายอันธกะมีความเห็นผิดว่า พระอรหันต์มีกุศลจิตเมื่อปรินิพพาน โดยอ้างว่าพระอรหันต์ก็มีสติตั้งมั่น มีสติสัมปชัญญะเมื่อปรินิพพาน (สติสัมปชัญญะเป็นกุศล) แต่ความจริง สติสัมปชัญญะของพระอรหันต์เป็นเพียงกิริยา ไม่ใช่สติสัมปชัญญะที่เกิดจากกุศลจิต

พระพุทธเจ้าไม่ได้ปรินิพพานในฌาน

209. *(อาเนญชกถา)* เมื่อพระพุทธองค์ทรงปรินิพพานนั้น ทรงถอยกลับจากสัญญาเวทยิตนิโรธ(นิโรธสมาบัติ)และอรูปฌานตามลำดับ จนถึงรูปฌานที่ 1 (ปฐมฌาน) แล้วเข้าทุติยฌานย้อนขึ้นไปอีกจนถึงฌานที่ 4 (จตุตถฌาน) พอออกจากจตุตถฌานก็ทรงปรินิพพาน(ขณะที่จิตกลับสู่ภวังค์เป็นปกติจิต) นิกายอุตตราปถกะ(บางส่วน) มีความเห็นผิดว่า ทรงปรินิพพานในฌาน(ในอรูปฌานถัดจากจตุตถฌาน) ซึ่งเป็นภาวะแน่วนิ่ง(อเนญชะ)

การปรินิพพานของพระพุทธองค์ เป็นการปรินิพพานใน

ภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดพุทธประทีป
(กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ)

ทันทีที่ออกจากจตุตถฌาน (จตุตฺถฌานา วุฏฺฐหิตฺวา สมนนฺตรา ปรินิพฺพุโต) ไม่ใช่ปรินิพพานในอรูปฌาน

จิตกลับสู่ภวังค์ เรียกว่าปกติจิตหรือภวังคจิต ซึ่งเป็นจิตขณะที่ไม่มีอารมณ์ใดๆ มากระทบให้รับรู้ เป็นจิตพื้นของชีวิตซึ่งมีอยู่ตั้งแต่เกิดปฏิสนธิจิตไปจนถึงจุติจิต (ชีวิตดับหรือตาย) ภวังคจิตสุดท้ายของชีวิตคือจุดปรินิพพานของพระอรหันต์ซึ่งไม่มีการสืบต่อด้วยจุติจิตอีกต่อไป

เด็กในครรภ์ตรัสรู้ไม่ได้

210. *(ธัมมาภิสมยกถา)* การตรัสรู้ธรรมนั้นจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการตื่นตัวรู้ตัวของจิต(ภาวนานุโยค) จึงต้องมีการฟัง การคิด และการปฏิบัติ เหมือนที่สัมมาทิฐิจะเกิดมีขึ้นได้เพราะมีปัจจัยเกื้อหนุน 2 อย่าง คือ เสียงหรือการชักนำของกัลยาณมิตร(ปรโตโฆสะ) และการพินิจนึกโดยแยบคาย(โยนิโสมนสิการ) คนหลับคนประมาทคนไม่มีสติสัมปชัญญะและคนที่ตกอยู่ในห้วงภวังคจิตไม่สามารถที่จะตรัสรู้ธรรมได้

ส่วนนิกายอุตตราปถกะ (บางส่วน) มีความเห็นผิดว่า เด็กในครรภ์สามารถตรัสรู้ได้ (แท้จริง เด็กในครรภ์นั้นอยู่ในภาวะหลับเกือบตลอดเวลา จิตส่วนใหญ่อยู่ในภวังค์) นิกายนี้เห็นว่าคนที่เป็นโสดาบันในชาติก่อน เมื่อมาเกิดอีกก็ย่อมตรัสรู้ตั้งแต่อยู่ในครรภ์ ซึ่งผิดจากองค์ประกอบของการตรัสรู้ดังกล่าว

211. *(ติสโสปิกถา)* นิกายอุตตราปถกะ (บางส่วน) ก็มีความเห็นผิดคล้ายกับในข้อ 210 โดยเห็นว่า การบรรลุอรหัตตผล

เกิดมีได้สำหรับบุคคล 3 ประเภท คือ 1. เด็กในครรภ์ 2. คนหลับ 3. คนฝัน

ฝันก็เป็นกุศล-อกุศลได้

212. *(อัพยากตกถา)* มีพระพุทธดำรัสว่า *"ภิกษุทั้งหลาย! เจตนาของผู้ฝันนั้นมีอยู่ แต่เจตนานั้นเป็นอัพโพหาริก"* คำว่า อัพโพหาริก(อ+โวหาริก) แปลว่าไม่มีโวหาร-ไม่มีคำบัญญัติที่ทรงบัญญัติในพระวินัยว่าเป็นอาบัติอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงไม่มีการปรับอาบัติเพราะความฝัน แม้ฝันว่าฆ่าสัตว์ ก็ไม่มีการทำร้ายด้วยวัตถุจริงๆ อย่างไรก็ตาม ในทางธรรม ความฝันก็ยังเป็นดีเป็นชั่ว(เป็นกุศลจิต-อกุศลจิต) จิตในขณะที่ฝันไม่เป็นอัพยากต-จิต ส่วนนิกายอุตตราปถกะ (บางส่วน) มีความเห็นว่า ความฝันเป็นอัพยากตะ โดยอ้างพระพุทธดำรัสในพระวินัยนั้น

ทำ-พูด-คิดบ่อย ๆ มีผลถึงภายหน้า

213. *(อาเสวนปัจจยตากถา)* การทำการพูดการคิดซ้ำๆ บ่อยๆ เรียกว่าส้องเสพ(อาเสวนะ) นิกายอุตตราปถกะ (บางส่วน) มีความเห็นว่า ผลกรรมที่เกิดจากการส้องเสพ(อาเสวนปัจจัย) ไม่มี ซึ่งเป็นความเห็นผิด เพราะมีพระพุทธดำรัสมากมายที่ตรัสว่า การส้องเสพดี-ชั่ว ย่อมมีผลสืบไปภายหน้าไม่มากก็น้อย ตัวอย่างพระพุทธดำรัสในเรื่องนี้ เช่น

"ภิกษุทั้งหลาย! ปาณาติบาตอันบุคคลส้องเสพแล้วอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อนรก เป็นไปพร้อม

เพื่อเกิดเป็นเดรัจฉาน เป็นไปพร้อมเพื่อเกิดเป็นเปรต วิบากของปาณาติบาตอย่างเบาที่สุดก็เป็นไปพร้อมเพื่อเป็นคนมีอายุสั้นเมื่อเกิดเป็นมนุษย์" (องฺ. อฏฺก. 23/130)

"ส้องเสพอทินนาทาน(ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อ ...เหมือนกัน) อย่างเบาที่สุดก็เป็นไปพร้อมเพื่อความเสื่อมสูญโภคะเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ ส้องเสพกาเมสุมิจฉาจาร(ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อ...เหมือนกัน) อย่างเบาที่สุดก็เป็นไปพร้อมเพื่อความเป็นผู้มีศัตรูมีเวรเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ ส้องเสพมุสาวาท(ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อ...เหมือนกัน) อย่างเบาที่สุดก็เป็นไปพร้อมเพื่อถูกกล่าวตู่ด้วยคำอันไม่จริง(อพฺภูตพฺภกฺขานสวตฺตนิโก) เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ ส้องเสพวาจาส่อเสียด...อย่างเบาที่สุดเป็นไปพร้อมเพื่อความแตกแยกจากมิตรเมื่อเป็นมนุษย์ ส้องเสพวาจาหยาบ... อย่างเบาที่สุดก็เป็นไปพร้อมเพื่อความเป็นคนพูดไม่เข้าหูคน(ไม่เป็นที่พอใจของคนฟัง)เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ ส้องเสพวาจาเพ้อเจ้อ(สัมผัปปลาปะ)...อย่างเบาที่สุดก็เป็นไปพร้อมเพื่อความเป็นคนมีวาจาไม่น่าเชื่อถือเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ ส้องเสพการดื่มสุราเมรัย(ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อ...เหมือนกัน) อย่างเบาที่สุดก็เป็นไปพร้อมเพื่อความเป็นคนบ้า(อุมฺมตฺตกสวตฺตนิโก)เมื่อเกิดเป็นมนุษย์"(องฺ. อฏฺก. 23/130)

"มิจฉาทิฐิอันบุคคลส้องเสพแล้วอบรมแล้วทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อนรก เป็นไปพร้อมเพื่อเกิดเป็นเดรัจฉาน เป็นไปพร้อมเพื่อเกิดเป็นเปรต ฯลฯ" (องฺ. อฏฺก. 23/130)

ตรัสว่า สัมมาทิฐิ อันบุคคลส้องเสพแล้ว อบรมแล้ว

ทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่อมตะ(นิพพาน) มีอมตะเป็นที่ไป ในเบื้องหน้า มีอมตะเป็นจุดหมายปลายทาง(ปริโยสาน) ส้องเสพ สัมมาสังกัปปะ ฯลฯ สัมมาสมาธิก็เหมือนกัน

เหตุที่นิกายอุตตราปถกะมีความเห็นผิดในเรื่องนี้ เพราะถือลัทธิว่า การทำดีทำชั่วทั้งหลายทั้งปวงเกิดขึ้นในชั่วขณะจิตเดียวแล้วก็ผ่านเลยไป

ไม่ใช่ทุกอย่างมีอยู่ชั่วขณะจิตเดียว

214. *(ขณิกกถา)* นิกายปุพพเสลิยะและนิกายอปรเสลิยะยึดถือหลักคำสอนที่ว่า ไม่มีอะไรเป็นของเที่ยง(ยั่งยืนถาวร) จึงมีความเห็นว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นไปหรือดำรงอยู่ชั่วขณะจิตเดียว แต่ความจริง ธรรมที่เกิดดับพร้อมกับจิตเท่านั้นเป็นไปชั่วขณะจิตเดียว เช่น เมื่อตาเห็นรูป เกิดจักขุวิญญาณ(คือเห็น) จักขุวิญญาณนั้นเกิดแล้วก็ดับในขณะจิตเดียว ส่วนตากับรูปหาได้ดับไปพร้อมกับจักขุวิญญาณไม่ (ตากับรูปก็เป็นของไม่เที่ยงอยู่นั่นเอง แต่ไม่ใช่มีอยู่ชั่วขณะจิตเดียว)

พอใจที่จะเสพเมถุนด้วยกันก็บาป

215. *(เอกาธิปปายกถา)* นิกายอันธกะและนิกายเวตุลลกะมีความเห็นผิดว่า การเสพเมถุนนั้น ถ้าทั้งสองฝ่ายพร้อมใจกันก็ควรเสพ เพราะว่าเมื่อหญิงชายพร้อมใจกันบูชาพระเจดีย์เพื่อได้ไปเกิดด้วยกัน ก็ยังเป็นเรื่องดี แต่ความจริงการเสพเมถุน (โดยเฉพาะระหว่างภิกษุกับมาตุคาม) เป็นความผิด เป็นบาปกรรม

แม้ทั้งสองฝ่ายจะพร้อมใจกัน ก็ยังเป็นกรรมที่ไม่ดี เหมือนหนึ่งว่า ฝ่ายฆ่ากับฝ่ายให้ฆ่า แม้จะพร้อมใจกันก็เป็นบาป ภิกษุกับมาตุคาม พร้อมใจกันเสพเมถุน ภิกษุก็ต้องอาบัติปาราชิกอยู่นั่นเอง

อมนุษย์แปลงกายเป็นพระอรหันต์เสพเมถุนไม่ได้

216. *(อรหันตวัณณกถา)* นิกายอุตตราปถกะมีความเห็นผิดว่า อมนุษย์สามารถปลอมเพศ(แปลงกาย)เป็นพระอรหันต์เสพเมถุนได้ เพราะเห็นภิกษุอลัชชี ซึ่งดูภายนอกสำรวมเรียบร้อยกิริยางดงามดีทุกอย่าง แต่ก็เสพเมถุน แล้วเข้าใจว่าตัวภิกษุอลัชชีนั้นไม่ได้เสพเมถุนเอง แต่เป็นอมนุษย์จำแลงกายเป็นเธอ ฝ่ายซักค้านจึงถามว่า พระอรหันต์จริงทำชั่วต่างๆ เช่นฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์เป็นต้นได้หรือ(เมื่อพระอรหันต์ที่แท้จริงทำชั่วต่างๆ ไม่ได้ จะเสพเมถุนได้อย่างไร เพราะฉะนั้น เมื่อเห็นภิกษุใดทำชั่ว ให้ตัดสินได้เลยว่าภิกษุนั้นไม่ใช่พระอรหันต์)

กรรมเป็นเครื่องกำหนดเส้นทางชีวิตโพธิสัตว์

217. *(อิสสริยกามการิกากถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นว่า พระโพธิสัตว์ก่อนจะได้ตรัสรู้นั้น บางชาติก็ตกต่ำ (เช่น เคยเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นต้น) แม้แต่ชาติสุดท้ายก็ยังต้องลำบากกับการบำเพ็ญทุกรกิริยา ที่เป็นเช่นนั้น เป็นไปตามความประสงค์ของผู้ทรงอำนาจหรือบุคคลใดๆ บันดาลให้เป็นไป แต่ความจริงทุกอย่างเป็นไปตามกรรม ไม่มีผู้กำหนดทางเดินของ

พระโพธิสัตว์ไว้ล่วงหน้าแต่อย่างใด (ข้อนี้ หนังสือ Point of Controversy ของ P.T.S. ถอดความไว้ดังนี้)

Controverted Point.-

That a Bodhisat (or future Buḍdha) (a) goes on an evil doom, (b) enters a womb, (c) performs hard tasks, (d) works penance under alien teachers of his own accord and free will.

From the Commentary.-

Some-for instance, the Andhakas-judge that the Bodhisatta, in the case of the Six-toothed Elephant Jātaka and others, was freely so reborn as an animal or in purgatory, that he freely performed difficult tasks, and worked penance under alien teachers. (P.C. 366)

ธรรมทั้งหลายเปลี่ยนจากสภาวะแท้จริงไม่ได้

218. *(ราคปฏิรูปกาทิกถา)* นิกายอันธกะมีความเห็นว่า ธรรมต่างๆ มีทั้งแท้และเทียม เช่น เมตตา กรุณา มุทิตา เป็น ราคะเทียม คือราคะ(กิเลส)นั่นเองมาในรูปของเมตตา(หวังดี) กรุณา(สงสารเห็นใจ) มุทิตา(พลอยดีใจด้วย) แต่ความจริง ธรรมแต่ละอย่างมีสภาวะเป็นของตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ถ้าเป็นกุศลก็ต้องเป็นกุศล จะเป็นกุศลที่ไม่แท้ไม่ได้ ถ้าเป็นอกุศลก็ต้องเป็นอกุศลอย่างแท้จริง ไม่ใช่อกุศลครึ่งๆ กลางๆ ไม่ใช่กุศลมา

ในรูปอกุศล เช่นเดียวกับปัญญาซึ่งเป็นไปไม่ได้ที่ความโง่เขลาจะมาเป็นปัญญาปลอมๆ ได้ (กรณีเมตตาเห็นได้ชัด เมตตาเป็นกุศลธรรม ไม่มีโทษ แต่ราคะเป็นกิเลส เป็นอกุศลธรรม มีโทษ)

สภาวะของรูปต่างจากนิพพาน

219. *(อปรินิปผันนกถา)* คำว่า อปรินิปผันนะ หมายถึงสภาวะหรือธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง (ความหมายตรงกับคำว่าอสังขตะ) ซึ่งมีแต่นิพพานเท่านั้น นิกายอุตตราปถกะ (บางส่วน) และนิกายเหตุวาทมีความเห็นผิดว่า รูปก็เป็นอปรินิปผันนะ โดยตีความจากพุทธวจนะที่ว่า *"ทุกข์เท่านั้นย่อมเกิด ทุกข์เท่านั้น ย่อมตั้งอยู่ด้วยย่อมดับไปด้วย นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิด นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรดับ"* แต่ความจริง รูปก็เป็นสภาวะไม่เที่ยง เมื่อไม่เที่ยง รูปก็เป็นทุกข์ อะไรก็ตามที่ไม่เที่ยงก็คือทุกข์ ไม่ใช่ทุกข์ในอริยสัจเท่านั้นที่ไม่เที่ยง เพราะฉะนั้น รูปจึงเป็นนิปผันนะ ไม่ใช่อปรินิปผันนะ

ภาคผนวก

แนะนำคัมภีร์เพื่อศึกษาเพิ่มเติม

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิธัมมัตถสังคหะ

และอภิธัมมัตถวิภาวินี

ดรรชนี

นามานุกรม

แนะนำคัมภีร์เพื่อศึกษาเพิ่มเติม

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

คัมภีร์อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก ที่ใช้ศึกษาอภิธรรมโดยทั่วไป แต่งโดยพระพุทธโฆส มีอยู่ 3 คัมภีร์ คือ

1. **อัฏฐสาลินี** (อภิธมฺมฏฐกถา ธมฺมสงฺคณีวณฺณนา) เป็นอรรถกถาแก้ธัมมสังคณี (พระอภิธรรมปิฎกเล่มที่ 34)

2. **สัมโมหวิโนทนี** (อภิธมฺมฏฐกถา วิภงฺควณฺณนา) เป็นอรรถกถาแก้วิภังค์ (พระอภิธรรมปิฎกเล่มที่ 35)

3. **ปัญจปกรณ์** หรือ ปัญจปกรณัฏฐกถา (อภิธมฺมฏฐกถา ธาตุกถาทิวณฺณนา) คำว่าปัญจปกรณ์ คือคัมภีร์ทั้ง 5 ซึ่งแต่ละคัมภีร์เป็นอรรถกถาแก้อภิธรรม ดังนี้

   1) *ธาตุกถาวัณณนา* อธิบายธาตุกถาและปุคคลบัญญัติ (ในพระอภิธรรมปิฎกเล่มที่ 36)

2) *ปุคคลปัญญัติวัณณนา* อธิบายปุคคลบัญญัติ (ในพระอภิธรรมปิฎกเล่มที่ 36)

3) *กถาวัตถุวัณณนา* อธิบายกถาวัตถุ (ในพระอภิธรรมปิฎกเล่มที่ 37)

4) *ยมกวัณณนา* อธิบายยมก (ในพระอภิธรรมปิฎกเล่มที่ 38-39)

5) *ปัฏฐานวัณณนา* อธิบายปัฏฐาน (ในพระอภิธรรมปิฎกเล่มที่ 40-41-42-43-44-45)

ปัญจปกรณ์หรือคัมภีร์ทั้ง 5 **นี้** เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **ปรมัตถทีปนี** โดยต่อท้ายด้วยชื่อว่า ธาตุกถาวัณณนา-ปุคคลปัญญัติวัณณนา-กถาวัตถุวัณณนา-ยมกวัณณนา-ปัฏฐานวัณณนา ตามลำดับ

กล่าวกันว่า อรรถกถาอภิธรรมที่มีอยู่ก่อนคัมภีร์เหล่านี้ ปรากฏชื่อเป็น 2 คัมภีร์ คือ 1. มหาอรรถกถาหรือมูลอรรถกถา 2. อภิธัมมัฏฐกถา ทั้งสองคัมภีร์นี้ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง พระพุทธโฆสได้อาศัยเป็นแนวทางในการแต่งคัมภีร์อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎกดังกล่าว

ความจริง คัมภีร์อรรถกถา ซึ่งทำหน้าที่อธิบายพระอภิธรรมปิฎกมีอยู่อีกมากมาย เฉพาะคัมภีร์ที่แต่งร่วมสมัยกับพระพุทธโฆส อย่างน้อยก็มีอีก 2 คัมภีร์ที่วงการผู้ศึกษาอภิธรรมยกย่องว่าเป็นคัมภีร์แม่แบบฝ่ายอรรถกถาอภิธรรม คือ

1. *อภิธัมมาวตาร* เป็นคัมภีร์สรุปอรรถกถาที่พระพุทธโฆสส่งไปให้

2. *รูปารูปวิภังค์* เป็นคัมภีร์แจกแจงเรื่องรูปธรรมและอรูปธรรม

ทั้งสองคัมภีร์แต่งโดยพระพุทธทัตตะ (ชาวอินเดียตอนใต้)

พระพุทธทัตตะ มีชีวิตอยู่ร่วมสมัยกับพระพุทธโฆส เรื่องราวเกี่ยวกับท่านปรากฏอยู่ในประวัติของพระพุทธโฆส (พุทธโฆสุปปัตติ) ตอนหนึ่งว่า ท่านได้พบพระพุทธโฆสเมื่อเดินทางอยู่ในมหาสมุทรระหว่างอินเดียกับลังกา ได้ขอให้พระพุทธโฆสทำงานอรรถกถาให้สำเร็จ เพราะตัวท่านเองมีอายุมากแล้ว

ลักษณะเนื้อหาของคัมภีร์อภิธัมมาวตารและรูปารูปวิภังค์ที่พระพุทธทัตตะแต่งนั้น ว่าไปแล้ว ไม่ใช่งานอธิบายหรือไขความพระอภิธรรม-ปิฎกแต่อย่างใด หากแต่เป็นการสรุปความของอรรถกถา (ที่พระพุทธโฆสแต่ง) ให้จับประเด็นได้ง่ายขึ้น นักวิชาการบางท่านจึงไม่นับรวมว่าเป็นอรรถกถา แต่จัดให้เป็นประเภทคัมภีร์สังคหะ ซึ่งทำหน้าที่อธิบายธรรมหรือสรุปธรรมเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นสำคัญ

พระเถระผู้มีผลงานแต่งคัมภีร์ที่มีนามว่า "พุทธทัตตะ" มี 2 รูป คือ พระพุทธทัตตะผู้แต่งอภิธัมมาวตาร-รูปารูปวิภังค์ และพระพุทธทัต-ตะผู้เกิดในราวคริสตศตวรรษที่ 10 ซึ่งมีชื่อปรากฏในอรรถกถาวิมานวัตถุของพระธัมมปาละ พระพุทธทัตตะรูปหลังนี้ แต่งคัมภีร์มธุรัตถปกาสินี ซึ่งเป็นอรรถกถาคัมภีร์พุทธวงศ์

อภิธัมมัตถสังคหะและอภิธัมมัตถวิภาวินี

คัมภีร์ที่มีอิทธิพลสูงยิ่งต่อวงการผู้ศึกษาอภิธรรมในไทย ลังกา และพม่า จนถึงทุกวันนี้ คือ "อภิธัมมัตถสังคหะ" ซึ่งแต่งโดยพระอนุรุท-ธาจารย์

พระอนุรุทธาจารย์หรือพระอนุรุทธะรูปนี้ เป็นชาวลังกา มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 15 ได้แต่งคัมภีร์ (เฉพาะที่ปรากฏชื่อ) 3 คัมภีร์คือ 1. อภิธัมมัตถสังคหะ 2. ปรมัตถวินิจฉัย 3. นามรูปปริจเฉท

ทางพม่าเชื่อว่า พระอนุรุทธาจารย์แต่งคัมภีร์เหล่านี้ขณะที่ท่านจำพรรษาอยู่ที่วิหารซึ่งพระนางโสมเทวี-พระมเหสีของพระเจ้าวัฏฏคามินีสร้างขึ้นเมื่อราว 88-76 ปีก่อนคริสตศตวรรษ (B.C.Law กล่าวไว้ในหนังสือ A History of Pali Literature ว่า พระอนุรุทธาจารย์น่าจะมีชีวิตอยู่ในช่วงคริสตศตวรรษที่ 8 หรืออย่างมากก็ไม่น่าจะเกินคริสต-ศตวรรษที่ 1 บางท่านมีความเห็นว่า พระอนุรุทธาจารย์มีอายุรุ่นเดียวกับพระพุทธโฆส)

การศึกษาคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะนั้น จะต้องอาศัยคัมภีร์ฏีกาอีกเล่มหนึ่งเป็นคู่มือด้วยคือ อภิธัมมัตถวิภาวินี ซึ่งแต่งโดยพระสุมังคลา-จารย์-ศิษย์ของพระภทันตสาริบุตร (ชาวลังกา) คัมภีร์นี้เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า อภิธัมมัตถสังคหฏีกา ทั้งสองคัมภีร์นี้ใช้เป็นแบบเรียนของหลักสูตร ป.ธ. 9 (วิชาแปลมคธเป็นไทยใช้คัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินี)

คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะนั้นมีความลึกซึ้งและเข้าใจยากเป็นอย่างยิ่ง นอกจากต้องอาศัยคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินีเป็นคู่มือศึกษาแล้ว นักศึกษา ป.ธ. 9 ยังต้องอาศัยคัมภีร์โยชนาช่วยไขความอีกทางหนึ่ง โยชนาแห่งอภิธัมมัตถสังคหะนี้แต่งโดยพระญาณกิตติ (ชาวเชียงใหม่)

ทั้งอภิธัมมัตถสังคหะและอภิธัมมัตถวิภาวินี (ฉบับบาลี) ได้มีการพิมพ์อยู่ในเล่มเดียวกันแล้ว และมีการแปลเป็นไทยรวมอยู่ในเล่มเดียวกันในชื่อว่า **"อภิธัมมัตถสังคหบาลี และอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ฉบับแปลเป็นไทย"** จัดพิมพ์เผยแพร่โดยมหามกุฏราชวิทยาลัย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2506

เป็นต้นมา

ในคำนำของหนังสืออภิธัมมัตถสังคหบาลีฯ ฉบับแปลเป็นไทยนี้ ได้กล่าวถึงคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะตอนหนึ่งว่า

"หนังสือย่อความที่มีชื่อเสียงเป็นที่นิยมกันมากที่สุดก็คืออภิธัม-มัตถสังคหะของท่านพระอนุรุทธาจารย์นี้ ซึ่งเป็นที่นับถือกันว่า เมื่อได้ศึกษาคัมภีร์นี้แล้วจะอ่านคัมภีร์อภิธรรมปิฎกเข้าใจได้ง่าย คล้ายเป็นกุญแจไขตู้อภิธรรม

"ในบัญชีหนังสือคัมภีร์ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตที่มีในหอสมุดวชิรญาณ (ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2464) แสดงไว้ว่า พระอนุรุทธะรจนาปรมัตถ-วินิจฉัยบาลีอีกคัมภีร์หนึ่ง เก็บเนื้อความในปรมัตถธรรม(ในอภิธรรม)มาแยกออกวินิจฉัย กับรจนาสรูปอภิธัมมัตถสังคหะอีกคัมภีร์หนึ่ง ในที่ลางแห่งแสดงว่า ท่านได้รจนาคัมภีร์นามรูปปริจเฉทด้วย

"ส่วนท่านพระสุมังคลาจารย์หรือพระสุมังคลเถระ นอกจากรจนาอภิธัมมัตถวิภาวินี ฏีกาอภิธัมมัตถสังคหะ ยังได้รจนาอภิธัมมัตถวิกาสนี-ฏีกาอภิธัมมาวตารของท่านพระพุทธทัตตเถระอีกคัมภีร์หนึ่งด้วย แต่คัมภีร์อื่นก็ไม่เป็นที่นิยมอย่างกว้างขวางเท่าอภิธัมมัตถสังคหบาลี และอภิ-ธัมมัตถวิภาวินีฏีกา"

คำนำตอนหนึ่งกล่าวถึงคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะและคัมภีร์อภิธัม-มัตถวิภาวินีเข้ามาสู่ประเทศไทย ดังนี้

"ปกรณ์ทั้งคู่นี้ ปรากฏว่าได้เข้ามาสู่ประเทศไทยเป็นเวลาช้านาน และน่าจะได้เป็นที่นิยมศึกษามาช้านานเช่นเดียวกัน ในหนังสือไตรภูมิพระร่วง (ของพระเจ้าลิไท กรุงสุโขทัย ที่นับถือเป็นวรรณคดีเล่มแรกของไทย ก็ปรากฏว่าได้กล่าวถึงเรื่องจิต เจตสิก เกี่ยวแก่ไตรภูมิ เช่นเดียวกับที่

แสดงไว้ในปกรณ์ทั้ง 2 นี้

"นอกจากนี้ปกรณ์แรก (อภิธัมมัตถสังคหะ) ที่เป็นคาถา ยังเป็นที่นิยมนำไปสวดสรภัญญะ ที่เรียกว่า "สวดสังคหะ" ในฐานะอย่างเดียวกันกับสวดพระธรรม 7 คัมภีร์ (สัตตัปปกรณ์) ในประเทศไทยมานาน

"และน่าจะเพราะมีผู้ต้องการฟัง "เทศน์สังคหะ" หรือต้องการความรู้ จึงมีหนังสืออภิธัมมัตถสังคหะ แปลร้อยสำนวนเก่าสำนวนเทศน์ทั้ง 9 ปริจเฉท การแปลอย่างนี้หรือการเลือกแปลเฉพาะที่ต้องการ คงได้มีมาหลายครั้งหลายคราว ยังไม่พบฉบับแปลสำนวนเก่าที่สมบูรณ์

"แม้เมื่อประกาศใช้อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา พร้อมทั้งอภิธัมมัตถสังคหบาลี เป็นหลักสูตรประโยค ป.ธ. 9 และก็มีการแปลเฉพาะประโยคที่ออกสอบ โดยมากเป็นคำแปลเฉลยประโยคที่ออกสอบของสนามหลวงบ้าง อาจารย์แปลสอนศิษย์หรือศิษย์เกษียนแปลตามที่อาจารย์สอนบ้าง ใครจะเรียนก็ขอยืมคัดลอกกันต่อๆ มา ในตอนหลังนี้จึงได้มีการริเริ่มจะแปลให้สมบูรณ์เป็นแบบฉบับสำหรับการศึกษาของนักเรียนบาลีและนักศึกษาอภิธรรมด้วย"

เนื้อหาของคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ(บาลี) แบ่งเป็น 9 ปริจเฉท (9 หมวด) ในฉบับแปลเป็นไทยได้วางสลับกันไประหว่างอภิธัมมัตถสังคหะและอภิธัมมัตถวิภาวินี โดยอภิธัมมัตถวิภาวินีทำหน้าที่อธิบายความในอภิธัมมัตถสังคหะไปตามลำดับ

หมวดธรรมในปริจเฉททั้ง 9 ในอภิธัมมัตถสังคหะนั้นคือ

1. **จิตตสังคหวิภาค** ว่าด้วยจิตประเภทต่างๆ
2. **เจตสิกสังคหวิภาค** ว่าด้วยเจตสิก

3. **ปกิณณกสังคหวิภาค** ว่าด้วยองค์ประกอบหรือธรรมทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกับจิตและเจตสิก
4. **วิถีสังคหวิภาค** ว่าด้วยความเป็นไปและการทำงานของจิต
5. **วิถีมุตตกสังคหวิภาค** ว่าด้วยจิตในภพหรือในภูมิต่างๆ (ปฏิสนธิ-จิต)
6. **รูปสังคหวิภาค** ว่าด้วยรูป
7. **สมุจจัยสังคหวิภาค** ว่าด้วยธรรมประเภทต่างๆ เช่น อกุศล-ธรรม โพธิปักขิยธรรม สังโยชน์ เป็นต้น
8. **ปัจจัยสังคหวิภาค** ว่าด้วยความเป็นปัจจัยเกื้อหนุนกันของธรรมทั้งหลาย (คือปฏิจจสมุปบาทและปัฏฐาน)
9. **กัมมัฏฐานสังคหวิภาค** ว่าด้วยสมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนา

บันทึกท้ายคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะกล่าวว่า คัมภีร์นี้แต่งขึ้นตามคำนิมนต์ของอุบาสกนามว่านัมพะ อุบาสกท่านนี้เกิดในตระกูลอันสูงศักดิ์ เป็นผู้ประพฤติดีประพฤติชอบ เปี่ยมด้วยศรัทธาในพระพุทธศาสนา และอยากให้คนทั้งหลายมีความสุข(โดยธรรม) ท่านผู้แต่ง(คือพระอนุรุทธาจารย์) ได้จบบทบันทึกไว้ตอนท้ายว่า

"ด้วยบุญอันไพบูลย์นี้ ขอเหล่าภิกษุผู้ประพฤติดีประพฤติชอบ (ลัชชีภิกษุ) ผู้งดงามด้วยคุณธรรมและผุดผ่องด้วยปัญญา จงรำลึกถึงมูลโสมวิหาร (ซึ่งเป็นที่พำนักแต่งคัมภีร์นี้) อันเป็นที่อยู่ของท่านผู้มีบุญและเป็นสถานที่มีชื่อเสียงโด่งดัง เพื่อมงคลบันดาลบุญสมบัติจนสิ้นสุดยุค (พระศาสนา)เถิด"

ท้ายสุดของคัมภีร์นี้กล่าวว่า พระอนุรุทธาจารย์ได้แต่งคัมภีร์อภิ-

ธัมมัตถสังคหะ มีข้อความที่เรียบเรียงเป็นข้อๆ นับได้ 850 ข้อ (แต่ในฉบับของพม่าและลังกาไม่ได้ระบุว่ามีจำนวนข้อดังกล่าว)

ในบันทึกท้ายคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินีนั้น ผู้แต่งคือพระสุมังคลาจารย์ (เรียกอีกชื่อหนึ่งว่าพระสุมังคลสามี) ได้กล่าวถึงอาจารย์ของท่านคือพระสาริบุตร (ชาวลังกา)ว่า ท่านอาจารย์จำพรรษาอยู่ที่วัดเชตวันอันร่มรื่นด้วยแนวป่าใกล้เมืองหลวงนามว่าปุลัตถินคร (เมืองโปโลนนารุวะ) วัดนี้สร้างโดยพระเจ้าปรักกมภุชะ (ปรักกรมพาหุ) ท่านสาริบุตรนั้น นอกจากจะเพียบพร้อมด้วยศีลาจารวัตรอันงดงามเป็นที่เคารพบูชาและยำเกรงของคนทั้งหลายแล้ว ยังเป็นผู้เชี่ยวชาญในคำสอนของพระพุทธเจ้าและรอบรู้ในเรื่องคัมภีร์ต่างๆ มากมาย คัมภีร์ฏีกาอธิบายอรรถกถาพระวินัย เช่น สารัตถทีปนี เป็นต้น คือผลงานยืนยันความเป็นปราชญ์ของท่าน ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า มีความไพเราะงดงามอย่างยิ่ง

ผู้แต่งได้บันทึกการทำงานไว้ด้วยว่า คัมภีร์นี้ใช้เวลาแต่ง 24 วัน

การบอกจำนวนวันของการทำงานดังกล่าว นับว่าเป็นบันทึกที่สำคัญ เพราะทำให้เห็นว่า ผู้แต่งมีความเชี่ยวชาญเพียงใดในเรื่องอภิธรรม อีกอย่างหนึ่ง ทำให้เห็นร่องรอยของคัมภีร์เก่าที่มีอยู่แล้วชัดเจนขึ้น นั่นก็คือ ก่อนที่จะมีคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินี ลังกามีคัมภีร์ "อภิธัมมัตถสังคห-วิตถารวัณณนา" ของพระสาริบุตรซึ่งเป็นอาจารย์ของพระสุมังคลาจารย์อยู่แล้ว คัมภีร์นั้นแต่งเป็นภาษาสิงหล ด้วยเหตุนี้จึงเป็นไปได้ที่พระสุมังคลาจารย์จะแปลและเรียบเรียงตามแนวเนื้อหาของคัมภีร์นั้นให้เป็นภาษาบาลี และเป็นไปได้เช่นกันที่พระสุมังคลาจารย์จะมีความชำชองเชี่ยวชาญในวิชาอภิธรรมเพราะคัมภีร์นั้น จนพร้อมที่จะถ่ายทอดให้เหมือนกันได้ทุกเมื่อ

อนึ่ง ในยุคของคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินีนั้น นับว่าเป็นยุครุ่งเรือง

เฟื่องฟูของวิชาอภิธรรมอย่างยิ่ง ด้วยปรากฏว่า ในยุคนั้น เฉพาะคัมภีร์ฎีกาทางอภิธรรมที่เป็นภาษาบาลี ก็มีชื่อปรากฏอยู่มากมาย เช่น เขมาปกรณ์ โมหวิจเฉทนี, ปรมัตถวินิจฉยฎีกา (มีทั้งสำเนาเก่าและใหม่), นามรูปปริจเฉทฎีกา (มีทั้งสำนวนเก่าและใหม่), อภิธัมมาวตารฎีกา, รูปารูปวิภังคฎีกา, เขมาฎีกา, โมหวิจเฉทนีฎีกา, สัจจสังเขปฎีกา เป็นต้น ส่วนฎีกาอภิธรรมที่เป็นภาษาสิงหลคงมีอยู่มากมาย

บทสวดติกมาติกา

บทสวดติกมาติกา คือธรรมหมวดละ 3 ข้อที่เรียกว่า ติกะ มีทั้งสิ้น 22 ติกะ แต่ละติกะแสดงแต่หัวข้อธรรม จึงเรียกว่ามาติกา เช่น ธรรมหมวดละ 3 ประเภทหนึ่ง คือ 1. กุศลธรรม 2. อกุศลธรรม 3. อัพยากตธรรม เป็นต้น เนื้อหาของอภิธรรมทั้งหมดเป็นการอธิบายไปตามมาติกา

กล่าวได้ว่า ติกมาติกา เป็นมาติกาหรือเป็นหัวข้อธรรมที่สำคัญอย่างยิ่ง เป็นแม่บทของธรรมทั้งหลายทั้งปวง ดังจะเห็นได้ว่า เพียงแต่ติกะแรก (กุศล-อกุศล-อัพยากฤต) ก็ใช้อธิบายธรรมได้มากมาย เช่น อธิบายเรื่องจิตที่เป็นกุศล อกุศล และอัพยากฤต ว่าเป็นไปต่างๆ อย่างไร

การที่พระสงฆ์ยกติกมาติกาเป็นบทสวดในการสวดอภิธรรม ก็เพื่อให้ผู้สวดเองและผู้ฟังได้นึกทบทวนหรือระลึกถึงธรรมทั้งหลายนั่นเอง หาใช่เป็นการสวดส่งวิญญาณของผู้ตายไม่

ติกมาติกา

(1) กุสลา ธมฺมา, อกุสลา ธมฺมา, อพฺยากตา ธมฺมา.

(2) สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา ธมฺมา, ทุกฺขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา ธมฺมา, อทุกฺขมสุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา ธมฺมา.

(3) วิปากา ธมฺมา, วิปากธมฺมธมฺมา, เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมา.

(4) อุปาทินฺนุปาทานิยา ธมฺมา, อนุปาทินฺนุปาทานิยา ธมฺมา, อนุปาทินฺนานุปาทานิยา ธมฺมา.

(5) สงฺกิลิฏฺฐสงฺกิเลสิกา ธมฺมา, อสงฺกิลิฏฺฐสงฺกิเลสิกา ธมฺมา, อสงฺกิลิฏฺฐาสงฺกิเลสิกา ธมฺมา.

(6) สวิตกฺกสวิจารา ธมฺมา, อวิตกฺกวิจารมตฺตา ธมฺมา, อวิตกฺกาวิจารา ธมฺมา.

(7) ปีติสหคตา ธมฺมา, สุขสหคตา ธมฺมา, อุเปกฺขาสหคตา ธมฺมา.

(8) ทสฺสเนน ปหาตพฺพา ธมฺมา, ภาวนาย ปหาตพฺพา ธมฺมา, เนว ทสฺสเนน น ภาวนาย ปหาตพฺพา ธมฺมา.

(9) ทสฺสเนน ปหาตพฺพเหตุกา ธมฺมา, ภาวนาย ปหาตพฺพเหตุกา ธมฺมา, เนว ทสฺสเนน น ภาวนาย ปหาตพฺพเหตุกา ธมฺมา.

(10) อาจยคามิโน ธมฺมา, อปจยคามิโน ธมฺมา, เนวาจยคามิโน นาปจยคามิโน ธมฺมา.

(11) เสกฺขา ธมฺมา, อเสกฺขา ธมฺมา, เนวเสกฺขา นาเสกฺขา ธมฺมา.

(12) ปริตฺตา ธมฺมา, มหคฺคตา ธมฺมา, อปฺปมาณา ธมฺมา.

(13) ปริตฺตารมฺมณา ธมฺมา, มหคฺคตารมฺมณา ธมฺมา, อปฺปมาณารมฺมณา ธมฺมา.

(14) ทีนา ธมฺมา, มชฺฌิมา ธมฺมา, ปณีตา ธมฺมา.

(15) มิจฺฉตฺตนิยตา ธมฺมา, สมฺมตฺตนิยตา ธมฺมา, อนิยตา ธมฺมา.

(16) มคฺคารมฺมณา ธมฺมา, มคฺคเหตุกา ธมฺมา, มคฺคาธิปติโน ธมฺมา.

(17) อุปฺปนฺนา ธมฺมา, อนุปฺปนฺนา ธมฺมา, อุปฺปาทิโน ธมฺมา.

(18) อตีตา ธมฺมา, อนาคตา ธมฺมา, ปจฺจุปฺปนฺนา ธมฺมา.

(19) อตีตารมฺมณา ธมฺมา, อนาคตารมฺมณา ธมฺมา, ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณา ธมฺมา.

(20) อชฺฌตฺตา ธมฺมา, พหิทฺธา ธมฺมา, อชฺฌตฺตพหิทฺธา ธมฺมา.

(21) อชฺฌตฺตารมฺมณา ธมฺมา, พหิทฺธารมฺมณา ธมฺมา, อชฺฌตฺตพหิทฺธารมฺมณา ธมฺมา.

(22) สนิทสฺสนสปฺปฏิฆา ธมฺมา, อนิทสฺสนสปฺปฏิฆา ธมฺมา, อนิทสฺสนาปฺปฏิฆา ธมฺมา ฯ

(โปรดดูคำแปลในหน้า 13-15)

ดรรชนี

เรียงตามลำดับพยัญชนะและสระที่อักษรตัวแรกของคำหน้า
(จัดทำพอได้ใช้สืบค้นเนื้อหาในระดับหนึ่งสำหรับงานวิชาการ)

ก

กฎตายตัว 172, 210
กตญาณ 233
กถา 155 กถาวัตถุ 11, 148, 149, 156, 247
กปฺปิ วา ดิฏฺเฐยฺย กปฺปาวเสสํ วา 195
กรรม 22, 180, 181, 184, 185, 186, 195, 198, 212, 213, 216, 218, 230, 236, 242
กรรม(ที่เป็นเหตุให้เกิดเป็นมนุษย์และเทวดา) 134 กรรมของโลกุตรจิต 180 กรรมฐาน 106
กรรมที่ตั้งใจทำ 128
กรรมที่ไม่ให้ผลก็มี 198
กรรมบถ 118 กรรมภพ 79, 93 กรรมและการสั่งสมกรรมเกิดพร้อมกับจิต 213 กรรมวิบาก 179, 180, 199 กรรมเก่า 217 กรรมเป็นเครื่องกำกับเหมือนลิ่มสลักแห่งรถ 217 กรรมเป็นเครื่องกำหนดเส้นทางชีวิตโพธิสัตว์ 242
กรรมหนัก 229
กรุณา 42, 116, 117, 222, 243 กรุณากถา 222
กรุณาไม่ใช่กิเลสราคะ 222
กฤษณา 130
กลละ 206
กองเจตสิก 42 กองทุกข์ 77, 85, 86 กองฟาง 106
กล่าวคู่พระอรหันต์ 186
กลิ่น 33 กลิ่น เป็นอารมณ์ 30
กลุ่มเส้นด้ายที่เป็นปม 95
กลุ้มรุมจิต 207
กวฬิงการาหาร (กพฬิงการาหาร) 60, 66
กษัตริย์มหาศาล 134
กสิณ 32, 37, 169
กสิณุคฆาฏิมากาส 174
กระทำชอบ 104
กังขากถา 159
กั้นม่านเป็นกำแพง 154
กัป 136, 137, 195, 202, 229 กัปปัฏฐะ 202
กัปปัฏฐกถา 202
กัปปเอกเทส 195
กัมมสมาทาน 128 กัมมสกตาญาณ 229 กัมมัชรูป 51 กัมมัญญตา 51, 53
กัมมัฏฐานสังคหวิภาค 252 กัมมกถา 198, 236 กัมมการณ์ 230
กัมมวาที 217 กัมมเหตุกถา 186 กัมมวิปากญาณ 128
กัมมูปจยกถา 212
กัลยาณธรรม 221
กาม 38, 56, 79, 107, 127, 182, 204, 205, 208, 211, 234 กามกถา 182 กามคุณ 71,

181, 182 กามคุณ 5 ไม่ใช่กิเลส 182 กามคุณ-ส่วนอันน่าปรารถนาของกาม 71 กามคุณกถา 181 กามฉันท์ 57 กามธาตุ 72, 73, 133, 181, 182, 208, 233 กามตัณหา 74, 205 กามภพ 79, 133, 182 กามราคะ 56, 157, 159, 208 กามวิตก 208 กามาวจร 14, 21, 26, 34, 61, 85, 86, 135, 202, 216 กามาวจรจิต 24, 25, 26, 27, 180 กามาวจรกุสลจิต 118, 123 กามาวจรภูมิ 61, 62, 123, 126 กามาวจรวิบากจิต 123 กามาวจรเหตุ 56 กาเมสุมิจฉาจาร 118, 119 กาเมสุมิจฉาจาราเวรมณีสิกขาบท 118 กามุปาทาน 60 กาย 69, 99, 184 กายกรรม 119, 175, 184, 189, 193, 209, 216, 232 กายกรรม, วจีกรรม, มโนกรรม 55 กายกรรมไม่ใช่อาการกิริยา 175 กายทวาร 69 กายธาตุ 74, 138 กายปสาท 49 กายปาคุญญตา (ความคล่องแคล่วฉับไวของกองเจตสิก) 42 กายภายนอก 97 กายภายใน 97 กายายตนะ 69 กายลหุตา 41 กายและบริขารของพระอรหันต์ 166 กายกัมมสนิทัสสนันติกถา 175 กายกัมมัญญตา 42 กายคันถะ 57 กายปัสสัทธิ 41 กายสัญเจตนา 184 กายสังขาร 78, 212 กายวาจาไม่ใช่ศีล 192 กายวิญญัติ 50, 52, 59, 66, 216 กายวิญญัติ, วจีวิญญัติ 184 กายวิญญาณ 30, 33, 58, 69, 125, 182, 191 กายวิญญาณธาตุ 74, 139 กายมุทุตา 41 กายินทรีย์ 70, 75 กายุชุกตา (เจตสิกที่ทำให้กองเจตสิกมุ่งตรงต่องาน) 42 กาเย กายานุปัสสนา 97 กาล 128 กาลเวลาไม่มีรูปจริง 210 กาฬกอกุศลธรรม 227 ก้าวล่วงรูปสัญญา 109 ก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวง 113 กำหนัด 182 กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก 99 กำลังของช้าง 130 กำลังของพระพุทธเจ้า 130 กำลังญาณของพระพุทธเจ้าและพระสาวกมีไม่เท่ากัน 162 กำแพงม่าน 154 กิจจญาณ 233 กิริยา 34, 35, 36, 37, 45, 74, 123, 140, 189, 208, 217, 236 กิริยาฌาน 110, 111, 112, 117 กิริยาจิต 30, 34, 37, 45, 84, 86, 123 กิริยาอัพยากตจิต (ในภูมิ 3) 62 กิเลส 19, 22, 60, 98, 102, 233 กิเลสขวางกั้นจิต 55 กิเลสขวางกั้นจิตจากความดี 17 กิเลสกาม 182 กิเลสขนกถา 226 กิเลสทำให้สัตว์จมอยู่ในวัฏฏะ 17 กิเลสทำให้จมอยู่ในภพ 57 กิเลสที่ยังไม่เกิด 226 กิเลสที่ทำให้เห็นผิดจากความเป็นจริง 17 กิเลสที่หมักหมมย้อมจิต 16

กิเลสที่อริบบุคคลละได้เป็นการละขาด 157
กิเลสรัดรึงจิต 163
กิเลสร้อยรัด 17 กิเลสร้อยรัดให้สัตว์ดิ้นอยู่ในภพ 168 กิเลสโคจฉกะ 19, 55, 60 กิเลสอย่างละเอียด 129 กิเลสผูกสัตว์ 17, 55, 57
กุกกุจจะ 41, 58
กุกกุฬกถา 160
กุญแจไขตู้อภิธรรม 250
กุธารี-เครื่องมือสำหรับถากไม้ลักษณะคล้ายจอบ 231
กุศล 37, 41, 42, 45, 62, 67, 74, 75, 88, 100, 102, 104, 106, 114, 124, 140, 141, 143, 158, 177, 178, 184, 191, 204, 205, 206, 208, 216, 227, 233, 243, 255 กุศลกับอกุศลเกิดในขณะเดียวกันไม่ได้ 192 กุศลกรรม 180, 199 กุศลและอกุศลไม่เกิดต่อเนื่องกัน 205 กุศลธรรม 74, 126, 141, 214, 244, 255 กุศลธรรมทุกอย่างอันเป็นไปในภูมิ 4 118 กุศลเจตนาที่เป็นอรูปาวจร 79 กุศลในภูมิ 3 21 กุศลในภูมิ 4 62 กุศลไม่เป็นเหตุให้เกิดอกุศล 205 กุศลอกุศลทำให้เกิดรูป (มหาภูตรูป) ไม่ได้ 215
กุสลมูล 55, 85, 86 กุสลฌาน 61, 110, 117
กุสลจิต 23, 24, 25, 27, 37, 43, 46, 80, 82, 84, 85, 86, 123, 196, 202, 236, 239
กุสลจิตตกถา 236 กุสลจิตตปฏิลาภกถา 202
กุสลกถา 227 กุสลากุสลปฏิสันทหนกถา 205 กุสลเจตนา 88
กุสลเหตุ 56
เกษียน 251
เก็บเกลือไว้ในกลักเพื่อฉันกับอาหาร 149 เก็บอุจจาระปัสสาวะของพระองค์ไว้เป็นเครื่องหอม 223
เกิดมาพร้อมกับเป็นพระอรหันต์ 166 เกิดดับพร้อมกับจิต 39 เกิดเหมือนกัน 140 เกิดในจิต 39 เกิดอีก 2-3 ครั้ง 199 เกิดอีก 7 ครั้งเป็นอย่างมาก 199 เกิดอีกครั้งเดียว 199 เกิดอีกในภพที่ 8 127
โกธะ 132
โกรธ 213 โกรธครั้งแรก 132 โกรธที่เกาะกุมจิตอยู่ 132
โกลังโกละ 199 โกลังโกลเอกพีชีกถา 200

ข

ขณมุหุตตะ 210 ขณลยมุหุตตกถา 210 ขณลยะ 210 ขณะ 210 ขณะจิต 22, 23, 38 ขณะจิตสุดท้าย 190 ขณะจิตหนึ่งๆ ขันธ์มีเพียง 5 เท่านั้น 190 ขณะสั้นๆ ของกาลที่ไม่มีอยู่จริง 210 ขณะสั้นๆ ที่กำหนดวัดได้ 210 ขณิกกถา 241
ชน 206
ชนธานำ ปาตุภาโว 79
ชวานถากตัวเอง 171
ขออาหารเลี้ยงชีพ (ภิกขโกติภิกขุ) 108
ข่มจิตผู้อื่น 213, 214
ข้องอยู่กับโลก 39
ขัดใจและมีเหตุจูงใจ 29
ขันธ-อายตน-ธาตุกถา 10 ขันธกะ 6 ขันธวิภังค์ 64, 66, 68 ขันธบัญญัติ 145, 146 ขันธ์ 8, 10, 55, 56, 61, 64, 67, 68, 71, 72, 99, 101,

133, 134, 137, 138, 139, 140, 145, 157, 171, 189, 190, 226
ขันธ์ปัจจุบันเท่านั้นมีอยู่ 157
ขาดศีล (ขัณฑะ) 119
ข้ามภพข้ามชาติ 81, 84, 94, 96 ข้ามลำดับฌานไม่ได้ 223
ข้าว 206
ขุททกวัตถุ 132 ขุททกวัตถุ-วิภังค์ 65, 132
เข้มงวดในการที่จะไม่ละเมิดสิกขาบทยิ่งกว่าชีวิต 201
เข้าฌานเป็นไปโดยอาวัชชน-จิตเดียว 224 เข้าฌานเพื่อระงับความเจ็บปวด 112 เข้าฌานเพื่อพักผ่อน 112 เข้าฌานไม่ได้ยินเสียง 225

ค

คณนา 140
คนฝัน, คนหลับ 239
ครรภ์ 206
คฤหัสถ์ 120 คฤหัสถ์บรรลุอรหัตผลได้ 165 คฤหัสถ์เป็นพระอรหันต์ 166 คฤหัสถ์ละเมิดสิกขาบท 119
ควรแก่ของทำบุญ, ควรแก่ของบูชา, ควรแก่การต้อนรับ, ควรแก่การทำอัญชลี 219
ครองเรือน 166
ครอบงำโลก 222 ครอบงำอารมณ์ 222
ความมีอยู่กับความไม่มีอยู่ 158 ความหมายของคำพูดที่ว่า "ละกิเลสได้แล้ว" 226 ความหมายของคำว่า ภิกษุ 107
คหบดีมหาศาล (มีทรัพย์อย่างต่ำ 40 โกฏิ) 134
ค้นพบปฏิจจสมุปบาท 89
คติ 128, 181 คติของบุคคลผู้เป็นมิจฉาทิฐิ 209
คันถะ 17, 57 คันถโคจฉกะ 17, 55
คันธะ (กลิ่น) 69 คันธายตนะ 59, 69 คันธชาติกถา 223 คันธธาตุ 74, 138 คันธารมณ์ 49, 69
คัพภเสยยกะ 206
คัมภีร์แปลแบบฝ่ายอรรถกถาอภิธรรม 247 คัมภีร์ที่แต่งร่วมสมัยกับพระพุทธโฆส 247
คาถา 6, 7, 9
คาวุต 115
คำบัญญัติ 239, คำพูดในเสียง 52
คิดอย่าง ทำอีกอย่างไม่ได้ 189
คิหิสส อรหาติกถา 165
คุณสมบัติของจิต 38, 43 คุณสมบัติของจิตในฌาน 112
คู่แห่งบุรุษ 8 219
เคยยะ 6
เคารพในพระพุทธเจ้า 201
เครื่องจำ (พนธน์) 230
โคจร 70, 106, 108 โคจร-รูป 49
โคนไม้ 106

ฆ

ฆานะ (จมูก) 69 ฆานทวาร 69 ฆานธาตุ 74, 138 ฆานายตนะ 69 ฆานินทรีย์ 70, 75 ฆาน-วิญญาณ 30, 33, 58, 69, 125 ฆานวิญญาณ-ธาตุ 74, 138 ฆาน-ปสาท 49
ฆ่าพระอรหันต์ 119 ฆ่ามารดา 203, 228 ฆ่าแมลง 119 ฆ่าสัตว์ 178, 193, 218, 242

ง

เงาแดด 149

จ

จงกรม 108
จงใจทางกาย, จงใจทางวาจา, จงใจทางใจ 184 จงใจทำลายชีวิต 200
จตุกกะ 22, 47 จตุกนัย 81, 82, 110, 111
จตุตถฌาน 25, 36, 105, 107, 110, 113, 117, 136, 237, 238 จตุตถฌานา วุฏฐหิตวา สมนนฺตรา ปรินิพฺพุโต 238
จตุโวการภพ 79
จริงแบบปรมัตถ์ 219 จริงโดยสมมติ 170 จริงโดยสภาวะ 143, 170
จริต 128, 129
จักขายตนะ (จักขวายตนะ) 69, 79, 140
จักขุ 69, 139, 144 จักขุทวาร 69 จักขุธาตุ 68, 73, 138 จักขุนทรีย์ 70, 75, 175 จักขุนทริยสนิทัสสนันติกถา 175 จักขุนา รูปัง ปัสสตีติกถา 225 จักขุปสาท 49
จักขุวิญญาณ 30, 33, 58, 69, 79, 125, 182, 190, 191, 193, 194, 196, 206, 225, 241
จักขุวิญญาณธาตุ 74, 138 จักขุสัมผัส 79, 144
จักรพรรดิ 167
จักษุ 90, 91, 190, 228
จัดธรรมเป็นหมวด 21 จัดประเภทบุคคลตามคุณธรรม 10
จาคเจตนา 177
จาตุมหาราช 134, 135
จำนวนของปฏิจจสมุปบาท มี 12 อย่างเท่านั้น 80
จำนวนจิต 38 จำนวนภพ 200 จำนวนเจตสิก 42, 43
จำแนกชันธ์ 5 แบบพระสูตร (สุตตันตภาชนีย์) 66
จำแนกชันธ์ 5 แบบอภิธรรม 67 จำแนกตามคุณสมบัติของจิต 27
จิต 12, 22, 23, 24, 27, 37, 38, 39, 40, 42, 44, 45, 46, 50, 54, 60, 61, 62, 68, 74, 80, 81, 82, 83, 84, 88, 96, 98, 99, 103, 114, 123, 132, 133, 134, 160, 163, 176, 180, 187, 188, 189, 197, 203, 204, 212, 232, 234, 250, 251, 252, 255 จิต 89 ดวง 24 จิตกลับสู่ภวังค์ 237, 238 จิตขณะหนึ่งๆ 93
จิตของพระอรหันต์ 45
จิตของผู้เข้าฌาน 203
จิตงาม (โสภณ) 38
จิตจะเป็นโลกิยะและโลกุตระพร้อมกันไม่ได้ 191
จิตเกิดดับต่อเนื่องไม่ใช่สมาธิ 196 จิตเกิดและดับอยู่ตลอดเวลา 160
จิตเฉย รู้ มีเหตุจูงใจ 26 จิตเฉย รู้ ไม่มีเหตุจูงใจ 26 จิตเฉย เห็นผิด และมีเหตุจูงใจ 29 จิตเฉย เห็นผิด ไม่มีเหตุจูงใจ 29 จิตเฉย ไม่รู้ และไม่มีเหตุจูงใจ 26 จิตเฉย ไม่รู้แต่มีเหตุจูงใจ 26 จิตเฉย ไม่เห็นผิด แต่มีเหตุจูงใจ 29 จิตเฉยและมีความลังเลสงสัย 29 จิตเฉยและคิดฟุ้งซ่าน 29 จิตเฉยไม่เห็นผิด ไม่มีเหตุจูงใจ 29 จิตเต
จิตตานุปัสสนา 98 จิตเพ่งดูอารมณ์ 109 จิตดวงเดียวเข้าฌานได้ทุกฌาน 224 จิตตะ 101
จิตตกัมมัญญตา 42
จิตตชรูป 51 จิตตฐิติกถา 160 จิตตมุทุตา 41 จิตตารัมมณกถา 170 จิตตลหุตา 41

จิตตปัสสัทธิ 41 จิตตปาคุญญตา (ความคล่องแคล่วฉับไวของจิต) 42 จิตตวิปยุต 193, 194 จิตตสมาธิ 101 จิตตสมาธิปธานสังขาร 101 จิตตสังขาร 78 จิตตสังคหวิภาค 251 จิตตสัมปยุต 193 จิตตสันตติ 196 จิตตุปบาท 62 จิตตุปปาทกัณฑ์ 12, 22, 23, 67 จิตตั้งมั่นชอบ 105 จิตที่ยังมีราคะหลุดพ้นไม่ได้ 162 จิตที่เกิดในพระอรหันต์เท่านั้น 37 จิตที่เป็นสมาธิ 140, 196 จิตที่เป็นกุศลฝ่ายกามาวจร 30 จิตที่แผ่อัปปมัญญา 116 จิตที่ไม่เป็นทั้งบุญทั้งบาป 37 จิตแนบสนิทอยู่กับอารมณ์ 105 จิตในสมาบัติ 160 จิตในขณะที่ฝันไม่เป็นอัพยากตจิต 239 จิตในฌาน 112 จิตในทางอภิธรรม 39 จิตในปฐมฌาน 37 จิตปุถุชนก็วิเวกได้เมื่อเกิดญาณ 233 จิตพื้นของชีวิต 238 จิตภายนอก 98 จิตภายใน 98 จิตมีเจตสิกต่าง ๆ เกิดดับพร้อมกัน 176 จิตไม่งาม (อโสภณ) 38 จิตยินดี ไม่รู้ แต่มีเหตุจูงใจ 26 จิตยินดี ไม่รู้ ทั้งไม่มีเหตุจูงใจ 26 จิตยินดีและรู้ แต่ไม่มีเหตุจูงใจ 26 จิตยินดีและรู้ทั้งมีเหตุจูงใจ 26 จิตละสังโยชน์ 186 จิตสืบต่ออารมณ์ 109 จิตหลุดพ้น 162 จิตหลุดพ้นด้วยฌาน 162 จิตหลุดพ้นย่อมไม่มีราคะ 162 จินตามยปัญญา 126
จีวร 234
จุติ 80, 129, 137, 165 จุติจิต 238 จุติจิตไม่ใช่จิตหลังตาย 189
จุตูปปาตญาณ 129
จูฬันตรทุกะ 16, 55, 56
จูฬเวทัลลสูตร 7
เจดีย์ 202
เจตนา 40, 79, 110, 112, 133, 134, 179, 180, 184, 198, 203, 212, 218, 229, 236, 239
เจตนาของพระอรหันต์ 198 เจตนาของผู้ฝัน 239 เจตนาคือกรรม 184, 198 เจตนางดเว้น 178 เจตนางดเว้นจากมิจฉาอาชีวะ 105 เจตนางดเว้นจากวจีทุจริต 105 เจตนางดเว้นจากกายทุจริต 105 เจตนาบริจาค 177
เจตสิก 12, 22, 23, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 54, 58, 59, 61, 67, 68, 74, 176, 177, 178, 192, 199, 211, 216, 250, 251 เจตสิกสังคหวิภาค 251 เจตสิกดีงาม 41 เจตสิกกถา 176 เจตสิกที่เข้าได้ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว 40 เจตสิกที่เกิดกับจิตทุกดวง 40 เจตสิกธรรม 42, 43, 176 เจตสิกรักษาหล่อเลี้ยงจิตและเจตสิกทั้งหลาย 40 เจตสิกเกิดกับจิตดีงามทุกดวง 41 เจตสิกเกิดกับจิตที่เป็นอกุศล แต่ไม่ตายตัวทุกครั้ง 41 เจตสิกเกิดกับจิตที่เป็นอกุศลทุกดวง 41 เจตสิกเกิดกับจิตฝ่ายดีงาม แต่ไม่ตายตัวทุกครั้ง 42 เจตสิกเกิดกับจิตได้ทั่วไป ทั้งฝ่ายดี

และฝ่ายชั่ว 40
เจริญมรรคขณะเกิดวิญญาณ 5 ไม่ได้ 190
เจโตสมาธิ 179 เจโตวิมุตติ 130 เจโตปริยญาณ 170 เจโตปริยญาณรู้ทั้งจิตและเจตสิก 170
ใจไม่รับรู้ที่ไม่เกิดจักขุวิญญาณ 125

ฉ
ฉคติกถา 181
ฉักกะ 47
ฉันทสมาธิ 101 ฉันทสมาธิปธานสังขาร 101 ฉันทะ 41, 101, 112, 136, 182
ฉันในละแวกบ้าน 149 ฉันอาหารมื่อเลยเที่ยงไป 2 นิ้ว 149

ช
ชรตา 51, 53
ชวนะ 191
ชรา 77, 80, 93 ชราธรรม 196 ชรามรณะ 80, 82, 83, 84, 86, 89, 90, 91, 92, 211 ชรามรณกัมมวิปากติกถา 180
ชรามรณกถา 211 ชราและมรณะไม่ใช่ผลของกรรม 180
ชนิดเดียวกัน (การรวมธรรมโดยชาติ) 140
ชนิดกถา 157
ช่องว่าง 174 ช่องว่างที่กำหนด 174 ช่องว่างที่กำหนดเป็นกสิณของผู้เข้าฌาน 174 ช่องว่างที่เรียกว่าอากาศหรือท้องฟ้า 174 ช่องว่างในระหว่างรูป 174 ช่องว่างในรูป 50
ชั้นปรมัตถ์ 44 ชั้นของจิต 38 ชั่วขณะดีดนิ้วมือ 38 ชั่วขณะจิตเดียว 241
ชาดก 550 ชาตกะ 6, 7
ชาติ 77, 79, 82, 83, 84, 86, 90, 91, 93, 140 ชาติเภทนัย 27, 37, 38
ช้าง 130, 132 ช้างตระกูลมังคละ 130 ช้างตระกูลคันธะ 130 ช้างตระกูลดังเคยยะ 130 ช้างตระกูลฉัททันตะ 131 ช้างตระกูลกาฬาวกะ 130, 131 ช้างตระกูลตัมพะ 130 ช้างตระกูลเหมะ 130 ช้างตระกูลปัณฑระ 130 ช้างตระกูลปิงคละ 130 ช้างตระกูลอุโบสถ 130 ช้างธรรมดา 131 ช้างปัณฑระ 131 ช้างเอราวัณ 232
ชิวหา (ลิ้น) 69 ชิวหาทวาร 69 ชิวหาธาตุ 74, 138 ชิวหาปสาท 49 ชิวหายตนะ 69 ชิวหาวิญญาณ 30, 33, 58, 69, 125 ชิวหาวิญญาณธาตุ 74, 138 ชิวหินทรีย์ 70, 75
ชีวิตินทริยกถา 185 ชีวิตินทรีย์ 40, 48, 50, 52, 66, 75, 185
ชีวิตรูป 50
ชีวิตาโวโรปนกถา 200
ชินชมนิพพาน 187
ชื่อเรียก 143 ชื่อเรียกที่เป็นภาษาของชาวโลก 143 ชื่อเรียกธรรมและบุคคล 143
เชี่ยวชาญในหลายภาษา 122
ใช้เวลาแต่ง 24 วัน 253

ซ
ซอกเขา 106
ซ่อง 108

ฌ
ฌาน 32, 36, 61, 102, 107, 110, 111, 112, 125, 127, 157, 160, 163, 203, 204, 209, 223, 224, 225 ฌาน

ของผู้ที่เคยบำเพ็ญโลกุตรฌานมาก่อน 111 ฌานของผู้ที่เคยได้รูปฌานในอดีต 110 ฌานของผู้ปฏิบัติเพื่อเข้าสู่นิพพาน 110 ฌานของผู้ปฏิบัติเพื่อเข้าถึงรูปภพ 110 ฌานของอริยบุคคล 99 ฌานจตุกนัย 110, 113, 117, 224 ฌาน 4 กับฌาน 5 เหมือนกัน 224 ฌาน 4 กลายเป็นฌาน 5 ในอภิธรรม 112 ฌานันตริกากถา 224 ฌานปัญจกนัย 26, 110, 112, 113, 117, 224 ฌานสังกันติกถา 223 ฌานาทิสังกิเลสาทิ-ญาณ 129 ฌานวิภังค์ 65, 106, 113, 225 ฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่าเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขามีสติอยู่เป็นสุข 113 ฌานเป็นอารมณ์ของฌานไม่ได้ 204 ฌานเพื่ออยู่สุขในชีวิตปัจจุบัน 111

ญ

ญาณ 31, 32, 35, 36, 65, 90, 91, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 136, 162, 168, 169, 170, 171, 187, 194, 200, 229, 230, 234 ญาณกถา 193, 229, 233 ญาณของพระอรหันต์ 169 ญาณในสัจจญาณ 233 ญาณในมรรคและผล 124 ญาณในอริยสัจ 194 ญาณไม่ใช่มีได้เอง 169 ญาณไม่ใช่รูปไม่ใช่อายตนะ 187 ญาณรู้ความเกิดของสัตว์ 164 ญาณรู้จิตของผู้อื่น 170 ญาณรู้อนาคต 170, 171 ญาณสัมปยุต 25 ญาณัง จิตตวิปปยุต-ตันติกถา 194 ญาณัง-อนารัมมณันติกถา 187 ญาณวิปยุต 25, 193 ญาณวิภังค์ 65, 124, 132

ฏ

ฏีกา 94, 249, 253, 254

ฐ

ฐเปตวา อริยมัคคันติกถา 218

ฐานาฐานญาณ 128

ฐิติภาคินี 127

ด

ดง 106

ดวงตาเห็นธรรม 161 ดวงตาเห็นธรรมครั้งแรก 160

ดับวิญญาณ 73

ดาวดึงส์ 4, 134, 135, 164

ดำริชอบ 104

ดิน น้ำ ไฟ ลม 45, 46, 47, 51, 73

ดีชั่วเกิดขึ้นในมโนวิญญาณ 191

ดื่มสุรา 119 ดื่มสุราเมรัย 240 ดื่มน้ำเมา 178

ดุสิต 135

เดรัจฉาน 123, 128, 181, 201, 209, 232, 240, 242

เด็กในครรภ์ 239 เด็กในครรภ์ตรัสรู้ไม่ได้ 238

เดินจงกรม 6

เดียรถีย์ 153 เดียรถีย์ปลอมบวช 154

ได้ (ปฏิลาภ) 189

ต

ตกนรกตลอดกัป 119, 203, 228, 229 ตกนรกชั่วอายุกัปของสัตว์นรก 202

ตถา กตโม อวิชชาปจฺจยา สงฺขาโร 88

คถตา 76, 227 ตถตากถา 226
ตรวจดูโลกด้วยพุทธจักษุ 228
ตรอง (วิจาริต์) 176
ตรัสรู้ 203 ตรัสรู้ด้วยตนเอง 168 ตรัสรู้ที่โคนโพธิ-พฤกษ์ 222 ตรัสรู้ธรรม 235, 238 ตรัสรู้ไม่ใช่เกิดๆ ดับๆ 167
ตติยสัญญาเวทยิตกถา 212
ตติยสังคีติ 148, 153
ตติยฌาน 25, 36, 107, 110, 113, 117, 136
ตรึก (วิตกฺกิต์) 176 ตรึก (วิตก-thought (วิตก-thought conception: thought: initial application.) 188 ตรึกอกุศลอยู่ศีลยังไม่เกิด 192
ต้นเค้าของนิกายปุพพเสลิยะ 158
ต้องอาบัติเล็กน้อย 114
ตะปูเหล็ก 230, 231
ตระกูลอาจารย์ 152
ตัชชารี 115
ตัณหา 57, 74, 75, 77, 79, 80, 83, 84, 85, 90, 91, 93, 133, 205
ตัณหาวิจริต 133
ตัณหาในทุคติสัตว์ 201
ตัณหาในธรรมารมณ์ 205 ตัณหาไม่ใช่ตัวทุกข์ 218 ตัณหาร้อยแปด 133
ตัตรมัชฌัตตตา 41
ตัวปรุงแต่งให้เกิดการพูด 188
ตั้งสติมุ่งตรงต่อกรรมฐาน 108
ตั้งชื่อธรรมและบุคคล 138
ตาทิพย์ 115, 163, 164
ตาปัญญา 164
ตา หู จมูก ลิ้น กาย 51
ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ 70, 182, 199, 206
ตาเนื้อ 164 ตาเนื้อหูเนื้อ 163
ตายก่อนเวลาอันควร 217
ตายในนิโรธสมาบัติ 212
ติกะ 7, 13, 21, 22, 23, 46, 47, 55, 255 ติก-มาติกา 255, 256
ติรัจฉานกถา 232
ติสโสปิ อนุสยกถา 193
ติสโสปิกถา 238
ตุวฏกสูตร 6
ตู่ด้วยคำอันไม่จริง 240
เตวิชโช 144
เตโช 49 เตโชธาตุ 49, 72
แตกฉานในความหมายของคำสอน (ภาษิต) 121
แตกฉานในภาษา 121
แตกฉานในภาษาที่แสดงคำสอน 121 แตกฉานในญาณ 121 แตกฉานในธรรม 120 แตกฉานในนิรุตติ 120 แตกฉานในเหตุ 121 แตกฉานในพระไตรปิฎก 155 แตกฉานในปฏิ-สัมภิทาญาณ 155 แตกฉานในปฏิภาณ 120 แตกฉานในอรรถ 120 แตกฉานในผลของเหตุ 121
แตกแยกจากมิตร 240
ไตรปิฎก 92, 96, 123, 138, 142, 148, 152, 155 ไตรสิกขา 91 ไตรภูมิ 250 ไตรเพท 93

ถ
ถากด้วยพร้า 231
ถามตอบเรื่องขันธ์ 67
ถ่านไฟร้อน 160
ถ้ำ 106
ถีนะ 41, 58, 60 ถีนมิทธะ 57, 58, 107
เถรคาถา 6 เถรวาท 148, 151, 152, 153 เถรี-คาถา 6

ท
ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ 218

ทวาร 69, 70 ทวารคู่กับอารมณ์ 70 ทวารทั้ง 5 (ตา หู จมูก ลิ้น กาย) 34
ทศพลญาณ 125, 127, 130, 162
ทสกะ 48
ทวีหิ สีเลหิ สมันนาคโตติกถา 191
ทักขิณาวิสุทธิ 221 ทักขิณาวิสุทธิกถา 220 ทักษิณา 219
ทัณฑกรรม 119
ทางรับรู้ 48 ทางเพื่อความตรัสรู้ 91 ทางแห่งความสำเร็จ 101 ทางแห่งวิสุทธิ 214, 215
ทาน 134, 176, 177, 178, 179, 202, 217, 219, 220, 221, 229 ทานกถา 176
ทานมยปัญญา 126
ทานมีทั้งที่เป็นเจตสิกและวัตถุ 176 ทานไม่ถูกใช้สอยก็เป็นบุญ 178
ทานและศีลก็เป็นทางเกิดปัญญา 126
ทาย (อาทิสติ) 176
ทายก 220, 221
ทำความเพียรตลอดปฐมยามและปัจฉิมยาม 108
ทำงานเหมือนกัน 140
ทำบาปด้วยตนเองย่อมเศร้าหมองเอง 213
ทำลายบาปอกุศล 108
ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน 202
ทิฏฐธัมมสุขวิหาร 111
ทิฏฐิคตสัมปยุต 28 ทิฏฐิคตะ 208 ทิฏฐิคตวิปยุต 28 ทิฏฐิปรามาส 58
ทิฏฐิสมปนโน 200 ทิฏฐุปาทาน 60 ทิฐิ 41, 56, 60, 62 65, 129, 133, 163, 209 ทิฐิไม่ใช่โลกุตรธรรม 209
ทิพพจักขุกถา 163 ทิพยจักขุ 115, 129, 164
ทิพพโสต 164 ทิพพโสตกถา 164
ที่กลางแจ้ง 106
ที่ตั้ง(วัตถุ)ของทุกข์ 218
ทุกะ 7, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 46
ทุกขสัจ 218 ทุกขสมุทัย 120, 205 ทุกขธาตุ 72
ทุกขินทรีย์ 75
ทุกขนิโรธ 120 ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา 120, 218 ทุกขเวทนา 204, 231 ทุกขเวทนาก็ยึดเป็นอัตตาได้ 204
ทุกขาหารกถา 160 ทุกข์ 39, 75, 80, 89, 102, 120, 139, 160, 194, 197, 214, 218, 219
ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค 74 ทุกข์ของสิ่งมีชีวิตเป็นทั้งทุกข์เป็นทั้งอริยสัจ 218 ทุกข์เป็นกำไร 184, 185 ทุกข์เป็นวิบาก 184, 185 ทุกขอริยสัจ 160
ทุกกฏ 114
ทุกรกิริยา 242
ทุคติ 95, 129, 137, 201, 202 ทุคคติกถา 201
ทุคติบางอย่าง โสดาบันยังละไม่ได้ 201
ทุติยสัญญาเวทยิตกถา 211
ทุติยสังคายนา 155
ทุติยสังคีติ 150 ทุติยฌาน 25, 27, 36, 107, 110, 112, 117, 136, 237
ทุนิยม 161
ทุศีล 108, 191, 193, 221
เทพ 181 เทพจำแลง 232 เทพเจ้า 221
เทยยธรรม 177
เทวดา 130, 134, 135, 137, 164, 165, 196, 213, 222, 232 เทวดามีการประพฤติพรหมจรรย์ 156 เทวดามีศีล 5 อยู่เป็นปกติ 164 เทวดาที่

ไม่มีสัญญา เวทนา 212
เทวโลก 123, 128, 156, 177, 221, 232 เทวโลกไม่มีการบวช 156
เทศน์สังคหะ 251
เทียบองค์ฌานในฌาน 4 และฌาน 5 110
เที่ยง (แน่นอน) ในทางผิด 236 เที่ยงแท้แน่นอนที่จะได้ตรัสรู้ 200, 203 เที่ยงในทางถูก 236
โทมนัส 80, 99, 113 โทมนัสสสหรคต อสังขาริก 29 โทมนัสสินทรีย์ 75 โทมนัสสหรคต 28 โทมนัสธาตุ 72
โทษหนัก-โทษเบาเมื่อละเมิดสิกขาบท 5 119
โทสะ 27, 29, 41, 57, 60, 98, 119, 170, 171, 186, 197 โทสมูลจิต 28, 29
ไทยธรรม 177, 178

ธ

ธรรม 44 ธรรม (เรื่องที่ใจนึกคิด) 69 ธรรม 5 118 ธรรมกถึก 8 ธรรมของพระอริยะผู้ยังไม่เป็นพระอรหันต์ 14 ธรรมของพระอรหันต์ 14 ธรรมของอริยบุคคล 180 ธรรมชันธ์ 7 ธรรมชาติ 22, 81, 88, 234 ธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย 15 ธรรมชาติของชันธ์ อายตนะ ธาตุ 128 ธรรมชาติที่มีปัจจัย 56 ธรรมชั้นสูง 14, 44 ธรรมชั้นกลาง 14 ธรรมชั้นต่ำ 14 ธรรมดำ 227 ธรรมตรงกันข้ามกัน 16 ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา 215 ธรรมทั้งหลายชื่นอยู่กับเหตุปัจจัย 236 ธรรมทำให้เป็นพาล 21 ธรรมภายนอก 103 ธรรมภายใน 103 ธรรมบท 6 ธรรมารมณ์ 205 ธรรมมีสัมปยุตตเหตุ (เหตุประกอบ) ที่พึงละด้วยทัสสนะ 20 ธรรมมีสัมปยุตตเหตุที่พึงละด้วยภาวนา 20 ธรรมมีจิตเป็นสมุฏฐาน 18 ธรรมมีวิจาร (ตรอง) 20 ธรรมมีวิตก (ตรึก) 20 ธรรมมีระบบหมวดหมู่ 175 ธรรมมีเหตุ 16 ธรรมมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ 16 ธรรมมีปัจจัย 16 ธรรมมีอารมณ์ 18 ธรรมมีอารมณ์น้อย 14 ธรรมมีอารมณ์ใหญ่ 14 ธรรมมีอารมณ์อันหาประมาณมิได้ 14 ธรรมที่ต่างกันชุดใหญ่ 55 ธรรมที่สังโยค (สัมปยุต) กัน 141 ธรรมที่เป็นปัจจุบัน 15 ธรรมที่มีมรรคเป็นเหตุ 15 ธรรมที่มีมรรคเป็นใหญ่ 15 ธรรมที่มีมรรคเป็นอารมณ์ 15 ธรรมที่มีทั้งวิตก (ตรึก) และวิจาร (ตรอง) 13 ธรรมที่มีลักษณะเข้าคู่กัน 11 ธรรมที่มีเหตุอันละไม่ได้ทั้งด้วยทัสสนะและภาวนา 14 ธรรมที่มีเหตุอันละได้ด้วยภาวนา 14 ธรรมที่มีเหตุอันละได้ด้วยทัสสนะ 14 ธรรมที่มีอยู่ภายนอก 15 ธรรมที่มีอยู่ภายใน 15 ธรรมที่มีอยู่ทั้งภายในและภายนอก 15 ธรรมที่มีอารมณ์ภายนอก 15 ธรรมที่มีอารมณ์ภายใน 15 ธรรมที่มีอารมณ์ทั้งภายในและภายนอก 15 ธรรมที่มีอารมณ์เป็นปัจจุบัน 15 ธรรมที่มีอารมณ์เป็นอดีต 15 ธรรมที่มีอารมณ์เป็น

อนาคต 15 ธรรมที่มีอุปาทานทั้งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน 13 ธรรมที่มุ่งสั่งสมกิเลส 14 ธรรมที่ยังไม่เกิด 15 ธรรมที่จักเกิด 15 ธรรมที่จิตบางอย่างรู้ไม่ได้ 16 ธรรมที่จิตบางอย่างรู้ได้ 16 ธรรมที่กำกับด้วย (สหรคต) ปีติ 20 ธรรมที่กำกับด้วยสุขเวทนา 20 ธรรมที่กำกับด้วยอุเบกขาเวทนา 20 ธรรมที่กระทบไม่ได้ 16 ธรรมที่กระทบได้ 16 ธรรมที่ต่างกัน 18 ธรรมที่ต่างกัน (อย่างตรงกันข้าม) 18 ธรรมที่วิภังค์นำมาแจกแจง 64 ธรรมที่บุคคลต้องศึกษา (ต้องฝึกฝน-ต้องประพฤติปฏิบัติ 118 ธรรมที่ละไม่ได้ทั้งด้วยทัสสนะและภาวนา 14 ธรรมที่ละได้ด้วยภาวนา 14 ธรรมที่ละได้ด้วยทัสสนะ 14 ธรรมที่เข้ากันได้-เข้ากันไม่ได้ 141 ธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว 15 ธรรมที่เกิดดับพร้อมกัน 176 ธรรมที่เกิดดับพร้อมกับจิตเท่านั้นเป็นไปชั่วขณะ 241 ธรรมที่เศร้าหมองทั้งเป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง 13 ธรรมที่เป็นกุศล 13 ธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤตซึ่งยังมีอาสวะ 14 ธรรมที่เป็นเหตุ 13. 16 ธรรมที่เห็นไม่ได้ 16 ธรรมที่เห็นไม่ได้และสัมผัสไม่ได้ 15 ธรรมที่เห็นได้ 16 ธรรมที่เห็นได้และสัมผัสได้ 15 ธรรมที่เป็นอัพยากฤต 13 ธรรมที่เป็นอดีต 15 ธรรมที่เป็นอกุศล 13 ธรรมที่เป็นอนาคต 15 ธรรมที่เป็นผล (วิบาก) 13 ธรรมที่ให้ผลแน่นอน 61 ธรรมที่ให้ผลไม่แน่นอน 15 ธรรมที่ไม่สัมพันธ์กัน 56 ธรรมที่ไม่มีวิตกมีแต่วิจาร 13 ธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร 13 ธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง 244 ธรรมที่ไม่มีอุปาทานแต่เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน 13 ธรรมที่ไม่มีอุปาทานทั้งไม่เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน 13 ธรรมที่ไม่มุ่งสั่งสมกิเลส 14 ธรรมที่ไม่กำกับด้วยสุขเวทนา 20 ธรรมที่ไม่กำกับด้วยปีติ 20 ธรรมที่ไม่กำกับด้วยอุเบกขาเวทนา 20 ธรรมที่ไม่เศร้าหมองแต่เป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง 13 ธรรมที่ไม่เศร้าหมองทั้งไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง 13 ธรรมที่ไม่เป็นสัจจะของลัทธิทั้งหลาย 144 ธรรมที่ไม่เป็นทั้งสองอย่างนั้น 14 ธรรมที่ไม่เป็นทั้งผลไม่เป็นทั้งเหตุ 13 ธรรมที่ไม่เป็นเหตุ 16 ธรรมที่ไม่พึงละด้วยภาวนา 20 ธรรมที่ไม่พึงละด้วยทัสสนะ 20 ธรรมที่ประกอบด้วยปีติ 13 ธรรมที่ประกอบด้วยอุเบกขา 14 ธรรมที่พึงละด้วยภาวนา 20 ธรรมที่พึงละด้วยทัสสนะ 20 ธรรมฝ่ายชั่วที่ให้ผลแน่นอน 14 ธรรมวินัย 9. 149. 152. 154. 176. 186. 190. 204 ธรรมส่วนอวิชชา 21 ธรรมเกิดคล้อยตามจิต 18 ธรรมเกิดกับกิเลส 21 ธรรมเกิดร่วมกับจิต 18 ธรรมเจือกับจิต 18 ธรรมเจือกับจิต มีจิต

เป็นสมุฏฐานและเกิดร่วมกับจิต 18 ธรรมเจือกับจิตมีจิตเป็นสมุฏฐานและเกิดคล้อยตามจิต 19 ธรรมเจือกับจิตและมีจิตเป็นสมุฏฐาน 18 ธรรมเนื่องด้วยเหตุ 16 ธรรมเนื่องด้วยเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ 16 ธรรมเนื่องอยู่กับเวทนา 13 ธรรมประกอบด้วย (สัมปยุต) จิต 18 ธรรมประกอบด้วย (สัมปยุต) อาสวะ 17 ธรรมประกอบด้วยกิเลส 19 ธรรมประกอบด้วยกิเลสแต่ไม่เป็นกิเลส 20 ธรรมประกอบด้วยปรามาส 18 ธรรมประกอบด้วยอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะ 17 ธรรมประเภทเกิดดับพร้อมกัน 140 ธรรมประเภทหมวดละ 2 ข้อ 15 ธรรมประเภทหมวดละ 3 ข้อ 13 ธรรมปราศจาก (วิปปยุต) จิต 18 ธรรมปราศจาก (วิปปยุต) อาสวะ 17 ธรรมปราศจากกิเลส 19 ธรรมปราศจากกิเลสแต่เป็นอารมณ์ของสังกิเลส 20 ธรรมปราศจากกิเลสและไม่เป็นอารมณ์ของสังกิเลส 20 ธรรมปราศจากปรามาส 18 ธรรมปราศจากปรามาสแต่เป็นอารมณ์ของปรามาส 18 ธรรมปราศจากปรามาสและไม่เป็นอารมณ์ของปรามาส 18 ธรรมปราศจากอาสวะแต่เป็นอารมณ์ของอาสวะ 17 ธรรมปราศจากอาสวะและไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ 17 ธรรมปรุงแต่ง 16 ธรรมเป็นกามาวจร 20 ธรรมเป็นกิเลส 19 ธรรมเป็นกิเลสและเศร้าหมอง 19 ธรรมเป็นกิเลสและเป็นอารมณ์ของสังกิเลส 19 ธรรมเป็นกิเลสและประกอบด้วยกิเลส 20 ธรรมเป็นจิต 18 ธรรมเป็นเจตสิก 18 ธรรมเป็นนิยยานิกะ 21 ธรรมเป็นปรามาส 17 ธรรมเป็นปรามาสและเป็นอารมณ์ของปรามาส 18 ธรรมเป็นปริยาปันนะ 21 ธรรมเป็นภายนอก 19 ธรรมเป็นภายใน 19 ธรรมเป็นรูป 16 ธรรมเป็นรูปาวจร 21 ธรรมเป็นโลกิยะ 16 ธรรมเป็นโลกุตระ 16 ธรรมเป็นสอุตระ 21 ธรรมเป็นเหตุและมีเหตุ 16 ธรรมเป็นเหตุและเนื่องด้วยเหตุ 16 ธรรมเป็นอนุตระ 21 ธรรมเป็นอปริยาปันนะ 21 ธรรมเป็นอรูปาวจร 21 ธรรมเป็นอารมณ์ของสังกิเลส 19 ธรรมเป็นอารมณ์ของสังกิเลสแต่ไม่เป็นกิเลส 19 ธรรมเป็นอารมณ์ของปรามาส 18 ธรรมเป็นอารมณ์ของปรามาสแต่ไม่เป็นปรามาส 18 ธรรมเป็นอารมณ์ของอาสวะ 16 ธรรมเป็นอารมณ์ของอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะ 17 ธรรมเป็นอาสวะ 16 ธรรมเป็นอาสวะและเป็นอารมณ์ของอาสวะ 17 ธรรมเป็นอาสวะและประกอบด้วยอาสวะ 17 ธรรมพลอยผสม 78, 80 ธรรมเศร้าหมอง 19 ธรรมเศร้าหมองแต่ไม่เป็นกิเลส 19 ธรรมเหมือนฟ้าแลบ 21 ธรรมเหมือนฟ้าผ่า 21

ธรรมในพรหมวิหาร 116 ธรรมให้ผลแน่นอน 21 ธรรมให้ผลไม่แน่นอน 21 ธรรมไม่เกิดคล้อยตามจิต 18 ธรรมไม่เกิดกับกิเลส 21 ธรรมไม่เกิดร่วมกับจิต 18 ธรรมไม่เจือกับจิต 18 ธรรมไม่เจือกับจิต ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐานและไม่เกิด 18 ธรรมไม่เจือกับจิตและไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน 18 ธรรมไม่เจือกับจิตไม่มีจิตเป็นสมุฏฐานและไม่เกิดร่วมกับจิต 19 ธรรมไม่เป็นกิเลส 19 ธรรมไม่ปรุงแต่ง 16 ธรรมไม่เป็นจิต 18 ธรรมไม่เป็นเจตสิก 18 ธรรมไม่เป็นนิยยานิกะ 21 ธรรมไม่เป็นปรามาส 17 ธรรมไม่เป็นรูป 16 ธรรมไม่เป็นรูปาวจร 21 ธรรมไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ 16 ธรรมไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ 16 ธรรมไม่เป็นอรูปาวจร 21 ธรรมไม่เป็นอาสวะ 16 ธรรมไม่เป็นอารมณ์ของสังกิเลส 19 ธรรมไม่เป็นอารมณ์ของปรามาส 18 ธรรมไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน 18 ธรรมไม่มีปัจจัย 16 ธรรมไม่มีปีติ 20 ธรรมไม่มีวิจาร 20 ธรรมไม่มีวิตก 20 ธรรมไม่มีสัมปยุตตเหตุที่พึงละด้วยภาวนา 20 ธรรมไม่มีสัมปยุตตเหตุที่พึงละด้วยทัสสนะ 20 ธรรมไม่มีเหตุ 16 ธรรมไม่มีอารมณ์ 18 ธรรมไม่เนื่องด้วยเหตุ 16 ธรรมไม่เศร้าหมอง 19 ธรรมไม่อาศัยมหาภูตรูปเกิด 19 ธรรมอันกว้างใหญ่ 14 ธรรมอันเจตนากรรมที่ประกอบด้วยตัณหาทิฐิเข้ายึดครอง 19 ธรรมอันเจตนากรรมที่ประกอบตัณหาทิฐิไม่เข้ายึดครอง 19 ธรรมอันเล็กน้อย 14 ธรรมอันประณีต 14 ธรรมอาศัยมหาภูตรูป 19 ธรรมอันหาประมาณมิได้ 14 ธัญญมาส 115 ธัมมกถา 236 ธัมมธาตุ 74, 139 ธัมมปฏิสัมภิทา 120, 121, 123, 124 ธัมมารมณ์ (ธรรมารมณ์) 31, 34, 47, 69, 139 ธัมมายตนะ 48, 69, 71, 134, 141 ธัมมวาที 229 ธัมมวาระ 121 ธัมมหทยวิภังค์ 65, 133 ธัมมหทัย 133, 134, 135, 137 ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร 233 ธัมมตัณหา 205 ธัมมตัณหาน ทุกขสมุทโยติกถา 205 ธัมมตัณหา อัพยากตาติกถา 205 ธัมมตัณหาหมายถึงตัณหาในธรรมารมณ์ 205 ธัมมสัญญี 229 ธัมมสังคณี 4, 10, 12, 133, 139, 140, 141, 149 ธัมมนิรุตติ 120 ธัมมวิจัย 102, 103 ธัมมวิจัยสัมโพชฌงค์ 103 ธัมมเทสนากถา 222 ธัมมัฏฐิตตากถา 197 ธัมมาภิสมยกถา 238 ธัมมสุธัมมานุปัสสนา 98 ธาตุ 8, 10, 45, 49, 60, 61, 68, 72, 74, 133, 138, 139, 141, 145, 158, 233 ธาตุกถา 10, 138, 139, 140, 142, 246 ธาตุกถาวัณณนา 247 ธาตุดิน 174 ธาตุบัญญัติ 145 ธาตุภายนอก 73 ธาตุ

ภายใน 73 ธาตุวิภังค์ 64, 72
ธุลีในจักษุ 228

น
นมสดที่ยังไม่แปรเป็นนมส้ม 149
นยโตมนสิการ 215
นยถาจิตตัสส วาจาติกถา 188 นยถาจิตตัสส กายกัมมันติกถา 189
นยมาติกา 139 นยมุขมาติกา 139
นรก 123, 128, 181, 195, 201, 202, 209, 229, 230, 231, 240 นรกมีผู้คุม 230
นวกะ 48
นวังคสัตถุศาสน์ 6
น วัตตัพพัง สังฆัสสะ ทินนัง มหัปผลันติกถา 219 น วัตตัพพัง สังโฆ ภุญชตีติกถา 219 น วัตตัพพัง สังโฆ ทักขิณัง วิโสเธตีติกถา 219 น วัตตัพพัง สังโฆ ทักขิณัง ปฏิคคัณหาตีติกถา 219 น วัตตัพพัง พุทธัสส ทินนัง มหัปผลันติกถา 220
นอกธรรมนอกวินัย 150
นัตถิ อรหโต อกาลมัจจุติกถา 217
นับอยู่ในจำนวนหรือใน ประเภทเดียวกัน 140
นานาธิมุตติกญาณ 128 นานาธาตุญาณ 128
นานัตตสัญญา 107, 109
นาม 39, 79, 81, 82, 84, 139 นามกาย 57, 109 นามกายคือกองเจตสิก 41 นามขันธ์ 55, 67, 139, 141, 165, 173, 183, 185, 199, 211
นามรูป 77, 79, 81, 82, 90, 91, 93
นาลกสูตร 6
น้ำ 206 น้ำคือ Hydrogen Oxide (H_2O) 53
น้ำมันซึมซับอยู่ในงา 176
นิกาย 151, 152, 153, 210, 236 นิกายสมิติยะ 161 นิกายย่อยและเถรวาท 153
นิกเขปกัณฑ์ 12, 54, 55, 62 นิกเขปบท 55
นิคคหกถา 213
นิครนถ์ 197
นิทเทส 6
นิเทศ 124, 126, 132, 139
นิปปริยาย 173
นิปผันนะ 244 นิปผันนรูป 51
นิพพาน 21, 43, 44, 45, 53, 54, 56, 59, 60, 62, 72, 75, 95, 102, 124, 128, 137, 162, 172, 173, 174, 179, 181, 186, 187, 197, 208, 211, 227, 241, 244 นิพพานธาตุ 227 นิพพานธาตุไม่ใช่สภาวะนึกคิด 227 นิพพานรับรู้อารมณ์ไม่ได้ 58 นิพพานเป็นสุข 186 นิพพานเป็นอารมณ์ให้เกิดสังโยชน์ไม่ได้ 186 นิพพานโดยตรง 173 นิพพานโดยอ้อม 173 นิพพานในภพปัจจุบัน 187 นิพพานไม่ใช่ความว่างอย่างอากาศ 174 นิพพานไม่ใช่กุศล 227 นิพพานไม่ใช่ที่อยู่อย่างภพ 172
นิมมานรดี 135
นิมิต 190, 191
นิยตะ 236 นิยตัสส นิยามกถา 203 นิยตมิจฉาทิฐิ 61 นิยตบุคคล 203
นิยาม 171 นิยามกถา 169, 171 นิยาโมกกันติกถา 168
นิรุตติ (ที่แปลว่าภาษา) 122 นิรุตติปฏิสัมภิทา 120, 121, 122, 124

นิรยบาล 230, 231 นิรยปาลกถา 230
นิโรธ 75, 88, 91, 161, 162, 194 นิโรธกถา 161, 189 นิโรธคามินีปฏิปทา 74, 75 นิโรธสัจ 162 นิโรธสัจที่เป็นโลกิยะ 161 นิโรธสมาบัติ 165, 173, 185, 211, 212, 237 นิโรธสมาบัติต่างจากนิพพาน 173 นิโรธสมาบัติไม่ใช่มรรคผลนิพพาน 211 นิโรธสมาปัตติกถา 173
นิวรณ์ 17, 57, 107, 108, 203, 204 นิวรณ โคจฉกะ 17, 55, 57
นิสสรณะ 89
นิสีทนะ 150
นีวุตกถา 203
นุ่งห่มผ้าที่เขาทิ้งแล้ว (ภินนปฏธโร) 108
เนกขัมมธาตุ 72
เนวสัญญานาสัญญา 110
เนวสัญญานาสัญญี 165
เนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา 32, 36, 113
เนวสัญญานาสัญญายตนะ 165 เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน 25, 107 เนวสัญญานาสัญญายตนกถา 165
เนวสัญญานาสัญญายตนพรหม 137 เนวสัญญานาสัญญาภพ 79
เนื้อนาบุญ 219
โนอุปาทา 47

บ

บทสวดมาติกา 15, 255
บรรลุธรรม 203
บรรลุธรรมแทนกัน 213
บรรลุธรรมไม่ใช่แสดงออกด้วยคำพูดเสมอไป 160
บริสุทธิ์ทางทายก 221
บริสุทธิ์ทางปฏิคาหก 221
บริโภค 220
บัญญัติ 143, 144, 145, 174, 210 บัญญัติ 6 ประการ 144 บัญญัติบุคคล 138
บัณฑิต 22
บันดาลให้ใบไม้เขียวสดอยู่ได้ตลอด 235
บาป 128, 198, 217, 241, 242 บาปกรรม 196, 231, 242 บาปธรรม 221
บารมี 168
บาลี 22, 43, 82, 88, 89, 110, 118, 124, 137, 138, 143, 148, 156, 219, 221, 249, 250, 251, 253, 254 บาลีมุตตกะ 143, 144
บ้า 240
บุคคล 145, 146, 219 บุคคลที่ 8 163 บุคคลไม่มี 156
บุญ 128, 179, 198, 217, 229, 230 บุญของผู้ที่จะรับผลของอิทธิฤทธิ์ 235
บูชา 219, 220 บูชาพระเจดีย์ 241
บูรพาจารย์ 96
เบญจขันธ์ 44, 58, 59, 61, 66, 71, 107, 133 เบญจขันธ์ส่วนที่คลุกเคล้า (สังสัฏฐะ) กับจิต 59
แบบเรียนของหลักสูตร ป.ธ. 9 249
โบราณดี 94 โบราณาจารย์ 130

ป

ปกติจิต 237, 238 ปกติหตถิกุลำ 131
ปกรณ์ 250, 251
ปกิณกธรรม 132 ปกิณกเจตสิก 40 ปกิณกโสภณเจตสิก 42 ปกิณกอกุสลเจตสิก 41 ปกิณณกสังคหวิภาค

251
ปฏิคาหก 220, 221
ปฏิจจสมุปบาท 58, 64, 76, 77, 80, 81, 89, 92, 93, 94, 95, 96, 127, 172, 197, 252 ปฏิจจสมุปบาทครอบไปถึง 3 ชาติเกิด 93 ปฏิจจสมุปบาทไม่ใช่สูตรสำเร็จ 197 ปฏิจจสมุปบาทไม่ใช่กฎตายตัว 172 ปฏิจจสมุปปาทกถา 172
ปฏิฆะ 56, 85 ปฏิฆสัญญา 107, 109
ปฏิญญา 108
ปฏิญาณตัวเอง 107
ปฏิฐิทุกะ 20, 60, 61 ปฏิฐิโคจฉกะ 55
ปฏิบัติตามอุปัชฌาย์อาจารย์ 149
ปฏิปทา 37 ปฏิปทาอันนำไปสู่นิโรธ 91
ปฏิภาณปฏิสัมภิทา 120, 121, 124
ปฏิสนธิ 95, 165, 206 ปฏิสนธิจิต 190, 206, 238, 252
ปฏิสัมภิทา 65, 120, 122, 123, 124, 170 ปฏิสัมภิทากถา 170 ปฏิสัมภิทาวิภังค์ 65, 120 ปฏิสัมภิทาในธรรม 121 ปฏิสัมภิทาในเหตุผล 121 ปฏิสัมภิทาในปัจจยาการ 121 ปฏิสัมภิทาในปริยัติ 121 ปฏิสัมภิทาในอริยสัจ 120 ปฏิสัมภิทาไม่เป็นอกุศล 124 ปฏิสัมภิทาหมายถึงญาณ 121
ปฏิสังขานิโรธ 162
ปฐมฌาน ฉานฌาน สทุโท กณฺฏโก 225
ปฐมสังคายนา 4, 155
ปฐมฌาน 25, 27, 36, 37, 107, 110, 112, 117, 136, 204
ปฐมยาม 106, 108
ปฐวี 49 ปฐวีกสิณ 169 ปฐวีกัมมวิปาโกติกถา 179 ปฐวีธาตุ 49, 72, 73, 174 ปฐวีธาตุสนิทัสสนาตยาทิกถา 174 ปฐวีธาตุไม่ใช่เนื้อดิน 174
ปณิธิ 136
ปธานสังขาร 101
ปโยคะ 128
ปรโตโฆสะ 238
ปรมาณู 115, 116
ปรมัตถะ 44, 45 ปรมัตถเทศนา 44, 45 ปรมัตถธรรม 43, 45, 250
ปรมัตถสัจจะ 53, 143, 144, 156, 170
ปรโลก 179, 230
ปรวิตารณกถา 159
ปรัชญาอินเดียสมัยโบราณและสมัยพุทธกาล 116
ปรับอาบัติเพราะความฝัน 239
ปรากฏการณ์ 54
ปราชญ์ 182
ปรามาส 17, 58 ปรามาสโคจฉกะ 17, 55, 58
ปรารภความเพียร 100
ปราสาท 235
ปริจเฉทากาส 174 ปริจเฉทรูป 50
ปริเทวะ 80
ปรินิปผนนา 197
ปรินิพพายี 181
ปรินิพพาน 166, 236, 237, 238 ปรินิพพานกถา 236 ปรินิพพานในฌาน 237
ปรินิมมิตวสวัตดี 61
ปริโภคมยปุญญกถา 178
ปริยัติ 95 ปริยัติธัมมวาระ 121
ปริยาย 173
ปริยาปันนกถา 208
ปริยุฏฐาน 207 ปริยุฏฐานังจิตตวิปปยุตตันติกถา 207 ปริยุฏฐานกิเลส 163

ปริโยสาน 241
ปริวรรตเป็นภาษามคธ 4
ปริวาร 6
ปริหานิกถา 156
ปรีชาหยั่งรู้สภาวะหรือธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตทุกอย่าง 128 ปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่สุคตินิพพาน และประโยชน์ใดๆ ทั้งปวง 128 ปรีชาหยั่งรู้ความสิ้นไปของอาสวะทั้งหลาย 130 ปรีชาหยั่งรู้ความเศร้าหมองความผ่องแผ้ว และการออกของฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติทั้งหลาย 129 ปรีชาหยั่งรู้ภพชาติแต่ปางก่อน 129 ปรีชาหยั่งรู้ฐานะและอฐานะ 128 ปรีชาหยั่งรู้อธิมุตติหรืออัธยาศัยของสัตว์ทั้งหลาย 128 ปรีชาหยั่งรู้อินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย 129 ปรีชาหยั่งรู้ผลของกรรม 128
ปรูปทารกถา 159
ปลอมบวชเป็นภิกษุ 153
ปลอมเพศ 242
ปลูกสร้างสวน 178 ปลูกสร้างป่า 178
ปวารณา 153
ปสาทะ 86 ปสาทรูป 48, 49, 69, 71
ปหานปธาน 99
ประพฤติผิดในกาม 178
ประเภท (ราสิ) 236
ประเภทของรูป 46
ประมาท 238
ประโยชน์สูงสุด 44, 45
ประวัติของพระพุทธโฆส 248
ประสาท 69, 71, 175
ประสาทรับอารมณ์ 49
ประสูติที่ลุมพินีวัน 222
ประหารชีวิต 154
ปัคคหกถา 214
ปัจฉิมยาม 6, 106, 108
ปัจจัย 77, 81, 82, 83, 85, 86, 89, 90, 93, 209, 252 ปัจจัยสังคหวิภาค 252 ปัจจัยในทางธรรม 11 ปัจจัยปรุงแต่ง 226
ปัจจยาการ 64, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 88, 89, 92, 95
ปัจจยาการของชั่วขณะจิตเดียว 80 ปัจจยาการของโลกุตรจิต 88 ปัจจยาการแบบอัญญมัญญะ 83 ปัจจยาการวิภังค์ 64, 76 ปัจจยาการวาระ 121
ปัจจยตากถา 209
ปัจจเวกขณญาณ 168
ปัจจุบัน 189 ปัจจุบันชาติ 93 ปัจจุปันนญาณกถา 171
ปัญจกะ 47 ปัญจกนัย 110, 111 ปัญจปกรณัฏฐกถา 246 ปัญจมฌาน 25, 36, 110, 117 ปัญจวัคคีย์ 68 ปัญจวิญญาณสมัคคิสส มัคคภาวนากถา 190 ปัญจวิญญาณาสาโภคาติกถา 191 ปัญจวิญญาณาทุสลาปีติกถา 191
ปัญจโวการภพ 79
ปัญจสาขา 206
ปัญญา 42, 90, 91, 98, 101, 103, 125, 126, 127, 129, 136, 140, 187, 194, 228, 229, 244 ปัญญาวิมุตติ 130
ปัญญาขันธ์ 140
ปัญญาของผู้เข้าสมาธิ 126 ปัญญาด้านเสื่อม 127 ปัญญาจักษุ 164 ปัญญาแตกฉาน 120 ปัญญาที่อยู่ในองค์มรรค 105 228 ปัญญารักษาตน 106
ปัญญินทรีย์ 75,
ปัญหาปุจฉกะ 65, 67, 68, 72, 74, 75, 99, 100, 102, 104, 106, 120,

124
ปัฏฐาน 11, 247, 252
ปัตติ 227 ปัตติกถา 226
ปัสสัทธิ 102, 103
ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ 103
ปากกับใจไม่ตรงกัน 189
ปาณาติบาต 118, 119, 239
ปาณาติปาตาเวรมณี-
สิกขาบท 118
ปาติโมกข์ 108 ปาติโมกข-
สังวร 106
ปาราชิก 114, 242
ปา 106 ปาชิ 106
ปิตติวิสัย 123, 181
ปีติ 27, 40, 102, 103,
110, 112, 182 ปีติสัม-
โพชฌงค์ 103 ปีติมีวิตก
วิจาร 103 ปีติไม่มีวิตก
วิจาร 103
ปีทิพย์ 135
ปุคคลกถา 156
ปุคคลบัญญัติ 10, 138,
143, 145, 146, 246,
247
ปุญญาภิสังขาร 78, 79, 236
ปุถุชน 161, 169, 186, 212,
227, 234 ปุถุชนก็รู้แจ้ง
ในพระพุทธดำรัสได้ 161
ปุถุชนละกามราคะและ
พยาบาทไม่ได้ 157
ปุถุชนเข้าฌาน 209
ปุริสภาวะ 50, 52
ปุริสินทรีย์ 48, 50, 66,
75
เปรต 123, 128, 179, 181,
201, 240 เปรตได้รับ
ส่วนบุญเพราะตนได้
อนุโมทนา 179
เป็นไปพร้อมเพื่อความเป็นผู้
มีศัตรูมีเวร 240 เป็นไป
พร้อมเพื่อนรก 239
เป็นไปไม่ได้ที่สตรีจะเป็น
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
127 เป็นไปไม่ได้ที่
พระเจ้าจักรพรรดิจะเกิด
ขึ้น 2 องค์ในโลกธาตุ
เดียวกัน 127 เป็นไปไม่
ได้ที่พระพุทธเจ้าจะเกิด
ขึ้นพร้อมกัน 2 องค์ใน
โลกธาตุเดียวกัน 127
เป็นไปไม่ได้ที่พระอินทร์
(จอมเทพแห่งดาวดึงส์)
มารหรือมหาพรหมจะ
เป็นเพศสตรี 127
เปล่งวาจาว่าทุกข์ 153, 160
เปสิ 206
เปลี่ยนไปถือศาสดาอื่น 127
แปลงกาย 242
แปลร้อยสำนวนเก่า 251

ผ
ผม 206
ผล 21 ผลกรรมขึ้นอยู่กับ
เหตุปัจจัย 158 ผลก็
เป็นเหตุให้เกิดสิ่งอื่นต่อ
ไปได้อีก 209 ผลของ
กรรม 158, 179, 180,
199, 216, 218 ผลของ
กรรมไม่ส่งผลให้เกิด
กรรมอีก 180 ผลของ
กุศลฝ่ายรูปาวจร 32
ผลของกุศลฝ่ายโลกุตระ
33 ผลของกุศลฝ่าย
อรูปาวจร 32 ผลของ
อกุศล 33 ผลญาณ
168, 169, 171 ผล-
ญาณกถา 171
ผลบุญ 220 ผลบุญของ
พระเจ้าพิมพิสาร 235
ผลไม้ได้หมายถึงวิบาก-
จิต 199
ผันแปร 85, 86
ผัสสะ 40, 77, 79, 82, 84,
90, 91, 93, 133, 180,
212, 213 ผัสสเจตสิก
144
ผ้าขาว 154 ผ้าปูนั่ง 150
ผึ้ง 231
ผุดขึ้นแล้วทรงตัวอยู่ 228
ผุดขึ้นแล้วเหลียวแลดู
ว่ายข้ามไป 228 ผุดขึ้น
แล้วไปถึงที่พำนักได้ 228
ผูกโกรธ 132
แผ่กรุณาจิต 116 แผ่มุทิตา-
จิต 116 แผ่เมตตาจิต
116 แผ่เมตตาจิต
116 แผ่เมตตาจิต

กรุณาจิต มุทิตาจิต หรืออุเบกขาจิต 117 แผ่สร้านออกมาเป็นเสียง 188 แผ่อุเบกขาจิต 116 แผ่นดิน 179 แผ่นดิน (โลก) ไม่ได้เกิดจากผลของกรรม 179 แผ่นดินรับน้ำฝนจากมหาเมฆ 219 แผ่นดินอันไฟลุกโชติช่วง 231 โผฏฐัพพะ 30, 33, 49, 69, 182 โผฏฐัพพายตนะ 59, 69 โผฏฐัพพธาตุ 74, 139 โผฏฐัพพารมณ์ 69

ฝ

ฝันก็เป็นกุศลอกุศลได้ 239 ฝันว่าฆ่าสัตว์ 239 ฝุ่นละอองที่เห็นในลำแสง 115

พ

พยากรณ์ 208 พยายามชอบ 105 พยาธิธรรม 196 พยาบาท 57, 107, 157 พยาบาทธาตุ 72 พยาปาทกายคันถะ 57 พรหม 130, 137, 196 พรหมจรรย์ 91, 168, 218 พรหมจริยกถา 156 พรหมชาลสูตร 133 พรหมปาริสัชชา 135, 136 พรหมปริตตาภา 135, 136 พรหมปริตตสุภา 136 พรหมปุโรหิตา 135, 136 พรหมไม่มีรูป 61 พรหมโลก 61, 183 พรหมวิหาร 37, 65, 222 พรหมเวหัปผลา 136 พรหมัญญะ 180 พรหมสุทัสสี 136 พรหมสุภกิณหา 136 พรหมมหาพรหมา 135, 136 พรหมอกนิษฐา 136 พรหมอตัปปา 136 พรหมอัปปมาณสุภา 136 พรหมอัปปมาณาภา 136 พรหมอาภัสสรา 136 พรหมอวิหา 136 พรหมอสัญญีสัตตา 136 พราหมณ์ 93, 94, 196 พราหมณ์มหาศาล 134 พร้อมใจกันแสพเมถุน 242 พลกถา 162 พลังงานทางวิทยาศาสตร์ 54 พลังอำนาจ (ทางจิต) 213 พ้นจากโลก 39 พาหิระ 60 พาหิรมาติกา 140 พิจารณาเห็นจิตในจิต 97, 98 พิจารณาเห็นกายในกาย 97 พิจารณาเห็นธรรมในธรรม 97, 98 พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา 97 พิจารณาสังขาร 214, 215 พิจารณาอภิธรรม 6 พุทธกถา 235 พุทธภูเป อปพฺยามโต กเรยฺย 201 พุทธธรรม 132, 235 พุทธนิรมิต 221, 222 พุทธประวัติ 5 พุทธพจน์ 8, 76, 102 พุทธภาษิต 163, 182 พุทธมารดา 4 พุทธวงศ์ 248 พุทธวจนะ 177, 178, 182, 186, 190, 199, 202, 204, 205, 206, 208, 213 พุทธวาจา 9 พุทธวิสัย 234 พุทธสถูป 201 พูดเท็จ 178 พูดเท็จเพื่อทำให้สงฆ์แตกกัน 119 พูดเท็จเพื่อให้ได้ทรัพย์ 119 พูดไม่เข้าหูคน 240 พูดว่าทุกข์ไม่ได้หมายถึงรู้ทุกข์ 194 พูดอย่างหนึ่ง คิดอีกอย่างหนึ่งไม่ได้ 188 เพ่งต้นโพธิ์ไม่กะพริบพระเนตร 6 เพียรทางกาย 103 เพียรทางใจ 103 เพลิดเพลินบ่นถึงหมกมุ่น

เวทนา 204
เผ้อเจ้อ 240
โพชฌังควิภังค์ 65, 102
โพชฌงค์ 65, 102, 103, 104 โพชฌงค์เกิดต่อเนื่องกันได้ในขณะจิตเดียว 104
โพธิ 167 โพธิสัตว์ 89, 167, 168, 242, 243
โพธิ(ความตรัสรู้) 102
โพธิยา พุทโธติกถา 167
โพธิญาณ 167 โพธิปักขิยธรรม 2, 106, 108, 252
โพธิ์ที่ตรัสรู้ 6

ฟ

ไฟรับการบูชา 219

ภ

ภพ 56, 77, 79, 83, 84, 85, 86, 90, 91, 93, 211, 220, 234, 252
ภพของสัตว์ที่มีแต่รูปธาตุ 165 ภพของเทวดา 164 ภพหรือภูมิที่ไปเกิด 181
ภวตัณหา 74, 205 ภวราคะ 56
ภวังคจิต 160, 238
ภวังคจิตสุดท้ายของชีวิตคืออุดปรินิพพานของพระอรหันต์ 238
ภวังค์ 238
ภังคะ (ดับ, สลาย) 88
ภายใน 47
ภาวะ 76 ภาวะที่มีอันนี้ๆ เป็นปัจจัย 76 ภาวะที่เป็นอย่างนั้น 76 ภาวะที่ไม่คลาดเคลื่อนไปได้ 76 ภาวะที่ไม่เป็นอย่างอื่น 76 ภาวะไม่เที่ยงจึงขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย 198 ภาวะไร้ตัวตนเหมือนเทพเจ้า 235
ภาวนา 232 ภาวนามยปัญญา 126 ภาวนานุโยค 238 ภาวนาปธาน 100
ภาวรูป 50
ภาษาเดียวที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง 122 ภาษาเดียวเท่านั้น ที่เข้าใจร่วมกันได้ใน 5 กำเนิด 123 ภาษาที่แสดงอริยสัจ 120 ภาษาธรรม 70 ภาษาพระไตรปิฎก 122 ภาษาพูดของพราหมและของพระอริยะ 122 ภาษาพูดที่บัญญัติขึ้น 122 ภาษามคธ 122, 123 ภาษาสากลใน 5 ภพ 122 ภาษาสิงหล 94
ภิกขาจาร 108
ภิกษุ 242 ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา 91
ภูเขา 106 ภูเขาสิเนรุ 115
ภูมิ 3 21, 61 ภูมิเภทนัย 38
โภชนะ 206

ม

มงคลสูตร 6
มนสิการ 40, 79, 127, 136, 215, 224
มนายตนะ 69, 81, 82, 134, 141, 199 มนินทรีย์ 70, 75
มนุสสโลกกถา 221
มนุษยโลก 123, 128, 222
มนุษย์ 130, 181, 213, 219, 221, 235, 240
มนุษย์มีอายุประมาณ 100 ปี 135 มนุษย์ผู้ประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์ 235
มโน 69, 176 มโนกรรม 185, 209 มโนทวาร 35, 69 มโนธาตุ 30, 33, 34, 47, 74, 139, 141
มโนวิญญาณ 58, 69, 125, 183, 190, 225
มโนวิญญาณธาตุ 31, 32, 33, 34, 35, 36, 47, 59, 74, 139 มโน-

สัญเจตนา 184, 185
มโนสังขาร 212
มรณะ 77, 80 มรณธรรม 196
มรดกแห่งกรรม 213
มรรค 21, 24, 27, 61, 75, 91, 100, 104, 106, 156, 168, 190, 191, 193 มรรคเก่า 91
มรรคญาณ 167, 193, 194, 200, 229, 230, 233 มรรคญาณเกิดดับพร้อมกับจิต 194 มรรคปฏิปทา 113 มรรคผล 125, 153, 161, 190, 200, 219, 220
มรรคผล ไม่ใช่บรรลุทีละน้อย 161 มรรคผลนิพพาน 211 มรรคมีองค์ 5 104, 105
มรรคมีองค์ 8 65
มหันตรทุกะ 18, 55, 58
มหากัป 195
มหากรุณาสมาบัติ 222
มหาโคสิงคสูตร 9
มหาทาน 178
มหานรก 231
มหาบุรุษลักษณะ 32 ประการ 167 มหาบุรุษลักษณะไม่ใช่มีแต่โพธิสัตว์ 167
มหาปุณณมสูตร 7
มหาภูต 79 มหาภูตรูป 45, 46, 47, 49, 60, 207, 215 มหาภูตรูปเป็นที่อาศัยของอุปาทายรูป 215
มหาเวทัลลสูตร 7
มหาวิบากจิต 32
มหาศาล 134
มหาสมุทร 201
มหาสุญญตาวาท 219, 220
มหาสังคีติ 152, 153
มอบฉันทะ 149
มัคคกถา 232 มัคควิภังค์ 65, 104 มัคคญาณ 168 มัคค์ 104
มังสจักษุ 163 มังสโสต 164
มัจฉริยะ 41, 56
มัชฌิมยาม 108
มัชฌิมนิกาย 27
มัธยมประเทศ 94
มาตุคาม 242
มาตราคำนวณขนาด 116
มาตราปรมาณู 114
มาตราวัดขนาดของสมัยโบราณ 114
มาติกา 12, 13, 15, 21, 22, 23, 43, 46, 54, 55, 62, 72, 74, 75, 99, 102, 104, 107, 114, 124, 132, 139, 155, 255
มานะ 41, 56, 60
มาร 130, 196 มารนำความใคร่เข้าทางชุมชน 159
มิจฉัตตนิยาม 203 มิจฉัตตนิยตะ 236
มิจฉาทิฐิ 57, 58, 60, 79, 209, 211, 240 มิจฉาทิฐิเป็นอกุศล 208
มิทธะ 41, 58
มี (สมนุนาคต) 189 มี-ไม่มี (ภาวะ-อภาวะ) 88 มีสติอยู่ที่ปลายจมูกหรือที่จุดใดจุดหนึ่งเหนือปาก 108
มุทิตา 42, 116, 117, 243
มุทุตา 51, 53
มุสาวาท 118 มุสาวาทาเวรมณีสิกขาบท 118
มุทุตตะ 210
เมตตา 41, 116, 117, 243, 244 เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา 222
เมล็ดข้าวเปลือก 115
เมฆพรรษของธรรม 255
โมฆบุรุษ 185
โมหะ 27, 29, 41, 60, 119, 170, 186, 193, 194
โมหมูลจิต 28, 29
ไม่มีอะไรที่มีอยู่จริง 157
ไม่เที่ยง มีการเปลี่ยนแปลงเป็นความเที่ยงได้ 198
ไม่หลับไม่ตื่นไม่ฝันด้วย

วิญญาณ 5 125

ย

ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ 105, 109
ยกจิตของผู้อื่นให้ดีงาม 214
ยถากัมมูปคตญาณกถา 164
ยมก 11, 247 ยมกปาฏิหาริย์ 4
ยักษ์ 181
ยัญญิ (หลักเสา) 115
ยานทิพย์เทียมด้วยม้า 232
ยามา 135
ยินดี ไม่เห็นผิด แต่มีเหตุจูงใจ 29 ยินดีและเห็นถูกต้องแล้ว แต่มีเหตุจูงใจ 28 ยินดีและเห็นผิดโดยไม่มีเหตุจูงใจ 28 ยินดีรักใครในสัตว์เดรัจฉาน 201 ยินดีในการเป็นฝักเป็นฝ่าย 202 ยินดีพอใจในฌานขณะเข้าฌานไม่ได้ 204
ยึดมั่นถือมั่น 19 ยึดมั่นถือมั่นในขันธ์ 5 (อุปาทานขันธ์) 74 ยึดมั่นในอัตตา 60 ยึดถืออัตตา 79
ยึดหน่วงจิต 70
โยคะ 17 โยคาวจร 129
โยคโคจฉกะ 17
โยชนา 249
โยชน์ 115, 231
โยนิโสมนสิการ 89, 90, 182, 238

ร

รถนะ (ศอก) 115
รถเรณู 115
รวมกถาวัตถุไว้ในพระอภิธรรมปิฎก 155
รส 33 รสะ (รส) 69 รสธาตุ 74, 138 รสเป็นอารมณ์ 30 รสายตนะ 59, 69 รสารมณ์ 49, 69 รสหวานซึมซับอยู่ในอ้อย 176
ร่องรอยของคัมภีร์เก่า 253
ระดมความเพียร 100
ระยะกาล 210
ระลึกชาติหนหลัง 129
ระลึกชอบ 105
รัตนสูตร 6
รัตนตรัย 58
รับประกัน 196
รับหรือยินดีเงินและทอง 150
รัศมี 235
รั้งท้าย 20, 55, 60
รากเหง้าของความดี 55 รากเหง้าของจิตแต่ละดวง 81
ราคะ 98, 162, 170, 194, 197, 204, 207, 209, 222, 243, 244 ราคะโทสะ โมหะ 186
ราคปฏิรูปกาทิกถา 243
ร้านเหล้า 108
รูป 12, 21, 24, 33, 38, 39, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 54, 56, 58, 59, 60, 62, 66, 68, 69, 74, 79, 81, 134, 139, 141, 144, 182, 183, 185, 190, 192, 193, 194, 199, 207, 208, 210, 215, 216, 225, 236, 252 รูป-เวทนา-สัญญา-สังขาร-วิญญาณ 58, 145 รูปกัมมัญญตา 59, 66 รูปกัณฑ์ 12, 43, 54, 66, 67 รูปกับรูปรับรู้กันไม่ได้ 225 รูปใกล้ 67 รูปไกล 67 รูปขันธ์ 39, 55, 58, 66, 67, 68, 140, 141, 144, 164, 165 รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ 138 รูปชรา 66 รูปฌาน 14, 24, 26, 27, 61, 65, 109, 224, 225, 234, 237
รูปตามแนวอภิธรรม 54
รูปทราม 67 รูปที่สัมผัสไม่ได้ 49 รูปที่เนื่องอยู่

กับธาตุ 45 รูปที่เห็นไม่ได้ 48 รูปที่เห็นไม่ได้และกระทบหรือถูกต้องไม่ได้ 53 รูปที่เห็นไม่ได้ถูกต้องไม่ได้ 72 รูปที่เป็นปัจจุบัน 66 รูปทุกชนิดมิใช่เหตุ 46 รูปธรรม 183, 185, 247 รูปธาตุ 68, 73, 133, 138, 141, 183, 208, 233 รูปธาตุยา อายตนกถา 183 รูปธาตุกถา 182 รูปในทางอภิธรรม 51 รูปบอกเพศของสิ่งมีชีวิต 50 รูปประณีต 67 รูปเป็นสภาวะที่ไม่มีเหตุ 215 รูปเป็นอดีต 66 รูปเป็นอนาคต 66 รูปเป็นอารมณ์ 30 รูปพรหม 135 รูปพรหมไม่มีอายตนะภายในเหมือนมนุษย์ 183 รูปภพ 21, 79, 133, 136, 183 รูปภพที่ตามองไม่เห็นก็เป็นรูปธาตุ 182 รูปภายนอก 66 รูปภายใน 66 รูปภูมิ 109 รูปมีปัจจัย แต่ไม่มีอารมณ์ 187 รูปไม่มีเหตุ 46 รูปไม่ใช่ผลของกรรม 216 รูปมุทุตา 59, 66 รูปราคะ 208 รูปราโค รูปธาตุปริยาปันโนติกถา 216 รูปร่าง 51 รูปรับรู้อารมณ์ไม่ได้ 187 รูปายตนะ 56, 59, 60, 69 รูปารมณ์ 49, 69 รูปาวจร 21, 26, 36, 61, 85, 86, 216 รูปาวจรกุสลจิต 37, 123 รูปาวจรจิต 24, 25, 26, 180 รูปาวจรภูมิ 62, 123, 126 รูปาวจรเหตุ 56 รูปาวจรวิบากจิต 123 รูปลหุตา 59, 66 รูปละเอียด 52, 66, 67 รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ 10, 66, 68, 71 รูปสังคหวิภาค 252 รูปสัญญา 107 รูปสันตติ 60, 66 รูปสำหรับมโนธาตุ (ใจ) กับมโนวิญญาณธาตุ 51 รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ 205, 31, 34, 47, 67, 71, 79, 109, 182, 183 รูปหทยาบ 66 รูปอนิจจตา 66 รูปอาศัย 45, 46, 47, 49 รูปอุปจยะ 59, 66 รูปัง ทุสลาทุสลันติกถา 216 รูปัง กัมมันติกถา 184 รูปังมัคโคติกถา 190 รูปัง ปาวจราปาวจรันติกถา 216 รูปัง วิปาโกติกถา 216 รูปัง สารัมมณันติกถา 187 รูปัง สเหตุกันติกถา 215 รูปัง เหตูติกถา 215
รู้ชัดจำเพาะลงไป 89, 90, 91 รู้โดยปรมัตถ์ 53 รู้ในสิ่งสมมติ 170 รู้ในทุกข์ 194 รู้ยิ่ง (ตรัสรู้) ด้วยพระองค์เอง 130
เรื่องเฉพาะตน ทำแทนกันไม่ได้ 214
แร่ธาตุ 50
โรคภัยไข้เจ็บ 80

ฤ
ฤทธิ์บันดาล 221

ล
ลงโทษ 230
ลยะ 210
ลหุตา 50, 52
ละกิเลสได้ 226 ละนิวรณ์ในฌานเกิดขึ้นชั่วคราว 203 ละบุญละบาป 236 ละสังโยชน์ด้วยสุขไม่ได้ 186
ละอองฝุ่นที่ล้อรถ 115
ละเมิดสิกขาบท 201
ลักขณกถา 167 ลักขณ-

มาติกา 140 ลักขณรูป 51, 53
ลักทรัพย์ 178, 193, 218, 242
ลักษณะของเจตสิก 39 ลักษณะที่ปรากฏของจิต 38
ลัชชี 252
ลัทธิ 235 ลัทธิถืออัตตา 93 ลัทธิอื่น 226, 227, 235
ลิกขา (ไข่เหา) 115
เล็บ 206
เลือกเฟ้น 126
เลี้ยงชีพชอบ 105
เลื่อนเข้าฌานแต่ละชั้น 223
โลก 99 โลกธาตุสูญ 208 โลกเที่ยง 208 โลกเปรต 230 โลกเป็นไปเพราะกรรม 217 โลกไม่แปดเปื้อน 222 โลกายทนัย 39
โลกิยะ 24, 39, 124, 162, 209, 211, 212, 228, 229 โลกิยญาณ 229 โลกิยธรรม 21, 211 โลกิยปัญญา 125, 126 โลกิยศีล 191
โลกุตระ 26, 27, 38, 39, 124, 134, 161, 162, 209, 211, 212, 229 โลกุตรกุสลฌาน 110 โลกุตรจิต 24, 25, 82, 84, 88, 123, 211 โลกุตรฌาน 75, 99, 100, 102, 104, 106 โลกุตรญาณ 162, 229, 230, 233 โลกุตรธรรม 14, 21, 211, 228 โลกุตรปัญญา 125, 126 โลกุตรภูมิ 62, 123 โลกุตรมรรค 105 โลกุตรวิบากจิต 124 โลกุตรวิปากฌาน 110, 111 โลกุตรศีล 191 โลกุตรเหตุ 56
โลกี อภิภุยย 222
โลภ 28, 27, 41, 42, 43, 60, 119, 205 213 โลภเจตสิก 42 โลภมูลจิต 28

ว

วรรณคดีเล่มแรกของไทย 250
วจีกรรม 119, 184, 193, 209, 216, 232 วจีภาทกถา 160 วจีวิญญัติ 50, 59, 66, 216 วจีสัญเจตนา 184 วจีสังขาร 78, 212
วัฏฏะ 181 วัฏฏคามี 220
วัดที่ภาษาพูด 194
วัตถุ 40 วัตถุ 10 ประการ 149, 155 วัตถุกาม 182 วางใจเป็นกลางในสัตว์บุคคลทั่วไป 116
ว่างของขันธ์กับนิพพานต่างกัน 226 ว่างยิ่งกว่าอากาสและวิญญาณ 110
วาจา 184 วาจาชอบ 104 วาจามีจิตเป็นสมุฏฐาน 189 วาจาไม่น่าเชื่อถือ 240 วาจาหยาบ 240
วาโย 49 วาโยธาตุ 49, 72
วาระจิต 7
วิกขัมภนปหาน 203
วิการรูป 50, 53
วิจาร 27, 40, 109, 110, 112, 188
วิจิกิจฉา 41, 56, 57, 58, 60, 85, 152, 163, 223, 234 วิจิกิจฉาสัมปยุต 28
วิจิตรยิ่งกว่าจิตรกรรม 38
วิชชา 21, 90, 91, 125, 144
วิชชมานบัญญัติ 143 วิชชมาเนนะ วิชชมานบัญญัติ 144 วิชชมาเนนะ อวิชชมานบัญญัติ 144
วิญญัติ 192, 193 วิญญัตติสลันติกถา 192 วิญญัติรูป 50
วิญญาณ 30, 69, 70, 77, 79, 81, 82, 84, 86,

90, 91, 93, 102, 110, 125, 133, 134, 139, 141, 161, 173, 183, 190, 193, 199, 207, 236 วิญญาณเกิดได้หลายหน 71 วิญญาณเกิดพร้อมกันไม่ได้ 225
วิญญาณขันธ์ 39, 41, 42, 45, 60, 109
วิญญาณครอง 46
วิญญาณธาตุ 72, 73, 141 วิญญาณัญจายตนสัญญา 32, 36
วิญญาณัญจายตนฌาน 25, 107 วิญญาณัญจายตนพรหม 137
วิญญาณ 5 คิดไม่ได้ 191 วิญญาณ 5 ไม่ดีไม่ชั่ว 191
วิตก 40, 109, 110, 112
วิตกวิจารไม่ใช่เสียง 188
วิตักกานุปติตกถา 188
วิตักกวิปผารกถา 188
วิตามิน 50
วิถีสังคหวิภาค 252 วิถีมุตตกสังคหวิภาค 252
วิทยาศาสตร์ 53, 54, 81, 142
วิทัตถิ (คืบ) 115
วินัย 239 วินัยของพระอริยะ 182 วินัยปิฎก 9
วินิบาต 95 วินิปาติกะ 213
วิบาก 34, 74, 93, 123, 158, 180, 199, 208, 216 วิบากของกุศลและอกุศล 74 วิบากของปาณาติบาต 240 วิบากจิต 30, 32, 33, 45, 84, 86, 123, 199
วิบากฌาน 117 วิบากจิตธรรมดา 31 วิบากจิตในภูมิ 4 62 วิบากในภูมิ 3 21
วิปยุตธรรม 140
วิปริตกถา 169
วิปัสสนา 52, 102
วิปัสสนาญาณ 168
วิปัสสนาภาวนา 252
วิปากฌาน 110, 112 วิปาโก
วิปากธัมมธัมโมติกถา 180
วิปโยค 140
วิภวตัณหา 74, 205
วิภังค์ 10, 64, 65, 68, 92, 96, 139
วิภัชชวาที 154
วิมังสา 101 วิมังสาสมาธิ 101 วิมังสาสมาธิปธานสังขาร 101
วิมานวัตถุ 248
วิมุจจมานกถา 162 วิมุจจติกถา 162
วิมุตตกถา หรือวิมุตติกถา 168 วิมุตติญาณ 168, 169
วิโมกข์ 37, 129
วิรติ 177
วิริยะ 40, 100, 101, 102, 103, 112, 129, 192, 228 วิริยพละ 100 วิริยสมาธิ 101 วิริยสมาธิปธานสังขาร 101
วิริยสัมโพชฌงค์ 100, 105 วิริยารัมภะ 100 วิริยินทรีย์ 75, 100, 228
วิสภาค 140
วิสัย 71 วิสัยรูป 49
วิสุทธิเทวดา 134
วิหิงสาธาตุ 72
วีรตีเจตสิก 42
วุตถญเหตุ ภควตา 7
เวทนา 39, 40, 73, 77, 79, 82, 84, 85, 86, 90, 91, 93, 99, 102, 133, 134, 139, 141, 164, 173, 180, 183, 185, 199, 204, 211, 212, 213, 236 เวทนาขันธ์ 39, 59, 60, 72, 175
เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดวิจิกิจฉา 85 เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดปฏิฆะ 85 เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดอุทธัจจะ 85 เวทนาภายนอก 97 เวทนาภายใน 97 เวทนาเภท-

นัย 39 เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ 55 เวทนาสุ เวทนานุปัสสนา 97
เวทัลละ 6, 7
เวยยากรณะ 6
โวหาร 239 โวหารกถา 161 โวหารเทศนา 44

ศ

ศรัทธา 41, 86, 129, 163, 177, 192, 228, 229
ศิลาอาสน์ 4
ศีล 140, 191, 192, 193, 221 ศีลเป็นจตุสิก 192 ศีลและวัตร 79 ศีลและพรต 60 ศีล สมาธิ ปัญญา 94, 220 ศีล 5 ของคฤหัสถ์ 118

ส

สกทาคามิมรรค 14, 20, 25, 105 สกทาคามิผล 166 สกทาคามิผลจิต 33 สกทาคามี 146
สคาถวรรค 6
สงขาราวเสสสมาปตฺตี ภาเวติ-เจวิญสมาบัติอันมีสังขารเหลืออยู่ 110
สงเคราะห์ 139, 140
สงฆ์ 220 สงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกัน 202 สงฆ์หมู่ใหญ่ 150
สงบกาย 103 สงบจิต 103
สดับปกรณ์ 2, 10
สตฺตปฺปกรณ 10
สติ 41, 98, 99, 102, 103, 112, 127, 129, 228, 236 สตินทรีย์ 75, 228
สติปัฏฐาน 2, 65, 98, 99, 158, 233 สติปัฏฐานกถา 158 สติปัฏฐานวิภังค์ 65, 97 สติปัฏฐานเป็นกุศลอย่างเดียว 158 สติมา 99
สติรู้สติ ย่อมเป็นไปไม่ได้ 171 สติสัมโพชฌงค์ 103, 105
สติสัมปชัญญะ 107, 108, 114, 236, 238
สภาค 140
สภาวะ 53, 88, 97, 98, 122, 139, 143, 144, 145, 156, 175, 183, 211, 236, 243, 244
สภาวะของรูปต่างจากนิพพาน 244 สภาวะแข้นแข็ง 174 สภาวธรรม 15, 22, 43, 44, 45, 56, 60, 62, 145, 171, 175, 176 สภาวธรรมที่เกิดขึ้นเพราะจิต 59 สภาวธรรมที่เป็นจิต 58 สภาวธรรมที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน 60 สภาวธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง 45 สภาวธรรมที่ไม่ดีไม่ชั่ว 45 สภาวธรรมที่ไม่เป็นจิต 59 สภาวธรรมที่ไม่อาศัยมหาภูตรูปเกิด 60 สภาวธรรมที่อาศัยมหาภูตรูปเกิด 60 สภาวธรรมไม่มีปัจจัย 56 สภาวะดับทุกข์ในนิพพาน 227 สภาวะที่ดับ 173 สภาวะที่เกิดพร้อมกับจิตแต่ละดวง 81 สภาวะที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ 198 สภาวะที่ไม่เปลี่ยนแปลง 197 สภาวะที่สำเร็จรูป 197 สภาวะอันแท้จริง 73 สภาวะอันแท้จริงของธาตุไม่มีอะไรเลย 73
สมณะ 196
สมณภาวนา 252
สมุโพธาย 102
สมมติ 54 สมมติสัจจะ 53, 156, 170, 219 สมมติเทวดา (หมายถึงพระราชา พระมเหสี และพระราชโอรส) 134
สมยวิมุตโต 10
สมัญญา 107
สมันนาคตกถา 166
สมาทาน 192 สมาทานศีล 134 สมาทานสิกขาบท

119, 120 สมาทาน-
เหตุกกถา 192
สมาธิ 40, 98, 101, 102,
103, 106, 108, 112,
117, 125, 129, 140,
196, 197, 219, 225,
228 สมาธิกถา 196
สมาธิขันธ์ 140 สมาธิที่
มีวิตกวิจาร 27, 225,
103 สมาธิที่ไม่มีวิตก
225 สมาธิที่ไม่มีวิตก มี
แต่วิจาร 225 สมาธิที่
ไม่มีวิตกแต่มีวิจาร 27
สมาธิที่ไม่มีทั้งวิตกและ
วิจาร 103, 225 สมาธิน-
ทรีย์ 75, 228 สมาธิ-
สัมโพชฌงค์ 105 สมา-
บัติ 61, 109, 129,
169, 173, 189, 211,
212, 222, 229
สมาปันโน สัททัง สุณาตีติก-
ถา 225 สมาปันโน อัส-
สาเทติกถา 204
สมุจจัยสังคหวิภาค 252
สมุจเฉทวิมุตติ 162
สมุฏฐาน 59
สมุทัย 75, 88, 90, 91,
139, 161, 219
สมุปบาทครอบไปถึง 3 ชาติ
เกิด 93
สรณธรรม 21
สรภัญญะ 251
สร้างสะพาน 178
สรีระ 235
สวรรค์ไม่มีสัตว์เดรัจฉาน
232
สสาร 54
สวดด้วยภาษามคธ 123
สวดปาติโมกข์ 152
สวดพระธรรม 7 ดัมภีร์
(สวดอภิธรรม) 251,
255 สวดสังคหะ 251
สวดส่งวิญญาณ 255
ส่วนบุญ 179 ส่วนประกอบ
ของอากาศที่เล็กมาก
115
สเหตุกะ 193
สสังขาริก 25, 28, 31, 32,
35, 36
สฬายตนะ 77, 79, 81, 90,
91, 206 สฬายตนกถา
199 สฬายตนุปปัตติกถา
206
ส่อเสียด 240
ส้องเสพ 239, 240 ส้องเสพ
มุสาวาท 240 ส้องเสพ
กาเมสุมิจฉาจาร 240
ส้องเสพอทินนาทาน
240
สักกายทิฏฐิ 223
สักแต่ว่าทำ 217
สักกปัญหสูตร 7
สังกัปปะ 73
สังกิลิฏฐะ 19
สังกิจจสามเณร 19
สังขตะ 16, 125, 173, 174
สังขตธาตุ 54, 56
สังขาร 77, 78, 79, 82, 83,
84, 85, 86, 88, 91,
92, 93, 101, 102,
110, 118, 119, 127,
134, 139, 141, 160,
173, 183, 186, 199,
210, 214, 215, 236
สังขารขันธ์ 39, 59, 60,
72, 109, 187 สังขาร
ภายนอก 102 สังขาร
ภายใน 102 สังขาร-
ภาชนียสูตร 7 สังขาร-
มูลกนัย 84 สังขารไม่ใช่
มีแต่ทุกข์ด้านเดียว 160
สังคายนา 82, 96, 148,
149, 150, 152, 153,
155, 233 สังคายนาครั้ง
ที่สาม 4 สังคายนาไม่ได้
เปลี่ยนแปลงคำสอน
233
สังคหิตกถา 175
สังฆกรรม 149, 153
สังฆเภท 119, 202 สังฆเภท
เพื่อธรรม 229
สังยุตตนิกาย 6
สังโยชน์ 17, 56, 61, 161,
168, 186, 187, 204,
223, 234, 252
สังวร 108 สังวรกถา 164
สังวรปธาน 99 สังวโร

กัมมันติกถา 198
สังสัฏฐะ 59
สังสารวัฏ 57, 95
สัจจะ 95, 133, 139, 144, 145 สัจจะ 2 ระดับ 170 สัจจกถา 172 สัจจธรรม 227 สัจจบัญญัติ 145 สัจจวาระ 120 สัจจวิภังค์ 64, 74
สัญเจตนาทางกาย วาจา ใจ 185
สัญชาติ 140
สัญญา 40, 79, 82, 102, 109, 112, 113, 114, 133, 134, 139, 141, 164, 165, 173, 180, 183, 185, 199, 211, 212, 236 สัญญาขันธ์ 39, 59, 60, 72, 109 สัญญาภาพ 79 สัญญาเวทยิตกถา 211 สัญญาเวทยิตนิโรธ 237 สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ 211, 212
สัญโญชน์ 17, 55, 56, 57, 168, 204 สัญโญชนกถา 234 สัญโญชนโคจฉกะ 17, 55
สัตตะ 95
สัตตกะ 47
สัตบุรุษ 146, 177
สัตตักขัตตุปรมะ 199, 200, 201 สัตตักขัตตุปรมกถา 199
สัตตัปปกรณ์ 10, 251
สัตตมภวิกกถา 201
สัตว์เกิดในครรภ์ 206 สัตว์นรก 202, 230, 231 สัตว์ใน 5 ภพ 123
สัททะ (เสียง) 69 สัททายตนะ 59, 69 สัททารมณ์ 49, 69 สัททธาตุ 74, 138 สัทโท วิปาโกติกถา 199
สัทธินทรีย์ 75, 228
สันดาน 207, 211
สันตติ 51, 53
สันตีรณะ 34
สันสกฤต 30, 250
สัปปฏิฆะ 48
สัพพัญญุตญาณ 167, 234
สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ 128
สัพพจิตตสาธารณเจตสิก 40 สัพพทิสากถา 235 สัพพมัตถิกถา 157 สัพพมิทังกัมมโตติกถา 217 สัพพสัญโญชนปหานกถา 168
สัมปชัญญะ 98, 99
สัมปชาโน 98
สัมปฏิจฉันนะ 33
สัมปยุต 213, 232 สัมปยุตธรรม 81, 83, 112, 140 สัมปยุตตกถา 175 สัมปยุตตเหตุ 14
สัมปโยคธรรม 140
สัมผัปปลาปะ 240
สัมผัส 144
สัมโพธิ 89
สัมมติญาณกถา 170
สัมมุขีภูตกถา 204
สัมมัตตนิยาม 203 สัมมัตตนิยตะ 236
สัมมัปปธาน 65, 100 สัมมัปปธานวิภังค์ 65, 99
สัมมากัมมันตะ 42, 104, 105, 140, 190, 207, 232 สัมมาทิฐิ 91, 104, 105, 126, 140, 208, 238, 241 สัมมาทิฏฐิสูตร 7 สัมมาวายามะ 98, 100, 105, 106, 140 สัมมาวาจา 42, 104, 105, 140, 190, 207, 232 สัมมาสัมพุทธเจ้ามีพระกำลังเท่าช้างฉัททันตะ 132 สัมมาสังกัปปะ 104, 105, 106, 140, 241 สัมมาสมาธิ 91, 105, 106, 140, 196, 241 สัมมาสติ 99, 105, 106, 140 สัมมาอาชีวะ 42, 105, 140, 190, 232

สัสสตทิฐิ 205
สังสมกรรม 212 สังสมบุญ 217, 236
สามเณรที่ละมิดสิกขาบท 119
สามัญญะ 180 สามัญญผล 226 สามัญญผลกถา 226 สามัญลักษณะ 51
สาระสำคัญของกถาวัตถุ 156
สาวกไม่สามารถรู้ว่าใครได้บรรลุธรรมอะไร 171
สาสนกถา 233
สำนักอาจารย์ 152
สำรวมระวัง 192 สำรวมไม่ใช่กรรม 198 สำรวมอายตนะ 70 สำรวมอินทรีย์ 70
สำเร็จความใคร่ 159
สิกขา 118 สิกขาบท 65, 106, 118, 119, 120 สิกขาบท 5 118 สิกขาบททั้ง 5 เป็นกุศลอย่างเดียว 120 สิกขาบทวิภังค์ 65, 118
สิ่งที่สวยงามในโลก ไม่ใช่กาม 182 สิ่งหนึ่งทำให้เกิดสิ่งหนึ่ง เรียกว่าปัจจัย 209
สีเงินยวง 131 สีนิลอัญชัน 130
สีลขันธ์ 140 สีลมยปัญญา 126 สีลัง น จิตตานุปริวัตตีติกถา 192 สีลัง อเจตสิกันติกถา 192 สีลัพพตะ 79 สีลัพพตปรามาส 56, 223 สีลัพพตปรามาสกายคันถะ 57 สีลัพพตุปาทาน 60
สุข 27, 39, 110, 112, 113, 127, 186, 214 สุขานุปปทานกถา 214 สุขทุกข์และดีชั่ว บันดาลให้กันไม่ได้ 214 สุขินทรีย์ 75 สุขธาตุ 72, 73 สุขเวทนา 106, 160 สุขสงบ 160 สุขอันเกิดจากการตรัสรู้ 160
สุขุมรูป 52
สุคติ 129 สุคติโลกสวรรค์ 127
สุจริต 127
สุญญตา 226, 227 สุญญตากถา 226
สุตตะ 6 สุตตนิบาต 6
สุตตันตะ 9, 13, 21, 22, 74, 76, 97, 101, 118, 124 สุตตันตปิฎก 2, 3 สุตตันตมาติกา 21 สุตตันติกทุกะ 55, 61 สุตตันตภาชนีย์ 65, 72, 77, 96, 101, 106, 116, 118, 120
สุตมยปัญญา 126
สุทธาวาส 166, 181 สุทธาวาสมีเพียง 5 ชั้น 181
สุภสูตร ทีฆนิกาย 73
สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณีสิกขาบท 118
สุราอ่อนๆ 150
เสขะ 108, 146 เสขธรรม 14 เสขบุคคล 169
เส้นด้ายที่ขอดยุ่ง 95
เสนาสนะอันสงัด 106
เสพกาม 166 เสพเมถุน 201, 241, 242
เสวยแต่สุขอย่างเดียวได้ถึง 7 คืน 7 วัน 197 เสวยวิมุตติสุข 6 เสวยสุขด้วยนามกาย 109
เสียง 33 เสียงดังที่กระทบหูทำให้ออกจากฌานได้ 225 เสียงดุจพรหม 199 เสียงที่แสดงสภาวธรรม 122 เสียงเป็นรูป 199 เสียงเป็นอารมณ์ 30 เสียงเป็นหนาม (ข้าศึก) ของปฐมฌาน 225 เสียงไม่ใช่วิบาก 216 เสียงหรือการชักนำของกัลยาณมิตร 238
เสื่อมญาติ 80 เสื่อมในทางศีลธรรมและในทางความคิดเห็น 80 เสื่อมโภคทรัพย์ 80 เสื่อมสูญโภคะ 240
แสงสว่าง 90, 91
แสวงบุญ 220 แสวงหาอุป-

บัติ 189
โสกะ 80. 91 โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส 77. 90. 91. 92
โสดาบัน 127. 146. 161. 163. 199. 200. 201. 238 โสดาบันไม่มีจำนวนชาติเกิดตายตัว 199 โสดาบันไม่ทำอนันตริยกรรมทุกอย่าง 200 โสดาปัตติมรรค 14. 20. 25. 105. 160. 163. 200. 219. 223 โสดาปัตติมรรคสมังคีทำวิจิกิจฉายังไม่ได้ 163 โสดาปัตติผล 75. 163. 166 โสดาปัตติผลจิต 33
โสตะ (หู) 69. 139 โสตายตนะ 69. 79 โสตทวาร 69 โสตธาตุ 74. 138 โสตปสาท 49 โสตวิญญาณ 30. 33. 58. 69. 125. 196. 206. 207 โสตวิญญาณธาตุ 73. 74. 138 โสตินทรีย์ 70. 75
โสมนัส 31. 34. 35. 113 โสมนัสธาตุ 72 โสมนัสญาณ 7 โสมนัสสินทรีย์ 75 โสมนัสสสหรคต 25. 28 โสมนัสสสหรคต ญาณสัมปยุต สสังขาริก 26 โสมนัสสสหรคต ญาณวิปปยุต สสังขาริก 26 โสมนัสสสหรคต ญาณวิปปยุต อสังขาริก 26 โสมนัสสสหรคต ญาณสัมปยุต อสังขาริก 26 โสมนัสสสหรคต ทิฏฐิคตสัมปยุต สสังขาริก 28 โสมนัสสสหรคต ทิฏฐิคตสัมปยุต อสังขาริก 28 โสมนัสสสหรคต ทิฏฐิคตวิปยุต สสังขาริก 29 โสมนัสสสหรคต ทิฏฐิคตวิปยุต อสังขาริก 28 โสมนัสสสหรคต หสิตุปปาทจิต 35
โสภณเจตสิก 40. 41 โสภณเภทนัย 38 โสภณสาธารณเจตสิก 41

ห
หญ้าปล้อง 95 หญ้ามุงกระต่าย 95
หญิงชายไม่มีอยู่จริง 144
หทยวัตถุ 50 หทัยรูป 50. 52
หนทางเก่า 91
หน่ายในทุกข์ 214. 215
หมดปัญหา 88
หมู่สัตว์เป็นไปเพราะกรรม 217
หม้อทองแดง 231
หมื่นจักรวาล 4
หลง 213
หยั่งปัญญาลงในนิพพาน 186
หลักปฏิบัติ 15
หลักสูตรประโยค ป.ธ. 9 251
หลีกเร้น 106
หัวข้อ (อนุสนธิ) หนึ่งๆ 7 หัวข้อธรรมที่เป็นแม่บท 13 หัวข้อฝ่ายพระสูตร 65 หัวข้อฝ่ายอภิธรรม 65
หัวใจธรรม 65
หานภาคินี 127
ห้ามภัต 149
หิริ 41. 177
หูทิพย์ 163. 164 หูที่เป็นโลกุตระ 161 หูเนื้อ 164
เหตุ 39. 55. 56. 81. 82. 83. 133. 215 เหตุเกิดแห่งทุกข์ 205 เหตุโคจรฉกะ 16. 55. 56 เหตุชักจูง 35. 36 เหตุนำออกจากสังสารวัฏ 21
เหตุปัจจัย 158. 179. 197 เหตุเภทนัย 39
เหตุวาท 211. 212. 214. 218. 228. 230.

244 เหตุวาระ 121 เหตุให้เกิดกุศลอกุศล 215
เหวัตถีติกถา 158
เห็นจิตของคนอื่นด้วยญาณ 98 เห็นชอบ 104 เห็นโทษและภัยในปรโลก 229 เห็นพระพุทธเจ้าในเชิงปรมัตถ์ 222 เห็นภัยในความผิดแม้เล็กน้อย 114 เห็นรูปด้วยวิญญาณทางตา 225

อ
อกนิษฐ์ 61
อกาลมรณะ 195, 217
อกาลมัจจุ 217
อกุศล 21, 37, 45, 62, 67, 74, 75, 124, 140, 141, 143, 158, 184, 185, 191, 193, 204, 205, 206, 208, 216, 227, 228, 233, 243, 244, 255 อกุศลกรรม 180, 199 อกุศลก็ไม่เป็นเหตุให้เกิดกุศลได้ 205 อกุศลธรรม 14, 107, 141, 214, 244, 252, 255 อกุสลจิต 23, 24, 27, 28, 29, 37, 43, 46, 80, 82, 84, 85, 123, 177, 192, 196, 197, 236, 239
อกุสลเจตสิก 40, 41
อกุสลมูล 73, 86
อกุสลวิบากจิต 124
อกุสลสาธารณเจตสิก 41
องค์ฌาน 112, 188 องค์ธรรมแห่งอิทธิบาทเต็มรูป 101 องค์ธรรมในฌาน 61 องค์ประกอบของการตรัสรู้ 102, 238 องค์มรรค 233
อชฏากาส 174
อฏฐ ปุริสปุคคลา 219
อณู 115
อทินนาทาน 118 อทินนาทานาเวรมณีสิกขาบท 118
อธิกรณ์ 153
อธิคม 95
อธิคัยหมนสิการกถา 214
อธิจิตตปัญญา 126
อธิบดี 101
อธิบายแบบจตุกนัย 81 อธิบายนิพพาน 227 อธิบายผิดๆ มาเป็นพันปี 96
อธิปไตย 101
อธิปัญญาปัญญา 126
อธิมุตติ 128
อธิโมกข์ 40, 85, 86, 136
อธิสีลปัญญา 126
อนัญญถตา 76
อนัญญตัญญัสสามีตินทรีย์ 75
อนันตรปัจจยกถา 206
อนันตราปยุตตกถา 203
อนันตริยกรรม 14, 61, 127, 203, 228, 229
อนัตตา 68, 71, 73, 169, 176 อนัตตลักขณสูตร 68
อนาคต 189 อนาคตญาณ 171 อนาคตญาณกถา 170 อนาคตารัมมณกถา 188
อนาคามิผล 166 อนาคามิผลจิต 33 อนาคามิมรรค 14, 20, 25, 105
อนาคามี 146, 166, 181, 200 อนาคามีไม่ได้เป็นอรหันต์พร้อมกับการเกิด 166
อนาจาร 108
อนาสวกถา 166
อนิจจตา 51, 53, 197 อนิจจตากถา 197
อนิทัสสนะ 48 อนิทัสสนอัปปฏิฆรูป 53
อนินทริยพัทธทุกข์ 218
อนิปผันนรูป 51
อนิยตะ 236 อนิยตบุคคล 169
อนุตรธรรม 44
อนุปลิตโต โลเกน 222

อนุปัสสนาในกาย เวทนา จิต ธรรม 98
อนุปาทะ (ไม่เกิดขึ้น) 88
อนุปาทารูป 46
อนุปาทินนธรรม 19 อนุปาทินนรูป 46
อนุปุพพาภิสมยกถา 161
อนุพยัญชนะ 190, 191
อนุโมทนา 179
อนุรักขนาปธาน 100
อนุสัย 128, 129, 187, 193, 207, 226 อนุสัยกับปริยุฏฐานเป็นกิเลสอย่างเดียวกัน 207 อนุสัยคือกิเลสส่วนที่ละยังไม่ได้เด็ดขาด 187 อนุสยา อนารัมมณาติกถา 187
อเนญชะ 237 อเนญชาภิสังขาร 78, 79
อโนตตัปปะ 41, 60
อบาย 95, 201, 202, 229 อบายภูมิ 201, 202
อปราปิสมันนาคตกถา 168
อปรินิปผันนะ 244 อปรินิปผันนกถา 244 อปริยาปันนกถา 209 อปริยาปันนธรรม 209 อปัณณกชาดก 7
อปุญญาภิสังขาร 78, 79, 210
อพุทธพุทธานุสวตตนิโก 240
อภัยทาน 177, 178
อภิชฌา 99, 107 อภิชฌากายคันถะ 57
อภิญญา 125 อภิญญาย 102
อภิธัมมัฏฐกถา วิภังควัณณนา 246 อภิธัมมัฏฐกถา ธัมมสังคณีวัณณนา 246 อภิธัมมัฏฐกถา ธาตุกถาทิวัณณนา 246 อภิธัมมาติกา 13 อภิธัมมปิฎก 43 อภิธัมมภาชนีย์ 65, 67, 73, 80, 106, 110, 117, 118, 123
อภิธรรม 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 22, 26, 43, 53, 54, 61, 62, 67, 71, 72, 73, 74, 76, 80, 81, 84, 92, 97, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 110, 112, 113, 117, 118, 123, 124, 137, 149, 175, 180, 246, 248, 251, 253, 254, 255
อภิธรรม 7 คัมภีร์ 2, 10 อภิธรรมปิฎก 2, 3, 6, 8, 10, 11, 22, 37, 38, 44, 45, 82, 92, 124, 137, 155, 250
อภิธรรมภาชนีย์ 96
อภิธรรมสูตร 8 อภิธรรมอธิบายอริยสัจ 74
อภินิพพัตติ 79
อภินีหาร 136
อภิภายตนะ 37
อภิวินัย 3
อภิสมัย 89 อภิสมยสังยุตต์ 89 อภิสมยสังยุตต์ นิทานวรรค สังยุตตนิกาย 89
อมตะ 186, 241 อมตารัมมณกถา 186
อมนุษย์ 201, 242 อมนุษย์แปลงกายเป็นพระอรหันต์เสพเมถุนไม่ได้ 242
อยู่กับอดีต อนาคตและปัจจุบันพร้อมกันไม่ได้ 189 อยู่ด้วยการขอ (ภิกฺขตีติ ภิกฺขุ) 108 อยู่ได้ตลอดกัปหรือตลอดกัปส่วนที่เหลือ 195 อยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม 109
อรณธรรม 21
อรรถกถา 4, 8, 12, 84, 88, 92, 93, 94, 96, 102, 104, 114, 116, 121, 122, 123, 124, 130, 134, 140, 148, 152, 173, 174, 187, 190, 191, 195, 200,

202, 206, 216, 247, 248 อรรถกถาของวิภังค์ 66, 96 อรรถกถาจารย์ 92, 96 อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก 246
อรหัตผล 75, 163, 166, 167, 186, 189, 234, 238 อรหัตผลจิต 33
อรหัตมรรค 14, 20, 25, 105, 163, 168, 223
อรหันต์ 134, 166, 167, 168, 169, 171, 181, 194, 200, 203, 216, 217, 234, 236, 242 อรหันต์ยังมีความสงสัย 152 อรหันต์ยังมีอัญญาณ 152 อรหันต์ตายก่อนอายุขัยได้ 217 อรหันต์รู้ในอริยสัจ 159 อรหันต์ไม่สามารถหยั่งรู้พุทธวิสัย 234 อรหันต์ไม่สงสัยในพระรัตนตรัย 159 อรหันต์ไม่มีการสั่งสมบุญ 216 อรหันต์ไม่มีการสำเร็จความใคร่ 159 อรหันต์ไม่รู้จักชื่อคน 159 อรหันต์อาจถูกมารยั่วยวนในความฝันได้ 152 อรหันตวัณณกถา 242
อริยะ 207 อริยธรรม 180
อริยธัมมวิปากกถา 180
อริยบุคคล 88, 100, 145, 155, 157, 163, 166, 169, 212, 229 อริยบุคคลเท่านั้นได้ปฏิสัมภิทา 170 อริยบุคคลไม่เสื่อมจากธรรมที่บรรลุ 156 อริยผล 166, 171, 180, 186, 220, 223, 226 อริยมรรค 2, 61, 74, 100, 104, 105, 137, 160, 168, 172, 180, 203, 218, 220, 223, 226, 232 อริยมรรคบริบูรณ์ได้ด้วยภาวนา 232 อริยมรรคไม่ใช่นิพพาน 171 อริยรูป 207 อริยรูปกถา 207 อริยสงฆ์ 219
อริยสัจ 8, 58, 64, 74, 78, 105, 145, 162, 172, 244 อริยสัจไม่ใช่นิพพาน 172 อริยันติกถา 162
อรูป 24, 38, 125 อรูปกถา 183 อรูปฌาน 14, 24, 27, 61, 65, 107, 113, 136, 234, 237, 238 อรูปาวจร 21, 26, 27, 36, 61, 85, 86, 216 อรูปาวจรกุศลจิต 38, 123 อรูปาวจรภูมิ 62, 123, 126 อรูปาวจรวิบากจิต 124 อรูปาวจรเหตุ 56 อรูปฌานทั้งหมด คือ จตุตถฌานนั่นเอง 114 อรูปฌานชั้นสูงสุด 110 อรูปธรรม 247 อรูปธาตุ 133, 134, 208, 233 อรูปธาตุกถา 183 อรูปพรหม 136 อรูปพรหมไม่มีรูป 183 อรูปภพ 21, 61, 79, 113, 133, 134, 165, 172, 179 อรูปภพเป็นอรูป 183 อรูปสมาบัติ 173
อลัชชี 153, 242
อโลภะ อโทสะ อโมหะ 41, 55, 85
อวกาศ 52
อเวจี 61
อสงไขยกัป 195, 202
อสมยวิมุตโต 10
อเสขะ 108, 146 อเสขกถา 169 อเสขญาณ 169 อเสขธรรม 14
อกัมมวาที 217
อสังขตะ 16, 172, 173, 226, 227, 244 อสังขตธาตุ 45, 54, 59
อสังขาริก 25, 28, 31, 35, 36

อสัญจิจจะ 229 อสัญจิจจ-
กถา 229
อสัญญกถา 164 อสัญญภพ
165 อสัญญาภพ 79
อสัญญสัตตุปปากถา
212 อสัญญสัตว์ 164,
165, 212
อสัญญี 165 อสัญญีสัตว์
136, 164, 165 อสัญญี-
สัตว์ไม่มีสัญญาตั้งแต่
เกิดจนตาย 164
อสัตบุรุษ 146
อสาตราคกถา 204
อดีต 189 อดีต (และ
อนาคต) เป็นอารมณ์
ของจิตได้ 188 อดีตชาติ
93
อดีตชันธาติกถา 157 อดี-
ตานาคตปัจจุปปันนกถา
189 อดีตารัมมณกถา
188
อวิชชา 56, 57, 58, 77,
78, 80, 82, 83, 84,
85, 88, 92, 93, 159,
210, 211, 234 อวิชชา-
ธาตุ 72, 73 อวิชชามูล-
กนัย 81, 82
อวิชชมานบัญญัติ 143 อวิช-
ชมาเนนะ วิชชมาน-
บัญญัติ 144 อวิชชมา-
เนนะ อวิชชมานบัญญัติ
144
อวิญญัติ 193 อวิญญัตติ
ทุสสีลยันติกถา 193
อวิตถกา 76 อวิวิตถกกถา
233
อวิหิงสาธาตุ 72
อสุภะ 37
อสุรกาย 181, 201 อสุรกาย
เป็นแปรตจำพวกหนึ่ง
181
อสูร 181
อหิริกะ 41, 60
อเหตุกิริยาจิต 34 อเหตุกะ
193
อเหตุกกุสลวิบากจิต 123
ออกซิเจน 53
อังคุละ (นิ้ว) 115
อัจจันตนิยามกถา 227
อัจฉริยอัพภูตธรรม 7
อัชฌัตติกะ 60 อัชฌัตติก-
ธรรม-พาหิรธรรม 19
อัญญมัญญะ 81, 83 อัญ-
ญมัญญปัจจยกถา 210
อัญญสมานาเจตสิก 40
อัญญาณะ 159, 193 อัญ-
ญาณกถา 159
อัญญาตาวินทรีย์ 75
อัญญินทรีย์ 75
อัญโญ อนุสโยติกถา 207
อัฏฐกะ 47
อัฏฐกถา 163 อัฏฐ-
มกบุคคล 163 อัฏฐ-
มกัสส อินทริยกถา 163
อัฏฐังคิกมัคค์ 104
อัตตา 127, 169, 204
อัตตาและโลกมีอยู่เป็น
นิรันดร์ 205
อัตตวาทะ 79 อัตตวาทุ-
ปาทาน 60
อัตถกถากัณฑ์ 12
อัตถปฏิสัมภิทา 120,
121, 123, 124
อัตถิ อรหโต ปุญญูปจโยติ-
กถา 216
อัตถุทธารกัณฑ์ 12, 54, 62
อัตภาพ 183, 228
อันธกะ 158, 160, 161,
162, 163, 165, 168,
169, 170, 171, 172,
173, 174, 179, 180,
182, 186, 187, 189,
194, 197, 204, 207,
208, 213, 216, 217,
223, 225, 226, 227,
230, 231, 234, 235,
236, 241, 242, 243
อัทธากถา 210
อัธยาศัย 128, 129
อันตราปรินิพพายี 181
อันตราภพ 181
อันตราภวกถา 181
อันตรายิกธรรม 195
อัปปฏิฆะ 48
อัปปฏิสังขานิโรธ 162
อัปปนาสมาธิ 117

อัปปมัญญา 65, 116, 117
อัปปมัญญาก็เป็นได้เพียงโลกิยฌาน 117 อัปปมัญญาเจตสิก 42 อัปปมัญญาเจโตวิมุตติ 117 อัปปมัญญาวิภังค์ 65, 116 อัปปมาณาเจโตวิมุตติ 117
อัพยากตะ 208, 239 อัพยากตกถา 208, 239
อัพยากตจิต 23, 24, 30, 37, 43, 80, 82, 84, 86 อัพยากตธรรม 13, 44, 45, 54, 74, 126, 208, 255
อัพยากตเหตุ 56 อัพยากฤต 30, 37, 41, 45, 62, 67, 74, 75, 76, 104, 106, 114, 140, 141, 158, 193, 205, 208, 255 อัพยากฤตฝ่ายกิริยาในภูมิ 3 21
อัพยาบาทธาตุ 72
อัพภันตรมาติกา 139
อัพภูตธรรม 6, 7 อัพภูตธรรมที่น่าอัศจรรย์ 7
อัพพุทะ 206
อัพโพหาริก 239
อาการดี 229 อาการทราม 229 อาการที่ดัดแปลงได้ของรูป 50 อาการที่คล้อยตามชาวโลก 220 อาการบริสุทธิ์มาแต่เดิม 232
อากาศ 174
อากาส 109, 113, 174 อากาสะ (อากาสธาตุ) 52 อากาสกถา 174 อากาสที่วิญญาณฝ่านไปกระทบได้ (อากาส์ วิญญาเณน ผุฏฐ์ 109 อากาสธาตุ 50, 59, 66, 72 อากาสานัญจายตนะ 172 อากาสานัญจายตนฌาน 25, 107, 109 อากาสานัญจายตนพรหม 137 อากาสานัญจายตนสัญญา 32, 36 อากาส ไม่ใช่สภาวะที่ตามองเห็นได้ 174 อากาโสสนิทัสสโนติกถา 174
อากิญจัญญายตนพรหม 137
อากิญจัญญายตนสัญญา 32, 36 อาจัญญายตนะ 113 อากิญจัญญายตนฌาน 25, 107, 110
อาคม 95
อาจาระ 106, 108
อาจารย์ฝ่ายอภิธรรม 4
อาชีวะ 232
อาตาปี 98
อานิสงส์ 219 อานิสงสกถา 186
อาเนญชกถา 237
อาบัติ 9, 239
อาโปธาตุ 47, 49, 52, 59, 72
อายตนะ 8, 10, 48, 56, 61, 64, 66, 67, 69, 70, 72, 77, 81, 82, 93, 133, 134, 138, 139, 141, 145, 158, 171, 183, 192, 194, 199, 206 อายตนะที่ 6 (ใจ) 84 อายตนะที่เกิดพร้อมกับปฏิสนธิจิตมีเพียงกาย 206 อายตนะภายนอก 60, 68, 69, 70, 71, 138 อายตนะภายใน 60, 68, 69, 70, 71, 79, 125, 138 อายตนะภายในคู่กับอายตนะภายนอก 70 อายตนะแบบพระสูตร 71 อายตนบัญญัติ 145, 146 อายตนวิภังค์ 64, 68 อายตนาน์ ปฏิลาโภ 79
อายุ 235 อายุกัป 194, 195 อายุกัปของสัตว์นรก 202 อายุของมนุษย์และเทวดา 134 อายุขัย 181, 202, 217 อายุขัยของพรหม 195 อายุขัยของสัตว์ 195 อายุขัยใน

3 ภูมิ 134 อายุสัน 240
อารมณ์ 22, 31, 33, 34, 35, 37, 39, 40, 41, 46, 69, 70, 72, 104, 113, 114, 117, 119, 124, 134, 136, 141, 169, 184, 186, 187, 188, 211, 215, 234, 236 อารมณ์ของจิต 60 อารมณ์ของฌาน 38, 117 อารมณ์ของมนายตนะ 72 อารมณ์ของสัญโญชน์ 57 อารมณ์ของอาสวะ 56 อารมณ์ถูกรับรู้ 49 อารมณ์และที่ตั้งอันเดียวกับจิต 39 อารัมมณโคมนสิการ 215
อารุปปกถา 172
อาโลกสัญญา 107
อาวาส 149
อาสยะ 128, 129
อาสวะ 16, 17, 19, 55, 56, 57, 166, 211 อาสวกถา 211 อาสวโคจฉกะ 16, 55, 56 อาสวักขยญาณ 130
อาเสวนะ 239 อาเสวนปัจจัย 239 อาเสวนปัจจยตากถา 239
อาหาร 133 อาหารรูป 50, 51, 52
อำนาจจิตไม่สามารถบังคับจิตคนอื่นได้ 213
อำมาตย์ 154
อิโตทินนกถา 179
อิทธิกถา 234 อิทธิปาฏิหาริย์ 154 อิทธิพลกถา 194 อิทธิฤทธิ์ 195, 234 อิทธิฤทธิ์ไม่ใช่อำนาจหรือพลังที่จะกำหนดอายุหรืออัตภาพของสัตว์ได้ 195
อิทธิบาท 65, 101, 102, 194, 195, 196 อิทธิบาทกับสมาธิไปด้วยกัน 101 อิทธิบาทภาวนา 195 อิทธิบาทวิภังค์ 65, 100
อิทัง ทุกขันติกถา 194 อิทัง สัจจาภินิเวสกายคันถะ 57
อิทัปปัจจยตา 76, 81, 210
อินทริยกถา 228 อินทริยบัญญัติ 145
อินทริยปโรปริยัตตญาณ 129, 171 อินทริยพัทธกถา 218 อินทริยพัทธทุกข์ 218 อินทริยวิภังค์ 64, 65, 75
อินทรีย์ 8, 48, 64, 70, 75, 106, 129, 133, 145, 163, 183, 218, 228, 229 อินทรีย์ของพระอรหันต์ 75 อินทรีย์ทำหน้าที่เห็น ไม่ใช่ดวงตา 175
อิตถินทรีย์ 48, 50, 66, 75
อิตถีภาวะ 50, 52
อิติวุตตกะ 6, 7
อิสสา 41, 56
อิสสริยกามการิกากถา 242
อุจจาระปัสสาวะของพระพุทธเจ้า 223
อุจเฉททิฐิ 205
อุตุชรูป 51
อุทธัจจสัมปยุต 28 อุทธัจจะ 41, 58, 60, 85, อุทธัจจกุกกุจจะ 57, 58, 107
อุทาน 6, 7
อุทเทสวาระ 144
อุบัติ 129, 166 อุบัติของสัตว์ทั้งหลาย 130 อุบัติภพ 93
อุเบกขา 30, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 41, 102, 110, 112, 113, 114, 116, 117 อุเบกขาของพระอรหันต์ 167
อุเบกขินทรีย์ 75
อุเบกขาธาตุ 72
อุเบกขาในทวารทั้ง 6 167 อุเบกขาในธรรมภายนอก 103 อุเบกขาในธรรมภายใน 103

อุเบกขาสัมโพชฌงค์ 104 อุเบกขาสมันนาคตกถา 167 อุเบกขาสหรคต 25, 28
อุเบกขาสหรคตมโนทวาราวัชชนะ 34
อุเบกขาสหรคตวิจิกิจฉาสัมปยุต 29
อุเบกขาสหรคต ญาณสัมปยุต สสังขาริก 26
อุเบกขาสหรคต ญาณสัมปยุต อสังขาริก 26
อุเบกขาสหรคต ญาณวิปปยุต สสังขาริก 26
อุเบกขาสหรคต ญาณวิปปยุต อสังขาริก 26
อุเบกขาสหรคต ทิฏฐิคตสัมปยุต สสังขาริก 29 อุเบกขาสหรคตทิฏฐิคตสัมปยุต อสังขาริก 29 อุเบกขาสหรคต ทิฏฐิคตวิปยุตสสังขาริก 29 อุเบกขาสหรคต ทิฏฐิคตวิปยุตอสังขาริก 29 อุเบกขาสหรคต ปัญจทวาราวัชชนะ 34 อุเบกขาสหรคต อุทธัจจสัมปยุต 29
อุโบสถ 149, 153, 154 อุโบสถกรรม 134, 153
อุปจยะ 51, 53
อุปธิ 128
อุปนาหะ 132
อุปบัติ 166
อุปปัตติ 166
อุปปัตติกถา 166 อุปปัตติเทวดา 134 อุปปัตติภพ 79
อุปริปัณณาสก์ 27
อุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา 108
อุปักกิเลสสูตร 27
อุปัฏฐาก 235
อุปาทาน 19, 55, 60, 77, 79, 83, 84, 85, 86, 90, 91, 93 อุปาทานโคจฉกะ 19, 55, 60
อุปาทารูป 45, 46, 207 อุปาทายรูป 45, 46, 47, 49, 79, 185, 193, 215, 216, 232
อุปาทินนธรรม 19 อุปาทินนรูป 46
อุปายาส 80
อุภโตวิภังค์ 6
อุมมตกสัจจกนิโก 240
อุสภะ (โคจ่าฝูง) 115
เอกะ 22, 46
เอกัคคตา 27, 40, 110, 112, 113, 114, 117 เอกัคคตาจิต 196, 197
เอกัจจมัตถีติกถา 158
เอกมัคคกถา 223
เอกโวการภพ 79, 165
เอกพีชี 199
เอกาทสกะ 46, 48
เอกาธิปปายกถา 241
เอกุปปาทนิโรธ 23
เอวเมเตสํ ธมฺมานํ สมุทโย โหติ 88
โอกา (ตัวเหา) 115
โอกกนฺติ 79
โอฆะ 17, 55, 57 โอฆโคจฉกะ 17, 55
โอชะของข้าว 47 โอชะของอาหาร 50, 60
โอตตัปปะ 41
โอธิโสกถา 157
โอปปาติกะ ได้อายตนะ 6 พร้อมกับปฏิสนธิจิต 206

ฮ
ไฮโดรเจน 53

นามานุกรม

(ชื่อพระสูตร, หมวดธรรม, สัตว์, และพืชพรรณต่างๆ จัดไว้ในดวรชนี)

ก

กถาวัตถุวัณณนา 247
กัสสปิกะ 151, 158
กากัณฑะ 150
กาลาโศกราช 150, 153
เกวัฏฏะ 176
โกสิยบุตร 4

ข

เขมปฏิกา 254
เขมาปกรณ์ 254

ค

คงคา 154
โคกุลิกะ 151, 160
โคลิงคสาลวัน 5
โคตมี 219

จ

เจดิยวาท 151

ฉ

ฉันนาคาริกะ 151

ช

ชมพูทวีป 5
เชียงใหม่ 249

ญ

ญาณกิตติ 249

ต

ติสสทัตตะ 4, 122
ตัมพปัณณิ 4
ไตรปิฎกฉบับสำหรับ-ประชาชน 43
ไตรภูมิพระร่วง 250

ท

ทมิฬ 94
ทาสกะ 5
ไทย 248, 250, 251

ธ

ธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พระ 94, 96
ธัมมปาละ 248
ธัมมิยะ 5
ธัมมคุตติกะ 151
ธัมมุตตริยะ 151
ธาตุกถาวัณณนา 246

น
นยานติโลกะ 10
นัมพะ 252
นามรูปปริจเฉท 249, 250
นามรูปปริจเฉทฎีกา 254
นิโครธ 153

บ
บวรนิเวศ 96
บัณฑุกัมพล 4

ป
ปรมัตถทีปนี 148, 149, 153, 155, 247
ปรมัตถวินิจฉัย 249, 250
ปรมัตถวินิจฉยฎีกา 254
ปรักกมภุชะ (ปรักกรมพาหุ) 253
ปัญจปกรณ์ 246, 247
ปัณณัตติวาท 151
ปัฏฐานวัณณนา 247
ปาตลิบุตร 148, 152, 153, 171
ปาตลิบุตรปริพาชก 185
ปาริชาต 4
ปิยชาลี 4
ปิยทัสสี 4
ปิยปาละ 4
ปิลินทวัจฉะ 235
ปุคคลปัญญัตติวัณณนา 247
ปุณณะ 209, 212, 213
ปุพพเสลิยะ 152, 159, 160, 172, 181, 185, 186, 188, 189, 194, 200, 203, 205, 206, 209, 225, 226, 227, 241
ปุลัตถินคร 253
เปตติราช 230
โปโลนนารุวะ 253

พ
พม่า 249, 253
พหุลิยะ (พหุสสุติกะ) 151
พิมพิสาร 235
พุทธคยา 94
พุทธโฆส 4, 66, 89, 92, 93, 95, 149, 246, 248, 249 (พุทธโฆษาจารย์) 96 พุทธโฆสุปปัตติ 248
พุทธทาสภิกขุ (เงื่อม อินทปัญโญ) 93, 96
พุทธทัตตะ 248, 250
พุทธธรรม 94, 96
พุทธประทีป 237

ภ
ภทันตสารีบุตร 249
ภัททะ 5
ภัททชิ 4
ภัทรนายิกะ 151, 161

ม
มคธ 94, 122, 152
มธุรัตถปกาสินี 248
มหากัสสปะ 4
มหามกุฏราชวิทยาลัย 249
มหาเทวะ 152, 153
มหาโมคคัลลานะ 9, 217
มหาวิหาร 94
มหาสังฆิกะ 151, 156, 190, 191, 192, 193, 195, 198, 199, 206, 209, 210, 211, 213, 225, 234, 235
มหาอรรถกถา 247
มหินทะ 4, 5
มหิสาสกะ 151, 161, 172, 174, 184, 190, 216, 223, 228, 232
มอญ 94
มุจลินท์ 6
มูลโสมวิหาร 252
มูลอรรถกถา 247
โมคคัลลิบุตร (โมคคลิบุตร) 4, 148, 149, 153, 154, 155
โมหวิจเฉทนี 254
โมหวิจเฉทนีฎีกา 254

ย
ยม 230
ยมกวัณณนา 247
ยสะ 150, 166
ยสกากัณฑบุตร 150
เยอรมัน 10

ร

ราชคิริยะ 158 ราชคิริกะ 152, 175, 176, 178, 202, 212, 217

ราชายตนะ 6

รูปารูปวิภังค์ 247, 248

รูปารูปวิภังคฎีกา 254

เรวตะ 5

ล

ลังกา 4, 5, 94, 122, 248, 249, 253

ลีไท 250

ว

วัจฉะ 208

วัชชีบุตร 149, 152

วัชชีปุตตกะ 151, 156

วชิรญาณวงศ์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมพระ 96

วัฏฏคามินี 249

วาชิริยะ 152

วิสุทธิมัคค์ 88, 92, 93, 96

เวตุลลกะ 219, 220, 221, 222, 241

เวปจิตติ 181

เวสวัณ 230

เวสสภู 230

ส

สมิติยะ 151, 156, 157, 163, 178, 181, 183, 184, 185, 186, 190, 192, 193, 208, 216, 225

สมิทธิ 185

สักกะ 219

สังกันติกะ 151

สัจจสังเขปฎีกา 254

สันดุสิต 4

สันดติมหาอำมาตย์ 166

สันทหะ 4

สัพพัตถิกวาท 151, 156, 157, 161, 196

สัมพละ 5

สัมโมหวิโนทนี 66, 92, 114, 246

สารัตถทีปนี 253

สาริบุตร 4, 9, 12, 171, 253

สาวัตถี 4

สิคควะ 4

สิงหล 94, 253, 254

สิเนรุ 8, 114

สิทธัตถิกะ 152, 158, 175, 176, 178, 179, 217

สุโขทัย 250

สุตตวาม 151

สุชีพ ปุญญานุภาพ 43

สุมังคลสามี 253 สุมังคลาจารย์ 249, 250, 253

สุสุนาคะ 150

โสนกะ 5

ห

หอสมุดวชิรญาณ 250

หิมพานต์ 4

เหมวติกะ 152

อ

อชปาลนิโครธ 6

อชาตศัตรู 203

อโธคงคา 154

อนุรุทธาจารย์ 43, 94, 248, 249, 250, 252

อโนดาต 4

อปรเสลิยะ 152, 158, 159, 203, 206, 233, 241

อภิธัมมัตถสังคหะ 33, 34, 37, 38, 43, 94, 248, 249, 250, 251, 252

อภิธัมมัตถสังคหวิตถาร-วัณณนา 253

อภิธัมมัตถสังคหบาลี และอภิธัมมัตถวิภาวินี-ฎีกา 249, 250

อภิธัมมัตถวิกาสนี 250

อภิธัมมัตถวิภาวินี 45, 248, 249, 250, 251, 253

อภิธัมมัฏฐกถา 247

อภิธัมมาวตาร 247,

248, 250
อภิธัมมาวตารฎีกา 254
อภิธานัปปทีปิกา 210
อวันตี 152
อโศก 4, 150
อโศการาม 148, 153, 154
อโศกมหาราช 153, 154
อัฏฐสาลินี 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 38, 246
อานนท์ 4, 7, 95, 169, 184, 185, 194, 221
อิฏฐิยะ 5
อินเดีย 94, 148, 248
อุตตราปถกะ 165, 166, 167, 169, 173, 174, 181, 187, 188, 196, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 208, 215, 220, 222, 223, 226, 227, 229, 233, 236, 237, 238, 239, 241, 242, 244
อุตติยะ 5
อุทายี 214
อุบาลี 229
เอกัพโยหาริกะ 151

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา

เฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

เป็นหนังสือ ๑๘ เล่มชุด ประกอบด้วย

พระวินัยปิฎก	**จำนวน ๔ เล่ม**
พระสุตตันตปิฎก	**จำนวน ๑๒ เล่ม**
พระอภิธรรมปิฎก	**จำนวน ๒ เล่ม**

จัดทำเนื้อหาจากพระไตรปิฎกบาลี ๔๕ เล่ม ให้อ่านเข้าใจง่าย

ตามลำดับเล่ม หน้าต่อหน้า ตั้งแต่ต้นจนจบ

ผสมผสานทั้งสรุปความและเสริมคำอธิบาย

ทุกบททุกตอนมีระบบเนื้อหาให้ตรวจสอบและเทียบเคียงกับพระไตรปิฎกบาลีได้

ศูนย์ประสานงานและบริการจัดส่งทั่วประเทศ

โทรศัพท์ : (02)243-1842, (02)243-4066, (02)668-6700, (02)668-6701, (08)1627-9409

โทรสาร : (02)243-0638 Email : bodhinet@dictaphone.co.th

พิมพ์ที่

ห้างหุ้นส่วนจำกัด เจริญวิทย์การพิมพ์

โทรศัพท์ : (02)629-1237, (02)280-0346